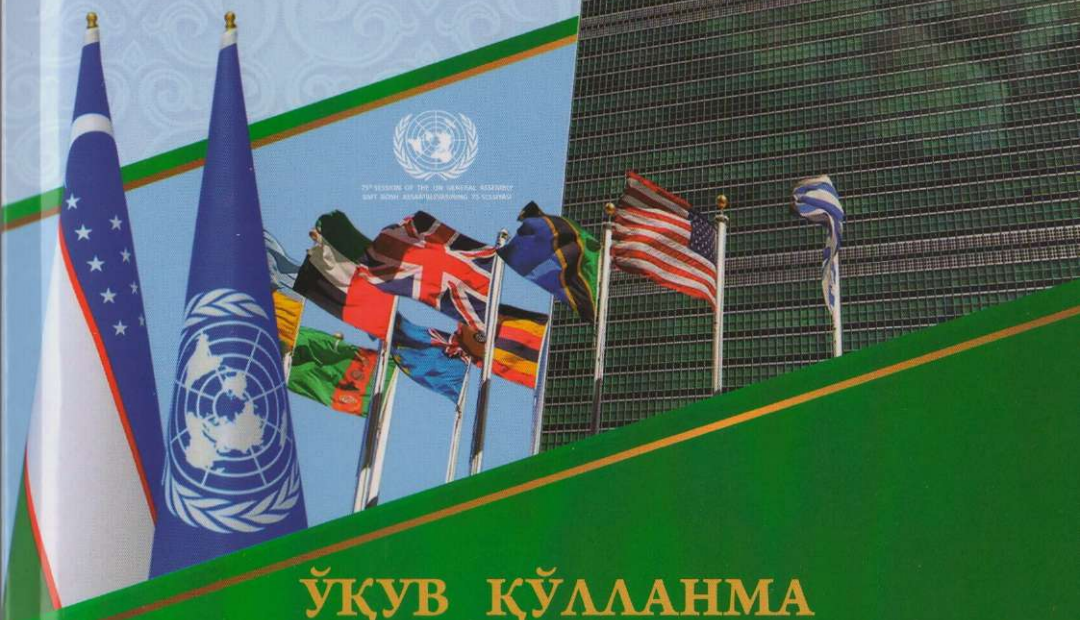

*Ўзбекистон Республикаси Президенти
Шавкат Мирзиёевнинг*

**БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР
ТАШКИЛОТИ БОШ АССАМБЛЕЯСИ
75-СЕССИЯСИДА СЎЗЛАГАН
НУТҚИНИ ЎРГАНИШ ВА
КЕНГ ЖАМОАТЧИЛИК
ЎРТАСИДА ТАРҒИБ
ҚИЛИШ**

ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

---

*Ўзбекистон Республикаси
Президенти Шавкат Мирзиёевнинг*

**БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР
ТАШКИЛОТИ БОШ АССАМБЛЕЯСИ
75-СЕССИЯСИДА СЎЗЛАГАН НУТҚИНИ
ЎРГАНИШ ВА КЕНГ ЖАМОАТЧИЛИК
ЎРТАСИДА ТАРҒИБ ҚИЛИШ БЎЙИЧА**

Ў Қ У В   Қ Ў Л Л А Н М А

*Тошкент давлат иқтисодиёт
университетининг
90 йиллигига бағишланади*

ТОШКЕНТ
«МАЪНАВИЯТ»
2021

УЎК: 323(575.1)

КБК: 66.3(5Ў)

Ў 32

Ў 32

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси 75-сессиясида сўзлаган нутқида ўрганиш ва кенг жамоатчилик ўргасида тарғиб қилиш бўйича ўқув кўллама [Матн]: – Т.: «Маънавият», 2021. – 280 бет.

ISBN 978-9943-04-412-8

Ушбу ўқув кўлламада Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 23 сентябрда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси 75-сессиясида сўзлаган нутқида баён қилинган концептуал фикр ва ғоялар, белгилаб берилган мақсад ва вазифалар, ўртага қўйилган долзарб муаммолар, уларнинг нафақат Ўзбекистон, балки дунё миқёсидаги моҳияти ва аҳамияти атрофича таҳлил қилинган.

Кўлламада асосий эътибор сессияда алоҳида таъкидланган олтига устувор йўналишнинг маъно-мазмуни маънавий кетма-кетлик ва изчилликда ёритилиб, уларни кенг жамоатчилик, хусусан, талаба ёшлар ўргасида тарғиб этиш бўйича илмий-амалий тавсиялар берилган. Шу мақсадда ҳар бир йўналиш юзасидан бажарилиши лозим бўлган вазифалар реал фактлар, аналитик материал ва жадваллар асосида баён этилган.

Кўллама мамлакатимиз таълим тизимида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчилар, илмий тадқиқотчилар, талаба ва ўқувчи-ёшлар ҳамда кенг китобхонлар учун мўъжалланган.

НАШР УЧУН МАСЪУЛ ИЖОДИЙ ГУРУХ:

*К.А. Шарипов, М.Н. Эшов, С.К. Худойқулов,
Г.Қ. Абдурахмонова, Л.Ф. Амиров*

МАСЪУЛ МУҲАРРИР:

М. Қаршибосв

ТАҚРИЗЧИЛАР:

Қ.Х. Абдурахмонов – Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси академиги, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор;

Н.Х. Жумаев – Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутаты, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор.

ISBN 978-9943-04-412-8

© «Маънавият», 2021

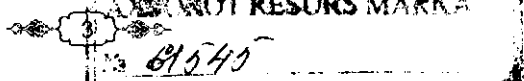
К И Р И Ш

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 23 сентябрда БМТ Бош Ассамблеясининг 75-юбилей сессиясида сўзлаган нутқи ўзининг бир қанча муҳим жиҳатлари билан нуфузли халқаро экспертлар томонидан тарихий воқеа сифатида баҳоланмоқда. **Биринчидан**, ушбу нутқ БМТ тарихида илк бор бутунлай янги форматда – коронавирус пандемияси туфайли онлайн мулоқот режимида бўлиб ўтган анжуманда сўзланди. **Иккинчидан**, Ўзбекистон раҳбари биринчи марта шундай олий минбардан давлат тили бўлган ўзбек тилида, Алишер Навоий тилида нутқ сўзлади. **Учинчидан**, Президентимиз коронавирус пандемияси ва унинг оқибатида келиб чиққан глобал инкироз туфайли жаҳон миқёсида юзага келган вазиятга ҳар томонлама чуқур баҳо берди ҳамда мавжуд муаммоларни ҳал этиш бўйича бир қатор долзарб фикр ва ташаббусларни илгари сурди.

Шу нуқтаи назардан қараганда, Шавкат Мирзиёевнинг мана бу фикрлари ғоят муҳим аҳамиятга эга: «Бундай глобал фалокат сайёрамизда сўнгги юз йилда кузатилмаган эди. Бу офат бутун инсониятнинг заиф жиҳатларини яққол кўрсатди. Ҳозирги таҳликали ва мураккаб вазият ер юзидаги барча давлатлар ва халқлар ўзаро боғлиқ эканини, ўртамизда мунтазам мулоқот, ишонч ва яқин ҳамкорлик ўта муҳимлигини исботлади».

Давлатимиз раҳбари «Шу йўлда барчамиз ҳукуматлар, парламентлар ва фуқаролик жамиятларининг ўзаро сабъ-ҳаракатларини бирлаштириш, умумий масъулият тамойилларини мустаҳкамлаш, халқаро шерикликни мувофиқ ҳолда ривожлантириш лозимлигини чуқур англадик», деб таъкидлар экан, БМТ шафелигида **Пандемиялар даврида давлатларнинг ихтиёрий мажбуриятлари тўғрисидаги халқаро кодексни** яшраб чиқишни таклиф этди.

Мазкур тарихий нутқда Ўзбекистонда амагга оширилаётган ислохотлар ҳақида атрофлича фикр билдирилди. Жумладан,

мамлакатимиз учун тендер тенглик сиёсати устувор масалага айлангани, хогин-кизиларнинг давлат бошқарувидаги ўрни тобора кучайиб бораётгани, янги Парламентимизда аёл депутатлар сони икки баробарга кўпайгани, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ҳолат ҳам бугундай ўзгаргани, мажбурий ва болалар меҳнаги тўлик тугатилгани, Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий стратегия қабул қилингани алоҳида таъкидланди. Давлатимиз раҳбари яна бир бор жаҳон ҳамжамиятини *Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги БМТ конвенциясини қабул қилиш бўйича Ўзбекистон ташаббусини қўллаб-қувватлашга чақирди.*

Бундан ташқари, *барқарор тараққиёт мақсадларига эришиш ва инсон ҳуқуқларини таъминлашда парламентлар ролини ошириш тўғрисидаги БМТ Бош ассамблеясининг махсус резолюциясини қабул қилиш таклифи ҳам илгари сурилди.*

Шавкат Мирзиёев кўшни афғон заминида 40 йилдан зиёд вақтдан буён давом этаётган нотинчликни бартараф этиш бўйича ҳам муҳим таклифларни билдирди. Президентимиз Ўзбекистон Афғонистонни Марказий Осиёнинг ажралмас қисми сифатида қабул қилишини, афғон муаммосини ечишга кўмаклашиш лозимлигини ва афғон сиёсий кучлари ўртасида бошланган тинчлик музокараларини тўла қўллаб-қувватлашини қайд этди. Минтақада иқтисодий интеграция жараёнларига Афғонистонни кенг жалб этиш мақсадида Ўзбекистон томонидан «Сурхон - Пули Хумри» электр узатиш тармоғи ва Мозори Шарифдан Ҳинд океани портларига чиқадиغان темир йўл қурилиши каби йирик инфратузилма лойиҳалари амалга оширилаётганлигига эътиборни қаратди.

Фақат биргаликда ва яқин ҳамкорлик орқали биз афғон халқининг эзгу орзу-умидларини рўёбга чиқаришимиз мумкин, бу борада «Беқарор ва вайронкор вазиятдан – тинчлик ва бунёдкорлик сари» деган тамойил асосида иш олиб бориш муҳимдир, деб таъкидлади Юртбошимиз. Шу боисдан *БМТ ҳузурида афғон халқининг дарду ташвишини тинглайдиган, доимий фаолият кўрсатадиган қўмита ташкил этиш лозимлигига ургу бериб ўтди.*

Давлатимиз раҳбари яна бир бор жаҳон ҳамжамияти эътиборини Орол денгизи қуришининг ҳалокатли оқибатларига қаратар экан, *Оролбўйи минтақасини экологик инновация ва*

технологиялар ҳудуди деб эълон қилиш ҳақида БМТ Бош Ассамблеясининг махсус резолюциясини қабул қилишни таклиф этди. Шунингдек, жаҳоннинг турли нукталарида нотинчлик сақланиб қолаётгани, зиддият ва зўравонликлар ортиб бораётгани, экологик офатлар ва бошқа замонавий хатарлар қашшоқлик ва камбағалликнинг глобал муаммоларини кучайтираётганини, айниқса, пандемия шароитида кескин тус олаётган ва тобора ташвишли оҳанг касб этаётган қашшоқликнинг овози бутун дунё ҳамжамиятини безовта қилиши зарурлигини таъкидлаб, *қашшоқликни тугатиш ва камбағалликка қарши курашишни БМТ Бош Ассамблеяси навбатдаги сессиясининг асосий мавзуларидан бири сифатида белгилаш ҳамда ушбу масалаларга бағишланган глобал саммитни ўтказиш ташаббусини илгари сургани муҳим аҳамиятга эга бўлди.*

Қадрли китобхон, эътиборингизга ҳавола қилинаётган ушбу ўқув қўлланманинг биринчи бобида пандемия даврида халқаро ҳамкорлик, жумладан, давлатлар ва халқлар ўртасидаги мунтазам мулоқот, ишонч ва яқин ҳамкорлик, умумий масъулият тамойилларини мустаҳкамлаш, халқаро шерикликни ривожлантириш, давлатнинг ўз фуқаролари ва халқаро шериклари олдидаги мажбуриятлари ҳамда дунё миқёсида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари ёритилган.

Иккинчи бобда жамиятни сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий модернизация қилиш, гендер тенглик сиёсати, инсон ҳуқуқлари, жумладан, мажбурий ва болалар меҳнатини тугатиш, ёшлар ҳуқуқлари тўғрисида халқаро конвенцияни қабул қилиш, шунингдек, барқарор тараққиёт мақсадларига эришиш ва инсон ҳуқуқларини таъминлашда парламентнинг ролини ошириш каби масалалар таҳлил қилиниб, уларни ўрганиш бўйича назарий-методологик тавсиялар берилган.

Учинчи бобда Марказий Осиё давлатлари ҳамкорлиги, хусусан, транспорт-коммуникация алоқаларини ривожлантириш, минтақада хавфсизликни таъминлаш механизмларини яратиш ва миллий-маданий мероснинг жаҳон цивилизациясида тутган ўрни батафсил баён қилинган.

Тўртинчи бобда эса Афғонистоннинг Марказий Осиё минтақасида тутган ўрни, унинг ижтимоий-иқтисодий ривожлани-

ши ҳамда ташқи иқтисодий алоқалари, шунингдек, Марказий Осиёда иқтисодий интеграцияни кучайтиришда Афғонистоннинг иштирокини таъминлаш ва минтақада янги Ипак йўлини яратиш масалалари очиб берилган.

Бешинчи бобда Марказий Осиёнинг барқарор ривожланишига глобал иқлим ўзгариши ҳамда Оролбўйи минтақасидаги экологик ҳолатнинг таъсири ва унинг оқибатида келиб чиққан хавф-хатарлар ҳамда уларни баргараф этиш борасида олиб борилаётган ислохотлар, ижтимоий-иқтисодий вазиятни ва аҳолининг яшаш шароитларини яхшилаш истикболлари, БМТнинг инсон хавфсизлиги бўйича қўп томонлама шерикликни ривожлантириш йўлидаги савъ-ҳаракатлари атрофлича ёритилган.

Олтинчи бобни жаҳонда кашшоқликка қарши курашиш, шунингдек, Ўзбекистонда кашшоқликни тугатиш ва камбағалликни камайтириш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар ҳамда бу борада Хитой ва бошқа хорижий мамлакатлар тажрибаси ҳақида танikli олим ва экспертларнинг фикр ҳамда хулосалари баён қилинган.

Умид қиламизки, мазкур қўлланма Президентимиз нутқининг мазмун-моҳиятини, Ўзбекистонда шу йўналишда олиб борилаётган кенг қўламли ислохотларнинг мақсади ва натижаларини аниқлашга, бу жараёнда юртдошларимиз, айниқса, ёшларнинг фаол иштирок этишларини таъминлашга хизмат қилади.

1. Б о б

ПАНДЕМИЯ ДАВРИДА ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

1.1. Давлатлар ва халқлар ўртасидаги мунтазам мулоқот, ишонч ва яқин ҳамкорлик

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясида сўзлаган нутқида пандемия даврида дунёдаги турли мамлакатларнинг куч ва имкониятларини бирлаштириб, бугунги кундаги мавжуд муаммоларни ҳамжиҳатликда енгиб ўтишга чақиргани ушбу тарихий нутқнинг умумбашарий ахамиятидан далолат беради. Давлатимиз раҳбари бу масалага алоҳида эътибор қаратиб, *«ҳозирги таҳликали ва мураккаб вазият ер юзидаги барча давлатлар ва халқлар ўзаро боғлиқ эканлигини, мунтазам мулоқот, ишонч ва яқин ҳамкорлик ўта муҳимлигини исботлаб берди»¹*, деб таъкидлади.

Дарҳақиқат, жаҳон халқлари бошига келган ана шу умумий синнов турли мамлакатларни янада яқинлаштирди. Буни биз қўшни ва узоқ давлатлардан ижтимоий ёрдам қарвонларининг Ўзбекистонга келгани ва, ўз навбатида, мамлакатимиз раҳбари ташаббуси билан қатор қўшни ва яқин ҳамкор давлатларга ёрдам қарвонларининг жўнатилгани мисолида кўрдик. Хусусан, 2020 йилнинг апрель ойи якунига кўра, дунёда коронавирус тарқалишига қарши кураш бошланганидан кейин Ўзбекистон Хитойга, Россияга, Эронга, Афғонистонга, Қирғизистонга, Тожикистонга, Беларусга, Озарбайжонга, Венгрияга инсонпарварлик ёрдамларини жўнатди. Ўз навбатида, Ўзбекистон Хитой, БАА, Жанубий Корея ва АҚШдан ёрдам олди. Ўзбекистон Президенти ташаббуси билан қўшни

¹ Президент Шавкат Мирзиёев 23 сентябрь куни видеонажуман шаклида бўлиб ўтган БМТ Бош Ассамблеяси 75-сессияси ишида иштирок этди. Давлатимиз раҳбари БМТ Бош Ассамблеяси тарихида ilk маротаба ўзбек тилида нутқ сўзлади // «Халқ сўзи», 2020 йил 24 сентябрь.

Қирғизистонга ҳам коронавирусни бартараф этишга кўмаклашини мақсадида инсонпарварлик ёрдами юборилди.¹

Бу ҳақда сўз юритганда, Германия Федератив Республикасидан Ўзбекистонга 3 тонналик инсонпарварлик ёрдами, жумладан, кислород баллонлари, тиббий никоблар, аравачалар, комбинезонлар келтирилганини қайд этиш лозим.

Бундай мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин. Буларнинг барчаси мамлакатимиз оғир синов кунларида дўст ва ҳамкор давлатлардан ёрдамини аямагани, улар ҳам, ўз навбатида, Ўзбекистонни қўллаб-қувватлаганини кўрсатади.

Албатта, дунёда, жумладан, Ўзбекистонда ҳам коронавирус пандемияси даврида аҳоли турмуш даражаси нисбатан пасайди. Ишлаб чиқариш ва саноат тармоқларида маҳсулот етиштириш ҳажми, савдо тармоқларида товар айирбошлаш камайиб борди, хизмат кўрсатиш соҳаларида турғунлик ҳолати кузатилди. Бир сўз билан айтганда, аҳоли даромадлари пасайиб борди. Халқаро экспертлар COVID-19 пандемиясининг иқтисодий зарбаси тенгсизликни кучайтиради, қашшоқликни кўпайтиради ва турмуш даражаси паст бўлган ва ҳукуматлари аҳолини қўллаб-қувватлаш имкониятлари чекланган мамлакатларда ижтимоий ва сиёсий беқарорликка олиб келиши мумкин, деб таъкидлашмоқда. Иқтисодчиларнинг фикрича, пандемия ижтимоий-иқтисодий тенгсизликни оширади ва яқин келажакда бу жараённи янада кучайтириши мумкин. Даромад даражасига, яшаш шароитларига, касбига қараб, одамлар пандемия билан бирга келадиган турли иқтисодий зарбаларни бошдан кечиради, бу эса жамиятда кутбланишни кучайтириши эҳтимолдан узоқ эмас.²

Кўриниб турганидек, бундай таҳликали даврларда ўзаро ҳамкорлик, бир-бирига кўмак кўрсатиш давлатлар ва халқлар ўртасида дўстлик ва биродарлик ришталарининг яхшиланиши ва юксалиб боришини таъминлайди. Шу билан бирга, кўмак берувчи ва олувчи томонлар ўзаро тажриба алмашишлари учун қулай муҳитни шакллантиради. Бу борада дунё ҳамжамиятида кўплаб янги ташаббус-

¹ Германиядан 3 тонналик инсонпарварлик ёрдами келди // <https://uznews.uz/ru/article/22935>; https://www.google.ru/search?q//lang_ru

² Социальные последствия пандемии // <https://econs.online/articles/ekonomika/sotsialnye-posledstviya-pandemii/>.

лар ҳам кўзга ташланди. Хусусан, Европа Иттифоқи коронавирус пандемияси оқибатларини 2021–2027 йилларда Ўзбекистон учун мўлжалланган янги молиявий ёрдам дастурида ҳисобга олиб, ривожланиш учун ҳамкорлик бўйича Ўзбекистон ва ЕИ ўртасидаги кичик кўмитанинг учинчи йиғилишини видеоконференция шаклида ўтказди. Учрашувда молиявий ҳамкорлик дастурининг 2021–2027 йилларга мўлжалланган истиқболлари кўриб чиқилди.¹ Умуман олганда, Европа Иттифоқи бу борада умумий позицияни шакллантирган ҳолда, вирусга қарши курашда куч бирдамликда бўлиши кераклигини таъкидлади. Европа Иттифоқи аллақачон бир қатор чораларни кўрган ва бу ҳаракатлар Европа даражасида ҳам, мамлакатлар ўртасида ҳам амалга оширилмоқда, деб баёнот бермоқда ушбу ташкилот вакиллари.²

Бу борада БМТ ҳам ўз позициясини маълум қилди. Хусусан, БМТ Бош қотиби Антониу Гуттериш «иклим фалокати келмоқда, биологик хилма-хиллик камаймоқда, қашшоқлик яна ошиб бормоқда, норозиликлар кучаймоқда, геосийосий зиддиятлар кучаймоқда... COVID-19 пандемияси дунёдаги беқарорликни намён этди. Фақатгина биргаликда биз унга қарши тура оламыз»³, дея таъкидлаган.

Муҳтарам Президентимиз Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқида жаҳон ҳамжамияти биргаликда амалга ошириши ўта долзарб бўлган халқаро ташаббусларни илгари сурди. Давлатимиз раҳбари бугунги кунда бутун дунёга жиддий хавф солаётган коронавирус пандемияси ҳақида тўхталиб, бу офат жамики инсониятнинг заиф жиҳатларини яққол кўрсатганини, ҳозирги таҳликали ва мураккаб вазият ер юзидаги барча давлатлар ва халқларга ўзаро боғлиқ эканини, улар ўртасидаги мунтазам мулоқот, ишонч ва яқин ҳамкорлик ўта муҳимлигини исботлаганини алоҳида таъкидлаб ўтдилар.

¹ ЕС учет последствия пандемии в программе новой помощи Узбекистану до 2027// <https://uz.sputniknews.ru/economy/20201019/15215221/ES-uchtet-posledstviya-pandemii-v-programme-novoy-pomoschi-Uzbekistanu-do-2027.html>.

² Европейская солидарность в борьбе с Covid-19// <https://www.diplomatie.gouv.fr/ru/politique-etrangere/europe/evenements/article/la-solidarite-europeenne-face-au-covid-19>.

³ Генсек ООН призвал усилить международное сотрудничество для борьбы с COVID-19// <https://review.uz/post/gensek-oon-prizval-usilit-mejdunarodnoe-sotrudnichestvo-dlya-borb-s-covid-19>

Шу мақсадда ҳар бир инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини, саломатлиги ва фаровонлигини таъминлайдиган адолатли глобал тизимни биргаликда яратиш, бу борада Бирлашган Миллатлар Ташкилоти шафелигида пандемиялар даврида давлатларнинг ихтиёрий мажбуриятлари тўғрисидаги халқаро кодексни ишлаб чиқишни таклиф этиб, ушбу ҳужжатда ҳар бир давлатнинг ўз фуқаролари ва халқаро ҳамкорлари олдидаги мажбуриятлари акс этиши лозимлигига эътибор қаратилди.

Чиндан ҳам, COVID-19 пандемияси туфайли юзага келадиган муаммоларни бирорта давлат бир ўзи ҳал эта олмаслигини бутун дунёдаги вазият ўзи кўрсатиб турибди. Шу маънода ушбу таклиф ҳозирги глобал инқироз бутун дунё ҳамжамиятининг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш ва бунда БМТнинг ўрни нақадар муҳим эканини кўрсатди.

Президентимиз дунё учун ўта долзарб бўлган яна бир муаммо — қашшоқликни тугатишга асосий эътиборни қаратиб, қашшоқликни тугатиш ва камбағалликка қарши куралишни БМТ Бош Ассамблеяси навбатдаги сессиясининг асосий мавзуларидан бири сифатида белгилаш ҳамда ушбу масалаларга бағишланган глобал саммитни ўтказишни таклиф этдилар.

Шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти шафелигида транспорт-коммуникация алоқаларини ривожлантириш минтақавий марказини очиш, ушбу Ташкилот ҳузурида афғон халқининг дарду ташвишини тинглайдиган, доимий фаолият кўрсатадиган кўмита ташкил этиш, БМТнинг Оролбўйидаги вазият бўйича махсус резолюциясини қабул қилиш ҳақидаги муҳим ташаббуслар ҳам илгари сурилди.

Ишончимиз комилки, ушбу ташаббуслар жаҳон ҳамжамияти ва БМТ раҳбарияти томонидан тўлиқ қўллаб-қувватланади. Бу эса Ўзбекистон дунёнинг барча мамлакатлари билан кенг кўламли ва ўзаро манфаатли шерикликни янада ривожлантиришида муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 30 июль куни «Коронавирус пандемияси даврида ижтимоий ҳимояга ва ёрдамга муҳтож аҳоли қатламларини моддий қўллаб-қувватлашга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармонни имзолади. Унга кўра, Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ва ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича

мутасадди идоралар томонидан шакллантирилган моддий ёрдам ва кўмакка муҳтож оилаларнинг рўйхатлари («темир дафтар»)га киритилган 400 мингдан кўпроқ оилага (1,7 миллион фуқаро) республика бюджетидан бир марталик моддий ёрдам кўрсатилиши белгиланди.

- моддий ёрдамга муҳтож оилаларни молиявий қўллаб-қувватлаш учун «Саховат ва кўмак» жамғармасига – 200 миллиард сўм;
- тез тиббий ёрдам ходимларига (врачлар, фельдшерлар, санитар ва ҳайдовчилар) бир марталик моддий ёрдам кўрсатиш учун – 100 миллиард сўм;
- бундан ташқари, Алишер Усмонов томонидан қилинган 10 миллион АҚШ доллари миқдоридagi хомийлик хайрияси ҳам тез тиббий ёрдам бригадаларини моддий рағбатлантиришга йўналтирилди.

Бир марталик моддий ёрдам рўйхатларига киритилган оилаларга ёрдамни 2020 йилнинг 15 августига қадар етказиш белгиланди.

Бундан ташқари, тиббиёт ходимларининг фидокорона меҳнатларини тақдирлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 30 июлдаги 458-сонли Қарорига кўра, тез тиббий ёрдам ходимларига қуйидаги миқдорда бир марталик моддий рағбатлантириш тўловлари бериш белгиланди:

- врач ходимларга – 5 миллион сўм;
- ўрта тиббиёт ходимларига (фельдшер ва санитарлар) – 4 миллион сўм;
- ҳайдовчиларга – 3 миллион сўм.

Шунингдек, Ўзбекистон мусулмонлари идораси ҳузуридаги «Вақф» хайрия жамоат фондига 150 миллиард сўм маблағ ажратилди.

Юқорида зикр этилганидек, дунёдаги олис-яқин давлатлар билан мунтазам мулоқот, ишонч ва яқин ҳамкорликни мустаҳкамлашга Президентимиз томонидан жиддий эътибор берилмоқда. Натижада, қўшни давлатлар билан алоқалар кейинги йилларда мисли кўрилмаган даражада кенгайди, Марказий Осиё ҳудудида ўзаро ишонч муҳити юзага келмоқда. Таҳлилий фикрларга кўра, бу ҳудуд дунёнинг энг йирик иқтисодийлари ўртасида жойлашган.¹ Биноба-

¹ З.Бжезинский. Великая шахматная доска. – AST Publishers, 2018.

рин, ушбу минтақада мунтазам мулоқот, ишонч ва яқин ҳамкорлик муҳити барқарор бўлиши жуда муҳим. Айни жараёнда Президентимизнинг ўрни ва фаолияти алоҳида аҳамиятга эга бўлмоқда. Етук сиёсатчилар бу ҳақиқатни кенг эътироф этишмоқда.

Маълумки, иктисодий, сиёсий алоқаларда барқарорлик бўлма-са, ижтимоий муаммолар кўпая бошлайди, айрим масалаларнинг ҳал этилиши кечикиши натижасида улар катталашиб бораверади. Бунга йўл қўймаслик учун давлатлар ва ҳукуматлар ўртасида теги ҳуқуқли, ҳар томонлама фойдали ҳамкорлик алоқалари мустаҳкам бўлиши лозим. Бу борада *ҳукуматлар, парламентлар ва фуқаролик жамиятларининг ўзаро саъй-ҳаракатларини бирлаштириш, умумий масъулият тамойилларини мустаҳкамлаш, халқаро шерикликни мувофиқ ҳолда ривожлантириш* энг асосий масаладир. Нутқда ҳар бир инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини, саломатлиги ва фаровонлигини таъминлайдиган адолатли глобал тизимни биргаликда яратиш фикри ҳамда шунга мос аниқ ташаббус илгари сурилди. Бу – БМТ шафелигида пандемиялар даврида давлатларнинг ихтиёрий мажбуриятлари тўғрисидаги халқаро кодексни ишлаб чиқиш таклифидир.¹

Бутун инсоният учун синовга айланган пандемия даврида давлатлар ўртасида ўзаро ишончга, бир-бирини қўллаб-қувватлашга асосланган ҳамкорлик улкан зарурат экани аён бўлди. Пандемия оқибатида қутилмаган вазият юзага келиши дунё иктисодиётига каттик зарба бермоқда, бундан, энг аввало, эҳтиёжманд, кам даромадли қатлам азият чекапти, жамиятларда камбағал аҳоли қатлами кўпаймоқда, бу эса нафақат бир давлат миқёсидаги, балки халқаро барқарорликка ҳам таҳдид солмоқда.

Шу маънода, камбағалликка қарши курашиш глобал вазифага айланмоқда. Давлатлар ва иктисодиётлар ўртасида фаол муносабатлар ўрнатилмаса, бир давлат доирасида камбағалликка қарши самарали курашиш қийин кечади. Чунки бугун иктисодиётлар бири бири билан чамбарчас боғланиб кетган, улар яқин ҳолатда барқарор ривожлана олмайди.

¹ Президент Шавкат Мирзиёев 23 сентябрь куни видеоконференция шаклида бўлиб ўтган БМТ Бош Ассамблеяси 75-сессияси ишида иштирок этди. Давлатимиз раҳбари БМТ Бош Ассамблеяси тарихида ilk маротаба ўзбек тилида нутқ сўзлади // «Халқ сўзи», 2020 йил 24 сентябрь.

Мамлакатимизда пандемия сабабли камбағаллик, ишсизлик хавфи кучайиши олдиндан ҳисобга олиниб, тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Тўғри, ҳали муаммолар оз эмас, жойларда камчиликлар ҳам кўзга ташланмоқда. Лекин энг муҳими шундаки, кийин вазиятда муҳтож қатламга биринчи навбатда зарур моддий ёрдам кўрсатилмоқда, катта, қимматли тажриба тўпланмоқда. Давлатнинг барча тегишли тузилмалари бу жараёнга жалб этилган, саъй-ҳаракатлар ягона мақсад учун сафарбар этилмоқда. Ҳали олдинда вазифаларимиз кўп.

Президентимизнинг камбағалликка қарши кураш БМТнинг навбатдаги Ассамблеясида асосий мавзулардан бирига айланиши кераклиги ҳақидаги таклифи ўта муҳим ва ўтқир масалани ҳал этишда давлатлар ўртасида ҳамкорликни янги даражага кўтаришга, ушбу мураккаб муаммо бўйича янги ечимлар пайдо бўлишига хизмат қилади.¹

Дарҳақиқат, дунё ҳамжамияти тараққиётининг бугунги босқичида иқтисодий-ижтимоий тараққиётнинг тармоқлари ва, умуман, инсонлар ҳаётининг жабҳаларида глобаллашув жараёнларининг таъсири тобора ортиб, иқтисодий ҳамкорлик механизмларининг вақт сайин либераллашиб бориши, халқлар ва миллатлараро муносабатларда алоқа ва яқиндан мулоқот тенденцияларининг кенгайиши натижасида мунтазам мулоқот, ўзаро ишонч ва ҳурмат ҳамда умумий мақсадларга эришишдаги яқин ҳамкорлик муносабатларини амалга ошириш жамиятлардаги тинчлик, барқарорлик муҳитини мустаҳкамлайди. Қолаверса, демократик ривожланиш йўлини танлаган жамиятларда миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик тушунчалари фуқароларнинг онгу шуурига сингдирилиши, жамиятларнинг демократик қонунарида амалда ўз аксини топиши ҳамда бу қонуниятлар давлатлараро муносабатларда ҳам устувор аҳамиятга эга бўлиши – давр талабидир. Шу нуқтаи назардан, изчил ва ўзгарувчан тараққиёт муҳитида ўзаро ишонч ва яқин ҳамкорлик масалалари пандемия даврида мураккаблашиб бораётган иқтисодий аҳвол ва вужудга келаётган муаммоли вазиятларни бартараф этишда энг асосий омил бўлиб хизмат қилади. Бу омиллар устуворлигини таъминлаш бутун инсониятни оғишмасдан тараққиёт сари одимлашида муҳим аҳамиятга эгадир.

¹ Муаммолар низолар билан эмас, ишонч ва яқин ҳамкорлик орқали ҳал қилинади. <https://xdp.uz/partiya-yangiliklari/1906>

1.2. Умумий масъулият тамойилларини мустаҳкамлаш, халқаро шерикликни самарали ривожлантириш

Бугунги кунда Ўзбекистоннинг тинчликпарвар ва яхши қўш-ничилик сиёсати кенг халқаро жамоатчилик, шу жумладан, Яқин ва Ўрта Шарқ, Жанубий Осиё, Осиё-Тинч океани минтақаси ҳамда бутун дунё давлатлари томонидан эътироф этилмоқда. Хусусан, Афғонистонда тинчликка эришиш борасидаги Ўзбекистоннинг қатъий позицияси, пандемия шароитида бир неча давлатлар билан бир-бирини моддий ва маънавий қўллаш бўйича амалга оширилган беғараз инсонпарварлик ёрдамлари мамлакатимизнинг халқаро обрў-эътиборини янада оширди.

Аниқ фактларга тўхталадиган бўлсак, маълумотларга кўра, аynи пайтда Жанубий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари билан инвестициявий ҳамкорлик қарийб 1 миллиард 900 миллион доллар миқдоридаги 60 дан зиёд лойиҳани қамраб олган.

Осиё-Тинч океани минтақаси Ўзбекистон учун сиёсий ҳамкорлик ва янги бозорларни ўзлаштириш нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эга. Минтақада ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш ҳажми 70 фоизга етиши кутилмоқда. Юқори технологияларнинг энг йирик экспортчилари ҳам, импортчилари ҳам айнан шу ерда жойлашган.¹

Хитой Халқ Республикаси, Корея Республикаси ва Япония бизнинг энг йирик ҳамкорларимиз экани ҳеч кимга сир эмас.

Ўзбекистон кучли иқтисодий, индустриал ва интеллектуал салоҳиятга эга бўлган Хитой билан ҳамкорликни янада мустаҳкамлашга стратегик масалалардан бири сифатида қарамоқда. Бугунги кунда икки давлат ўртасида сиёсий, савдо-иқтисодий, молиявий, ҳарбий ва ҳарбий-техникавий, маданий, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, фан ва таълим соҳаларидаги ҳамкорлик жадал ривожланмоқда.

Икки мамлакат ўртасидаги олий ва юқори даражадаги муносабатлар учрашувлар, жумладан, давлат раҳбарларининг 2017–2020

¹ Пандемия минтақа давлатлари билан ҳамкорлигимизга қай даражада таъсир кўрсатмоқда? // <https://kitab.uz/pandemiya-minta%D2%9Ba-davlatlari-bilan-%D2%B3amkorligimizga-%D2%9Baj-darazhada-tasir-k%D1%9Ersatmo%D2%9Bda.html>

йиллардаги музокаралари ва сиёсий иродаси натижасида стратегик шериклик муносабатлари сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилди. Хусусан, 2019 йил мамлакатимиз иқтисодиётига жалб қилинган ва ўзлаштирилган Хитой сармоясининг умумий ҳажми 9,8 миллиард доллардан зиёдни ташкил этди. Шунингдек, 100 миллион долларга яқин грантлар жалб этилди.¹

Ўзбекистон билан Жанубий Корея ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик ҳам алоҳида эътиборга молик. Олий даражадаги мулоқотлар самарасида мамлакатларимиз ҳамкорлиги барча йўналишларда изчил ривожланиб бормоқда.

2017–2019 йиллар давомидаги амалга оширилган олий даражадаги ташрифлар якуни бўйича умумий қиймати 20 миллиард доллардан зиёд келишувларга эришилди ва, бунинг натижасида, турли соҳалардаги ўзаро манфаатли ришталар янада мустаҳкамланди. 2019 йилда муносабатларимиз алоҳида стратегик шериклик даражасига кўтарилди. Бу – томонларнинг ҳамкорликка содиқлиги, дўстлиги ва ўзаро ишончидан далолатдир.

Ўзбекистон Жанубий Корея билан, айниқса, таълим соҳасида қатор лойиҳаларни амалга оширмоқда. Ҳозирги кунда юртимиздаги 13 та олий таълим муассасаси, 48 та мактаб ва лицейда корейс тили ўқитилади. Мамлакатимизда Инха, Пучон, Ёджу ва Аджу университетлари филиаллари фаолият юритмоқда.

Ўзбекистон сўнгги йилларда барча соҳаларда ҳамкорликни ривожлантираётган яна бир мамлакат, бу – Япониядир. Япония – улкан иқтисодий, индустриал ва интеллектуал салоҳиятга эга давлат. Иқтисодий тараққиёт бўйича дунёда учинчи ўринда турадиган кунчиқар мамлакат «Катта еттилик» давлатлари қаторига киради. Халқаро майдонда ҳам ўзига хос мавқега эга.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2019 йил 17–20 декабрь кунлари Японияга илк расмий ташрифини амалга оширди. Бу Ўзбекистон – Япония муносабатлари тарихида муҳим воқеа сифатида эътироф этилди. Ўз навбатида, ушбу ташриф сиёсий, савдо-иқтисодий, молиявий, инвестициявий, технологик, илмий ва маданий-гуманитар соҳалардаги алоқаларимизни, стратегик шериклигимизни сифат жиҳатдан янги босқичга олиб чиқди.

¹ Пандемия минг ака давлатлари билан ҳамкорлигимизга қай даражада таъсир кўрсатмоқда? // <https://kitab.uz/pandemiya-minta%D2%9Ba-davlatlari-bilan...>

Ўзбекистон ва Яқин Шарқ мамлакатларини географик жиҳатдан яқинлик, умумий тарих, маданий ва маърифий кадриятлар бирлаштириб туради. Айнан шу омиллар Ўзбекистоннинг минтақа давлатлари билан алоқаларини мустаҳкамлашга замин яратмоқда.

Сўнгги йилларда араб давлатлари билан барча соҳалардаги ҳамкорлик кўлами кенгайди. Бу ҳам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуслари ва саъй-ҳаракатлари самарасидир. Хусусан, давлатимиз раҳбари 2017 йил 21 май куни Саудия Арабистонига, 2019 йил 26 март куни Бирлашган Араб Амирликларига расмий ташриф буюрди, 2018 йил сентябрь ойида Миср Араб Республикаси Президенти Абдулфаттоҳ ас-Сиси Тошкентга келди.

Ушбу олий даражадаги музокаралар доирасида ўзаро ҳамкорликни ҳар томонлама кенгайтириш, савдо-иқтисодий, инвестициявий, энергетика, банк-молия, кишлок хўжалиги, маданий-гуманитар, сайёҳлик ва бошқа соҳалардаги ришталарни мустаҳкамлаш масалалари муҳокама қилинди.

Президентимизнинг Бирлашган Араб Амирликларига ташрифи чоғида 10 та муҳим ҳужжат ва қиймати 10 миллиард долларга тенг 11 та инвестиция битими имзоланди. Миср Араб Республикаси Президентининг Ўзбекистонга ташрифи доирасида 4 та ҳукуматлараро, 7 та идоралараро ҳужжат ва қарийб 500 миллион долларга тенг 11 та инвестиция битими бўйича келишувга эришилди.

Минтақа давлатлари ташқи сиёсат маҳкамалари ўртасида мунтазам сиёсий маслаҳатлашувлар ўтказилмоқда. 2017–2020 йилларда Саудия Арабистони, Кувайт, БАА, Исроил, Марокаш, Йордания, Миср билан ўтказилган сиёсий мулоқотлар шулар жумласидандир.

Ўзбекистоннинг Ислом ҳамкорлик ташкилоти (ИХТ) билан ҳамкорлик алоқаларига алоҳида тўхталмоқчимиз. Биз ушбу ташкилотни муқаддас динимизни тинчлик ва таракқиёт омилли сифатида илгари суриб келаётган нуфузли ва самарали халқаро форум сифатида эътироф этамиз.

Мазкур тузилма билан алоқаларнинг бутунги ҳолати томонларни тўла қаноатлантиради. Давлатимиз раҳбари 2016 йил 18–19 октябрь кунлари Тошкент шаҳрида ўтган ИХТ Ташқи ишлар вазирлари кенгашининг 43-сессиясида иштирок этиб, мазкур кенгашга Ўзбекистон раислиги даврида амалга оширилиши кўзда

тутилган устувор мақсадларни белгилаб берди. Шунингдек, 2017 йил 10 сентябрь куни Остона (Нурсултон) шаҳрида бўлиб ўтган ИХТнинг Фан ва технологиялар бўйича биринчи саммитида Президентимизнинг илм-фан, маънавият ва маърифатни янада ривожлантириш билан боғлиқ амалий ташаббуслари ташкилотга аъзо мамлакатлар томонидан қўллаб-қувватланиб, ҳаётга кенг татбиқ этилмоқда.

Ўзбекистоннинг Эрон билан муносабатлари ҳам тобора ривожланиб бормоқда. Хусусан, Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан олиб борилаётган кенг кўламли ислохотлар Ўзбекистон – Эрон ҳамкорлигини сифат жиҳатидан янги даражага кўтариш, сиёсат, савдо-иқтисод, сармоялар, маданият ва туризм жабхаларидаги алоқаларни янада кенгайтириш учун муҳим имконият яратди.

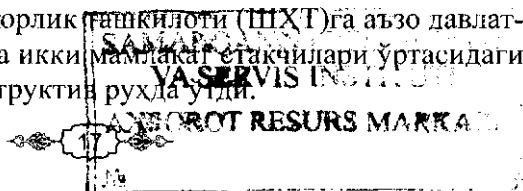
Бугунги кунда Ўзбекистонда Эрон инвестициялари иштирокида 267 та корхона ташкил этилган, уларнинг 125 таси 100 фоиз Эрон сармояси асосида фаолият кўрсатяпти.

«Ўзбекистон – Туркменистон – Эрон – Умон» транспорти йўлагини барпо этиш тўғрисидаги тўрт томонлама Ашхобод битимини ҳаётга татбиқ этиш борасида фаол ҳамкорлик олиб борилмоқда.

Икки мамлакатнинг илмий-тадқиқот, спорт ва таълим муассасалари вакиллари Ўзбекистон ва Эронда ўтказиладиган турли тадбирларда қатнашиб келмоқда. Хусусан, Ўзбекистон ва Эрон спортчилари ўртасидаги самимий рақобат халқаро мусобакалар, Осиё ва жаҳон чемпионатларида дўстона руҳда кечади.

Икки томонлама муносабатларнинг шартномавий-ҳуқуқий асосини савдо, иқтисодиёт, транспорт, туризм, маданият, шунингдек, жиноятчиликка қарши курашишга оид 55 та ҳужжат ташкил этади.

Мамлакатимиз Жанубий Осиё давлатлари билан ҳамкорлик алоқаларини узоқ муддатли ва кўп қиррали шериклик асосида олиб бормоқда. Хусусан, Ўзбекистон ва Ҳиндистон раҳбариятлари ўртасидаги алоқалар тубдан янги мазмун касб этди. 2018–2020 йилларда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ҳиндистонга давлат ва амалий ташрифлари ташкил этилди. Бундан ташқари, Циндао ва Бишкекдаги Шанхай ҳамкорлик ташкилоти (ШХТ)га аъзо давлатлар раҳбарлари саммитида икки мамлакат етакчилари ўртасидаги музокаралар очик ва конструктив руҳда ўтди.

Нуфузли халқаро ташкилотлар доирасида бир-бирини қўллаб-қувватлаш, ташаббусларни илгари суришда ҳам ҳамкорлик тобора ривожланмоқда. Жумладан, Ҳиндистон томони Ўзбекистон номзодини 2021–2023 йилларда БМТ Инсон ҳуқуқлари кенгаши аъзолигига қўллаб-қувватлади ва Ўзбекистон вакили кенгаш аъзолигига сайланди. Ўз навбатида, Ўзбекистон Ҳиндистон номзодини 2021–2022 йиллар учун БМТ Хавфсизлик Кенгашининг доимий бўлмаган аъзолигига илгари сурди.

Мамлакатларимиз ўртасидаги ўзаро ҳамкорликнинг шартномавий-ҳуқуқий базаси 110 га яқин ҳужжат билан мустаҳкамланган. Шундан 20 та шартнома Ҳиндистонга олий даражадаги ташрифлар доирасида имзоланган. Айни пайтда яна 20 га яқин ҳужжат имзолашга тайёрланмоқда.

Айтиш мумкинки, сўнгги йилларда Покистон Ислом Республикаси билан барча йўналишларда алоқаларимиз янги босқичга кўтарилди. Чунки Ўзбекистон ва Покистон раҳбарларининг олий даражадаги учрашувлари ўзаро муносабатларимизни янада яхшилашга имкон берди. Жумладан, 2017–2019 йилларда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Покистон Ислом Республикаси Президенти ва Бош вазири билан кўп томонлама анжуманлар доирасида тўрт бор учрашди. Мулоқотлар жараёнида эришилган келишувлар давлатларимиз ва халқларимиз ўртасидаги муносабатларни сифат жиҳатдан янги даражага олиб чиқишга хизмат қилмоқда.

Коронавирус пандемияси халқаро муносабатларга ва глобал иқтисодиётга ўз салбий таъсирини кўрсатмай қолмади. Аммо, шуни мамнуният билан таъкидлаш жоиз, пандемия шароитига қарамадан, Ўзбекистон ўзининг ташқи ҳамкорлари билан мулоқотни бир дақиқага бўлса-да, сусайтиргани йўқ. Балки ҳамкорликнинг янги ва ноанъанавий шакллари йўлга қўйилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон олий ва юқори даражада видеоконференция ҳамда интерактив усулда Хитой, Жанубий Корея, Япония, БАА, Покистон, Ҳиндистон ва бошқа етакчи мамлакатлар билан мунтазам мулоқотлар, музокаралар ташкил этиб келмоқда. Бунинг натижасида коронавирусга қарши биргаликда курашиш, пандемия шароитида иқтисодий алоқаларни ривожлантириш, инвестициявий ҳамкорлик масалаларида юзага келаётган муаммоларга тезкор ечимлар топилмоқда.

Бундан ташқари, коронавирусуға қарши курашиш доирасида Ўзбекистон ўз ҳамкорлари билан, юкорида айтилганидек, беғараз асосда инсонпарварлик ёрдами алмашинувларини амалга оширди.

2020 йил февраль-март ойларида Хитойга 202,8 минг доллар миқдорида инсонпарварлик ёрдами юборилди. Хитойдан Ўзбекистонга эса йилнинг март-июнь ойларида тиббий жиҳозлар жўнатилди. Бундан ташқари, COVID-19 билан оғриган беморларга сифатли тиббий хизмат кўрсатиш, уларни Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти стандартлари бўйича даволашга кўмаклашиш мақсадида хитойлик 15 нафар шифокор ўзбекистонлик ҳамкасблари билан биргаликда фаолият юритди.

Жанубий Кореядан юборилган инсонпарварлик кўмаги ҳам коронавирус билан оғриган беморларни даволашда кўл келди. Ушбу давлат 250 минг доллар миқдоридаги тест тизимларини юборди. Шунингдек, коронавирусни даволашда катта тажрибага эга бўлган икки нафар шифокор мамлакатимиз мутахассислари билан ёнма-ён иш олиб борди.

Сеулдаги элчихонамиз томонидан бу йўналишда катта ҳажмдаги ишлар бажарилди, дейиш мумкин. Дипломатик миссия кўмагида коронавирус пандемияси даврида аҳолини қўллаб-қувватлаш учун мамлакатимизга 1,1 миллион доллар миқдоридаги ёрдам юклари юборилди. Жанубий Кореяда яшаётган ватандошларимиз ҳам ушбу жараёнда четда қараб туришгани йўқ. Улар 45 минг долларлик молиявий ёрдам кўрсатди.

Япония ҳукумати Ўзбекистонга коронавирусуға қарши курашиш мақсадлари учун 10 миллион доллардан зиёд маблағ ажратишга қарор қилди. Шунингдек, айна пайтда Япония билан давлат бюджетини қўллаб-қувватлаш мақсадида 300–500 миллион АҚШ доллари миқдорида кўмак ажратиш бўйича музокаралар олиб борилмоқда.

Шунингдек, ўтган вақт мобайнида мамлакатимизга БАА томонидан 40 тоннага яқин турли тиббий восита ва анжомлар, Ҳиндистондан зарур дори воситалари ва Покистондан тиббий жиҳозлар тақдим этилди.

Бундан ташқари, коронавирус пандемияси даврида авиақатновлар тўхтатилгани сабабли Жанубий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқ ҳамда Африка минтақасида бўлиб турган 3 минг 200 нафардан зиёд (БАА – 1777, Ҳиндистон – 732, Миср – 340, Саудия Арабистони – 114,

Исроил – 110, Қатар – 61, Умон – 43, Покистон – 22, Шри-Ланка – 17, Бангладеш – 11) юртдошларимиз махсус чартер рейслар билан Ўзбекистонга олиб келинди. Ушбу йўналишдаги ишлар давом эттирилмоқда.

Пандемия даврида мамлакатимизда хорижий инвесторлар лойиҳаларининг тўхтаб қолмаслиги, хорижий мутахассисларнинг юртимизга келишини таъминлаш мақсадида тегишли давлат органлари билан самарали музокаралар олиб борилди. Ушбу йўналишда Афғонистондан 15 нафар, Эрондан 10 нафар, Бирлашган Араб Амирликларидан 7 нафар, Ҳиндистондан 4 нафар мутахассиснинг Ўзбекистонга келиши таъминланди.

Афғонистондаги сиёсий қарама-қаршиликлар, бу мамлакатда кечаётган воқеа-ходисаларга бепарқ қарашга ҳаққимиз йўқ. Бугунги кунда Ўзбекистон ва Афғонистон ўртасида яқин сиёсий, савдо-иқтисодий ва маданий-гуманитар алоқалар йўлга қўйилган. Шунингдек, Афғонистонда миллионлаб ўзбеклар яшайди. Афғонистон Конституциясига мувофиқ ўзбек тили мамлакатнинг расмий тилларидан бири ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан ҳам Афғонистонда тинчлик ўрнатилиши биз учун жуда муҳим.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан 2018 йил март ойида Тошкент шаҳрида ўтказилган «Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик» мавзусидаги халқаро конференция Ўзбекистоннинг афғонлараро тинчлик жараёнини фаоллаштиришга қўшган салмоқли ҳиссаси бўлди. Ушбу анжуман афғон йўналишида тинчлик саъй-ҳаракатларини қайта кўриб чиқишда ҳал қилувчи роль ўйнади, десак, муболаға бўлмайди. Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуси билан ўтказилган мазкур конференция жаҳон ҳамжамияти эътиборини яна бир қарра Афғонистонда ҳукм сураётган жараёнларга қаратди. Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек: «Афғонистон хавфсизлиги, бу – Ўзбекистон хавфсизлиги, бутун бепоён Марказий ва Жанубий Осиё минтақаси барқарорлиги ҳамда таракқиётнинг гаровидир»¹.

Ўзбекистон Афғонистонни минтақавий интеграция ва иқтисодий ҳамкорликка жалб қилиш орқали унинг Марказий Осиёнинг

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Афғонистон бўйича «Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик» мавзусида ўтказилган халқаро конференциядаги нутқи // <https://president.uz/uz/lists/view/1601>.

ажралмас қисмига айланишини таъминлашни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Ушбу мақсадлардан келиб чиқиб, Ўзбекистон қўшни Афғонистон иқтисодиёти учун ўта муҳим бўлган йирик инфратузилмавий лойиҳаларни амалга ошириш бўйича донор мамлакатлар ва халқаро молиявий ташкилотлар билан музокаралар олиб бормоқда.

«Мозори Шариф – Кобул – Пешовар» темир йўли ва «Сурхон – Пули Хумри» электр узатиш линиясини қуриш лойиҳалари шулар жумласидандир. Мазкур лойиҳалар ижроси Марказий ва Жанубий Осиё минтақаларининг транспорт коммуникациялари, энергетика тармоқларини ўзаро боғлайди ҳамда Афғонистон иқтисодиётининг юксалишига хизмат қилади.

2017 йил 7 февралда Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармонда мамлакатимиз тараққиётининг бешинчи устувор йўналиши сифатида хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритишга йўналтирилган, давлатимиз мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш, Ўзбекистоннинг ён-атрофида хавфсизлик, барқарорлик ва ахил қўшничилик муҳитини шакллантириш, мамлакатимизнинг халқаро нуфузини мустаҳкамлаш белгиланган эди. Ўтган қисқа даврда бу соҳада залворли ишлар амалга оширилиб, уларнинг тағ-замирида, аввало, яқин қўшничилик муносабатларини йўлга қўйиш ва бунда «барча қўшнилари билан дўстона ва ўзаро ишонч руҳидаги муносабатларни янада мустаҳкамлаш бизнинг асосий вазифаларимиздан бирига айланди»¹. Яъни, барчамиз гувоҳмизки, сўнгги йилларда қўшни давлатлар билан чегаралар демаркацияси, савдосотик ишларининг яхшиланиши, чегараларнинг очиқлиги ҳамда маданий алоқалар соҳаларида кескин ижобий ўзгаришлар содир бўлди. Бир сўз билан айтганда, белгиланган стратегия асосида минтақавий интеграцион жараёнларда Ўзбекистон Республикаси асосий ташаббускор сифатида майдонга чиқмоқда.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2018 йил 28 декабрь // <http://xs.uz/uzkr/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-olij-mazhlisiga-murozhaatnomasi>.

Айнан ўша Ҳаракатлар стратегияси асосида ташқи сиёсатда ўзаро манфаатли ва тенг ҳуқуқли ҳамкорликни мамлакатимизнинг халқаро нуфузини юксалтиришни кўзлаган ҳолда ривожлантириш масаласи ҳам ташқи сиёсатда устувор қилиб белгиланди ва бу борада ҳам улкан ютуқларга эришилди. Хусусан, халқаро ташкилотлар, етакчи давлатлар ва халқаро нодавлат нотижорат ташкилотлар билан ҳамкорликда кўп ютуқлар қўлга киритилди. Бу ютуқлар замирида халқимизнинг пировард мақсади бўлган эркин ва фаровон жамиятни яратиш бўйича энг эзгу орзу-истаклари амалда қарор топаётгани барчамиз учун қувонарлидир.

1.3. Давлатнинг ўз фуқаролари ва халқаро ҳамкорлари олдидаги мажбуриятлари

Мамлакатимиз кейинги йилларда чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш, хорижий давлатлар билан дўстона ҳамда ўзаро манфаатли муносабатларни ривожлантириш борасида муҳим натижаларга эришмоқда.

Бу жараёнда, айниқса, Европанинг бир қатор давлатлари билан ўзаро манфаатли ҳамкорлик сезиларли даражада мустаҳкамланди. БМТ, ЕХХТ, ШХТ, ИХТ ва бошқа нуфузли халқаро ташкилотлар билан шериклик муносабатлари сифат жиҳатидан янги bosқичга кўтарилди.

Ўзбекистон Европа Иттифоқи ва Европа давлатлари билан ҳамкорликни ўз ташқи сиёсатининг устувор йўналишларидан бири деб билади. Сўнгги йилларда Ўзбекистоннинг Европа мамлакатлари билан барча жабҳалардаги муносабатлари жадал суръатларда ривожланиб бориши натижасида ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг янги даври бошланди, деб айтсак бўлади.

Биргина мисол. Президентимизнинг Францияга (2018 йил октябрь), Германияга (2019 йил январь) ва Туркияга (2017 йил октябрь ва 2020 йил февраль) расмий ташрифларининг натижалари бўйича сиёсий, савдо-иқтисодий, инвестициявий, маданий-гуманитар ва бошқа соҳаларда салмоқли келишувларга эришилди. Ўз навбатида, Германия Президенти Франк-Валтер Штайнмайер (2019 йил май) ва Туркия Президенти Режеп Таййип Эрдуған (2018 йил апрель) мамлакатимизга жавоб ташрифини амалга оширганини алоҳида қайд этиш жоиз.

Сўнги йиллар давомида Европанинг Австрия, Германия, Буюк Британия, Словакия, Словения, Испания, Италия, Туркия, Франция, Швейцария, Чехия, Норвегия, Финляндия, Латвия, Литва каби мамлакатлари Ташқи ишлар вазирликлари билан 20 дан зиёд сиёсий маслаҳатлашув ўтказилди.

Биз кейинги вақтларда Европа Иттифоқи билан энг юқори ва олий даражадаги мулоқот илгари кузатилмаган даражада фаоллашаётганига гувоҳ бўлдик. Хусусан, 2019 йил май ойида Европа Кенгаши раҳбари Доналд Туск илк маротаба Ўзбекистонга ташриф буюрди. Бундан ташқари, ЕИнинг Ташқи ишлар ва хавфсизлик сиёсати бўйича эндиликда собиқ олий вакили Федерика Могерини икки марта (2017 йил ноябрь ва 2018 йил март ойлари) республикамизга ташриф буюрди.

2020 йилнинг апрель ойида Президентимиз Шавкат Мирзиёев ва Европа кенгаши раҳбари Шарл Мишел ўртасида телефон мулоқоти ўтказилди. Ташқи ишлар вазири Абдулазиз Комилов ЕИнинг Ташқи ишлар ва хавфсизлик сиёсати бўйича олий вакили, Европа Иттифоқи Комиссияси вице-президенти Жозеп Боррел (2020 йил январь ойида Берлин шаҳрида ва май ойида телефон орқали) билан икки марта суҳбатлашди. Музокаралар чоғида Ўзбекистон ва Европа Иттифоқи ўртасидаги сиёсий-дипломатик, савдо-иқтисодий, инвестициявий ва гуманитар соҳаларда кўп қиррали ҳамкорликнинг долзарб масалалари муҳокама қилинди.

Мазкур музокаралар чоғида Европа томони иқтисодиёт, савдо, инновация ва инвестиция, транспорт, илм-фан, таълим ва соғлиқни сақлаш соҳаларида икки томонлама ҳамкорликни кенгайтиришдан манфаатдор эканини билдирди.

Шу ўринда Европа мамлакатлари билан савдо-иқтисодий йўналишида ҳамкорликнинг сезиларли тарзда ўсиб, ривожланиб бораётганини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим. Жумладан, 2019 йил якунларига кўра, Ўзбекистон ва ЕИ мамлакатлари ўртасидаги савдо ҳажми 2016 йил билан таққослаганда деярли 60 фоиз ўсиб, 4 миллиард АҚШ долларини ташкил этди. Шу билан бирга, мамлакатимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни Европага экспорт қилиш 1,5 баробар ортган ҳолда, 580 миллион АҚШ доллари миқдорига етган бўлса, бу даврда импорт ҳажми 1,5 баробар ошди ва 3,42 миллиард доллarnи ташкил этди.

2020 йил январь-май ойларида товар айирбошлаш ҳажми 1,315 миллиард долларни, шу жумладан, экспорт 196,6 миллион долларни, импорт 1,11 миллиард долларни ташкил этди.

Ўзаро муносабатларни сифат жиҳатидан янги ва юкори даражага кўтариш мақсадида расмий Тошкент ва Брюссель ўртасида янги кенг қамровли икки томонлама ҳужжат – Кенгайтирилган шериклик ва ҳамкорлик тўғрисидаги битимни тузиш бўйича 2019 йилдан бошлаб фаол музокаралар ўтказилмоқда.

Европа Иттифоқи билан кўп жабҳали мулоқотни ривожлантиришга хизмат қилаётган мазкур йўналишга, асосан, 2017–2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегияси доирасида Ўзбекистонда амалга оширилган туб ислохотлар туфайли эришилди.

Сўнгги йилларда Марказий Осиёда кузатилаётган ҳамкорликнинг ижобий динамикаси, шунингдек, Ўзбекистоннинг минтақа давлатларига нисбатан яхши қўшничилик муносабатларини мустаҳкамлаш ва конструктив мулоқот орқали барча масалаларни ҳал этишга қаратилган янги сиёсати асосида Брюссель минтақага нисбатан сиёсатини минтақалараро алоқаларни ривожлантириш сари тубдан қайта кўриб чиқди.

Буларнинг барчаси Брюссель томонидан Марказий Осиё учун тасдиқланган (2019 йил июнь ойида) янги стратегияда яққол намоён бўлди. Европа томонининг позициясига кўра, Европа Иттифоқи ва унга аъзо давлатлар Марказий Осиёнинг сиёсий барқарорлиги ва изчил ривожланишидан, шунингдек, икки минтақа ўртасидаги интеграция алоқаларини фаол ривожлантиришдан манфаатдордир.

Минтақамиздаги барқарор вазиятни эътироф этган ҳолда, расмий Тошкент томонидан илгари сурилган яхши қўшничилик сиёсати туфайли расмий Рим илк марта «Италия - Марказий Осиё» форматидаги вазирлар учрашувини (2019 йил декабрь) ўтказди. Ўз навбатида, Марказий Осиё билан ҳамкорликни кучайтириш мақсадида расмий Париж ҳам шу сингари мулоқотнинг иккинчи босқичини давом эттиришга қарор қилди.

2020 йилнинг апрель ва июнь ойларида Ўзбекистон Республикаси Бош вазири ўринбосари – Инвестициялар ва ташқи савдо вазири С.Умурзоқов Европа Иттифоқи савдо комиссари Ф.Хоган билан икки маротаба видеоконференция шаклида учрашувлар ўтказди. Музокаралар давомида Ўзбекистон ва ЕИ ўртасида кенгайтирилган

шерикчилик ва ҳамкорлик тўғрисидаги битим лойихаси бўйича келишиш жараёнини фаоллаштириш борасида келишувга эришилди. Ўзбекистоннинг ЖСТга аъзо бўлиши бўйича ишчи гуруҳнинг 4-йиғилишига тайёргарлик кўриш доирасида амалга оширилаётган чора-тадбирларга, шунингдек, Ўзбекистоннинг ЕИ «Преференцияларнинг бош тизими» имтиёз тизимида бенефициар мамлакат мақомини олиши жараёнига алоҳида эътибор қаратилди.¹

Таъкидлаш керакки, бугунги кунда COVID-19нинг глобал миқёсда тарқалиши ва бутун дунё иқтисодиётига салбий таъсири шароитида Европа Иттифоқи унинг салбий оқибатларини баргараф этиш учун Ўзбекистонга 30 миллион евродан кўпроқ маблағ ажратишга қарор қилди.

Бундан ташқари, БМТ шафелигида Ўзбекистоннинг Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик асосида Траст фондига Европа Иттифоқи 5 миллион евро, Норвегия 1,1 миллион АҚШ доллари ва Финляндия 1 миллион евро миқдорда маблағ ажратди.²

Европадаги ҳамкорларимизга Ўзбекистоннинг Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиши ҳамда Европанинг кенгайтирилган шериклик ва ҳамкорлик тўғрисида битими доирасида бенефициар мақомини олиши бўйича саъй-ҳаракатлари, шунингдек, кенг қамровли ўзгаришлар шароитида мамлакатимизга кўрсатаётган молиявий ва техник кўмаги устувор аҳамиятга эгадир.

Европа Иттифоқининг Ўзбекистон Республикаси учун 2014–2020 йилларга мўлжалланган беғараз ёрдами тўғрисидаги кўп йиллик индикатив дастури доирасида республикадаги ижтимоий-иқтисодий лойиҳаларни амалга ошириш учун қарийб 168 миллион евро маблағ ажратилди.

Европа Иттифоқи мамлакатлари Ўзбекистон Республикаси раҳбарияти томонидан Афғонистондаги мавжуд вазиятни тинч йўл билан ҳал этиш бўйича олиб бораётган халқаро майдондаги саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватламоқда. Ўзбекистон учун қўшни

¹ Ўзбекистоннинг Европа мамлакатлари ва халқаро ташкилотлар билан ўзаро манфаатли ҳамкорлигида янги давр бошланди // <https://yuz.uz/news/ozbekistonning-evropa-mamlakatlari-va-xalqaro-tashkilotlar-bilan-ozaro-manfaatli-hamkorligida-yangi-davr-boshlandi>.

² БМТ доирасидаги халқаро тапаббусларда янги тенденциялар // <http://xs.uz/uzkr/post/bmt-doirasidagi-khalqaro-tashabbuslarda-yangi-tendentsiyalar>.

давлатда узоқ кутилган тинчликни ўрнатиш устувор аҳамиятга эгадир.

Мамлакатимиз Европа билан икки ва кўп томонлама истиқболли муносабатларни давом эттирмоқда. Савдо-сотик, инвестиция ва молия, юқори технологиялар трансфери, илм-фан, техника, таълим, экология, соғлиқни сақлаш ва маданият соҳаларидаги ҳамкорлик, шунингдек, минтақавий хавфсизликни мустаҳкамлаш Ўзбекистон – Европа муносабатларининг асосий устувор йўналишлари ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг нуфузли халқаро ташкилотлар, шу жумладан, БМТ ва унинг ихтисослашган агентликлари билан самарали ҳамкорлиги пандемия даврида ҳам сусайгани йўқ.

2020 йилнинг июнь ойида Президентимиз таклифи билан ишлаб чиқилган ва тасдиқланган БМТ ва унинг ихтисослашган муассасалари билан ҳамкорликни ривожлантириш бўйича тадбирлар режаси («йўл харитаси») фикримизнинг яққол исботидир. Мазкур ҳужжат давлатимиз раҳбари ташаббусларини БМТ доирасида илгари суриш, республика ва унинг вакиллари номзодларини БМТнинг сайлов органлари аъзолигига илгари суриш ва мамлакатимизнинг халқаро майдондаги имижини оширишга қаратилган сиёсий-дипломатик тадбирларни ташкил этиш бўйича халқаро майдондаги фаолиятни жадаллаштириш борасидаги саъй-ҳаракатларни кўзда тутди. Тадбирлар режаси сайёрамиздаги энг универсал халқаро ташкилот – БМТ ва унинг ихтисослашган муассасалари билан бундан кейинги ҳамкорликни сифат жиҳатдан янги поғонага кўтариши шубҳасиз.

Шу билан бирга, коронавирусга қарши биргаликда курашишда БМТ, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти, ЮНИСЕФ ва Халқаро меҳнат ташкилоти билан мамлакатимиз яқиндан ҳамкорлик қилмоқда.

2020 йилнинг 8 июль куни Женева шаҳрида дунёнинг 80 дан ортиқ мамлакати давлат ва ҳукумат раҳбарлари иштирокида Халқаро меҳнат ташкилотининг меҳнат соҳасида COVID-19 га қарши кураш масалалари бўйича глобал виртуал саммити бўлиб ўтди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев мазкур тадбир иштирокчиларига мурожаатнома йўллаб, мамлакатимизда пандемия шароитида олиб борилаётган саъй-ҳаракатларнинг жаҳон ҳамжамияти томонидан кенг эътироф этилаётганини таъкидлади.

БМТ Тараққиёт дастури биринчилардан бўлиб Ўзбекистонда коронавирус тарқалишининг олдини олиш бўйича аниқ мақсадли саъй-ҳаракатларни амалга ошириш учун 250 минг доллар миқдоридagi молиявий-техник ёрдамни ажратди. Шунингдек, БМТнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси томонидан коронавирус пандемиясининг ижтимоий-иқтисодий оқибатларини юмшатиш борасида Ўзбекистон ҳукуматига кўмак бериш мақсадида қўшимча равишда 1 миллион доллар миқдоридagi грант маблағлари ажратиш масаласи ишлаб чиқилди.

Бундан ташқари, БМТнинг Тошкентдаги тегишли агентликлари томонидан COVID-19 билан боғлиқ вазиятни баҳолаш ҳамда бу борадаги долзарб вазифаларни ўз ичига олган «Ижтимоий-иқтисодий чоралар бўйича умумлаштирилган кўп томонлама таклиф» деб номланган таҳлилий ҳужжат ишлаб чиқилди.

Ҳужжатда коронавирус пандемияси шароитида ҳал этилиши лозим бўлган долзарб ижтимоий, шу жумладан, соғлиқни сақлаш соҳасига оид масалалар билан бир қаторда, БМТ ва унинг республикамизда фаолият юритаётган агентликларининг Ўзбекистон ҳукуматига кечиктириб бўлмайдиган макроиқтисодий чора-тадбирларни амалга ошириш, иқтисодиётни тиклаш, хусусан, маҳсулот экспортининг камайишига, кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг ёпилишига ва тегишли иш жойларининг қисқаришига йўл қўймаслик борасида яқиндан кўмак бериш бўйича таклиф ва тавсиялари ўз аксини топган.

Ўз вақтида ишлаб чиқилган ушбу таҳлилий ҳужжат ҳозирги шароитда жуда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, мамлакатимизда пандемияга қарши жадал олиб борилаётган тадбирларни БМТ ва унинг ихтисослашган агентликлари тажрибаси ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда манзилли йўналтириш имкониятини беради. Ўзбекистон томони, албатта, БМТнинг мазкур ҳужжатни тайёрлаш борасидаги фаолиятини юқори баҳолаб, шу каби масалаларда бундан кейин ҳам ташкилотнинг Тошкентдаги ваколатхонаси билан яқиндан ҳамкорлик қилишга тайёрлигини билдирди.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти Ўзбекистонга лаборатория ва синов тўшамларини сотиб олишда, инфекция тарқалишини назорат қилишда, халқаро соғлиқни сақлаш қоидалари ва COVID-19 маълумотларини тўшлашда ёрдам бермоқда.

БМТнинг болалар жамғармаси – ЮНИСЕФ Осиё тараққиёт банкининг молиявий кўмаги асосида мамлакатимиз учун 1,56 миллион долларлик тиббий асбоб-ускуналар ва жиҳозларни харид қилди. Дори-дармон воситалари, тиббий буюмлар ва бошқа керакли анжомлар Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳузуридаги Санитария-эпидемиологик осойишталик агентлигига ўз вақтида етказиб берилмоқда.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотлар ташқи сиёсий ва иқтисодий алоқаларни янада ривожлантиришда ҳамда уларни юқори босқичга олиб чиқишда муҳим омил саналади.

Ҳозирги кунда дунёнинг 164 та мамлакатини ўз таркибига олган йирик иқтисодий интеграциялардан бири Жаҳон савдо ташкилотидир. Ташкилот алоҳида низомга эга бўлмай, шартнома ва музокараларга таянган ҳолда ташкил этилгани ва ҳозирги кунга қадар фаолият юритиб келаётгани унинг ўзига хос жиҳатларидан биридир. Мазкур ташкилотга аъзо бўлиш узок муддатли музокаралар ва турли йўналишларда комплекс ишларни амалга оширишни тақозо этади. Бунда асосий эътибор аъзо давлатлар билан олиб бориладиган икки ва кўп томонлама музокараларга қаратилган.

Ташқи савдо йўналишларини диверсификациялаш ва уларнинг халқаро инфратузилмалар билан интеграциялашувига қаратилган тадбирлар доирасида Ўзбекистоннинг ЖСТга аъзо бўлиши учун салмоқли ишлар олиб борилмоқда. Жумладан, 2020 йил 29 июнь куни Ўзбекистон Республикаси Бош вазири ўринбосари – инвестициялар ва ташқи савдо вазири С.Умурзоқов раҳбарлигида Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ) билан ишлаш бўйича Идоралараро комиссиянинг навбатдаги йиғилиши видеоконференция шаклида ўтказилди.

2020 йилнинг 7 июль куни Ўзбекистоннинг ЖСТга қўшилиши бўйича ишчи гуруҳнинг 4-йиғилиши бўлиб ўтди. Мазкур тадбирда 60 дан ортиқ мамлакат вакиллари, жумладан, АҚШ, Европа Иттифоқи, Хитой, Россия, Япония, Канада, Бразилия, Панама, Парагвай, Уругвай, Никарагуа, Мўғулистон, Гондурас, Ҳиндистон ва бошқалар иштирок этди.

Йиғилиш давомида аъзо давлатларнинг саволларига ўзбек экспертлари томонидан батафсил жавоблар берилди.

Учрашув якунида Ўзбекистоннинг ташкилотга қўшилиши жараёнининг кейинги босқичлари, яъни фактологик резюме ишлаб чиқиш, икки томонлама учрашувларни ташкиллаштириш ва уларни ўтказиш, илгари тақдим этилган ҳужжатларни янгилаш каби муҳим масалалар юзасидан келишиб олинди.

Ҳозирги кунда ЖСТга аъзо давлатларнинг аксарияти, жумладан, Хитой, ЕИ, Туркия, Япония, Россия каби давлатлар Ўзбекистоннинг ЖСТга кириши учун амалга ошириладиган тадбирларда ҳар томонлама қўмақ кўрсатишга тайёр эканини билдирди.

Юртимизда охириги уч йилда «Инсон манфаатлари ҳамма нарсадан устун» тамойили асосида халқимиз ҳаётини тубдан яхшилашга қаратилган кенг қўламли ислоҳотлар олиб борилаётгани халқаро ҳамжамият томонидан юқори баҳоланмоқда. Жумладан, БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари Мишел Бачелетнинг 2019 йил якуни бўйича тақдим этган йиллик ҳисоботида илк бор Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ислоҳотларга алоҳида ижобий урғу берилган.

Шу билан бирга, 2020 йилнинг март ойида БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитаси Ўзбекистон Республикаси томонидан тақдим қилинган Бешинчи даврий ҳисоботни кўриб чиқиб, юртимизда коррупцияга қарши кураш, аёлларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш, суд-ҳуқуқ соҳасини ислоҳ қилиш, болалар ва мажбурий меҳнатга барҳам бериш соҳасидаги ютуқларга ижобий баҳо берган. Ҳозирги кунда қўмитанинг бу борадаги тавсияларини амалга ошириш бўйича «йўл харитаси» ишлаб чиқилмоқда.

Бундан ташқари, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг ОАВ эркинлиги бўйича вакили Арлем Дезир Ўзбекистонда сўз эркинлигини таъминлаш соҳасидаги ишларга юқори баҳо бермоқда. Жумладан, унинг офиси Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги ва Миллий масс-медияни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди билан ҳамкорликда қатор тадбир ва лойиҳаларни амалга оширмоқда. 2020 йилда ЕХХТнинг Марказий Осиеда сўз эркинлиги халқаро форумини Тошкентда ўтказиш режалаштирилди.

2020 йилнинг 22 июнь куни Ўзбекистон Республикасининг Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий стратегияси қабул қилинди. Ушбу ҳужжат асосида юртимизда инсон ҳуқуқлари соҳасида янада кенг

кўламли ислохотлар ва хорижий ҳамкорлар билан кенг камровли ишлар кўзда тутилган.

Хорижий шерикларимиз ва халқаро ташкилотлар билан мулоқот жараёнида Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ислохотларнинг ортга қайтмаслиги ва давомийлигини алоҳида таъкидлаб келинмоқда. Ўзбекистон вакилининг 2021–2023 йиллар мобайнида БМТнинг Инсон ҳуқуқлари кенгашига аъзо бўлиб сайланиши мазкур соҳада мамлакатимизнинг дунё давлатлари олдидаги нуфузини янада оширди.

Ўзбекистон Европа Иттифоқи билан муносабатларда инсон ҳуқуқлари ва қонун устуворлиги соҳасидаги ҳамкорликни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратмоқда.

Ўзбекистон Марказий Осиёда биринчилардан бўлиб адлия, ички ишлар, инсон ҳуқуқлари ва тегишли масалалар бўйича Ўзбекистон – Европа Иттифоқи қўйи қўмитаси доирасида «Инсон ҳуқуқлари бўйича мулоқот»ни ташкил этди. Бугунги кунга қадар томонлар ўртасида 12 раунд мулоқот бўлиб ўтди.

Ҳаракатлар стратегияси доирасида кўп қиррали ислохотлар бошланган пайтдан буён европалик ҳамкорларимиз жамиятни демократлаштириш, қонун устуворлигини мустаҳкамлаш, фуқаролик жамияти, сўз эркинлиги ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги чуқур ўзгаришларни қўллаб-қувватлаб келмоқдалар.

Ўзбекистоннинг мажбурий меҳнатга барҳам бериш, суд ислохотлари, қийноқларнинг олдини олиш ва фуқаролиги бўлмаган шахслар билан боғлиқ муаммоларни ҳал этиш борасидаги ютуқларини Европа Иттифоқи томони алоҳида таъкидлайди.

Ушбу соҳалардаги сезиларли ютуқлар туфайли 2019 йилда Европа Иттифоқи «индивидуал ҳолатлар» деб номланувчи рўйхатни биринчи марта тақдим этмади. Албатта, бу мамлакатимизда мазкур соҳаларда олиб борилаётган ислохотлардаги сезиларли ўзгаришлардан далолат беради.

Маълумот учун: «Ўзбекистон – ЕИ» қўйи қўмитасининг адлия, ички ишлар, инсон ҳуқуқлари ва тегишли масалалар бўйича йиғилишлари доирасида Европа томони қамқондан озод қилиш талаби билан «сиёсий маҳбуслар» деб аталувчи 10–15 кишининг рўйхатини анъанавий тарзда тақдим этар эди.

Бундан ташқари, Европа томонининг таъкидлашича, 2019–2020 йилларда оқланганларнинг ўтган йилларга нисбатан жуда кўплиги

Ўзбекистон суд тизимидаги ислохотлар амалда ижобий натижаларни кўрсатаётганидан далолат беради.

Ўзбекистоннинг ушбу соҳада эришган ижобий натижалари Европа Иттифоқининг дунёда инсон ҳуқуқлари ва демократия бўйича йиллик ҳисоботида (2020 йил июнь ойида эълон қилинган) ҳам юқори баҳоланди. Хужжатда 2016 йилдан бошлаб Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан Ўзбекистонда жамиятни босқичма-босқич либераллаштириш ва демократлаштиришга қаратилган кенг қамровли ислохотлар дастури, шу жумладан, сиёсий дастурлар амалга оширилаётгани таъкидланган.

Алоҳида қайд этилишича, бу йўналишда жиддий ютуқларга 2019 йилда ва унинг якунида (22 декабрь) бўлиб ўтган парламент сайловида эришилди. Бу эса, ўз навбатида, республикамиз раҳбариятининг туб ўзгаришларни амалга оширишга бўлган интилишларини яққол намойиш этди.

Бундан ташқари, ЕИ ҳисоботида сўз эркинлиги соҳасида эришилган ижобий ўзгаришларга эътибор қаратилган. Жумладан, Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги турли давлат идоралари билан ишлашда қийинчиликларга дуч келган ўзбекистонлик журналистларга жиддий ёрдам кўрсатгани қайд этилган.

Шу билан бирга, Ўзбекистон 2019 йилда «Чегарасиз ОАВ» таснифига кўра, «қора ҳудуд»дан чиқарилди.

Юртимизнинг инсон ҳуқуқларини таъминлаш борасидаги ютуқларини инобатга олган ҳолда, ЕИ ва унга аъзо давлатларнинг аксарияти Ўзбекистоннинг глобал сиёсий жараёнлар, жумладан, БМТнинг Инсон ҳуқуқлари кенгашига аъзо бўлишида фаол иштирок этди.

Ўзбекистонда туризм соҳасини ривожлантириш, юртимизга чет эллик сайёҳларни жалб қилиш, умуман, мамлакатимизнинг туристик салоҳиятини кучайтириш борасида амалга оширилаётган кенг кўламли ишларимиз БМТнинг Жаҳон сайёҳлик ташкилоти (ЮНВТО) томонидан ижобий қабул қилинмоқда.

Мамлакатимиз вакиллари ЮНВТО шафелигида ташкил этиладиган йирик ва нуфузли туристик ярмаркалар – FITUR, ITB, JATA, World Travel Market, Top Resa ва шунга ўхшаш катор халқаро тадбирларда ҳамда улар доирасида ўтказиладиган вазирлар даражасидаги анжуманларда доимий равишда фаол иштирок этиб келмоқда. Бу эса ҳозирги кунда туризм соҳасидаги муҳим масала-

лар юзасидан халқаро ҳамкорлар билан фикр алмашиш имконини бермоқда.

Ташкилот Ўзбекистоннинг халқаро майдондаги ташаббусларини ҳар томонлама ва кенг қўллаб-қувватламоқда. Жумладан, мамлакатимиз ташаббуси билан 2020 йилнинг 1 июнь куни Жаҳон сайёҳлик ташкилотининг «Тикланиш йўли» мавзусидаги халқаро анжумани ташкил этилди. Ушбу онлайн мулоқот жараёнида SAFE TRAVEL GUARANTEED ташаббуси, яъни Ўзбекистонда коронавирусга қарши курашиш, хавфсиз туризмни жорий этиш, юртимизда хорижий сайёҳлар учун яратилаётган шарт-шароитлар ҳақидаги янгилик ташкилотга аъзо давлатлар ўртасида илгари сурилди.

Бундан ташқари, 2020 йилнинг 25 июнь куни Ўзбекистон раислигида ЮНВТОнинг Европа минтақавий комиссиясининг навбатдаги 65-сессияси видеомулоқот тарзида ташкил этилди. Тадбир давомида Ўзбекистон Республикаси Бош вазири ўринбосари, Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси раиси Азиз Абдуҳакимов 2023 йилда БМТ Жаҳон сайёҳлик ташкилотининг Ижроия кенгашига 2021–2023 йиллар учун ва Бош ассамблеянинг 25-сессиясини ўтказишга Ўзбекистон номзодини илгари суриш ташаббусини эълон қилди ҳамда бу аъзо давлатлар томонидан илиқ кутиб олинди.¹

Ишончимиз қомилки, бундай хайрли ишлар келгусида ҳам давом этади. Бунинг нағижасида мамлакатимизнинг халқаро майдондаги нуфузи мустақкамланиб, Ватанимизнинг куч-қудрати юксалиб бораверади.

2020 йилнинг 12 август куни Хитой халқаро муаммолар академияси ташаббуси билан «Коронавирус эпидемияси шароитида Хитой ва Евроосиё мамлакатлари ўртасидаги ҳамкорлик: имкониятлар ва муаммолар» мавзусида видеоконференция бўлиб ўтди.

Онлайн тадбирда Хитой, Россия, Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон мамлакатларининг нуфузли илмий-тадқиқот институллари ва йирик ақл марказлари вакиллари, малака-

¹ Ўзбекистоннинг Европа мамлакатлари ва халқаро ташкилотлари билан ўзаро манфаатли ҳамкорлигида янги давр бошланди. <https://yuz.uz/news/ozbekistonning-evropa-mamlakatlari-va-xalqaro-tashkilotlar-bilan-ozaro-manfaatli-hamkorligida-yangi-davr-boshlandi>

ли экспертлар, Ўзбекистон томонидан «Тараққиёт стратегияси» маркази ижрочи директори Элдор Туляков иштирок этди.

Бугунги кунда Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш вазибаларини ҳал этиш, минтақадаги қўшни давлатлар ва дунёнинг етакчи давлатлари билан иқтисодий ҳамкорликни фаоллаштириш устувор аҳамият касб этмоқда. Шу нуқтаи назардан, «Бир макон – бир йўл» кенг қўламли лойиҳаси доирасида Ипак йўлини тиклашда Ўзбекистоннинг иштироки масаласига стратегик вазифа сифатида қаралмоқда.

Таъкидлаш жоиз, эпидемиологик инкирозга қарши курашда Ўзбекистон ва Хитой ўз фуқароларининг саломатлиги учун зарур бўлган барча ресурсларни сафарбар этишга қодир самарали бошқарувга эга масъул давлатлар сифатида ўзининг энг яхши фазилатларини намойён этди.

Айни пайтда Ўзбекистон билан Хитой ўртасида энг қўп қулайлик яратиш тартиби мавжуд бўлиб, бу ўзаро товар айирбошлаш ҳажмини оширишга хизмат қилмоқда. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотларига қўра, Ўзбекистон – Хитой товар айланмаси ҳажми 2019 йил якунларига қўра 7,6 миллиард долларни ёки Ўзбекистон умумий ташқи савдо ҳажмининг 18,1 фоизни ташкил этган. Жорий йилнинг I чорагида эса, ушбу кўрсаткич 1 миллиард 364 миллион доллар, яъни Хитойга Ўзбекистон экспорти 400,8 миллион доллар, Хитойдан импорт эса 963,5 миллион доллар деб қайд этилган.¹

Мамлакатимизда 2020 йил бошида Хитой инвестициялари иштирокидаги 1652 корхона (жами корхоналар соннинг 16 фоизи) фаолият юритмоқда, шундан 531 таси 2019 йилда ташкил этилган бўлиб, нефть-газ, тўқимачилик, телекоммуникация, қишлоқ хўжалиги, фармацевтика тармоқлари, кимё саноати ва қурилиш материаллари соҳаларини қамраб олган ва жами 20 мингдан ортиқ иш ўрнини яратган. Шу билан бирга, 120 дан ортиқ корхона – 100 фоиз Хитой капитали асосида ишламоқда.

Бундан ташқари, Хитой билан Ўзбекистон учун тобора муҳим бўлган иқтисодий ҳамкорлик соҳаси – саноат, транспорт, фарма-

¹ Коронавирус эпидемияси даврида Хитой ва Евроосиё мамлакатлари ҳамкорлиги қай ҳолатда? <https://strategy.uz/index.php?news=1050>.

цевтика, телекоммуникация, қишлоқ ва сув хўжалиги соҳаларида турли лойиҳаларни амалга оширишда ХХРнинг инвестициявий кўмаги ортиб бормоқда, шунингдек, Ўзбекистон ҳудудида Хитой компаниялари иштирокида юқори технологиялар асосида кўшма саноат парклари ташкил этилмоқда.

Коронавирус пандемияси туфайли жорий этилган чекловлар Ўзбекистон – Хитой савдо-иқтисодий ва гуманитар соҳалардаги ҳамкорлигининг ҳозирги ҳолатига салбий таъсир кўрсатса-да, икки мамлакат ҳукумати ва жамоатчилиги ушбу жараённинг салбий оқибатларини камайтириш бўйича жиддий саъй-ҳаракатларни амалга оширмоқда. Ҳар икки мамлакат ўзаро товар айирбошлаш ҳажмининг кескин камайиб кетишининг олдини олиш, Ўзбекистон – Хитой савдо тузилмасини мақбуллаштириш ва режалаштирилган кўшма лойиҳаларни амалга оширишни қайта бошлаш бўйича жиддий саъй-ҳаракатларни давом эттирмоқда.

Кейинги йилларда Ўзбекистон ва ХХРнинг айрим ҳудудлари ўртасидаги ҳамкорлик ҳажми ва йўналишларининг ўсиш тенденцияларини ҳисобга олган ҳолда, ўрта муддатда савдо-иқтисодий ва гуманитар саъй-ҳаракатларни бирлаштиришга эътибор қаратиш фойдали бўлади.

Хитой минтақавий ривожланишга кўмаклашиш, ШХТ майдонида соғлиқни сақлаш ва экология муаммоларини ҳал этиш, «Бир макон – бир йўл» доирасидаги муҳим лойиҳалар бўйича ишларни қисқа муддатда қайта тиклашга тайёр эканини билдирмоқда.

Коронавирус пандемиясига қарши курашда Ўзбекистон, аввало, ўзининг куч ва имкониятларига таянди. Давлатимиз раҳбариятининг ташаббуси билан кенг жамоатчилик иштирокида **«Меҳр-шафқат ва саломатлик»** жамғармаси фаолияти йўлга қўйилиб, 2020 йил 10 апрелигача бўлган қисқа даврда бу жамғарма 57 миллиард 613 миллион сўмдан ортиқ миқдорда муҳтож кишиларга ёрдам кўрсатди.¹

Камбағалликни қисқартириш дастури доирасида мамлакатимизнинг ҳар бир ҳудудида «темир дафтар», «аёллар дафтари» ва «ёшлар дафтари» шакллантирилиб, ижтимоий кўмакка муҳтож

¹ «Меҳр-шафқат ва саломатлик» фондига қанча маблағ тушди ва у нималарга сарфланмоқда? // <https://kun.uz/news/2020/04/12/mehr-shafqat-va-salomatlik-fondiga-qancha-mablag-tushdi-va-u-nimalarga-sarflanmoqda>.

оилаларга манзилли ёрдам берилмоқда. Эҳтиёжманд оилалар вакиллари бандлигини таъминлашга эътибор кучайтирилмоқда, оилалар даромадини ошириш орқали уларни «темир дафтар»дан чиқариш чора-тадбирлари кўрилиб, бунинг натижасида жойларда қатор муаммолар ўз ечимини топмоқда.¹

Ишонч билан айтишимиз мумкинки, Ўзбекистонда COVID-19га қарши кураш борасида бир бутун ва чуқур ўйланган стратегия ишлаб чиқилган ва амалга оширилмоқда, бундай ёндашув Германия, Хитой, Корея Республикаси, Франция, Австрия, Чехия, Дания каби давлатларнинг пандемияга қарши курашишдаги энг яхши амалиётларига мос келади. Уларнинг тажрибаси касаллик мониторингини ташкил этиш, соғлиқни сақлаш тизими салоҳиятини мустаҳкамлаш ва кенгайтириш зарурлигига асосланади. Соғлиқни сақлаш соҳасидаги муаммоларни бартараф этиш ва иқтисодий ўсишга мустаҳкам замин яратиш орқали глобал инқироз таъсирини камаййтириш борасидаги зарур шарт-шароитлар таъминланди.

Айтиш мумкинки, пандемия шароитида ҳукумат ва барча давлат органлари имкон қадар ошқора ишламоқда. Ахборот очиқлиги борасида танлаган йўлимиз ривожланган мамлакатларнинг энг яхши амалиётларига мос келади ва амалда ўзини оқламоқда.

Авалло, барчани келажакка бўлган умидни сўндирмаслик ва кўрилган барча чора-тадбирларнинг қутулган натижани беришига ишониш муҳим омиллиги эътибор марказида бўлди. Ўзбекистон ҳудудида коронавирусни жиловлаш мақсадида, пандемиянинг дастлабки кунлариданок улкан ишлар амалга оширилмоқда.

Давлат фуқароларда касалликни аниқлаш ва даволаш бўйича барча харажатларни тўлиқ зиммасига олди. Коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши курашиш харажатлари учун дастлабки қарантин кунларида 1,7 триллион сўм маблағ йўналтирилди.

Ушбу маблағларга тезкор тарзда Тошкент, Наманган, Сурхондарёда карантин зоналари, шунингдек, Зангиота туманида 1000 ўринга мўлжалланган ихтисослаштирилган кўп тармоқли шифохона қуриб битказилди. Баъзи тиббиёт муассасалари қайта ташкил

¹ Бухоро тумани 3-секторида «Меҳр ва саховат» талбири ўтказилди // <https://iiv.uz/news/buxoro-tumani-3-sektorida-mehr-va-sahovat-tadbiri-otkazildi>.

этилиб, янги стационарлар очилди, тиббий ускуналар, шахсий химоя воситалари харид қилинди.¹

Бу COVID-19га чалинган барча беморларни муваффақиятли даволашни таъминлаш, тиббий ходимлар саломатлигини сақлаб қолиш, Италия, Испания ёки АҚШда кузатилганидек, зарарланишларнинг энг юқори чўққисида соғлиқни сақлаш тизимига оғир юк тушишига йўл қўймаслик имконини берди.

Бир сўз билан айтганда, ҳукумат карантинни жорий этиш билангина чекланиб қолмай, соғлиқни сақлаш тизимини мустаҳкамлашда, тезкор ёрдам кўрсатиш хизмати салоҳиятини оширишда давом этмоқда.

Ўртача даражадаги оғир бир беморга даволаниш харажати 32,3 миллион сўм (3,200 доллар), реанимациядаги беморга эса 64,4 миллион сўм (6,300 доллар)ни ташкил этади. Дастлабки ойлarda беморларнинг кейинги реабилитациясида ҳар бири учун 2,5 миллион сўм (250 доллар) сарфланди. Масалан, FAIRHEALTH ҳисоб-китобига кўра, АҚШда тиббий суғуртасиз бир америкаликни коронавирусдан даволаш 73,3 минг долларга, суғуртага эга беморни даволаш эса 38 минг долларга тушади. Шунингдек, коронавирусга чалинган касални даволаш харажати 1 миллион долларни ташкил этган ҳолат ҳам маълум.²

Ўзбекистонда ўз вақтида кўрилган дастлабки карантин чоралари туфайли COVID-19 атрофидаги вазият қўшни давлатлар, МДХ ва, умуман, бутун дунёга нисбатан анча яхши ва бу жуда муҳимдир.

Нафақат аҳолининг барча қатламлари учун, балки кичик ҳамда ўрта корхоналар ва, умуман, бутун иқтисодиётнинг бир маромда ишлашини максимал даражада қўллаб-қувватлаш мақсадида ёрдам пакети қабул қилинди. 500 мингдан ортиқ тадбиркорлик субъекти ва 8 миллиондан ортиқ фуқарога қарийб 30 триллион сўм миқдорида имтиёз ва прерференциялар берилди.³

¹ <https://coronavirus.uz/uz>

² Такрорий карантин ўзини қанчалик оқлайди ёхуд Ўзбекистон пандемияга қарши курашни қандай давом эттиради? // <http://www.isrs.uz/uz/yangiliklar/takrorij-karantin-uzini-kancalik-oklajdi-ehud-uzbekiston-pandemiaga-karsi-kurasni-kandaj-davom-ettiradi>

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Коронавирус пандемиясини юмшатиш, аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги ва саломатлигини сақлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6035-сонли Фармони. 2020 йил 25 июль.

Коронавирус пандемияси вақтида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича кўрилатган чора-тадбирларнинг умумий қиймати 6,1 миллиард доллардан зиёд, деб баҳоланган. Ўзбекистон шароитида бу маблағлар мамлакат ЯИМнинг деярли 11 фоизини ташкил этади. Иқтисодий имкониятларимизни ҳисобга оладиган бўлсак, бу – анчайин катта маблағ. Шундан 1,7 миллиард долларга яқин ёки қарийб 30 фоиз маблағ Ўзбекистон соғлиқни сақлаш тизимини мустаҳкамлашга йўналтирилди, бу эса юқори кўрсаткичдир.¹

Бутун дунёда пандемия оқибатларини минималлаштиришнинг ягона стандарти мавжуд эмас. Ҳар бир мамлакат ўз иқтисодий ҳолатига асосланиб, қарорлар қабул қилади. Манзилли молиявий ёрдам ижтимоий қўллаб-қувватлаш сифатида фойдалидир, бироқ пул-кредит сиёсати воситаси сифатида долзарб эмас ва, умуман, ривожланаётган иқтисодиётга салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Биринчидан, қарор қабул қилишда манзилли кўмак тамойилдан келиб чиқилди. Маблағлар, биринчи навбатда, пандемияга қарши курашиш учун аҳолининг энг заиф тоифаларига, шунингдек, иқтисодиёт тармоқларининг қўллаб-қувватланиши ва бир маромда ишлаши учун йўналтирилди. Бу пандемиядан сўнг ҳар бир кишининг ишга киришиб кетиши, иқтисодиётнинг «ишлаши» мақсадида амалга оширилди.

Иккинчидан, тўлақонли ишламаётган хизмат кўрсатиш сектори шароитида катта пул массасининг пайдо бўлиши инфляцияга олиб келиши мумкин, бу эса, охир-оқибатда, озик-овқат ва бошқа кундалик эҳтиёж товарлари нархлари ошишига олиб келади.

Умуман олганда, қабул қилинган модель аҳолининг заиф гуруҳларига манзилли ёрдам кўрсатишни ташкил этишга асосланди. Мавжуд захиралардан иқтисодий фаолиятни қўллаб-қувватлаш ва одамларни иш ва шунга мос равишда маош билан таъминлашда фойдаланилди. Бу келажакда мамлакат аҳолисига бир марталик

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Коронавирус пандемияси ва глобал инкироз ҳолатларининг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2020 йил 19 мартдаги ПФ-5969-сонли Фармони.

пул тўловларидан кўра кўпроқ иктисодий самара бериши шубҳасиз.

Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясида Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг мақоми ва салоҳиятини ошириш, ваколатларини кенгайтириш, БМТ шафелигида пандемиялар даврида давлатларнинг ихтиёрий мажбуриятлари тўғрисидаги халқаро кодексни ишлаб чиқиш, БМТнинг мувофиқлаштирувчи халқаро тузилма сифатидаги марказий ўрнини янада кучайтириш каби халқаро аҳамиятга молик таклифлар ҳам билдирилди. Улар бутунги глобал дунёнинг янги ривожланган ва тинчликсевар қиёфасини намоён этишга қаратилган таклифлар сифатида эътиборга молик. Чунки, пандемия шароитида кўплаб давлатлар Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти тавсиялари асосида ушбу вирусга қарши кураш олиб бормоқда. Мазкур ташкилот тинимсиз равишда янги тадқиқотлар устида иш олиб бормоқда. Демак, ташкилотнинг мақоми ва салоҳиятини ошириш, ваколатларини кенгайтириш инсониятнинг барқарор ривожланишида муҳим аҳамиятга эга.

Бу Ўзбекистоннинг халқаро муносабатлардаги позициясининг турли аспектларда, кўп векторли ташқи сиёсатида кўзга ташланади. Мамлакатимиз янги халқаро ва минтақавий ташаббусларига БМТни фаол жалб қилмоқда. Ўзбекистон БМТ билан алоқалари нағижасида жаҳон ҳамжамияти билан ўзаро ҳамкорлик борасида ўзига хос тажриба тўплади. Мамлакатимиз БМТдан йирик ташкилот сифатида глобал ва минтақавий муаммолар ечимига халқаро сиёсий минбар сифатида фойдаланди. Ўз навбатида, Ўзбекистон ташаббусларига БМТ юксак баҳо бермоқда.

Пандемиялар даврида давлатларнинг ихтиёрий мажбуриятлари тўғрисидаги халқаро кодекс ишлаб чиқиш таклифи Президентимиз томонидан 2020 июль ойида ўтказилган Халқаро меҳнат ташкилоти саммитида биринчи бор билдирилган эди. Бу кодексда қатор асосий йўналишлар белгилаб берилган.

Кодекс қабул қилиниши билан олинадиган ихтиёрий мажбуриятлардан бири хавфсиз меҳнат шароитини яратиш бўлади. ЖССТ маълумотларига кўра, турли давлатларда коронавирუსга қарши курашда 14 фоиздан 35 фоизгача тиббиёт ходимлари қасалланган. Кодексда, биринчи навбатда, уларга ва бошқа соҳа

ходимларига хавфсиз меҳнат шароитини яратиб бериш назарда тутилган.

Кодексдаги иккинчи йўналиш пандемия даврида аҳоли бандлиги билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш мажбуриятини олиш ҳисобланади. Бу ҳозирги пандемия даврида Ўзбекистоннинг ҳам бошига тушди. Карантин даврида айрим корхоналар фаолияти тўхтади. Ишсизлик кўпайди, иш соатлари қисқарди. Шундай ҳолатда давлат ўз фуқаролари олдида қандай мажбуриятлар олиши бу кодексда акс этади.

Яна бир йўналиш меҳнат муҳожирлари бўйича мажбуриятларни олишга қаратилган. Халқаро ташкилотлар статистикаларига кўра, дунё бўйича 272 миллион шахс меҳнат муҳожирли сифатида фаолият юритади. Уларда карантин чекловлари даврида чегаралардан ўтиш имконияти камайди. Кодексда уларнинг муаммоларига қандай ёндашиши кераклигига тўхталиб ўтилади.¹

Пандемиялар даврида давлатларнинг ихтиёрий мажбуриятлари тўғрисидаги халқаро кодексда ишлаб чиқариш занжирида узлуксиз тизимни ҳосил қилиш ҳам акс этади. Оддий мисол, Ўзбекистонда маълум корхоналар чет элдан хомашё олиб келиб юртимизда маҳсулот ишлаб чиқаради. Агар 3–4 та хомашёдан бири бўлмаса ҳам, ишлаб чиқариш тўхтаб қолади. Бу ҳам ишсизлик даражаси ошишига олиб келади.

Пандемиялар даврида ҳам чегаралар хомашё олиб ўтиш учун очилиши, ишлаб чиқариш занжирининг узлуксиз бўлиши кераклиги кодексда акс этган.

Санаб ўтилган жиҳатлар пандемиялар шароитида давлатларнинг ихтиёрий мажбуриятлари тўғрисидаги халқаро кодексни ишлаб чиқишнинг аҳамияти қай даражада муҳим эканини кўрсатади.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш мумкинки, эҳтиёжманд оилаларга ёрдам кўрсатилиши борасида ҳеч қандай шубҳага ўрин қолмаслиги лозим. Карантин даврида бундай тоифадаги кишилар озиқ-овқат ва дори-дармонсиз қолиб кетмайди. Давлат масъулиятни

¹ Пандемиялар даврида давлатларнинг ихтиёрий мажбуриятлари тўғрисидаги халқаро кодексда нималар акс этади? Вазир изох берди. <https://www.kun.uz/news/2020/09/24/pandemiyalar-davrida-davlatlarning-ixtiyoriy-majburiyatlaritogrisidagi-xalqaro-kodeksda-nimalar-aks-etadi-vazir-izoh-berdi>

Ўз зиммасига олади ва бу режаларни қатъий амалга оширади. Президентимиз таъкидлаганидек, бунинг учун бизда барча захира ва имкониятлар мавжуд. Энг муҳими, биз энди пандемия шароитида яшашга, меҳнат қилишга ўрганишимиз шарт. Ҳаёт давом этмоқда ва у биздан сабр-тоқат ва мустаҳкам интизом билан оқилона ҳаракат қилишимизни талаб этади.

1.4. Пандемия даврида халқаро миқёсда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари

Озиқ-овқат хавфсизлиги иқтисодий хавфсизликнинг муҳим таркибий қисмидир. Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан қабул қилинган 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар Стратегиясида «таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш ва қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни мутасил ривожлантириш, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулотни ишлаб чиқаришни кенгайтириш, аграр секторининг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш»¹ лозимлигини алоҳида таъкидлаб ўтилган.

Озиқ-овқат хавфсизлиги мамлакат аҳолисининг асосий озиқ-овқат маҳсулотлари билан ички имкониятлардан фойдаланган ҳолда, етарли даражада таъминланишини, импортга боғлиқликни имкон қадар камайтиришни ифодалайди. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун икки йўналишда чора-тадбирлар амалга оширилди:

- қишлоқ аҳолиси томорқа майдонларини кенгайтириш ва янги ер участкаларини ажратиб бериш;
- қишлоқ хўжалиги экинлари таркибини қайта кўриб чиқиш.

Давлатнинг озиқ-овқатга оид сиёсати картошка, мева-сабзавот маҳсулотлари билан ҳам ўзини ўзи таъминлашни кўзда тутди. Аҳолига етарли даражада чорвачилик маҳсулотлари ва ўсимлик ёғи етказиб бериш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш ва сақлаш учун зарур бўлган базани барпо этиш, шунингдек,

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармони.

озик-овқат маҳсулотлари асосий турларининг етарли захирасини шакллантириш, уларнинг чакана баҳолари барқарорлигини таъминлашга эришиш, четдан келтириляётган маҳсулотлар ҳажмини қисқартириб бориш каби масалалар ҳам озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим йўналишлари ҳисобланади.

Мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг кўшма мажлисидаги нутқида «Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари, ҳеч шубҳасиз, биз учун энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади»¹, деб таъкидлаб ўтди.

Озиқ-овқат хавфсизлиги тушунчаси биринчи бор 1974 йилда Жаҳон озиқ-овқат саммитида таклиф қилинган бўлиб, «озик-овқат истеъмолининг барқарор ўсишини таъминлаш ҳамда ишлаб чиқариш ҳажми ва нархлар ўзгаришларини қоплаш учун асосий озиқ-овқатларнинг дунёда етарли жамғармалари ҳар доим мавжудлигини» англатади. Кейинги йилларда озиқ-овқат маҳсулотларининг хавфсизлиги ва тўйимлилиги ҳамда шахсий хоҳишларни ҳам инobatга олиш мақсадида озиқ-овқат хавфсизлиги тушунчаси кенгайтирилди. Озиқ-овқат хавфсизлиги соҳасида мавжуд замонавий адабиётда жуда кўп тушунча ва кўрсаткичлар мавжуд. Озиқ-овқат хавфсизлигига оид кўпгина тушунча ва кўрсаткичлар мавжудлигига қарамасдан, мазкур ғоянинг ўта муҳимлигини ҳамма эътироф этган.

1996 йилда Жаҳон озиқ-овқат хавфсизлиги саммити озиқ-овқат хавфсизлигини шарт сифатида белгилади: «...барча одамлар ўз озиқланиш эҳтиёжлари ва шахсий хоҳишларига биноан ҳамда фаол ва соғлом ҳаётни таъминлаш учун етарли миқдорда хавфсиз ва тўйимли озиқ-овқат маҳсулотларига иқтисодий жиҳатдан эга бўла олиши зарур».

2001 йилда озиқ-овқат хавфсизлиги ғоясига моддий ва иқтисодий имкониятдан ташқари ижтимоий имконият тушунчаси ҳам

¹ *Мирзиёев Ш.М.* Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураимиз. Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг кўшма мажлисидаги нутқи. «Халқ сўзи», 2016 йил 15 декабрь.

қўшилди. Ҳозирги ФАО белгиланган тушунча мазкур қўшимча жиҳатни қуйидагича акс эттиради: «барча одамлар ўз озикланиш эҳтиёжлари ва шахсий хоҳишларига биноан ҳамда фаол ва соғлом ҳаётни таъминлаш учун етарли миқдорда хавфсиз ва тўйимли озиқ-овқат маҳсулотларига эга бўлиши учун жисмонан, иқтисодий ва ижтимоий имкониятлари мавжудлиги озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланди, деганидир»¹.

Озиқ-овқат хавфсизлиги иқтисодиётнинг шундай ҳолатики, бунда жаҳон бозорлари тебранишларидан қатъи назар, бир томондан, илмий асосланган кўрсаткичларга мос миқдорда, иккинчи томондан, тиббий меъёрлар даражасида истеъмолни кондириш учун шарт-шароит яратилган ҳолда аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан барқарор таъминлаш кафолатланади.²

Озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжнинг ўсиб бориши, бизнингча, қуйидагилар орқали изоҳланади. *Биринчидан*, аҳоли

1.1 - ж а д в а л

Дунёда ҳар миллиард аҳоли сонининг кўпайиб бориши ва унинг истиқболлари.³

Аҳоли сони	Йил	Ҳар миллиард аҳоли сони кўпайишининг олдинги даврдан фарқи
1 миллиард	1804	–
2 миллиард	1927	123
3 миллиард	1960	33
4 миллиард	1974	14
5 миллиард	1987	13
6 миллиард	1999	12
7 миллиард	2011	12
8 миллиард	2025	14
9 миллиард	2043	18
10 миллиард	2050	7

¹ Намозов А. Аграр соҳада инвестициялардан унумли фойдаланиш – давр талаби // *О‘збекистон қишлоқ хо‘jaligi*. – Т.: 2009, 6-сон, 29-б.

² www.icarda.org – Курғоқчилик ҳудудларида кишлоқ хўжалиги тадқиқотлари бўйича халқаро маркази (ICARDA)нинг расмий сайти.

³ World Population Prospects, the 2010 Revision

сонининг ўсиб бориши билан озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёж миқдор жиҳатдан ортиб боради. Масалан, 1804 йилда дунё аҳолиси 1 миллиард кишини ташкил этган бўлса, ҳозирги кунда эса 7 миллиарддан ортиқни ташкил этмоқда (1.1-жадвал).

Жадвалдан кўриниб турибдики, сўнги 200 йилда аҳоли сони деярли 7 баробар ўсган. Озиқ-овқат маҳсулотлари эса ерда етиштирилади. Ернинг юзаси ўзгаргани йўқ. Қолаверса, кейинги йилларда чўллашиш даражасининг ошиши, экин ерларининг шўрланиб бориши натижасида тупроқ унумдорлигининг пасайиши кузатилмоқда.

Иккинчидан, аҳоли даромадларининг ўсиб бориши ҳам озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжни миқдор ва сифат жиҳатидан ўсишига сабаб бўлмоқда. Кейинги йилларда дунёда аҳоли сони кўп бўлган мамлакатларнинг иктисодиёти ўсиб бориши ҳам озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжнинг ўсиб боришига сабаб бўлмоқда.

Учинчидан, озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёж уларнинг хилма-хиллиги жиҳатидан ҳам ўсиб бормоқда. Яъни, бу ўринда озиқ-овқат маҳсулотлари турларининг кўпайиши, янги турдаги навларнинг яратилиши, озиқ-овқат маҳсулотларидан тайёрланадиган бошқа янги турдаги маҳсулотларга бўлган эҳтиёжларнинг ўсиб боришини тушунишимиз керак.

Озиқ-овқат хавфсизлигига эришишнинг асосий мақсади ички ва ташқи салбий таъсирга боғлиқ бўлмаган ҳолда қайта ишловчи корхоналарни хомашё, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашдир. У, ҳатто, валютанинг етишмаслиги, четдан маҳсулотларни олиб киришда эмбарго (бошқа мамлакатлар томонидан тўсиқлар қўйиш) нархларнинг ўсишига боғлиқ бўлмаган бўлиши керак.

Озиқ-овқат хавфсизлигига эришишнинг муҳим шартлари қуйидагилар ҳисобланади.

- ҳар бир инсон учун озиқ-овқат маҳсулотларининг етарли бўлиши (унинг етарли миқдордаги таклифи);
- аҳолининг барча ижтимоий тоифалари, шу жумладан, кам таъминланган аҳоли томонидан озиқ-овқат маҳсулотларини сотиб олишнинг иқтисодий жиҳатдан имконияти (истеъмолчилик талабининг тўлов қобилияти);

- меъёрда овқатланиш учун юқори сифатли маҳсулотларни истеъмол қилишнинг етарли миқдорда бўлиши.¹

ФАО мутахассисларининг фикрига кўра, озиқ-овқат хавфсизлиги озиқ-овқат хавфсизлиги омиллари, кўрсаткичлари, таъминотнинг барқарорлиги, эга бўлиш имконияти ва экологик тозаллик билан белгиланади. Улар қуйида батафсил белгиланган.

Барқарорлик: озиқ-овқат таъминоти узилмаслиги учун аҳоли, оила ёки алоҳида шахс ҳар доим озиқ-овқатга эга бўлиши лозим. Улар қутилмаган ҳодисалар (масалан, иқтисодий ёки иқлим билан боғлиқ бўҳронлар) ёки циклик ҳодисалар (масалан, иқлим ўзгариши туфайли келиб чиққан озиқ-овқат танқислиги) туфайли озиқ-овқатдан узилиб қолмаслиги лозим.

Озиқ-овқат мавжудлиги: зарур сифатли озиқ-овқат маҳсулотларининг керакли миқдорда ички ишлаб чиқариш ёки импорт орқали таъминланиши. Озиқ-овқат мавжудлигининг энг кўп қўлланилувчи воситаси калорияларда ҳисобланувчи жон бошига кундалик энергия сарфидир (КЭС). ФАО услубларига кўра, КЭС кўрсаткичи озиқ-овқат балансига асосланган озиқ истеъмоли турига биноан ҳисобланади. ФАО муайян товарларни озиқ-овқат таъминотининг турли манбалари (ишлаб чиқариш, жамғармалар, савдо) ва маҳсулотлардан турли мақсадларда фойдаланишга (ёки истеъмол) (ем, уруғлик, саноатда фойдаланиш, чикитлар) оид маълумотлардан фойдаланиб, озиқ-овқат балансларини ҳисоблайди.¹

Озиқ-овқатга эга бўла олиш: тўйимли озиқланиш учун зарур озиқларга эга бўлиш мақсадида зарур ресурслардан фойдаланиш учун моддий, иқтисодий ва ижтимоий имкониятлар.

Озиқ-овқатнинг моддий таъминоти озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолчилар талаб қилган миқдор ва бозорда мавжудлиги ҳамда аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш учун инфратузилма бўлишини назарда тутаяди.

Иқтисодий имконият аҳолининг барча ижтимоий қатламлари етарли миқдорда озиқ-овқат маҳсулотларини харид қилишга қурби етишини билдиради. Бошқача айтганда, иқтисодий имконият уй ҳўжаликларининг озиқ-овқат хариди учун етарли даромадга ва

¹ Д.Н. Саидова, И.Б. Рустамова, Ш.А. Турсунов. Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги. Ўқув қўлланма. - Т.: ЎзР Фанлар академияси Асосий кутубхонаси нашриёти, 2016. 257-б.

мамлакат озиқ-овқат импорти учун етарли хорижий валютага эгаллигини билдиради.

Ижтимоий имконият маданият ёки диндан қатъи назар, бутун аҳоли адолатли равишда озиқ-овқат билан таъминланишини аниқлатади.

Фойдаланиш: мувофиқ озиқланиш, тоза сув, санитария ва соғлиқни сақлаш орқали озиқ-овқат истеъмол қилиш билан барча физиологик эҳтиёжлар қондирилувчи ҳолатга етиш. Бирор кўрсаткичга етишмаслик озиқ-овқат хавфсизлиги даражаси пастлиги ёки озиқ-овқат етишмаслигига олиб келади.

Озиқ-овқат етишмаслиги шундай вазиятки, аҳоли меъёрга ўсиш, ривожланиш ҳамда фаол турмуш тарзи учун зарур бўлган хавфсиз ва тўйимли озиқ-овқатларни етарли миқдорда ололмайди.

Озиқ-овқат етишмовчилиги ёки озиқ-овқат хавфсизлиги даражаси пастлиги аҳоли орасида қониқарсиз озиқланишга олиб келиб, у, ўз навбатида, одамлар, oilалар ва бутун мамлакат аҳолиси учун жиддий оқибатларга олиб келади.

Миллий даражада озиқ-овқат хавфсизлиги даражасининг таҳлили озиқ-овқат баланси (ООБ)да, яъни мамлакатда озиқ-овқат мавжудлигида акс эттирилади. ООБ муайян даврда мамлакатда озиқ-овқат таъминоти ва инсон истеъмоли учун мавжуд озиқ-овқат миқдори ва уларнинг озиқ кийматига оид статистик маълумотларнинг ҳисоб-китобини таъминлайди. Озиқ-овқат балансида озиқ-овқат, қишлоқ хўжалиги ва импортга оид маълумотлар йиғилган бўлиб, мамлакатда озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги шароитини ҳамда мамлакат қай даражада импортга қарамлигини (импортга қарамлик кўрсаткичи) баҳолашга имкон беради.

Аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлиги ҳолатини баҳолаш куйидаги кўрсаткичлар ёрдамида амалга оширилади:

- ▶ мамлакатнинг барча ҳулудидида тўловга қобил талабга мос келадиган миқдорда ва ассортиментда озиқ-овқат маҳсулотларининг доимий равишда мавжудлиги;
- ▶ барча истеъмолчилар учун унинг ижтимоий мақоми ва яшаш жойидан қатъи назар, озиқ-овқат маҳсулотларини минимал даражада истеъмол қилиш имкониятининг мавжудлиги;
- ▶ озиқ-овқат маҳсулотларининг хавфсизлиги – инсон учун ушбу маҳсулотни яроқсиз ҳолга келтирувчи ёки хавфли бўлган моддаларнинг мавжуд эмаслиги;

- ▶ озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати, яъни ҳар куни инсон томонидан унга зарур бўлган миқдордаги калория ва озукавий компонентларнинг унинг ёши ва фаолият соҳасига боғлиқ равишда истеъмол қилиниши. Бунда овқатланиш сифати овқатда мутасадди органлар томонидан тавсия қилинган, рационал меъёрларга мувофиқ келадиган оксил, ёғ, углеводлар, витаминлар, макро- ва микроэлементларни уйғунлаштириш орқали таъминланади.¹

Юкорида кўрсатилган аҳоли эҳтиёжларини таъминлаш учун мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигининг умумий мезони белгиланади. Аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланишини баҳолашда муайян белгилар асосида ҳам миқдори, ҳам сифати бўйича дастлабки қиймат бутун дунёда мамлакатнинг озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўзини ўзи таъминлаши ва ўткинчи захираларнинг даражаси ҳисобланадики, у мазкур захираларнинг 15–20 фоизини ташкил қилиши керак.²

Халқаро ташкилотлар микёсида озиқ-овқат хавфсизлигини баҳолаш учун МДХ иштирокчилари бўлган давлатларнинг озиқ-овқат хавфсизлигини ошириш концепциясида таклиф этилган кўрсаткичларидан фойдаланиш мумкин. МДХ аъзолари бўлган давлатларнинг озиқ-овқат хавфсизлигини ошириш концепцияси 2010 йил 19 ноябрда МДХ ҳукумат бошлиқлари кенгашининг қарори билан тасдиқланган бўлиб, унда мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлиги даражасини баҳолаш қуйидаги кўрсаткичлар мажмуаси келтирилган (1.2-жадвал).

МДХнинг аъзолари бўлмиш давлатларнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш даражасининг мажмуавий баҳоси сифатида ишлаб чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги ва балиқ маҳсулотлари, хомашё ҳамда озиқ-овқат маҳсулотларининг ички бозордаги товар ресурсларининг умумий ҳажмига бўлган нисбатининг фоиздаги ифодасидан фойдаланилади.³

¹ Д.Н.Саидова, И.Б.Рустамова, Ш.А. Турсунов. Аграр сиеъат ва озиқ-овқат хавфсизлиги. Ўқув қўлланма. – Т.: ЎзР Фанлар академияси Асосий кутубхонаси нашриёти, 2016. 257-б.

² Gary Bickel, Mark Nord, Cristofer Price, William Hamilton, John Cook. Measuring Food Security in the United States. Guide to Measuring Household Food Security. USA, USDA, 2000.

³ Д.Н.Саидова, И.Б.Рустамова, Ш.А. Турсунов. Аграр сиеъат ва озиқ-овқат хавфсизлиги. Ўқув қўлланма. – Т.: ЎзР Фанлар академияси Асосий кутубхонаси нашриёти, 2016. 257-б.

Озиқ-овқат хавфсизлиги даражасини баҳолаш кўрсаткичлари.

№	Озиқ-овқат хавфсизлиги даражасини баҳолаш кўрсаткичлари
1	2
1.	Озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш учун иқтисодий имкониятларнинг мавжудлиги – озиқ-овқатларга кетадиган харажатларнинг барча турдаги товар ва хизматларга қилинадиган жами харажатларга нисбати;
2.	Ички бозорнинг айрим озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича салоҳиятли сиғими – муайян озиқ-овқат маҳсулотини рационал истеъмол қилишнинг аҳоли жон бошига тўғри келадиган миқдорининг шу маҳсулотни истеъмол қилишнинг амалдаги миқдорига кўпайтмаси;
3.	Айрим озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича озиқ-овқат мустақиллигининг даражаси – аниқ турдаги озиқ-овқат маҳсулотини мамлакатнинг ўзида ишлаб чиқариш ҳажмининг шу маҳсулотни амалда истеъмол қилиш ҳажмига нисбати;
4.	Биологик сифат кўрсаткичи маҳсулотнинг озуқавий қиммати бўлиб, 1 грамм озиқ-овқат маҳсулотида ҳаётий муҳим озуқавий моддалар ва энергиянинг миқдори билан белгиланади: энергетик қувват (ккал), оқсил (мг), ёғлар (мг), углеводлар (мг);
5.	Биологик хавфсизлик кўрсаткичи озиқ-овқат маҳсулотидagi зарарли ингридиентларнинг миқдори билан белгиланади, у йўл қўйилиши мумкин бўлган меъёрий даражадан ошмаслиги керак;
6.	Инсон рационининг суткалик озуқавий ва энергетик қиммати;
7.	Ҳар бир алоҳида озиқ-овқат маҳсулотини истеъмол қилишнинг етарлилик даражаси;
8.	Давлат ресурсларида дон захираларининг етарлилик даражаси;
9.	Тоза ичимлик суви захираларининг етарлилик даражаси;
10.	Аҳолининг ҳар хил тоифалари учун озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш имкониятларининг мавжудлик даражаси;
11.	Мамлакат озиқ-овқат таъминоти ҳамда агросаноат мажмуалари ресурс таъминотининг импортга қарамлиги даражаси;
12.	Стратегик, оператив ва ўтқинчи озиқ-овқат захираларининг уларнинг меъёрий даражасига таққосланган ҳажми;
13.	Мамлакатимизда ишлаб чиқариладиган қишлоқ хўжалиги ва балиқ маҳсулотлари ҳамда озиқ-овқат маҳсулотларининг уларни умумий истеъмол қилиш ҳажмидаги ва товар ресурсларидаги улуши (солиштирма ҳиссаси);
14.	Озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган физиологик эҳтиёжларнинг уларнинг хавфсизлиги, озуқавий энергетик қимматини ҳисобга олган ҳолда қондирилиш даражаси;
15.	Ишлаб чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги ва балиқ маҳсулотлари, хомашё ва озиқ-овқат маҳсулотларининг ички бозордаги товар ресурслари умумий ҳажмидаги солиштирма улушининг фоиздаги ифодаси.

**МДХ мамлакатларининг асосий турдаги озиқ-овқат маҳсулотлари
билан ўзини ўзи таъминлаш даражасининг тавсия
этилаётган дастлабки қиймати**

Маҳсулот номи	Ўзини ўзи таъминлаш даражасининг тавсия этилаётган дастлабки қиймати, фоиздан кам бўлмаган
Дон	95
Сут ва сут маҳсулотлари (сутга қайта ҳисобланган ҳолда)	90
Гўшт ва гўшт маҳсулотлари (гўштга қайта ҳисобланган ҳолда)	85
Балиқ маҳсулотлари, ўсимлик ёғи, шакар	80

МДХ аъзоси бўлган давлат учун ўрта муддатли истиқболда дастлабки қиймат тавсия этилган (1.3-жадвал).

Озиқ-овқат хавфсизлигини баҳолашнинг халқаро ташкилотларнинг ҳужжатларида таклиф этилган асосий дастлабки қиймат ва кўрсаткичларидан ташқари мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлиги борасидаги салоҳият даражасини куйидаги йўналиши ва мезонлар бўйича инobatга олиш ҳамда баҳолаш лозим:

- кишлок хўжалигининг ишлаб чиқариш салоҳияти, у мавжуд ишлаб чиқариш қувватлари, ерлар ва меҳнат ресурслари бўйича баҳоланади;
- кишлок хўжалиги ишлаб чиқаришининг тараққиёт ва барқарорлик даражаси, бунда мавжуд техника ва технологияларнинг амалдаги сифати, АСМ тармоқлари ва ташкилотларининг молиявий-иқтисодий ҳолатини баҳолаш натижалари инobatга олинади;
- мамлакатимиздаги ишлаб чиқариш ресурслари билан таъминланганлик даражаси, бунга бюджетдан молиялаштириш ва бошқа манбалар ҳам киритилади;
- мамлакатимиздаги ташкилотлар томонидан ишлаб чиқарилаётган аграр маҳсулотлар ва озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати;
- импортнинг кўлами, жумладан, мамлакатдаги ишлаб чиқаришни аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжлари билан таққослаган ҳолда;

- озиқ-овқат маҳсулотларининг очиқлик даражаси билан импорт интервенциясига қарши таъсир кўрсатиш механизми;
- атроф-муҳитнинг ифлосланиши ва тақиқланган препаратлар, технологиялар, жумладан, гени модификация қилинган организм (ГМО), ўсишни рағбатлантириш воситалари, антибиотиклар ва бошқалардан фойдаланиш нуқтаи назаридан тармоқнинг экологик жиҳатдан ривожланиш даражаси;
- озиқ-овқат хавфсизлигига қўйилган талабларнинг қонунчиликка, меъёрий ҳужжатлар тизимига, давлат аграр сиёсатининг йўналишларига ҳамда жаҳон тенденциялари ва меъёrlарига мослиги;
- озиқ-овқат хавфсизлигига таҳдид ва таҳликалар.

Маълум бир даврда қишлоқ хўжалигининг ривожланиши нуқтаи назаридан озиқ-овқат хавфсизлигининг эришилган даражасини куйидаги кўрсаткичларга кўра баҳолаш мумкин (1.4-жадвал).

1.4 - ж а д в а л

**Озиқ-овқат хавфсизлигининг эришилган даражасига
кўра баҳолаш кўрсаткичлари**

1.	Асосий қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг жон бошига туғри келадиган миқдори
	Ушбу кўрсаткич ёрдамида иқтисодиётнинг мазкур секторидаги такрор ишлаб чиқариш жараёнининг динамикасини кўриб чиқиладиган даврда аҳоли сонининг ўзгаришини инобатга олган ҳолда баҳолаш мумкин.
2.	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг Ўзбекистон Республикасининг Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тавсия этилган стандартлар ва халқаро мезонларга мослиги
	Шу стандартларга мувофиқ ҳолда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг жон бошига истёъмол қилиш бўйича етарли даражасини таъминлаш учун миқдор ва сифат таркибини тавсия этиш мумкин.
3.	Асосий молиявий-иқтисодий кўрсаткичлар
	Давлат ёки ҳудудлар даражасида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг молиявий-иқтисодий ҳолатини тезкор баҳолаш учун куйидаги кўрсаткичлардан фойдаланиш мумкин: – қишлоқ хўжалиги корхоналарининг бутун фаолиятдан олинган қолдиқ натижа (фойда ва зарар); – фойда олиб ёки зарар кўриб ишлаётган корхоналар сони; – умуман, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ва, жумладан, зироатчилик ҳамда чорвачилиқнинг рентабеллик даражаси.

Алоҳида уй хўжаликларининг озик-овқат хавфсизлигига асосан аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад таъсир кўрсатади, чунки ҳар бир кишининг амалда озик-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиши даромад даражасига боғлиқ. Даромадлар, ўз навбатида, оиладаги ишловчи аъзоларнинг иш ҳақи миқдорига, ногиронлар, пенсионерлар ва аҳолининг кам таъминланган қатламларининг пенсиялари ва ижтимоий нафақаларига; индивидуал фаолиятдан келадиган даромадларга боғлиқ бўлади. Бунда озик-овқат маҳсулотларига кетадиган харажатларнинг реал пул даромадлари билан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг, АСМнинг озик-овқат ва қайта ишлаш саноати маҳсулотлари нархларининг ўзгаришлари билан корреляциялашуви юз беради.

Аҳоли овқатланишининг миқдор ва сифат кўрсаткичлари бўйича куйи чегараси таркибига маълум бир товар ва хизматлар тўплами киритиладиган минимал истеъмол саватчаси сифатида қараш мумкин.

Озик-овқат хавфсизлигининг муҳим натижавий кўрсаткичи бўлган озик-овқатлар саватчасининг қиймати айнан ўша истеъмол саватчасидаги маҳсулот тўпламига боғлиқдир. Унинг миқдори аҳолининг муайян гуруҳлари учун уларнинг жинси ва ёшини инобатга олган ҳолда, минимал истеъмол меъёрларини товар ишлаб чиқариладиган тармоқда: ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқариш – қишлоқ хўжалиги – қайта ишлаш – маҳсулотни пировард истеъмолчига сотиш соҳасида қарор топган ўртача нархларга кўпайтириш йўли билан ҳисоблаб чиқилади. Бунда, шуни назарда тутиш лозимки, турли мамлакатларда минимал истеъмол саватчининг меъёрлари илмий асосланган овқатланиш меъёрларидан сезиларли даражада фарқланиши мумкин.

Минимал истеъмол саватчасининг товар ва хизматлар тўпламидан келиб чиққан ҳолда яшаш минимуми аниқланади, у бир киши учун инсоннинг минимал биоижтимоий эҳтиёжларининг қондирилишини таъминлайдиган минимал истеъмол саватчасининг қийматига тенг бўлган минимал даромаддан иборат. Шуни инобатга олган ҳолда, яшаш минимуми куйидагилар учун мўлжалланган (1.1-расм).

Кўрсатиб ўтилган омилларнинг озик-овқат хавфсизлигига таъсирини озик-овқат маҳсулотларини истеъмол қилишнинг куйидаги кўрсаткичлари асосида баҳолаш мумкин (1.2-расм):

турмуш даражасини баҳолаш;
камбағаллик даражасини аниқлаш;
ижтимоий сиёсатнинг йўналишларини асослаш;
аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича тадбирларни амалга ошириш;
иш ҳақи, пенсия, нафақа ва бошқа ижтимоий тўловларнинг энг кам миқдорини асослаш.

1.1-расм. Яшаш минимуми кўрсаткичининг қўлланиши

Давлатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш борасидаги сиёсатида, асосан, ўзининг кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ва ички бозорларини ривожлантиришга, қисман чет эллардан озиқ-овқат маҳсулотларини импорт қилиш асосида аҳолини озиқ-овқатга бўлган мақбул даражадаги эҳтиёжини қондириш кўзда тутилади. Давлатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш сиёсати ўзини ўзи озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш даражаси ҳамда уларни импорт қилиш даражасини оқилона уйғунлаштириш, мамлакат аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашнинг кафолатланган имкониятларини яратиш, бу борада халқаро ҳамкорлик алоқаларини ўрнатишга қодирлиги муҳим ҳисобланади. Бундан ташқари, ушбу сиёсат даврий равишда янгиланиб турадиган озиқ-овқат захирасини яратишга ҳам қаратилган бўлади.

Аҳоли даромадларининг харид қобилиятини баҳолаш: минимал ва ўртача ойлик иш ҳақининг, минимал пенсиянинг яшаш минимумига нисбати;

Агар ушбу нисбатнинг қиймати 1 га тенг бўлса, озиқ-овқат товарларини истеъмол қилиш даражаси минимал истеъмол саватчасига мос бўлади.

Агар нисбатнинг қиймати 1 дан катта бўлса, озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш даражаси минимал истеъмол саватчасидан каттароқ бўлади.

Асосий озиқ-овқат маҳсулотларининг амалда жон бошига истеъмол қилинадиган миқдори.

1.2-расм. Озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилишнинг баҳолаш кўрсаткичлари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 1 майда «Коронавирус пандемияси даврида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш, қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4700-сонли қарори қабул қилинди.

Жаҳонда озиқ-овқат маҳсулотлари етишмовчилиги юзага келиши мумкин бўлган шароитда қишлоқ хўжалигидаги мавжуд ресурслар ва имкониятлардан тўлиқ фойдаланиш, озиқ-овқат экинларини икки баробар кўпайтириш, юқори ҳосил олиш, қишлоқ хўжалиги соҳасида янги иш ўринларини яратиш ва манфаатдорликни ошириш борасида замонавий ёндашувларни жорий этиш мақсадида фойдаланишдан чиқиб кетган ва сизот сувлари захираси мавжуд бўлган ерларни фойдаланишга киритиш, уларни қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш учун аҳолига имтиёзли шартлар асосида ажратиб бериш тартиби жорий қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Коронавирус пандемияси даврида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш, қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4700-сонли Қарорига асосан:

- Солиқ кодексининг 57-моддасида назарда тутилган шартларга жавоб берувчи қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари ўзи ишлаб чиқарган қишлоқ хўжалиги маҳсулотини сотишдан олинган фойдаси бўйича фойда солиғи ставкаси 0 фоиз миқдорида белгиланганди;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва сақлаш, шунингдек, ипак қурти етиштириш учун фойдаланиладиган қишлоқ хўжалиги корхоналари балансида бўлган мол-мулкнинг ўртача йиллик қолдиқ қиймати юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқни ҳисоблашда солиқ базасидан камайтирилди;
- томчилатиб суғориш тизими қўлланиладиган ерлар – томчилатиб суғориш тизими жорий этилган ойнинг бошидан эътиборан беш йил муддатга, қишлоқ хўжалиги мақсадлари учун янги ўзлаштирилаётган ерлар – ваколатли орган томонидан

тасдиқланган лойиҳага мувофиқ, уларни ўзлаштириш ишлари бажариладиган даврда ва улар ўзлаштирилган вақтдан эътиборан беш йил мобайнида ҳамда янги барпо этилаётган боғлар, токзор ва туғзорлар эгаллаган ерлар, дарахтларнинг қатор ораларидан қишлоқ хўжалиги экинларини экиш учун фойдаланишдан қатъи назар, уч йил муддатга ер солиғидан озод қилинганди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги ПФ-5969-сонли Фармонида асосан қишлоқ хўжалигидаги ерларни суғориш учун фойдаланиладиган ҳажмлар бўйича сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ставкалари 2020 йилда ўрнатилган ставкалардан 50 фоизга пасайтирилгани маълумот ўрнида келтирилган.

Инқирозга қарши курашиш дастури доирасида ажратилган маблағлардан ер майдонларини фойдаланишга киритиш учун туман бюджетларига Бош вазирнинг аграр ва озиқ-овқат соҳаларини ривожлантириш масалалари бўйича ўринбосарининг таксимотида асосан 300 миллиард сўм ажратилади.

Шунингдек, қарор билан коронавирус пандемияси даврида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш, қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чораларини амалга ошириш бўйича «йўл харитаси» тасдиқланди.

Таянч иборалар: пандемия, инқироз, соғлиқни сақлаш, солиқлар, озиқ-овқат хавфсизлиги, минимал истеъмол савати, саховат ва кўмак, халқаро ташаббуслар, интеграция, халқаро ташиқлотлар, индустриал ва интеллектуал салоҳият, қишлоқ хўжалиги, иқтисодий барқарорлик, ресурслар.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Коронавирус эпидемиясининг тарқалиши қаердан ва нимадан бошланган?
2. Мамлакатимизда коронавирус пандемиясининг тарқалишига қарши қандай чоралар кўрилди?
3. Халқаро ҳамкорликнинг ривожланишида халқаро молия институтларининг ўрни қандай?

4. Жаҳон савдо ташиқлотига Ўзбекистоннинг аъзо бўлиши қандай янги имкониятларни очади?
5. Сизнингча, Ўзбекистонни ЖСТга аъзо бўлишининг ижобий ва салбий томонлари нималарда намоён бўлади?
6. Иқтисодийнинг қайси соҳаларидаги халқаро ҳамкорлик Ўзбекистон учун самарали деб ҳисоблайсиз?
7. Миграция масалаларидаги муаммолар халқаро ҳамкорлик натижасида қандай ечимга эга бўлади?
8. Глобаллашув ва халқаро ҳамкорлик орасидаги ўзаро боғлиқликни тушунтиринг.
9. Марказий Осиё давлатлари билан Ўзбекистоннинг иқтисодий соҳадаги алоқаларининг келгусидаги истиқболлари қандай?

ТЕСТ

1. «Ҳозирги таҳликали ва мураккаб вазият ер юзидаги барча давлатлар ва халқлар ўзаро боғлиқ эканини, мунтазам мулоқот, ишонч ва яқин ҳамкорлик ўта муҳимлигини исботлаб берди». Мазкур фикрлар Президент Шавкат Мирзиёевнинг қачон сўзланган ва қайси нуткидан олинганини аниқланг.

- А) 2020 йил 23 сентябрда, БМТ Бош Ассамблеяси 75-сессиясида сўзлаган нуткидан;
- Б) 2018 йил 24 сентябрда, БМТ Бош Ассамблеяси 73-сессиясида сўзлаган нуткидан;
- В) 2018 йил 22 январдаги, Президентнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасидан;
- Г) 2019 йил 7 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 27 йиллик тантаналарига бағишланган йиғилишдаги нуткидан.

2. Коронавирус тарқалишига қарши кураш мақсадида Ўзбекистон Республикаси қайси давлатларга инсонпарварлик ёрдамини кўрсатди?

- А) Афғонистонга, Қирғизистонга, Тожикистонга, Беларусга, Озарбайжонга, Венгрияга;
- Б) Хитойга, Эронга, Афғонистонга, Қирғизистонга, Тожикистонга, Беларусга, Озарбайжонга, Венгрияга;
- В) Хитойга, БААга, Жанубий Кореяга ва АКШга;
- Г) Хитойга, БААга, Жанубий Кореяга, АКШга, Афғонистонга, Қирғизистонга, Тожикистонга.

3. 2021–2027 йилларда коронавирус пандемияси оқибатларини енгилаштириш учун Ўзбекистонга янги молиявий ёрдам дастурини жорий этган томонни белгиланг.

- А) АКШ давлат департаменти;
- Б) Европа Иттифоқи;
- В) Осиё тараққиёт банки;
- Г) Хитой Халқ Республикаси.

4. «COVID-19 пандемияси дунёдаги беқарорликни намоён этди. Биз унга фақатгина биргаликда қарши тура оламиз», деб бутун инсониятни ҳамкорлик ва бирдамликка чақирган сиёсатчини белгиланг?

- А) Билл Клинтон;
- Б) Михаил Горбачёв;
- В) Антониу Гуттериш;
- Г) Дональд Трамп.

5. Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ва ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича мутасадди идоралар томонидан шакллантирилган моддий ёрдам ва қўмакка муҳтож оилаларнинг рўйхатлари («темир дафтар»)га киритилган 400 мингдан кўпроқ оилаларга (1.7 миллион фуқаро) республика бюджетидан бир марталик моддий ёрдам кўрсатилиши белгиланди. Мазкур ишлар Президент Шавкат Мирзиёевнинг қайси қарори асо­сида амалга оширилди?

- А) Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Коронавирус пандемияси ва глобал инкироз ҳолатларининг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори. 2020 йил 19 март;
- Б) Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Аҳолининг соғлом овқатланишини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори. 2020 йил 10 ноябрь;
- В) Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Коронавирус пандемияси даврида ижтимоий ҳимояга ва ёрдамга муҳтож аҳоли қатламларини моддий қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони. 2020 йил 30 июль;
- Г) Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бирламчи тиббий-санитария ёрдами муассасалари фаолиятига мутлақо янги ме­ханизмларни жорий қилиш ва соғлиқни сақлаш тизимида олиб борилаётган ислоҳотлар самарадорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори. 2020 йил 12 ноябрь.

6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2019 йил 17–20 декабрь кунлари ... илк расмий ташрифини амалга оширди.

- А) Россияга;
- Б) Хитойга;
- В) Францияга;
- Г) Японияга.

7. Айни пайтда Жанубий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарк мамлакатлари билан инвестициявий ҳамкорлик қарийб ...

- А) 1 миллиард доллар миқдоридаги 50 дан зиёд лойиҳани қамраб олган;
- Б) 1 миллиард 900 миллион доллар миқдоридаги 60 дан зиёд лойиҳани қамраб олган;
- В) 1,5 миллиард доллар миқдоридаги 70 дан зиёд лойиҳани қамраб олган;
- Г) 2 миллиард 900 миллион доллар миқдоридаги 160 дан зиёд лойиҳани қамраб олган.

8. Давлатимиз раҳбари ташаббуси билан 2018 йил март ойида Тошкент шаҳрида ўтказилган ... мавзусидаги халқаро конференция Ўзбекистоннинг афғонлараро тинчлик жараёнини фаоллаштиришга қўшган салмоқли ҳиссаси бўлди.

- А) «Афғонистон: муаммолар ва уларнинг ечими истиқболлари»;
- Б) «Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик»;
- В) «Марказий Осиё ва Афғонистон»;
- Г) «Афғонистоннинг иқтисодий ривожланиш истиқболлари».

9. 2019 йил май ойида Европа Кенгаши раҳбари Доналд Туск ...

- А) Илк маротаба Ўзбекистонга ташриф буюрди;
- Б) Илк маротаба Қозоғистонга ташриф буюрди;
- В) Илк маротаба Тожикистонга ташриф буюрди;
- Г) Илк маротаба Туркманистонга ташриф буюрди.

10. БМТ шафелигида Ўзбекистоннинг Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича кўшшериклик асосидаги Траст фондига ... маблағ ажратди.

- А) Ўзбекистон 1 миллион доллар;
- Б) Норвегия 1,1 миллион доллар ва Финляндия 1 миллион евро миқдорида;
- В) Европа Иттифоқи 5 миллион евро, Норвегия 1,1 миллион доллар ва Финляндия 1 миллион евро миқдорида;
- Г) Голландия 2,3 миллион доллар.

11. COVID-19 билан боғлиқ вазиятни баҳолаш ҳамда бу борадаги долзарб вазифаларни ўз ичига олган «Ижтимоий-иқтисодий чоралар бўйича умумлаштирилган кўп томонлама таклиф» деб номланган таҳлилий ҳужжат қайси ташкилот томонидан ишлаб чиқилди?

- А) ЮНИСЕФ томонидан;
- Б) Ислон тараққиёт банки томонидан;
- В) Туркий тилли давлатлар кенгаши томонидан;
- Г) БМТнинг Тошкентдаги тегишли агентликлари томонидан.

12. ... Осиё тараққиёт банкининг молиявий кўмаги асосида Ўзбекистон Республикаси учун 1,56 миллион долларлик тиббий асбоб-ускуналар ва жиҳозларни харид қилди.

- А) Туркий тилли давлатлар кенгаши;
- Б) Ислон тараққиёт банки;
- В) БМТнинг болалар жамғармаси – ЮНИСЕФ;
- Г) БМТнинг Тошкентдаги тегишли агентликлари.

13. БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари Мишел Бачелетнинг қайси йил якуни бўйича тақдим этган йиллик ҳисоботида илк бор Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ислохотларга алоҳида ижобий урғу берилди?

- А) 2016 йил;
- Б) 2017 йил;
- В) 2018 йил;
- Г) 2019 йил.

II. Б о б

ЖАМИЯТНИ СИЁСИЙ, ИЖТИМОИЙ ВА ИҚТИСОДИЙ МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШ – МАМЛАКАТДАГИ ДЕМОКРАТИК ЎЗГАРИШЛАРНИНГ ПОЙДЕВОРИ СИФАТИДА

2.1. Гендер тенглик сиёсати: хотин-қизларнинг давлат бошқарувидаги ўрни – устувор масала

Бугунги кунда Ўзбекистон ўз тараққиётининг янги босқичига қадам қўймоқда. Фуқаролар юртимизда кечаётган ислохотларни рўёбга чиқаришнинг фаол иштирокчиларига айланмоқда. Ўзбекистонда олиб борилаётган чуқур ислохотлар халқаро экспертлар томонидан *«шиддатли мўъжизавий ҳолат»* деб баҳоланмоқда. Бундай улкан ўзгаришлар замирида инсон манфаатлари мужассам экани, долзарб масалалар аҳоли билан очиқ мулоқот, яъни мақбул ечим излаш орқали ҳал этилаётгани диққатга сазовордир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 23 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессияси БМТ минбаридан биринчи марта ўзбек тилида сўзлаган нутқида жамиятни сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий модернизация қилиш бўйича кенг кўламли чоратадбирларимиз натижасида янги Ўзбекистон шаклланаётгани, бугунги кунда мамлакатимиздаги демократик ўзгаришлар ортага қайтмайдиган тус олгани ҳақида фикр билдириб, «Биз учун гендер тенглик сиёсати устувор масалага айланди. Хотин-қизларнинг давлат бошқарувидаги ўрни тобора кучаймоқда. Янги парламенти-мизда аёллар сони икки баробарга кўлайди»¹, деб таъкидлади.

Бизнинг катта ва юксак мўлжалимиз шуки, Ҳаракатлар стратегиясининг дастурий кўрсатмаларига асосланган ҳолда, Ўзбекистоннинг ўта ривожланган давлатлар қаторидан жой олишини таъминлаш – бош мақсадимиз бўлиб қолади.

Шавкат Мирзиёев

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи. // «Халқ сўзи», 2020 йил 24 сентябрь.

Гендер (инг. *gender* – *урӯ*) – инсон жинсининг ижтимоий-маданий ва маънавий жиҳатини ифода этувчи тушунча. Гендер ибораси ижтимоий фанларда жинс мавзусини ўрганишда янгича ёндашув шаклланган паллада, яъни ўтган асрнинг 50-йилларидан бошлаб киритилган. Бу давргача «жинс» тушунчаси одамнинг физиологик тузилиш хусусиятини англатган ҳолда, инсониятпи эркак ва аёл жинсларига ажратишнигина назарда тутарди. **Жинс** (яъни, биологик хусусиятлар) эркак ва аёллар ўртасидаги фарқнинг асоси ва бирламчи сабаби, деб талқин этилади. Лекин одамлар ўртасида биологик фарқлардан ташқари, уларнинг ижтимоий вазифалари, хулқи, рухияти ва ҳиссиётида ҳам муайян тафовут мавжуд.

Гендер деганда турли жамиятларда яшовчи эркак ва аёллар хулқини белгиловчи ижтимоий ва маданий вазифалар меъёрларининг мажмуаси тушунилади. Тадқиқотларда турли жинс вакиллари хулқ-атворидаги фарқ (масалан, шахснинг психологик сифатлари, хулқ шакллари, фаолият турлари, эркак ва аёллар шуғулланадиган касблар) биологик асосдан кўра кўпроқ ижтимоий-маданий меъёрлар билан белгиланиши аниқланган. Гендер эркак ва аёлларга хос ижтимоий модель сифатида жамиятда шаклланади ва у орқали эркак ва аёлнинг жамият ҳамда унинг турли институтларидаги мавқеи белгиланади (оилада, сиёсий тузилмаларда, иқтисодиётда, маданият, таълим соҳасида ва ҳоказо). Эркак ва аёл ҳақидаги умумий тасаввурлар негизида вужудга келган гендер тизимли турли жамиятларда ўзига хос тарзда намоён бўлади. Гендернинг асосий моҳияти унинг икки кутбилиги ва ички зиддиятга эгалигидир, яъни гендер ёндашуви асосида жамиятда мавжуд бўлган жинс мавзусига оид зиддиятли ҳолатлар ўрганилади. Гендер жамиятдаги ижтимоий табақалашув шакли бўлиб, бунда ирк, миллат, синфлар, гуруҳлар сингари жинс вакиллари ўртасида ҳам маълум иерархик муносабатлар ўрнатилади. Инсон туғилганиданок гендер тизими таъсирида бўлади. Анъанавий урф-одатлар таъсири кучли бўлган жамиятларда туғилиш билан боғлиқ бўлган турли удумларга риоя этиш, масалан, чақалоққа танланаётган кийимнинг рангидан бошлаб ўйинчоқларгача эътибор қаратиш – инсонни ёшлик чоғиданок гендер тизимига киритади, оилада фарзандларга бўлган муносабатларда ҳам гендер фарқлар кўзга ташланади. **Гендер**

тадқиқотлари дастлаб аёллар муаммоларини ўрганиш доирасида амалга оширилгани боис ҳозирга қадар айрим одамлар «гендер» сўзини «феминизм» ибораси билан айнан бир хил маънода талқин этади. Бирок, «феминизм» соҳасидаги тадқиқотлар аёлларнинг жамиятдаги мавқеи, уларнинг ҳақ-ҳуқуқларини таъминлаш каби мавзулар доирасида амалга оширилган бўлса, гендер тадқиқотлари, аввало, эркак ва аёл мавқеининг ўзаро нисбати, уларнинг хатти-ҳаракатини белгиловчи хулқ меъёрлари ҳамда уларга асосланган роллар, ана шу ролларнинг шахснинг шаклланишига таъсир этини ўрганишга йўналтирилган.

Гендер жамиятни социал-жинсий жиҳатдан вертикал стратификация қилишдан фарқли равишда горизонтал стратификация қилишга ёрдам беради. Гендер хулқ-атворнинг социал ўзига хослигини ифода этади. Шахвоний майл ва гендер – инсон ҳаётининг турли кутбларидир. Шахвоний майл биологик омиллар билан сабабий боғлиқ. Гендер эса инсоннинг жинсий мансублигига мувофиқ равишда ўзига хос тарзда социаллашувидир. Инсоният ўз эволюциясида шахвоний майлдан гендер томон интилиб келди. Ҳозирги замон медицинаси чақалоқ туғилмасидан анча илгарироқ унинг қандай жинсга мансублигини билиш имконига эга. Ота-оналар ўғил ёки қизнинг туғилишига турлича муносабат билдиришлари мумкин. Шунингдек, турли халқлар ва маданиятларда ўғил ёки қизга турлича муносабат билдирадilar. Масалан, Японияда то XX аср бошларига қадар янги туғилган ўғил болаларни чақалоқлигиданок йўқ қилиш анъанаси мавжуд бўлган, уларни бозорда сотиш, фойда кўриш қийин, деб ҳисоблаганлар. Бошқа халқларда, хусусан, канадалик эскимослар қиз болаларни чақалоқлигиданок йўқ қилишга ҳаракат қилганлар. Исломига арабларда ҳам шундай ҳолатлар бўлган. Болалар ёшлигиданок эркак ёки аёл ролини ўйнай бошлайди. Қиз болаларнинг она ролини, ўқитувчи, доктор ролларини ўйнаши, ўғил болаларнинг эса машиналар, конструкциялар билан қизикиши бежиз эмас.

Болаларнинг ўз жинсига мувофиқ социаллашувида маданий муҳит катта роль ўйнайди. Маданий муҳитгина эркак ва аёлнинг қандай бўлиши зарурлигини белгилайди. Шунингдек, гендер муносабатларнинг бошқа мезонлари ҳам мавжуд. Одатда, эркаклар ташаббускорлиги, агрессивлиги, ҳукмронлик қилишга мойиллиги,

авторитаризми, лидерликка интилиши, ўз мулоҳазалари ва хатти-ҳаракатларида рационалиги, монологга интилиши, ўз «мен»ини қарор топтириш учун зўр бериши, худбинлиги билан характерланади. Бироқ аёллардаги бундай сифатлар жамоатчилик томонидан қораланади. Аёллар ўз хулқ-атворидаги юмшоқлик, кўнгилчанлик, меҳрибонлик, сабр-тоқатлилик, ғамхўрлик, альтруизм, эмоционаллик, жозибадорлик, мулоқотга интилиши, муросасозлиги, тенглик, одиллик ва эркинликни қадрлаши билан характерланади. Эркаклик ва аёллик тўғрисидаги тасаввурлар турли халқлар маданиятида кескин фарқланади. Бу эса эркак ва аёл ўртасидаги коммуникатив хулқ ва ўзаро муносабатлар характериға кучли таъсир кўрсатади. Масалан, иқтисодиёти ривожланган ва протестантизмға мансуб бўлган мамлакатларда хотин-қизлар юқори маълумотға эға бўлиб, жамият ҳаётида фаол иштирок этадилар. Тараққий этган мамлакатларнинг гендер идеологияси эркаклар ва хотин-қизлар ўртасида тенглик ўрнатишиға қаратилган.

Асрлар давомида шаклланган ва инсоннинг фаолият йўналишини белгилаб берадиган ижтимоий меъёрлар турли жинс вакиллари ўртасидаги ўзаро муносабатни изға солган ҳолда, жамият аъзолари турмушини енгиллаштиради, гендер муаммоларини тезликда хал

2.1-расм. Гендер мавзусига оид асосий тушунчалар.

этиш имкониятини яратади, энг асосийси, ҳар бир жинсга хос вазибаларни англаш жараёни миллий, маданий кадриятларнинг ўзлаштирилишига хизмат қилади.

Кўпчилик, «гендер тенглиги» иборасини эшитганда, уни, албатта, аёллар билан боғлайди. Хотин-қизлар Ер юзи аҳолисининг ярмини ташкил этади. Шундай экан, гендер тенглик, яъни эркак ва аёлларнинг тенг ҳуқуқлилиги инсоннинг энг муҳим ҳуқуқларидан бири ҳисобланади. Айнан шу омил жамиятда тинчлик ва тотувликни таъминлаш, барқарор ривожланиш асосида инсоний салоҳиятни рўёбга чиқаришда муҳим ўрин тутати.

Аёлларни давлат ва жамият ҳаётига кенг жалб этиш ислохотлар самарадорлиги ҳамда иқтисодий ўсишни таъминлаши – амалиётда ўз исботини топган ҳақиқат. Жинслар тенглигига эришиш моҳиятан инсонга шахс сифатида намоён бўлишга халал берувчи барча ижтимоий тўсиқларни ўрганиш ва бартараф этишдан иборат. Мана шу барча тамойил ҳамда йўналишлар, «Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида мужассамлашган. Аслида, гендер тенглик ва у билан боғлиқ барча конструктив тамойиллар билан танишиш, уларнинг мазмун-моҳиятини англаш учун биргина мазкур ҳужжатни яхшилаб, маъзини чакиб мутолаа қилишнинг ўзи кифоя. Хусусан, қонуннинг 4-моддасида хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатларини таъминлашнинг асосий принциплари деб демократизм, хотин-қизлар ва эркакларнинг тенг ҳуқуқлилиги, жинс бўйича камситишга йўл қўйилмаслиги, очиқлик ҳамда шаффофлик белгиланган. Жумладан, демократизм тамойили жинсидан қатъи назар, ҳамма учун барча даражадаги таълим имкониятларидан фойдаланиш, соғлиқни сақлаш соҳасида тегишли хизматларга эга бўлиш, барча сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ҳуқуқлардан тенг фойдаланишни англатади. Унинг 5-моддаси «Жинс бўйича камситишга йўл қўймаслик» деб номланади. Бу жуда муҳим модда ва унда кўплаб баҳс-мунозараларга барҳам берувчи аниқ нормалар келтирилган. Хусусан, унда хотин-қизлар ва эркаклар давлат томонидан кафолатланган тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларга эга бўлиши аниқ қайд этилиб, жинс бўйича камситиш ҳисобланмайдиган омиллар келтирилган. Бола туғиш ва она сути

билан озиклантириш вазифалари билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишда фарқларни белгилаш, қонуний тартибда муддатли ҳарбий хизматга чақириб, ушбу қонун асосида гендер сиёсати амалга оширилишини таъминлашга доир вақтинчалик махсус чоралар кўриш, хотин-қизлар ҳамда эркаклар меҳнатини муҳофаза қилишда уларнинг репродуктив саломатлигини сақлаш шулар жумласидан.

Бундан ташқари, буларга яна мажбуриятлар фақат муайян жинсдаги шахслар томонидан бажарилиши мумкинлигига асосланган ҳолда касбий малакага доир тавсиялар бериш, қамокда, шунингдек, жазони ижро этиш жойларида сақлаш тартиби ва шартлари ҳамда ҳуқуқий жиҳатдан таъсир кўрсатишининг бошқа чораларини тартибга солишда фуқароларни белгилаш, хотин-қизларнинг жамиятдаги ижтимоий мавқеини мустаҳкамлашга, хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлашга қаратилган ижобий чоралар ҳам киритилган.

Айнан шу ҳолатларнинг қонунда алоҳида белгиланиши бежиз эмас. Сабаби – эркаклар ва аёллар ўртасида жисмоний ва руҳий жиҳатдан барқарор фарқлар бор. Уларни ҳисобга олмаслик, аввало, жамият ривожига, миллат генофондига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Фарзанд тарбияси, ёш оилада боқувчилик мақомига келсак, бу борада ҳам фақат оила аъзолари келишувига кўра ижтимоий «роллар»ни ортиқча қийинчиликларсиз ўзгартириш мумкин. Энг асосийси, эр-хотин бунга рози бўлса, фикрлари бир жойдан чиқса бас.

Хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқлидирлар.

*Ўзбекистон Республикаси
Конституцияси, 46-модда.*

Кейинги уч йилда мамлакатимизда хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари ҳимоясига қаратилган қарийб – 20 та норматив-ҳуқуқий ҳужжат, *Жумладан, 2 та қонун;*
– Президентимизнинг 4 та фармони, 1 та қарори,
– Вазирлар Маҳкамасининг 13 та қарори қабул қилинди. Пировард натижада бугунги кунда:
– 16 нафар аёл Ички ишлар вазирлиги тизимида раҳбарлик,
– 6 нафар аёл ҳокимлик,
– 1 нафари элчи лавозимини эгаллади.
Бундан ташқари, 1500 нафарга яқин хотин-қизлар турли даражадаги раҳбарлик лавозимларида фаолият юритмоқда.

2.2-расм.

Аслида, хотин-қизлар ва эркеклар ўртасидаги туғма физиологик фарқлар борлигига карамай, гендер маъносидаги фарқларнинг аксарияти жамиятнинг ижтимоийлашуви ҳамда маданият ривожидан келиб чиққан, десак, адашмаймиз. Яъни, хотин-қизларнинг ҳуқуқлари қайсидир жабҳаларда амалга ошмаслиги кўпроқ жамиятда илдиз отган қолип тушунчалар – стереотиплар билан боғлиқ. Уларни ўзгартириш – мураккаб ва кўп вақт талаб қиладиган жараён. Бунинг учун, аввало, ёш авлоднинг; қолаверса, катталарнинг ҳам дунёқарабини тўғри шакллантириш лозим. Аввало, бу масалалар Ўзбекистон Республикасида гендер тенгликка эришиш стратегияси лойиҳасида ҳам белгиланган. Ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, хотин-қизлар ҳамда эркекларнинг ҳақиқий тенглиги таъминлашга қаратилган ушбу ҳужжат тез орада жамоатчилик эътиборига ҳавола қилиниб, у бўйича кенг муҳокамалар ўтказилиши режалаштирилган.¹

2020 йилда «Ўзбекистонда 2020–2030 йилларда Гендер тенгликка эришиш стратегияси»нинг якуний муҳокамаси бўлиб ўтди. Олий Мажлис Сенати раиси Танзила Норбоевнинг тавсиясига кўра, гендер тенглик мавзуси бўйича тушунчалар беришни ўқув дастурларига киритиш масаласи ҳам кўрилмоқда. Ҳуқуқлари бузилган аёлларга кўмаклашувчи ташкилотлар тузилмоқда. «Хотин-қизлар ва эркеклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида»ги Қонунга кўра, гендер бу хотин-қизлар ва эркеклар ўртасидаги муносабатларнинг жамият ҳаёти ва фаолиятининг барча соҳаларида, шу жумладан, сиёсат, иқтисодиёт, ҳуқуқ, мафкура ва маданият, таълим ҳамда илм-фан соҳаларида намоён бўладиган ижтимоий жиҳати ҳисобланади. Гендер тенглик деганда эса, юқоридаги соҳаларда хотин-қизлар ва эркекларнинг тенг имкониятларга эга эканлиги тушунилади.

Жамиятда гендер тенглик билан боғлиқ муаммолар жуда кўп. «Мен фарзандимни шамоллагани сабаб шифохонага олиб бордим. Ундан кейин боғчада қолдирдим. Боғча вақти тугагач, ўша агрофдаги хиёбонда озроқ айландик. Ксйин дўконга кириб, кечки овқатга

¹ Мухторова Н. Гендер тенгликни таъминлаш оиладан бошлапади // «Халқ сўзи», 2020 йил 15 октябрь.

зарур маҳсулотларни сотиб олиб уйга қайтдик». Мана шу жумла-ларни эшитаётган инсопнинг кўз ўнгида беихтиёр бола етаклаб юрган она образи гавдаланади. Биргина шу мисол оркали кўплаб ҳулосалар чиқариш мумкин.

Ўзбек жамиятида аёллар йиллар давомида фақатгина уй-рўзғор юмушлари билан банд бўлди, сиёсатдан узоқ ташкилотларда фа-оллигини кўрсатиб келди, холос. Уларни жамият ҳаётида муҳим бўлган «фронт»ларда деярли ишлатмадик. Сўнги йиллардаги давлат ташкилотларида эркаклар фоизининг аёлларга нисбатан ўсиб кетгани ҳам сўзимизни исботлайди. Тан олиш керак, акса-риятимиз аёлларга нисбатан пасгрок назар билан қараб келдик. Вазият шу даражага етиб келдики, айрим «эркак»лар жисмоний устунлигидан фойдаланиб, аёлини дўппосласа ҳам улар жим яшаида давом этаверди. Сўрасангиз, «Орим-да, яхши бўлиб ке-тар», «Ажрашиб қаерга ҳам борардим» ёки «Фарзандларим етим ўсмасин, деб чидаяпман» каби жавобларни айтаверишди. Жанжал-лар сабаб вафот этганлар ҳам бор. Яна ажримлар сони ошиб кетди. 2019 йилнинг январь-сентябрь ойларида ФХДЁ органлари томони-дан 23,6 мингта никоҳдан ажрашиллар қайд этилган бўлиб, мос равишда 1000 аҳолига нисбатан никоҳдан ажрашиш коэффициен-ти 0,9 промиллени ташкил этган. Булар чинакамига фожиа эди.

Ҳукуматимиз томонидан гендер тенгликни таъмиллаш юза-сидан катта ишлар қилинмоқда. Айниқса, бошқарувда аёллар хизматида фойдаланиш ҳолатлари ортди. Масалан, Олий Маж-лис Сенати ва Қонунчилик палатасида аёл сенатор ва депутатлар сони кўпайди. Аёл ҳокимлар туманларни бошқармоқда. Аксарият вазирлик ва кўмиталарда аёл ўринбосарлар фоизи ҳам ортди. Бу билан аёлларнинг жамият бошқарувида ўзларини кўрсатишига имкон берилмоқда.

Гендер тенгликда, энг асосийси, ҳар биримиз ўз дунёкараши-мизни ўзгартиришимиз лозим. Хотин-қизлар ва эркаклар ҳар жиҳатдан тенг экани ва ҳуқуқлар давлат ҳимоясида эканини ту-шунишимиз керак. Ташқарида демократия бўлаверсин, уйимизда диктатура бўлади, деган эгоистик қарашларимизга ҳам барҳам беришимиз лозим.

Маълумки, муқаддас Куръони қаримнинг энг катта сурала-ридан бири: «Нисо», яъни «Аёллар» деб аталади ва бу бежиз эмас.

Аллох таоло ушбу сурада инсонларни аёлларга адолатли муносабатда бўлишга даъват этади ва бу илохий сўзлар замирида албатта теран хикмат мужассам. Бир ҳақиқат аёнки, ҳар қандай халқнинг маънавий даражасини, аввало, шу юрт аёлларининг маънавий савияси белгилайди. Буюк сиймоларнинг ҳаётига назар ташласак, уларнинг шахс сифатида камол топишида меҳрибон оналари, доно рафиқалари ғоят муҳим роль ўйнаганини кўрамиз.

Кейинги йилларда мамлакатимизда хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини, гендер тенгликни таъминлаш, оила, оналик ва болаликни ҳимоя қилиш, аёллар ўртасида тадбиркорликни ривожлантириш, улар учун янги иш ўринлари яратиш, меҳнат ва турмуш шароитларини яхшилаш давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланди.

Бугунги кунда кенг қўламли демократик ислохотларимиз натижасида аёлларимизнинг сиёсий-ижтимоий жараёнлардаги иштироки тобора кучайиб бормоқда. Буни 2019 йил 22 декабрь ойида мамлакатимиз парламенти ва маҳаллий кенгашларга бўлиб ўтган сайловлар яна бир бор тасдиқлади. Сайловлар натижаларига кўра, Олий Мажлис Қонунчилик палатасига сайланган 150 нафар депутатнинг 48 нафари ёки 32 фоизини хотин-қизлар ташкил этди. Бу кўрсаткич Сенатда ва маҳаллий кенгашларда 25 фоиздан ошди.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон тарихида биринчи марта миллий парламентада аёллар сони Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан белгиланган тавсияларга мос даражага етди. Мамлакатимиз парламенти аёл депутатлар сони бўйича дунёдаги 190 та миллий парламент ўртасида 37-ўринга кўтарилди. Ҳолбуки, бундан 5 йил аввал биз бу борада 128-ўринда эдик.¹ Ҳозирги вақтда давлат ва жамоат ташкилоғлари тизимида 1 минг 380 нафардан зиёд хотин-қизлар раҳбарлик лавозимларида меҳнат қилмоқда. Мухтарама аёлларимиздан 16 нафари Ватанимизнинг олий мукофоти – «Ўзбекистон Қаҳрамони» унвонига сазовор бўлган. Хотин-қизларимиз ўртасида фан доктори, профессор ва академиклар, «Халқ ўқитувчиси», «Халқ шоири», «Халқ артисти» унвонларига сазовор бўлганлар ҳам кўп. Миллий парламент та-

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2020. 406-б.

рихида биринчи марта аёл киши – хурматли Танзила Камаловна Норбоева Сенат Раиси лавозимига сайланди. Ташаббускор ва ташкилотчи аёлларимиз туман ва шаҳар ҳокими лаозимларига тайинландилар. Жумладан, Андижон вилоятининг Бўстон туманига Садбархон Маметова, Бухоро вилоятининг Олот туманига Нарғиза Неъматова, Наманган вилоятининг Тўрақўрғон туманига Зулайхо Маҳкамова, Самарқанд вилоятининг Каттақўрғон шаҳрига Гавҳар Алимова, Сирдарё вилоятининг Боёвут туманига Дилфуза Ўролова, Қашқадарё вилоятининг Қарши туманига Маҳсума Мустафоева раҳбар этиб тасдиқланди.

Истеъдодли ёш олима Азиза Шоназарова АҚШдаги нуфузли Колумбия университетининг профессори этиб тайинланган. Тошкент шаҳрининг Қорақамиш даҳасида вояга етиб, Тошкент шарқшунослик институтида, кейинчалик Польша ва АҚШдаги машхур университетларда таълим олган Азизахон Шоназарова 32 ёшида тарих ва диншунослик йўналишида фан доктори бўлган, 500 та талабгор орасида конкурсда ғолиб чиқиб, ана шундай юксак илмий даражага эришган.

Ҳар йили мамлакатимиз бўйича 28 нафар истеъдодли кизлар Зулфия номидаги давлат мукофоти билан тақдирланади. Ҳозирги вақтда ушбу мукофотга сазовор бўлганлар сони 339 нафарга етди.

Таҳлилларга кўра, ҳозирги кунда мамлакатимизда фаолият олиб бораётган жами 1 минг 206 судьядан 1 минг 50 нафари эркаклар бўлиб, аёл судьялар атиги 156 нафар, яъни 12,9 фоизни ташкил қилади. Ўзбекистон Республикаси Олий судида фаолият олиб бораётган жами 62 судьядан 15 нафари аёл судьялардир. Бу ракам 24,2 фоизга тенг. Олий Мажлис Сенатининг Хотин-кизлар ва гендер тенглик масалалари кўмитаси аъзолари Судьялар Олий кенгаши ҳамда Олий суд билан ҳамкорликда судьялар орасида гендер тенгликни таъминловчи механизмларни жорий этиш бўйича дастур ишлаб чиқилди. Унга кўра, аёл судьяларни тизимли равишда тайёрлаш, уларнинг билим ва салоҳият даражасини ошириш, тизимда судья хотин-кизлар сонини кўпайтириш, юрист аёллар орасидан кадрлар захирасини шакллантириш вазифалари белгилаб олинди.

Халқ таълими тизимида меҳнат қилаётган мавжуд 60 мингдан кўпроқ педагог ходимларнинг деярли 70–80 фоизи хотин-

<p>Оилада:</p> <p>Оилавий муносабатлар соҳасидаги эркак ва аёллар ҳуқуқларининг тенглиги:</p> <ul style="list-style-type: none"> – эркаклар ва аёллар никоҳининг ихтиёрийлиги; – мажбурий ва эрта никоҳларга йўл қўйилмаслиги; – эр-хотинларнинг шахсий ва мулкий ҳуқуқлари тенглиги; – оила ичидаги низоларни ўзаро келишув бўйича ҳал қилиниши; – уйдаги меҳнат хусусида эркаклар ва аёллар ҳуқуқлари ва мажбуриятларининг тенглиги; – вояга етмаган ва меҳнатга лаёқатсиз оила аъзоларининг ҳуқуқ ва манфаатлари ҳимоясини, оналик, оталик ва болалик ҳимоясини таъминлашда тенг иштирок этишга асосланган.
<p>Ишхонада:</p> <p>МЕҲНАТ МУНОСАБАТЛАРИДА эркак ва аёлларнинг тенг ҳуқуқлари ҳамда имкониятларини таъминлаш мақсадида иш берувчи куйидагиларни таъминлайди:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ишга ёллашда, бўш ўринларини эгаллашда эркак ва аёллар учун тенг имкониятларни; – тенг қийматли меҳнат учун эркак ва аёлларга тенг иш ҳақини (мукофотни); – малака ошириш, қайта тайёрлаш ва хизматда кўтарилиш учун тенг имкониятларни; – корхоналар, муассасалар, ташкилотлар тугатилганида ёки қайта ташкил этилганида ходимларни ишдан бўшатишда эркак ва аёллар ҳуқуқларининг тенглигини; – фарзандлари бор эркак ва аёллар учун қулай бўлган оилани қўллаб-қувватлаш бўйича амалиётни жорий этиш ва ривожлантириш, ҳомиладор ва эмизикли аёллар учун қулай шарт-шароит яратишни; – эркак ва аёлларнинг ҳаёти ва фаолияти ҳамда саломатлигини сақлашни таъминлайдиган хавфсиз меҳнат шароитларини; – эркак ва аёлларга тенглик асосида меҳнат фаолиятини амалга ошириш имконини берадиган иш шароитини яратишни; – эркак ва аёллар учун меҳнат фаолиятини оилавий мажбуриятлар билан бирга бажариш имкониятини яратиш.

2.3-расм.

қизлардан иборат. Айрим эркак ўқитувчиларнинг умумтаълим тизимига қайтаётганининг ижтимоий-сиёсий сабаблари мавжуд.

Умуман, хотин-қизларнинг давлат ҳамда жамият қурилишидаги иштирокини кенгайтириш, ижтимоий-иқтисодий, таълим, соғлиқни сақлаш ва бошқа соҳаларга эътиборни кучайтириш талаб этилади. Жумладан, хотин-қизларнинг эркаклар билан тенг даражада давлат ҳамда жамият бошқарувида оид долзарб масалалар юзасидан қарорлар қабул қилишдаги иштирокини кучайтиришни таъминлаш лозим.

2.1. Мажбурий ва бозилар меҳнати тугатилгани ҳамда Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий стратегиянинг қабул қилиниши

*Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги
ҳисоб ҳам ошмуқай ўзгарди.
Мажбурий ва бозилар меҳнати
тутиқ тугатилди. Инсон
ҳуқуқлари бўйича миллий
стратегия қабул қилинди.*

Шавкат Мирзиёев

Халқаро меҳнат ташкилотининг «Мажбурий меҳнат тўғрисидаги конвенцияси ратификация қилинди. Бу эса бизнинг мажбурий меҳнатга қарши қурашиш борасидаги қатъий ва ўзгармас позициямизни ифода этади. 2020 йил 13 октябрь куни БМТ Бош Ассамблеяси сессия-

сида бўлиб ўтган сайловда Ўзбекистон миллий давлатчилигимиз тарихида илк бор мазкур халқаро тузилманинг Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаши аъзолигига 3 йил муддатга – 2021–2023 йилларга 15 та янги аъзодан бири бўлиб сайланди. Мамлакатимиз учун БТМнинг мазкур кенгашига аъзо 193 та давлатдан 169 таси овоз берди.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий стратегияси ушбу соҳада давлат сиёсатини самарали амалга ошириб, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига ҳурмат билан муносабатда бўлишни шакллантириш орқали халқаро майдонда мамлакатимиз нуфузини янада мустаҳкамлашга қаратилган ҳаракатларимизнинг ёрқин далолатидир.

Бу – миллат етакчиси раҳбарлигида Ўзбекистоннинг мутлақо янгиланган ташқи сиёсатини амалга ошириш, хорижий давлатлар ва халқаро ташкилотлар билан халқаро алоқаларни ҳар томонлама янада ривожлантириш, Марказий Осиё минтақаси давлатлари билан муносабатларни ўзаро дўстлик, яхши қўшничилик ва стратегик шериклик руҳида сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш масалаларига алоҳида урғу берилаётгани ҳамда бундай саъй-ҳаракатлар жаҳон ҳамжамияти томонидан юксак эътироф этилгани ҳамда қўллаб-қувватланаётганининг ўзига хос ифодаси ҳамдир. Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, «Жамиятни сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий модернизация қилиш бўйича кенг қўламли чора-тадбирларимиз натижасида янги Ўзбе-

кистон шаклланмоқда. Бугунги кунда мамлакатимиздаги демократик ўзгаришлар ортага қайтмайдиган тус олди».

Кейинги йилларда аҳоли ва партияларнинг сиёсий фаоллиги, фуқаролик жамияти институтларининг роли, оммавий ахборот воситаларининг таъсири тобора ошиб бормоқда. Биз учун гендер тенглик сиёсати устувор масалага айланди.

Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ҳолат ҳам бутунлай ўзгарди. Мажбурий ва болалар меҳнати тўлиқ тугатилди. БМТнинг фуқаролиги бўлмаган инсонлар сонини камайтиришга қаратилган чакирғига жавобан 2020 йилнинг ўзида фуқаролиги йўқ 50 минг юртдошимизга Ўзбекистон фуқаролиги берилди. Миллий стратегия доирасида инсон ҳуқуқларини ўқитишнинг узлуксиз тизимини яратиш, умумтаълим мактаблари, олий ўқув юртлари, кадрларни қайта тайёрлаш марказида «Инсон ҳуқуқлари», «Бола ҳуқуқлари», «Аёллар ҳуқуқлари» номли махсус ўқув курсларини жорий этишга алоҳида эътибор берилмоқда.¹

Илгари болаларга улар ҳимояга муҳтож бўлган тақдирдагина ғамхўрлик, мурувват кўрсатилар эди. Конституциямизда бола ҳуқуқлари кафолати мустақкамланганч, 1992 йил «Бола ҳуқуқлари тўғрисида»ги Конвенция мамлакатимиз томонидан ратификация қилиниб, ғамхўрлик ва ҳимоя, бу – мурувватли масала эмас, балки ҳуқуққа айланди. Айни пайтда мамлакатимиз болалар манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳимоя қилишга доир барча асосий халқаро ҳужжатларга қўшилган. 2020 йилдан бошлаб эса Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили – Бола ҳуқуқлари вакили лавозими жорий қилинди.

Таъкидлаш керакки, Ўзбекистон ва БМТнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ҳамкорлиги доирасида кейинги 4 йилда мустақилликнинг дастлабки 25 йилида эришилмаган ниҳоятда муҳим ва юксак натижалар қўлга киритилди. Биргина мисол. 1993 йил 25 июнь куни Вена шаҳрида БМТ шафелигида бўлиб ўтган *Инсон ҳуқуқлари бўйича жаҳон конференциясида қабул қилинган Вена декларацияси ва Ҳаракатлар дастурида ҳар бир давлат инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун миллий ҳаракатлар*

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдаги миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2020. 117-б.

режасини ишлаб чиқиши тавсия қилинган. Орадан 27 йил ўтиб, давлатимиз раҳбари томонидан 2020 йил 22 июнда имзоланган фармон билан юртимиз тарихида биринчи марта Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг миллий стратегияси тасдиқланди. Бу ҳақдаги маълумотлар БМТнинг 6 та тилида нашр этилди ва *Бош Ассамблеянинг 74-сессиясида расмий ҳужжат сифатида тарқатилди.*

Миллий стратегияни тасдиклаш тўғрисидаги маълумотлар БМТнинг расмий ҳужжатлар тизимига ҳам жорий этилди. *Натижада, дунё жамоатчилигини Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий стратегиясининг араб, инглиз, испан, рус, хитой ва француз тилларидаги матни билан таништириш учун қулай имконият юзага келди.*

Миллий стратегия доирасида 53 та норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш, 37 та чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш ҳамда 8 та халқаро шартномани ратификация қилиш – жами 98 та ҳужжат устида изчил иш олиб бориш белгиланган. Миллий стратегияни амалга ошириш бўйича «йўл харитаси»да белгиланган вазифаларнинг амалга оширилиши юзасидан 2020 йил 10 сентябригача бўлган мониторинг натижалари «йўл харитаси»нинг жами 78 бандидан 17 таси бўйича ижро муддати яқунлангани, 7 та банд бўйича ишлар ўз муддатида бажарилганини кўрсатди. Ҳатто 2 та бандда белгиланган вазифалар муддатидан олдин адо этилгани эътиборлидир.

Сўнгги йилларда Олий Мажлис томонидан ижтимоий соҳада 30 дан зиёд қонунлар қабул қилинди. Хусусан, «Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида» (2017 йил 8 сентябрь), «Бутунжаҳон интеллектуал мулк» (2019 йил 16 февраль), «Фуқароларнинг репродуктив саломатлигини сақлаш тўғрисида» (2019 йил 19 март), «Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида» (2019 йил 2 сентябрь), «Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида» (2019 йил 2 сентябрь), «Она сути билан озиқлантиришни қўллаб-қувватлаш ҳамда гўдаклар ва кичик ёшдаги болалар озиқ-овқат маҳсулотларига доир талаблар тўғрисида» (2019 йил 23 октябрь), «Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида» (2019 йил 29 октябрь), «Бола ҳуқуқларининг кафолатларини янада

кучайтирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида» (2019 йил 6 декабрь)ги қонунлар шулар жумласига киради.

Жаҳон тажрибасидан маълумки, Конституция ва қонун ус-туворлиги ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ҳар бир ҳуқуқий демократик давлатнинг асосини ташкил этади. Унинг тараққиёт даражасини белгиловчи энг асосий мезонлардан ҳисобланади. Бу ҳақда гапирганда, аввало, Президентимиз Шавкат Мирзиёев бошчилигида ишлаб чиқилган ва изчил амалга ошири-лаётган Ҳаракатлар стратегияси доирасида халқ билан мулоқот-нинг янги шакли ва воситалари: Халқ қабулхоналари, Виртуал қабулхона, Бош вазир қабулхонаси, масъул ва мутасадди раҳ-барларнинг халқ депутатлари вакиллик органларидаги ҳисо-ботлари, сайёр қабулхоналар, ижтимоий муаммолар ҳамда одам-ларнинг яшаш шароитларини бевосита жойларга чиқиб ўрганиш каби усуллар кенг қўлланаётганини алоҳида эътироф этиш мумкин. Жамиятимизда ижтимоий адолатни қарор топтириш бўйича олиб борилаётган саъй-ҳаракатлар ҳақида гапирганда, ўтган уч-тўрт йилда узоқ йиллар мобайнида юртимизда яшаб, меҳнат қилаётган, аynи пайтда фуқаролиги бўлмаган минглаб шахслар Ўзбекистон фуқаролигига қабул қилинганини қайд этиш зарур. Президентимиз Шавкат Мирзиёев бу борада 2020 йил 23 сентябрь куни БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқида таъкидлаганидек, «Бирлашган Миллат Ташкилотининг фуқаролиги бўлмаган инсон-лар сонини камайтиришга қаратилган чақириғига жавобан 2019 йилнинг ўзида 50 минг юртдошимизга Ўзбекистон фуқаролиги берилди»¹. Ўзбекистон фуқаролигига қабул қилинган шахслар: ўтган 3 йилда 9692 нафар; шундан 2017 йилда 1064 нафар; 2018 йилда 2760 нафар; 2019 йилда 5868 нафар. 1991–2016 йиллар мо-байнида 482 нафар шахс шундай имкониятга эга бўлди.

Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган диний ташкилотлар (16 та конфессияга тегишли) жами 2274 та, шундан: исломий диний ташкилотлар 2092 та; христиан ташкилотлари – 165 та;

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи // «Халқ сўзи», 2020 йил 24 сентябрь.

Мамлакатимизда диний эркинликлар борасида ҳам вазият кескин яхшиланди. Миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни янада мустақамлаш биз учун доимий муҳим вазифадир.

Шавкат Мирзиёев

ро махсус рўйхатдан чиқарилди. Уларнинг ижтимоий ҳаётга мослашувини таъминлаш, ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш мақсадида туман ва шаҳарларда ишчи гуруҳлари ташкил қилиниб, 15 мингдан зиёд ижтимоий муаммолар ижобий ҳал этилди.

Айни пайтда мамлакат аҳолисининг ҳуқуқий онги ва маданияти, юксак бўлиши, яъни улар ўз ҳуқуқ ва эркинликларини англаши, Асосий қонунимиз ва қонунларни эъзозлаш ҳамда чуқур ўрганиш, жамият ва давлат олдидаги масъулият ва мажбуриятларини тўлиқ адо қилишни талаб этади. Демак, Конституциямизнинг нормаларини мукамал билиш, унинг талабларини бажариш ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчи ҳисобланади.² Фуқароларнинг ҳуқуқий маданияти 2019 йилнинг 22 декабрида «Янги Ўзбекистон – янги сайловлар» шиори остида бўлиб ўтган Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари депутатлигига сайловларда имтиҳон вазифасини бажарди. Бу сайловлар фуқароларнинг сиёсий фаоллиги кўзгуси ҳисобланади, демократик ислоҳотларнинг изчиллиги ва бардавомлигини, фуқаролар

яхудий жамоаси – 8 та; баҳой – 6 та; кришнаийлар жамияти, будда ибодатхонаси, конфессиялараро Ўзбекистон Библия жамияти – 1 тани ташкил этади.¹

Маълумотларга кўра; 2017–2019 йиллар мобайнида тўғри йўлдан адашган ва радикал оқимларга кириб қолган, лекин ўз қилмишига пушаймон бўлган 20 минг нафардан ортиқ фуқаро

Биз қанчалик мукамал қонунлар яратмайлик, бу борада қандай ислоҳотлар ўтказмайлик, агар фуқароларимизнинг ҳуқуқий билими ва маданият етарли даражада бўлмаса, қўтилган натижаларга эришиш мушкул бўлади.

Шавкат Мирзиёев

яҳудий жамоаси – 8 та; баҳой – 6 та; кришнаийлар жамияти, будда ибодатхонаси, конфессиялараро Ўзбекистон Библия жамияти – 1 тани ташкил этади.¹

¹ «Халқ сўзи», 2019 йил 11 декабрь.

² Каримов Н. Янги Ўзбекистон меъмори. – Т.: 2020. 49-б.

ҳуқуқ ва эркинлигини таъминлашга хизмат қилади. Юртимизда сўнгги йилларда фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинларини, уларнинг қонуний манфаатларини таъминлаш борасида қанчалик муҳим қадамлар қўйилаётгани, шу асосда Бош қонунимиз ижтимоий ҳаётда том маънода ўзининг муносиб ўрни ва аҳамиятига эга бўлиб таъбир жоиз бўлса, чинакамига ишлай бошлаганини намоён этди, десак, айни ҳақиқатни айтган бўламиз»¹.

Бу юртимизда инсон манфаатларини таъминлаш, ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган саъй-ҳаракатлар жадал рўёбга чиқарилаётганидан далолат беради. Миллий қонунчилик тизими, давлат органлари, фуқаролик жамияти институтлари шаклланиши, барча жабҳада кенг қўлланма ислохотлар амалга оширилиб, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ҳамда ҳарбий соҳаларимиз юксалаётгани, фуқароларимизнинг дунёқараши тобора кенгайиб бораётганини фахр билан тилга оламиз.

Туркиядаги нуфузли «Тісomoney» нашрининг йиллик рейтингда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев «Йилнинг хорижий давлат арбоби» дея эътироф этилди. Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев Ўзбекистоннинг ташқи дунё, Туркия ҳамда Марказий Осиё мамлакатлари билан сиёсий ва иқтисодий алоқаларини сезиларли даражада мустақамлашдаги буюк хизматлари ҳамда муҳим амалий ҳиссаси, шунингдек, Марказий Осиё минтақаси ва унинг атрофида ҳамкорлик ҳамда жипсликни сезиларли даражада жоплантиргани учун ана шундай юксак эътирофга сазовор бўлди.²

Амалга ошираётган ислохотларимиз жаҳон ҳамжамияти томонидан муносиб баҳоланмоқда. Хусусан, дунёдаги нуфузли нашрлардан бири – «Экономист» журнали Ўзбекистонни 2019 йилда ислохотларни энг жадал амалга оширган давлат – «Йил мамлақати» деб эътироф этди. Бундай баҳо барчамизга чексиз ғурур, ифтихор ва куч бағишлайди, янги марраларга руҳлантиради.³

¹ «Халқ сўзи», 2019 йил 7 декабрь.

² «Халқ сўзи», 2018 йил 28 декабрь.

³ *Мирзиёев Ш.М.* Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2020. 9-б.

Халқаро меҳнат ташкилотининг «Мажбурий меҳнат тўғрисида»ги Конвенцияси ратификация қилинди. Бу бизнинг мажбурий меҳнатга қарши қуралиш борасидаги катъий ва ўзгармас позициямизни ифода этади.

Сўнги йилларда жиноят содир этган шахсларни афв этиш бўйича 8 та фармон қабул қилиниб, 4 мингдан зиёд шахс жазони ўташ жойларидан озод қилинди.

2019 йили Жаслик кўрғонидаги жазони ижро этиш колонияси ёпилгани ҳам ана шундай инсонпарварлик сиёсатининг амалий намунаси бўлди. Озодликдан маҳрум этилган шахсларга пенсия ва ижтимоий сугурта тўлаш тартиби биринчи марта амалиётга киритилди. Натижада, манзил колонияларда жазони ўтаётган пенсия ёшидаги 709 нафар маҳкумга пенсия пуллари тўлаб берилмоқда. Биз аввал йўл қўйган ҳағомизни тузатиб, ушбу тоифадаги фуқароларнинг Конституциямизда белгиланган пенсия олиш ҳуқуқини таъминлаш йўлида дастлабки қадамни қўйдик.

2019 йилда «Меҳр-1» ва «Меҳр-2» инсонпарварлик тадбирлари муваффақиятли амалга оширилди. Ана шу тадбирлар доирасида яқин Шарқдаги қуролли можаролар майдонидан, Афғонистондан 261 нафар фуқаро, асосан аёллар ва болалар юртимизга қайтариб олиб келинди. Уларга зарур тиббий ва моддий ёрдам кўрсатилди.¹

Умуман, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев илк бор ўз она тили – буюк Навоий, Соҳибқирон Темур, Бобур, Жалолиддин Мангубердининг тилида 2020 йил 23 сентябрда БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясида нутқ сўзлаши, албатта, тарихий воқеа. Одатда, БМТ иш тартибида 6 та тилдан фойдаланарди. Бироқ орадан 30 йил ўтган бўлса-да давлат бошқарув механизми, иш юритиши давлат ва жамият ҳаётида сунъий – гибрид қадриятни шакллантирди. БМТ Бош Ассамблеяси тарихида бундай янги форматда – коронавирус пандемияси туфайли онлайн мулоқот кузатилмаган эди.

Президентимизнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқида гендер тенглик ва хотин-қизларга эътибор масаласи

¹ *Мирзиёев Ш.М.* Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2020. 116-б.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясида илгари сурган ташаббуслари

1. БМТ шафелигида Пандемиялар даврида давлатларнинг ихтиёрий мажбуриятлари тўғрисидаги халқаро кодексни ишлаб чиқиш

2. Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисида БМТ конвенциясини қабул қилиш бўйича Ўзбекистон ташаббусини қўллаб-қувватлаш

3. Барқарор тараққиёт мақсадларига эришиш ва инсон ҳуқуқларини таъминлашда парламентлар ролини ошириш тўғрисидаги БМТ Бош Ассамблеясининг махсус резолюциясини қабул қилиш

4. БМТ шафелигида Транспорт-коммуникация алоқаларини ривожлантириш минтақавий марказини очиш

6. 2021 йилда ЮНЕСКО билан ҳамкорликда қадимий Хива шаҳрида «Марказий Осиё: жаҳон цивилизациялари чорраҳасида» мавзуида халқаро форумни ўтказиш

7. БМТ ҳузурида афғон халқининг дарду ташвишини тинглайдиган, доимий фаолият кўрсатадиган кўмита ташкил этиш

8. Оролбўйи минтақасини экологик инновация ва технологиялар ҳудуди, деб эълон қилиш ҳақида БМТ Бош Ассамблеясининг махсус резолюциясини қабул қилиш. Ушбу муҳим ҳужжат тасдиқланган санани эса Халқаро экологик тизимларни ҳимоя қилиш ва тиклаш куни сифатида нишонлаш

9. Қашшоқликни тугатиш ва камбағалликка қарши курашишни БМТ Бош Ассамблеяси навбатдаги сессиясининг асосий мавзуларидан бири сифатида белгилаш ҳамда ушбу масалаларга бағишланган глобал саммитни ўтказиш

2.4-расм.

алоҳида тилга олинди. Охириги 3–4 йил ичида мамлакатимизда гендер тенглик сиёсати устувор масалага айланди. Аёлларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича олиб борилаётган ишлар БМТ барқарор тараққиёт дастурининг энг асосий тамойилларига мос равишда олиб борилмоқда. Кейинги 4 йилда хотин-кизларнинг давлат бошқарувидаги ўрни ва салоҳиятига катта ишонч билдирилди. Умуман олганда, малакатимизда аёллар масаласи бўйича олиб борилаётган ислохотларнинг халқаро майдонда баралла айтилиши, ўзбек аёлининг эркин, ҳуқуқлар кафолатланган, ҳимояланган давлатда яшаётганини яна бир бор тасдиқлади.

2.3. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясини қабул қилиш бўйича Ўзбекистон ташаббуси

Мамлакатимиз аҳолисининг ярмидан кўпини ёшлар ташкил этади. Республикамизда ҳар бир йигит-қизнинг жамиятда муносиб ўрин эгаллаши ва ўз салоҳиятини намоён этиш учун улкан ишлар амалга оширилмоқда.

Шавкат Мирзиёев

Ўзбекистонда Ёшлар парламентлари, Ёшлар ишлари агентлиги фаолият кўрсатмоқда. 2020 йил август ойида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти шафелигида ёшлар ҳуқуқларига бағишланган Самарқанд халқаро форуми муваффақиятли ўтказилди.¹ Ўзбекистон раҳбари ушбу анжуманда яна бир бор Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Ёшлар ҳуқуқлари тўғ-

рисидаги конвенциясини қабул қилиш бўйича Ўзбекистон ташаббусини қўллаб-қувватлашга чақирди. Шунини таъкидлаш жоизки, 2020 йил 12–13 август кунлари ёшлар ҳуқуқларини тарғиб қилишнинг долзарб масалаларига бағишлаб ўтказилган Инсон ҳуқуқлари бўйича Самарқанд веб-форуми нафақат мамлакатимиз ва минтақамиз, балки бутун сайёрамиз ёшларининг ҳаётини яхшилаш учун глобал ҳамкорликнинг муҳимлигини алоҳида таъкидлашга қаратилгани билан ғоятда аҳамиятлидир.

Халқаро анжуманда «Ёшлар-2020: глобал бирдамлик, барқарор таракқиёт ва инсон ҳуқуқлари» номли Самарқанд резолюцияси қабул қилинди. Ҳужжатда, жумладан, ёшлар ҳуқуқлари ҳар ким фойдаланиши зарур бўлган, аммо айримлари ёшининг кичиклиги туфайли бундай имкониятдан маҳрум этилган ҳуқуқлар экани қайд этилди. 2020 йилда Самарқанд резолюцияси БМТ Бош Ассамблеяси 74-сессиясининг расмий ҳужжати сифатида тақдим этилди. Шунингдек, у ЕХХТ Доимий Кенгаши ва Ислом ҳамкорлик ташкилотининг расмий ҳужжати сифатида тарқатилгани бежиз эмас. Чунки Самарқанд резолюцияси ҳозирги замон давлатларининг ривожланиш билан боғлиқ барча жараёнларда ёшларни янада кенг жалб этиш зарурлигини ҳар томонлама тасдиқлашга хизмат қилади.²

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи // «Халқ сўзи», 2020 йил 24 сентябрь.

² «Янги Ўзбекистон», 2020 йил 15 октябрь.

Ёшларимиз Ватан равнақига хизмат қилишга, «Ўзбекистон-2035» стратегиясини рўёбга чиқаришга қодир, деган давлатимиз раҳбарининг ғоясига кўра, бу дастуриламал ҳужжат Ўзбекистоннинг дунёдаги энг илғор давлатлар сафига киришдек улугвор мақсадга етиши бўйича вазифалар белгилаб берилди. Илк қадам сифатида экспортни ошириш ҳамда инвестицияларга жуда катта эътибор берилди. Дадил айта оламан, бугун биз «ўзбек мўъжизаси»нинг остонасида турибмиз. Бу нафакат орзу, балки исбот талаб қилмайдиган воқелик – аксиомадир»¹. Бугунги кунда бу фикрлар аксиомага айланди. «Агар кимдир бизнинг ислохотларимизга шубҳа қиладиган бўлса, Мўйноққа келиб кўрсин». Президентимизнинг 2018 йилги ташрифи давомида берилган кўрсатмалар асосида ҳукуматнинг Мўйноқ туманини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастури қабул қилинди. Унда 2019–2021 йилларда жами 1 триллион 485 миллиард сўмлик қурилиш-таъмирлаш ишлари амалга оширилиши белгиланди.² Мўъжиза бу шундай кашфиёт – воқеликки, унинг макон ва замонда пайдо бўлиши жамият тараққиётига қандай таъсир кўрсатиши, ҳатто уни янги ўзанга солиб юбориши, инқилобий ўзгаришлар қилишга қодир куч-қудратдир. Ўзбекистонда олиб борилаётган чуқур ислохотлар халқаро экспертлар томонидан «шиддатли мўъжизавий ҳолат» дея баҳоланмоқда. Ўзбек халқининг азалий орзуси мустақиллик эди – бунга эришилди: бу – илк, аммо бош мўъжиза! Талабчан ва новатор, зийрак ва зукко Шавкат Мирзиёев 2016 йил 8 сентябрдан шундай истикболли ва стратетик феномен – ўзбек мўъжизасини «Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз», – деган ўта оригинал ва узокни кўзлаган тарихий-ҳуқуқий жараёнларни бошлаб берди. 2016 йил сентябрдан то 2021 йилнинг бугунги кунигача ўнлаб, юзлаб инновацион лойиҳалар амалга оширилиб, инвестициялар киритилди, булар янгиланаётган Ўзбекистоннинг Президенти томонидан қиритилган ташаббуслар маҳсулидир. Расмий маълумотларда 40 та

¹ «Халқ сўзи», 2019 йил 26 февраль.

² *Норматов К.* Янги Ўзбекистон мەъмори (Талабчан Президентнинг «ўзбек мўъжизаси» фаолиятига доир айрим чизгилар). Сиёсий эссе. – Т.: 2020. 25–26-бетлар.

Президентнинг ижтимоий, маънавий-маърифий соҳалардаги ишларни янги тизим асосида йўлга қўйиш бўйича илгари сурган бешта муҳим ташаббуси амалда қўлланмоқда. Булар:

1. Ёшларнинг мусиқа, рассомлик, адабиёт, театр ва санъатнинг бошқа турларига қизиқишларини оширишга, истеъдодини юзага чиқаришга хизмат қилувчи
2. Ёшлар маънавиятини юксалтириш, улар ўртасида китобхонликни кенг тарғиб қилиш бўйича тизимли ишларни ташкил этишга йўналтирилувчи
3. Аҳоли ва ёшлар ўртасида компьютер технологиялари ва Интернетдан самарали фойдаланишни ташкил этишга қаратилган
4. Ёшларни жисмоний чиниқтириш, уларнинг спорт соҳасида қобилиятларини намоён қилишлари учун зарур шарт-шароитлар яратишга йўналтирилувчи
5. Хотин-қизларни иш билан таъминлаш масалаларини назарда тутувчи

2.5-расм.

ташаббус, биттаси Бўкадан бошланиб, ривожланишнинг айниқса ёшлар қатламига оид эканлиги таъкидланди.

Республика Маънавият ва маърифат марказида бадний ижод ва журналистика соҳасида қалам тебратаётган, маънавий-маърифий йўналишларда фаолият олиб бораётган ёшлар билан «Янги авлод – янги ташаббуслар» мавзусида мулоқот ташкил этилди. «Президентнинг ёшлар масалалари бўйича илгари сурган ташаббусларини амалга ошириш, уларнинг ижодий изланишларини қўллаб-қувватлаш, муаммоларини ҳал этишга барчамиз бирдек масъулмиз, – дейди Республика Маънавият ва маърифат маркази раҳбари Минхожиддин Ҳожиматов. – Мулоқотни ташкил қилаётганимизда ёшларнинг фикри билан кизиқдим. Уларнинг ўзлари тadbирга «Янги авлод – янги ташаббуслар» дея ном қўйишди. Бугун ёшларимизнинг ютуғи билан ҳар қанча фахрлансак арзийди. Чет элдаги халқаро танловларда ғолиб бўлиб, юртимиз шаънини кўтараётганлар ана шундай иқтидорли ёшлардир»¹.

Мамлакатимизда диний эркинлик борасида ҳам вазият кескин яхшиланди. Миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик янада мустаҳкамланмоқда.

¹ «Хуррият», 2019 йил 30 декабрь.

Ёшларимиз, она-сингилларимиз, умуман, юрт аҳлига қаратилган мамлакатимиз Президентининг бешта ташаббуси ўзининг оқилона самарасини бермоқда. Бу ташаббуслар шунчаки шиор эмас, балки амалиётга айланди.

Инсон манфаатлари ва ҳуқуқларини таъминлаш – демократик жамият асосидир.

Шавкат Мирзиёев

Ўзбекистон Республикаси Президенти ташаббуслари ислом оламида катта қувонч ва гурур ҳамда ифтихор уйғотди. Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуси билан мамлакатимизда ислом илм-фани ҳамда маданияти ривожига бемисл ҳисса қўшган буюк аллома аждодларимизнинг ижод намуналарини чуқур ўрганиш, уларнинг ибратли ҳаёт йўли ҳамда инсон маънавий оламини бойитувчи, маърифат ва заковатга чорловчи бебаҳо меросини халқимизга етказиш, ўсиб келаётган ёшларимизни улуғ боболари ва момолари изидан бораётган муносиб авлод сифатида тарбиялаш улкан эзгу ишлар сисиласига қиради. Юртимизнинг қайси ҳудудини олманг, у Самарқанд ёки Бухоро бўладими, Фарғона водийси, Қашқадарё ёки Тошкентми, ушбу табаррук Ўзбекистонда туғилиб, унинг номини дунёга танитган аждодларимизнинг хоки ётган манзиллар обод бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 2019 йил 19 сентябрда 72-сессиясида сўзлаган нутқида ёшлар муаммолари билан боғлиқ қуйидаги таклифни илгари сурган эди: «Ўзбекистон глобаллашув ва ахборот-коммуникация технологиялари жадал ривожланиб бораётган бугунги шароитда ёшларга оид сиёсатни шакллантириш ва амалга оширишга қаратилган умумлаштирилган халқаро ҳуқуқий ҳужжат – БМТнинг Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенциясини ишлаб чиқишни таклиф этади».

Бу ғоя 2020 йил 23 сентябрда Ўзбекистон раҳбари томонидан БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясида ҳам яна бир бор таъкидлаб ўтилди, яъни Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги БМТ конвенциясини қабул қилиш бўйича Ўзбекистон ташаббусини қўллаб-қувватлаш таклиф этилди. Бу ҳолат қуйидаги жараёнлар билан асослаб берилди. *Биринчидан*, экстремистик фаолият ва зўравонлик билан боғлиқ жиноятларнинг аксарияти 30 ёшга етмаган ёшлар

томонидан содир этилмоқда. *Иккинчидан*, бугунги дунё ёшлари - сон жихатдан бутун инсоният тарихидаги энг йирик авлоддир, чунки улар 2 миллиард кишини ташкил этмоқда. *Учинчидан*, эртанги кун фаровонлиги ёшларнинг қандай инсон бўлиб камолга егиши билан боғлиқ. *Тўртинчидан*, ёшлар ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратиш, зўравонлик ғояси «вируси» тарқалишининг олдини олиш билан боғлиқ. *Бешинчидан*, бунинг учун ёш авлодни ижтимоий қўллаб-қувватлаш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 19 сентябрда БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида «Матрифат ва диний бағрикенглик» деб номланган махсус резолюция қабул қилиш ташаббуси билан чиққани жаҳон ҳамжамиятининг диққатини тортган эди. Мазкур ҳужжат барчанинг таълим олиш ҳуқуқини таъминлаш, саводсизлик ва жаҳолатга барҳам беришга кўмаклашиш, энг муҳими, бағрикенглик ва ўзаро ҳурматни қарор топтириш, диний эркинликни таъминлашга қаратилгани билан эътиборга моликдир.

Мазкур глобал ташаббус 2018 йил 12 декабрь куни БМТ Бош Ассамблеясининг ялли сессиясида БМТга аъзо 193 та давлат томонидан бир овоздан қўллаб-қувватланди. Наинки қўллаб-қувватланди, балки қитъанинг 50 дан зиёд мамлакатлари билан ҳаммуаллифликда қабул қилинди. Бу халқаро ҳамжамият томонидан давлатимиз раҳбари ташаббуслари долзарблиги ва ўз вақтида илгари сурилган таклиф экани юксак эътироф этилганидан далолатдир.¹

Тан олиш керак, Ўзбекистон қарийб тўрт йилда мутлоқ тўғри, айни пайтда, янгиланаётган стратегик йўлдан бораётганини ишботлади. Мухтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев, айниқса, ёшларга катта ишонч билдириб: «Янги Ўзбекистонни барпо этиш бўйича биз бошлаган улкан ишларни янги босқичга кўтаришда ҳал қилувчи роль ўйнайдиган асосий куч айнан ёшларимиздир», деб фарзандларимизни катта ишларга руҳлантирди.

Ўзбекистон Президентининг 2019 йил 27 декабрдаги ёшлар билан учрашуви самимий, дўстона руҳда ўтди. Давлатимиз раҳбари ёшларга қаратилган нутқида адолат, фидойилик ва тарбия сўзларини кўп қўлади. Бу бежиз эмас, албатта. Мамлакатимизнинг

¹ «Халқ сўзи», 2918 йил 13 декабрь.

эртанги келажаги айнан ана шу омилларга кўп жиҳатдан боғлиқ. Президентимиз «Бизнинг бош мақсадимиз – янги Ўзбекистонни барпо этишдан иборат. Аммо уни ёшларсиз куриб бўлмаслигини яхши тушунамиз»¹, деб айтган фикрлари ёшларда яна бир бор шу юрт келажаги ва тақдирига бўлган дахлдорликни оширди. Ёшлар юртимизнинг чинакам таянчи ва суянчи бўлиши учун эса барча шарт-шароит ва имкониятлар яратилмоқда. Чунончи, сўнгги йилларда юртимизда мактабгача таълим тизимини ривожлантириш, умумий ўрта ва олий таълимни ислоҳ қилиш борасида сезиларли қадамлар ташланди. Мактабгача таълим, ўрта ва олий таълимни 2030 йилгача ривожлантириш бўйича концепциялар тасдиқланди.

2018 йилда мамлакатимизда буюк аллома Муҳаммад Хоразмий номидаги Ёш математиклар халқаро олимпиадаси муваффақиятли ўтказилди. Давлатимиз раҳбари ушбу тажриба асосида физика бўйича Аҳмад Фарғоний, кимё фани бўйича Абу Али ибн Сино, астрология бўйича Мирзо Улуғбек номидаги халқаро фан олимпиадаларини ташкил этиш ташаббусини илгари сурди. Бу олимпиадаларнинг ташкил этилиши ўзбек ёшларини нафақат маданият, санъат ёки спортда, балки илм-фан соҳасида ҳам дунё ёшлари билан рақобатга кириша оладиган мутахассислар қилиб тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, ўсиб келаётган авлод аудиториясига йўналтирилган теле- ва радиоканаллар, босма нашрларни бирлаштириб, «Ёшлар медиа холдинги» ташкил этиш таклифи ҳам бугунги замон талаблари, ёшлар эҳтиёжларига монанд экани билан хурсанд қилади.

Президентимиз томонидан илгари сурилган мазкур ташаббуслар, шубҳасиз, ёшларга қанот бўлиб, иқтидорли ёш кадрларни кашф этиш, уларнинг хоҳиш-истакларини рўёбга чиқариш, салоҳиятини Ватанимиз рағнаки йўлида сафарбар этиш учун яна бир муҳим қадам бўлди.²

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг мамлакат ёшлари билан бўлган учрашувда жойларда 16 қаватли IT парклар қуриш таклифини илгари сурган эди. Шунга кўра, Тошкент шаҳрида юқори даражада жиҳозланган илк IT парк барпо этилди. Навбатда-

¹ «Халқ сўзи», 2019 йил 28 декабрь.

² Ўша манба.

гиси Андижон шаҳрида ҳам ишга туширилди. Бу каби IT парклар юртимизнинг бошқа ҳудудларида ҳам фойдаланишга топширилиши белгиланди.

2.4. Барқарор тараққиёт мақсадларига эришиш ва инсон ҳуқуқларини таъминлашда парламентнинг ролини ошириш

Ўзбекистон Президенти БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқида Барқарор тараққиёт мақсадларига эришиш ва инсон ҳуқуқларини таъминлашда парламентлар ролини ошириш тўғрисидаги Бирлашган Миллатлар Ташкилоғи Бош Ассамблеясининг махсус резолюциясини қабул қилиш ташаббуси билан чиқди. Инсон ҳуқуқларини таъминлаш бўйича дунё парламентарийларининг ўрнини ошириш зарурлиги табиий ҳолат. Бу жараёнда жамиятда инсон ҳуқуқларини, адолатни таъминлаш бўйича қонун ижодкорлиги йўналишида парламент аъзолари учун ўзаро тажриба алмашиш имконияти ярагилади. Албатта, Президентимиз бошчилигидаги ислохотлар натижаси ўларок мамлакатимиз парламентида ҳам инсон ҳуқуқларига оид қонунчиликни такомиллаштириш бўйича яхшигина тажриба шаклланиганини қайд этиш жоиз. Ўтган тўрт йиллик вақт мобайнида депутатларимиз томонидан мазкур йўналишда 100 дан ортиқ қонунлар қабул қилинди. Айни шу жиҳат ҳам давлатимиз сиёсатининг асосий йўналиши нимадан иборат эканлигини намоён этади. Шу муносабат билан Президентимиз депутатларимизга мурожаат қилиб қуйидагиларни таъкидлади:

1. Сайловолди учрашувларида аҳоли томонидан кўтарилган долзарб масалаларни ҳал қилиш бўйича аниқ дастур ва «йўл харитаси»ни ишлаб чиқиш ҳамда уларни мутасадди идоралар билан ҳамкорликда тўлиқ амалга ошириш зарур. Бошқача қилиб айтганда, асосий вазифа – Ўзбекистонда яшаётган кўпмиллатли халқимиз ҳаётини юксалтиришдан иборат.

2. Бошқарув тизимини оширишда «Халқ давлат органларига эмас, балки давлат органлари халққа хизмат қилиши керак» деган асосий тамойилни амалда тўлиқ таъминлаш бўйича кўп иш қилиш зарур.¹

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан - миллий юксалиш сари. 4-жилд. Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2020. 10-б.

3. Биз Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунга фақат жадал ислоҳотлар, илм-маърифат ва инновация билан эриша оламиз. Шарқ донишмандлари айтганидек, «энг катта бойлик, бу – ақл заковат ва илм, энг катта мерос, бу – яхши тарбия, энг катта қашшоқлик, бу – билимсизлик-дир!». Шу сабабли ҳаммамиз учун замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш узлуксиз ҳаётини эҳтиёжга айланиши керак. Шу боисдан ҳам Президентимиз 2020 йилга «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодий ривожлантириш йили» деб ном беришни таклиф этди. Бу борада «Рақамли Ўзбекистон – 2030» дастури ишлаб чиқилди.

Парламент илм-маърифат ва рақамли иқтисодий ривожлантириш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисида ҳукумат, тармоқ ва ҳудудлар раҳбарларининг ҳисоботини мунтазам эшитиб бориши лозим.

Энди «Янги Ўзбекистон – янги сайловлар – янги парламент» деган устувор ғоя долзарб вазифа сифатида кун тартибига қўйилмоқда. Ҳозирги кунда – Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичида олдимизда ўта долзарб ва мураккаб вазифалар турибди. Уларни муваффақиятли ҳал этиш учун, аввало, қонун ижодкорлиги соҳасида иш-

Янги Парламент ва ҳукуматнинг келгуси 5 йилдаги фаолиятининг пировард мақсади – Ўзбекистонда яшайётган кўпмиллатли халқимиз ҳаётини юксалтиришдан иборат бўлиши шарт.

Шавкат Мирзиёев

ни бутунлай янгича ташкил этиш кераклиги уқтириб ўтилди. Шу боисдан ҳам Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2020 йил 20 январда «Парламент халқ идорасининг хақиқий кўзгуси бўлиши зарур» деб номланган нутқида Олий Мажлис ва Қонунчилик палатаси олдидаги қуйидаги долзарб вазифаларни белгилаб берди:

Биринчидан, қуйи палата ҳар бир қонун лойиҳаси бўйича ҳолис баҳс-мунозара ва тортишувлар маконига, турли ижтимоий манфаатлар ўртасидаги кураш майдонига, чинакам «демократия мактаби»га айланиши зарур. Ўтган беш йил давомида палата фаолияти сезиларли даражада жонланиб, 540 та қонун ёки 2010–2014 йилларга нисбатан икки баробар кўп қонун лойиҳаси кўриб

чиқилди. Агар 2015 йилда қабул қилинган қонунларнинг бор-йўғи 11 тасини яхлит ва янги қонулар ташкил этган бўлса, 2019 йилда бу кўрсаткич 3 баробар ошиб, 35 тага етди.¹

Иккинчидан, депутатлар муҳокамага киритилган ҳар бир қонун лойиҳаси бўйича ўзининг мустаҳкам позициясини кўрсатган тақдирдагина, сайловчилар ишончини оқлай олади. Чунки қонунлар кучли бўлган жойда халқ ҳам кучлидир.

Учинчидан, қуйи палата депутатлари ташаббуси асосида ишлаб чиқиладиган қонунларнинг салмоғини ошириш лозим.

Тўртинчидан, халқ вакиллари қонунларни қабул қилишда уларнинг келгусида ишлашини таъминлайдиган чора-тадбирларни ҳам кўриши лозим.

Қуйи палата парламент назоратини амалга оширишда ҳам ўз ечимини кутаётган қатор вазифалар мавжуд.

1. Янги депутатлар таъсирчан парламент назоратини олиб бориш орқали халқ ишончини оқлаши зарур.

2. Палатанинг қўмиталари ва бошқа таркибий тузилмалари назорат-таҳлил ишларини кучайтириши лозим.

3. Парламент ва депутат сўровининг таъсирчанлигини ошириш чораларини кўриш керак.

4. Сайловчи ва депутатнинг ўзаро муносабатларига ахборот технологияларини кенг жорий этадиган вақт келди. Жумладан, парламент ва депутат сўровларини шакллантириш механизмини такомиллаштириш зарур.

5. Парламент фаолиятига аҳолини кенг жалб этиш мақсадида «Менинг фикрим» веб-портали ишини такомиллаштириш даркор.

Сенатнинг самарадорлигини ошириш мақсадида яқин ва узок истиқболда қуйидаги муҳим вазифаларни амалга ошириш зарур, леда давлатимиз раҳбари Олий Мажлис Сенатининг биринчи мажлисидаги нутқида (2020 йил 20 январь):

Биринчидан, аҳолини қийнаётган муаммоларни ҳал этишнинг самарали тизимини яратишимиз лозим. Жойларда ҳали жуда кўп муаммолар ўз ечимини кутиб турибди. Масалан, йўл қурилиши соҳасида жами 184 минг километр бўлган автомобиль йўллари-

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2020. 10-б.

нинг 70 минг километри ёки 38 фоизи қайта қуришга мухтож. Бундай ҳолат коммунал хизмат соҳасида, ичимлик суви билан таъминлаш, шаҳарсозлик соҳасида, умумтаълим мактабларида ва бошқа соҳаларда мавжуд.

Иккинчидан, ислоҳотларимизнинг бугунги босқичи Ҳукумат, барча вазирлик ва идоралар ҳамда ҳокимликлар олдига кескин талаблар қўймоқда. Бу талаблар қонунларда, Президент фармонлари ва қарорларида, турли давлат ва ҳудудий дастурларда ўз ифодасини топган.

Учинчидан, ёшлар ва таълим масалалари Сенатнинг доимий эътиборида бўлиши керак. Абдулла Авлошийнинг «Тарбия биз учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир» деган сўзларини доимо ёдда тутиш керак. Нега деганда, бу фикр бугунги кунда ҳар қачонгидан ҳам муҳим аҳамиётга эга.

Тўртинчидан, Сенат ҳудудий вакиллик палатаси сифатида Давлат бюджети лойиҳасини кўриб чиқиши ва унинг ижроси устидан парламент назоратини ўрнатиши зарур.

Бешинчидан, жамият ҳаётининг турли соҳаларидаги долзарб масалаларни ҳал этишда парламент сўрови институтидан самарали фойдаланиш лозим. Сенатор сўровига беписандлик, бу – халққа бўлган беписандлик, деб ҳисобланиши керак.

Олтинчидан, Сенатнинг маҳаллий кенгашлар билан ҳамкорлигини, улар фаолиятига амалий ва услубий кўмак кўрсатиш борасидаги фаолиятини янада кучайтириш лозим.

Еттинчидан, коррупцияга қарши кескин курашиш муҳитини яратишда Сенатнинг ролини кучайтириш зарур.

Саккизинчидан, жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликнинг барвақт олдини олиш масаласи Сенатнинг доимий эътиборида бўлиши керак.

Тўққизинчидан, Сенат давлат идораларининг жамиятда хотин-қизлар ролини ошириш борасидаги фаолияти устидан назоратни кучайтириши лозим.

Судларнинг чинакам мустақиллиги ва қонун устуворлигини таъминлашга йўналтирилган кенг қамровли ислоҳотлар изчил амалга оширилмоқда.

Шавкат Мирзиёев

Ўзинчидан, Сенат фаолиятининг очиклигини таъминлаш бора-сида қилинаётган ишларни янада кучайтириш зарур.

2020 йил 23 январда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатно-масида ижтимоий ислохотлар соҳасидаги қуйидаги вазифалар белгилаб берилди:

1. Аҳоли фаровонлигини ошириш ва унинг ижтимоий ҳимоясини кучайтириш – биз учун бош вазифалардан бири бўлиб қолади. Бизда ҳам кам таъминланган аҳоли қатламлари мавжуд. Турли ҳисоб-китобларга кўра, улар тахминан 12–15 фоизни ташкил этади. Гап аҳолимизнинг 4–5 миллионлик вакиллари ҳақида бормокда. Биз янги иш ўринларини яратадиган тадбиркорларни ҳар томон-лама қўллаб-қувватлаймиз, уларни елкамизда кўтаришимиз керак.

2. Соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш, тиббий хизмат сифатини ошириш бўйича ислохотларимизни ҳам қатъият билан давом эттирамиз.

*Коррупцияга қарши муро-
сиз кураш янги босқичга кўта-
рилди. Бу борада муҳим қонун
ҳужжатлари қабул қилиниб,
мустақил тузилма – Корруп-
цияга қарши курашиш
агентлиги ташкил этилди.*

Шавкат Мирзиёев

3. 2020 йилда хотин-қизлар ва ёшларни қўллаб-қувватлаш борасидаги ишларни янги бос-қичга кўтариш вазифаси ту-рибди. Ёшлар иттифоқи «Ўзбе-кистон ёшлари – 2025» концеп-циясини ишлаб чиқиши, унда маънавий ва жисмоний барка-мол авлодни вояга етказишнинг амалий чора-тадбирлари белги-ланиши зарур. Шу боис «Мил-лий тикланишдан – миллий юксалиш сари» деган дастурий ғоя

асосида ёшларни она юртга садоқат руҳида тарбиялаш, уларда ташаббускорлик, фидойилик фазилатларини шакллантириш – ўта шарафли вазифадир.

4. Аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини кенг қарор топти-риш керак.

5. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва экологик ҳолатни яхши-лашга эътиборни кучайтириш зарур.

6. Маданият ва санъат муассасаларига алоҳида эътибор қаратиш, уларнинг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш чораларини кўриш лозим.

Долзарб масалалар:

Биринчидан, жойларда ижро ва вакиллик органларининг давлат бошқарувидаги роли ва масъулиятини янада ошириш зарур.

Иккинчидан, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари бугунги кунда аҳолини ўйлантираётган муаммоларга давлат идоралари эътиборини қаратиб, ўзларининг асосланган таклифларини бериб боришлари мақсадга мувофиқ бўлади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Барқарор ривожланиш мақсадларини бажаришда парламент, ҳукумат ва фуқаролик жамияти институтларининг амалий ҳамкорлигини йўлга қўйиш, бу масала бўйича мунтазам равишда парламент ва жамоатчилик эшитувларини ташкил этиш лозим.

Қонун устуворлиги ва суд-ҳуқуқ соҳасидаги асосий вазифалар:

Биринчидан, суд мустақиллигини тўлиқ таъминлаш – энг муҳим вазифаларимиздан бири бўлиши зарур. Ўтган 3 йилда 1 минг 989 нафар, 2019 йилнинг ўзида 859 нафар фуқарога нисбатан оклов ҳукмлари чиқарилгани – энг кагта ютуғимиз. *Энди суд орқали инсонларнинг ҳуқуқи тикланганини эътироф этиш билан чекланиб қолмасдан, нима сабабдан судгача бўлган тергов жараёнида инсон ҳуқуқ ва эркинликлари бузилган, деган саволни кўндаланг қўядиган, тазйиқлар учун жавоб берадиган вақт келди.*

Судларнинг мустақиллиги Президентнинг қаттиқ назоратида бўлади. Суд остонасига қадам қўйган ҳар бир инсон Ўзбекистонда адолат ҳукм сураётганига тўла ишонч ҳосил қилиши керак. Акс ҳолда, буюк немис файласуфи Иммануил Кант айтганидек, «Адолат йўқолган пайтда ҳаётнинг қадрини белгилайдиган бошқа ҳеч нарса қолмайди».

Бу ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслигимиз зарур. Ўзбекистонда судьялар қонунларнинг толмас ҳимоячилари, адолатнинг мустақил устунлари бўлиши лозим.

Иккинчидан, суд-ҳуқуқ соҳасига доир асосий қонун ва кодекслар бундан деярли 20–25 йил олдин қабул қилинган бўлиб, ҳозирги давр талабларига жавоб бермайди. Шу сабабли парламент яқин йилларда Фуқаролик, Жиноят, Жиноят-процессуал, Жиноят-ижро, Маъму-

рий жавобгарлик тўғрисидаги кодексларни янгидан қабул қилиши мақсадга мувофиқдир. Қонунларни янгилашдан мақсад – фақат қонун қабул қилиш эмас, аксинча, янги қонунлар эртага одамларга қандай амалий наф бериши, уларнинг ҳаётини қандай енгиллаштириши ҳақида бош қотиришдан иборат бўлмоғи лозим.

Учинчидан, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш соҳасидаги ислохотларни янги босқичга кўтариш зарур.

Тўртинчидан, афсуски, жамиятимизда коррупция илллати ўзининг турли кўринишлари билан тараққиётимизга ғов бўлмоқда. **Коррупцияга қарши курашишда** аҳолининг барча қатламлари, энг яхши мутахассислар жалб қилинмас экан, жамиятимизнинг барча аъзолари, таъбир жоиз бўлса, «ҳалоллик вакцинаси» билан эмланмас экан, ўз олдимизга қўйган юксак мақсадларга эриша олмаймиз. Биз коррупциянинг оқибатлари билан курашишдан унинг барвақт олдини олишга ўтишимиз керак.

Бешинчидан, фуқаролик масалаларига оид қонунчиликни тақомиллаштириш орқали инсон ҳуқуқларини таъминлаш борасида навбатдаги муҳим кадам қўйиш зарурлигини ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда.

1995 йилгача мамлакатимизда яшаб келган шахсларга Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги автоматик тарзда берилиши даркор. Шу тариқа 50 мингга яқин юртдошларимиз фуқаролик мақомига эга бўлди.

БМТ Барқарор ривожланиш мақсадларини бажариш бўйича Ҳаракатлар стратегияси Ўзбекистоннинг «йўл харитаси»га айланди ва у беш босқичда амалга оширилмоқда. Ўзбекистонни ривожлантириш стратегиясининг қабул қилиниши билан инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш, уларга амал қилиш масалалари давлат сиёсати ва халқаро шериклик билан ўзаро ҳамкорликнинг устувор йўналишлари бўлиб қолади. Демак, юртимизда инсоннинг шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлари тўғрисида қонунчилик тизими амал қилмоқда. Ҳозирги кунга қадар инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини тартибга соладиган 12 та конституциявий қонун, 16 та кодекс ҳамда 700 дан ортиқ қонуности ҳужжатлари қабул қилинган.

Парламентнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги фаолияти ҳақида гапирар эканмиз, депутатларнинг ўз электорати, сайловчи-

лари билан жойларда мухтазам иш олиб бораётганини алоҳида таъкидлаш зарур.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 7 декабрда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 27 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маърузасида: «Ҳар бир давлат ўз истиқлол ва тараққиёт йўлини танлар экан, халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қиладиган энг муҳим мақсад ва вазифаларини ўзининг Конституцияси – Асосий қонунда мустаҳкамлаб олади. Бинобарин, ўз халқининг хоҳиш-иродаси, дили ва тилидаги эзгу пиятларига ҳамоҳанг Конституцияга эга бўлган мамлакат ўзи белгилаган юксак марралардан ҳеч қачон оғишмасдан, доимо олдинга қараб боради» деб, Конституциянинг мамлакат тараққиётидаги аҳамиятини кўрсатиб берди.

Мамлакатимиз тараққиётининг янги босқичида қуйидаги принципаал муҳим фикрларни баён қилди:

«Биз бугун ўз олдимизга катта-катта мақсадлар қўйиб, маррани баланд олдик.

Ўзбекистонда демократик ислоҳотлар муқаррар тус олди ва ҳеч ким, ҳеч қандай куч бизни ўз танлаган йўлимиздан қайтара олмайди.

Бу – бугунги ҳаёт, бугунги замон талаби.

Бу – кўп миллатли, бағрикенг, меҳнаткаш ва олижаноб халқимизнинг хоҳиш-истағи»¹.

БМТ томонидан ўтказилган тадқиқотларнинг 2020 йилги натижаларига кўра, Барқарор ривожланиш мақсадлари (БРМ) глобал рейтингда Ўзбекистон 71,02 фоиз натижа билан 190 дан ортик мамлакат орасида 66-ўринни эгаллади.

Таянч иборалар: идентификация, дифференциация, гендер муносабатлари, жинс, аёллар, тенг ҳуқуқлилиқ, адолатлилиқ, қонунийлик, никоҳнинг ихтиёрийлиги, мажбуриятлар тенглиги, оналик, оталиқ ва болалиқ ҳимояси, оила, меҳнат муносабатлари, тенг қийматли меҳнат, инсон ҳуқуқлари,

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2020. 10-б.

мажбурий ва болалар меҳнати, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий стратегия, тазйиқ ва зўравонлик, бола ҳуқуқлари, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик, инсонпарварлик таъмоийли, ёшлар ҳуқуқлари, глобал бирдамлик, барқарор тараққиёт, бешта муҳим ташаббус, терроризм, экстремизм, парламентаризм, қонун ижодкорлиги.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. *Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 23 сентябрь куни БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясида сўзлаган нутқининг мазмун-моҳияти ҳақида маълумот беринг.*
2. *Пандемия даврида давлатлараро ўзаро ёрдам нималарда намоён бўлади?*
3. *БМТнинг умумжаҳон миқёсидаги қарор қабул қилиши ва уларнинг ижросини таъминлаш механизмлари ҳақида нималарни биласиз?*
4. *Ними сабабдан камбағалликка қарши курашиш глобал вазифага айланмоқда?*
5. *Ўзбекистоннинг Ислоҳ ҳамкорлик ташкилоти (ИХТ) билан ҳамкорлик алоқалари ҳақида нималарни биласиз?*
6. *Ўзбекистоннинг нуфузли халқаро ташкилотлар, жумладан, БМТ ва унинг ихтисослашган тузилмалари билан самарали ҳамкорлиги пандемия даврида қандай кечмоқда?*
7. *БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитаси билан Ўзбекистон Республикасининг ҳамкорлиги борасида нималарни биласиз?*
8. *«Бир макон – бир йўл» кенг қўламли лойиҳаси доирасида Инак йўлини тиклашда Ўзбекистоннинг иштироки ҳақида нималарни биласиз?*
9. *«Меҳр-шафқат ва саломатлик» жамғармаси фаолияти ҳақида маълумот беринг?*
10. *БМТ шафелигида пандемиялар даврида давлатларнинг ихтиёрий мажбуриятлари тўғрисидаги халқаро кодексни ишлаб чиқиш ва уни амалиётга татбиқ этиш қандай ижобий натижалар беради, деб ўйлайсиз?*

Т Е С Т

1. «Маърифат ва диний бағрикенглик» резолюцияси ким томонидан ва қачон қабул қилинди?

- А) БМТ БА томонидан 2018 йил 12 декабрда;
- Б) ЕХХТ томонидан 2019 йил 1 сентябрда;
- В) ШХТ томонидан 2019 йил 5 январда;
- Г) БМТ БА томонидан 2020 йил 23 сентябрда.

2. Гендер сўзи ўзбек тилига қайси тилдан кириб келган ва унинг луғавий маъноси қандай?

- А) Инглиз тилидан олинган бўлиб, «уруғ» деган маънони англатади. Инсоннинг ижтимоий-маданий ва маънавий жиҳатини ифода этувчи тушунча;
- Б) Лотин тилидан, «жинс» деган маънони англатади. Эрак ва аёлларнинг тенг ҳуқуқлилиги маъносини билдирувчи тушунча;
- В) Немис тилидан, «ижтимоий табақаланиш» маъносини англатади. Инсоннинг ирки, миллати, синфи, гуруҳи сингари маъноларни билдирувчи тушунча;
- Г) Швед тилидан, «муайян жинсга мансуб шахс» маъносини англатади. Жинсий тафовутларнинг ижтимоий мазмуни, деган маънони билдиради.

3. Гендер идентификацияси маъно-мазмун қайси жавобда тўғри берилган?

- А) Муайян жинсга мансуб шахсга ҳос ҳулқ шакллари;
- Б) Жамиятда гендерга ҳос фарқларни асослаб берадиган ғоялар;
- В) Табиий деб топилган жинсий тафовутларнинг ижтимоий мазмун касб этиши;
- Г) Эрак ва аёлларнинг агрессивлиги, лидерликка интилиши ва меҳрибонлик, жозибадорликка асосланган ҳулқ-атвор.

4. Ўзбекистонда Ички ишлар вазирлиги тизимида, ҳокимлик ва элчи лавозимларида қанча аёл раҳбарлик вазифаларида фаолият олиб бормоқда?

- А) 16 нафар аёл ички ишлар вазирлигида, 6 нафар аёл ҳокимлик ва 1 нафар элчи лавозимларида раҳбардир;
- Б) 14 нафар аёл ички ишлар вазирлигида, 8 нафар аёл ҳокимлик ва 2 нафар элчи лавозимларида раҳбардир;
- В) 18 нафар аёл ички ишлар вазирлигида, 10 нафар аёл ҳокимлик ва 3 нафар элчи лавозимларида раҳбардир;
- Г) 20 нафар аёл ички ишлар вазирлигида, 9 нафар аёл ҳокимлик ва 2 нафар элчи лавозимларида раҳбардир.

5. БМТ Бош Ассамблеясининг Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашига Ўзбекистон қачон аъзо бўлди ва ундаги аъзолар сони қанча?

- А) 2020 йил 13 октябрда, 15 та;
- Б) 2020 йил 23 январда, 20 та;
- В) 2020 йил 23 сентябрда, 10 та;
- Г) 2017 йил 19 сентябрда, 15 та.

6. Халқаро анжуманда «Ёшлар – 2020: глобал бирдамлик, барқарор тараққиёт ва инсон ҳуқуқлари» номли Самарқанд резолюцияси қачон қабул қилинди?

- А) 2020 йил 12–13 августда;
- Б) 2020 йил 23–24 сентябрда;
- В) 2020 йил 1–2 октябрда;
- Г) 2020 йил 15–16 июнда.

7. Президентимизнинг ижтимоий, маънавий-маърифий соҳалардаги ишларни янги тизим асосида йўлга қўйиш бўйича илгари сурган бешта муҳим ташаббуснинг тўртинчиси қайси?

- А) Ёшлар маънавиятини юксалтириш, улар ўртасида китобхонликни кенг тарғиб қилиш бўйича тизимли ишларни ташкил этишга йўналтирилган;
- Б) Аҳоли ва ёшлар ўртасида компьютер технологиялари ва интернетдан самарали фойдаланишни ташкил этишга қаратилган;
- В) Ёшларнинг мусиқа, рассомлик, адабиёт, театр ва санъатнинг бошқа турларига қизиқишларини оширишга, истеъдодини юзага чиқаришга хизмат қилади;
- Г) Ёшларни жисмоний чиниқтириш, уларнинг спорт соҳасида қобилиятини намоён қилишлари учун зарур шароитлар яратишга, хотин-кизларни иш билан таъминлаш масалаларини назарда тутади.

8. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев БМТ БАнинг қайси сессиясидаги нутқида Барқарор тараққиёт мақсадларига эришиш ва инсон ҳуқуқларини таъминлашда парламентлар ролини ошириш тўғрисида резолюция қабул қилиш ташаббуси билан чиқди?

- А) БМТ БАнинг 75-сессиясида;
- Б) БМТ БАнинг 72-сессиясида;
- В) БМТ БАнинг 73-сессиясида;
- Г) БМТ БАнинг 74-сессиясида.

9. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 20 январда Олий Мажлис Сенатининг биринчи мажлисидаги нутқида сенаторлар олдига неча энг муҳим устувор вазифани қўйди?

- А) 10 та устувор вазифани;
- Б) 8 та устувор вазифани;
- В) 7 та устувор вазифани;
- Г) 5 та устувор вазифани.

10. Суд остонасига қадам қўйган ҳар бир инсон Ўзбекистонда адолат ҳукм сураётганига тўла ишонч ҳосил қилиши керак. Акс ҳолда, буюк немис файласуфи Иммануэл Кант айтганидек, «Адолат йўқолган пайтда ҳаётнинг қадрини белгилайдиган бошқа ҳеч нарса қолмайди» деган ибора қачон баён этилди?

- А) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида;
- Б) Ўзбекистон Республикаси Президентининг БМТ БАнинг 2020 йил 23 сентябрдаги 75-сессиясидаги нутқида;
- В) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2020 йил 20 январдаги биринчи йиғилишида;
- Г) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қонунчилик палатасининг 2020 йил 20 январдаги биринчи мажлисидаги нутқида.

III. Б о б

МАРКАЗИЙ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИ БИЛАН ҲАМКОРЛИК – ЎЗАРО ИШОНЧ МУҲИТИНИ ЯРАТИШГА АСОСДИР

3.1. Марказий Осиё давлатлари ўртасида транспорт-коммуникация алоқаларини ривожлантириш

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев Президент лавозимидаги фаолиятининг илк кунлариданок Марказий Осиёни ягона минтақа сифатида ривожлантиришнинг аҳамияти ва долзарблигини эътиборга олган ҳолда, фаол минтақавий сиёсат юритиш, Марказий Осиёда қулай сиёсий муҳит яратиш, минтақадаги мамлакатлар билан барча йўналишларда, жумладан, Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор тармоқларидан бўлган транспорт соҳаси бўйича конструктив ва ўзаро манфаатли муносабатларни йўлга қўйиш каби вазифаларни белгилаб берган эди.

Мамлакатимизда транспорт инфратузилмасини янада ривожлантириш ва транзит юк ташини ҳажмини ошириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда 2015–2019 йилларда муҳандислик-коммуникация ва йўл-транспорт инфратузилмасини ривожлантириш ва модернизация қилиш дастури амалга оширилди. Дастур миллий транспорт тармоғини ривожлантириш соҳасида халқаро талаб ва стандартларга жавоб берадиган яхлит комплекс стратегияни ҳамда маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг маҳсулотларини ҳудудий ва жаҳон бозорига олиб чиқишни ҳисобга олган ҳолда ушбу стратегияни халқаро транспорт тизимиغا кенг интеграциялашни таъминлашни кўзда тутди.

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда мамлакатимизда транспорт-транзит салоҳиятини янада ривожлантириш учун барча зарур шароитлар яратилмоқда. Транспорт тизимининг ўтказувчанлик қобилиятини ошириш, Ўзбекистон ҳудудидан ўтиш учун мавжуд тўсиқларни бартараф этиш ишлари амалга оширилмоқда, бу эса

Марказий Осиеда халқаро транспорт йўлакларини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Минтақани ривожлантиришга қаратилган муҳим лойиҳаларни амалга ошириш мақсадида ўтган йил ноябрь ойида Самарқандда «Марказий Осие: ягона тарих ва умумий келажак, барқарор ривожланиш ва тараққиёт йўлидаги ҳамкорлик» мавзуида халқаро конференция ўтказилди.

Президент Шавкат Мирзиёев ушбу тадбирдаги нутқида ҳозирги кунда минтақавий ҳамкорликнинг барча муҳим соҳалар бўйича ривожлантириш тенденциялари ҳақида сўзлади ва Марказий Осие бўйича қатор ташаббусларни илгари сурди.

Давлатимиз раҳбарининг асосий ташаббусларидан бири – Марказий Осие бўйича БМТ резолюциясини қабул қилиш таклифи халқаро ҳамжамият томонидан кенг қўллаб-қувватланди, жорий йил июнь ойида БМТ Бош Ассамблеяси «Марказий Осие минтақасида тинчлик, хавфсизлик ва барқарор ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминлаш бўйича минтақавий ва халқаро ҳамкорлик» резолюциясини қабул қилди. Резолюцияда транспорт инфратузилмаси ва транзит йўлакларини ривожлантириш, янги автомобиль ва темир йўллар, авиакатновларни очиш орқали барча транспорт турларининг ўзаро ҳамкорлигини кучайтиришга алоҳида эътибор қаратилган.

Йирик халқаро бозорларни ўзаро бирлаштирувчи энг қисқа йўналишлар минтақамиз орқали ўтади. Ҳудудимизнинг транспорт-транзит салоҳияти унинг тарихан Шарқ ва Ғарб, Шимол ва Жануб ўртасида кўприк вазифасини ўтаган Буюк илқ йўлининг марказидаги геостратегик жойлашуви билан белгиланади. Президент Шавкат Мирзиёев жорий йил март ойида Остона шаҳрида бўлиб ўтган Марказий Осие давлат раҳбарларининг маслаҳат учрашувидаги нутқида минтақани йирик денгиз портлари ва дунё бозорлари билан боғлаш имконини берадиган транспорт-коммуникация лойиҳаларини амалга ошириш устувор вазифа эканини таъкидлади.

Марказий Осиеда мавжуд транспорт йўлакларини такомиллаштириш ва янгиларини шакллантириш долзарблигини эътироф этган ҳолда, давлатимиз раҳбари Самарқандда бўлиб ўтган тадбирда Тошкент шаҳрида транспорт йўлаклари бўйича халқаро конференцияни ташкил этиш ташаббуси билан чиқди.

Мамлакатимиз транспорт-транзит салоҳиятини ривожлантириш, уни халқаро транспорт хабиға айланттириш, Марказий Осиё орқали ўтадиган халқаро транспорт йўлакларининг транзит салоҳиятидан самарали фойдаланиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш зарур. Жумладан:

биринчидан, хорижий инвестицияларни жалб этиш ва янги лойиҳаларни амалга ошириш мақсадида халқаро ташкилотлар, энг аввало, халқаро молиявий тузилмалар билан ҳамкорликка қаратилган;

иккинчидан, Марказий Осиё мамлакатларининг транспорт-транзит салоҳиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшма саъй-ҳаракатларни ишлаб чиқишга йўналттириш зарур.

Марказий Осиёда қўшимча юк ташиш оқимларини жалб этиш имконини берадиган янги транспорт ва транзит йўлакларини шакллантириш, транспорт ва логистика соҳасида кадрлар тайёрлаш бўйича хорижий тажрибани ўрганиб, халқаро логистика марказлари тармоғини яратиш, минтақа транспорт-логистика салоҳиятини ривожлантириш учун хорижий мамлакатларнинг портларидан самарали фойдаланиш услубларини шакллантириш, Марказий Осиёда Жанубий ва Жануби-Шарқий Осиё, Европа, Яқин ва Ўрта Шарк мамлакатларини бирлаштирувчи муҳим транзит йўл бўлиб хизмат қиладиган ягона интеграциялашган хабни яратиш масалалари минтақамиз учун долзарб аҳамият касб этади.

Бундан асосий мақсад – минтақа транзит салоҳиятини биргалликда ривожлантириш, халқаро транспорт йўлакларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, халқаро ташувлар жараёнидаги турли тўсиқларни бартараф этишга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, меъёрий-ҳуқуқий база ва тариф сиёсатини такомиллаштириш ҳисобланади.

Марказий Осиё мамлакатлари транспорт-транзит салоҳиятининг бугунги ҳолати ва уни ривожлантириш истиқболлари, темир йўл транспортини ривожлантиришнинг халқаро ва минтақавий тенденциялари, автомобиль ташувларини такомиллаштириш бўйича халқаро ҳамкорлик: хорижий тажриба ва миллий амалиёт, Марказий Осиёда ҳаво транспортини ривожлантиришнинг долзарб масалалари каби мавзулар алоҳида ўрин тутди.

Статистик маълумотларга кўра, Марказий Осиё мамлакатлари темир йўлларининг узунлиги 22 минг километрга тенг. Қозоғистон

энг йирик ва энг кўп фойдаланиладиган темир йўллар тизимига эга, унинг ҳиссасига минтақадаги темир йўлларнинг 66 фоизи ва барча юк ташишларнинг 84 фоизи тўғри келади. Минтақадаги темир йўлларнинг қарийб 18 фоизи Ўзбекистон ҳудудидан ўтади ва барча ташишларнинг қарийб 11 фоизи мамлакатимиз ҳиссасига тўғри келади. Туркменистон тахминан 12 фоиз минтақавий темир йўлларга эгалик қилади ва барча ташишларнинг 4 фоизини таъминлайди.¹

1993 йилда Бельгия пойтахтида Озарбайжон, Арманистон, Грузия, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон иштирокида Брюссель декларацияси қабул қилинган эди. Мазкур ҳужжат Европадан Қора денгиз, Кавказ, Каспий денгизи орқали ўтиб, Марказий Осиё мамлакатларига чиқиш бўйича транспорт йўлагини ривожлантириш мақсадида ЕИ томонидан молиялаштириладиган ТРАСЕКА техник кўмак бўйича минтақалараро дастурининг амалга оширилишини бошлаб берди.

1996 йилда Марказий Осиё мамлакатларидан Эрон ва Туркия ҳудудлари орқали дунё бозорига чиқиш имконини берадиган янги Трансосиё йўлаги – Тажик – Сарахс – Маашхад темир йўли очилди.

Ҳозирги кунда Марказий Осиёда ўзаро ишонч ва дўстона муҳит шароитида транспорт лойиҳаларини рўёбга чиқариш бўйича амалий чоралар кўрилмоқда.

Ўзбекистонни хорижий мамлакатлар, хусусан, Франкфурт, Милан, Брюссель, Вена, Сарагоса, Осло, Базель, Дубай, Техрон, Шанхай каби йирик логистика марказлари билан боғлайдиган «Навоий» халқаро интермодаль логистика маркази фаолияти жадал ривожланмоқда.

2016 йил 22 июнь куни Ангрэн – Поп темир йўли очилди. Ушбу йўналиш Хитой – Марказий Осиё – Европа темир йўлининг муҳим бўғини сифатида Хитойдан Марказий Осиё ва Жанубий Осиё мамлакатларига энг қисқа йўл орқали чиқишни таъминлайди ва Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришга хизмат қилади.

Тошкент ва Душанбе ўртасида 1992 йилда тўхтагилган авиакатновлар 2017 йил февраль ойида қайта тикланди.

Шу йилнинг март ойида Тошкент – Олмаота йўналиши бўйлаб тезюрар поездлар ҳаракати, миллий авиаташувчиларнинг қўшимча парвозлари йўлга қўйилди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Статистика вазирлиги ахборотномаси, 2019 йил.

2017 йил сентябрь ойида Ўзбекистон – Қирғизистон чегарасидаги «Дўстлик» назорат-ўтказиш пункти фаолияти тиклангани Ўзбекистон ва Қирғизистон тарихида муҳим воқеа бўлди. Бу икки мамлакат ўртасидаги азалий ҳамкорлик алоқаларини янада мустаҳкамлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

2017 йилда Амударё орқали ўтадиган Туркманобод – Фороб янги темир йўл ва автомобиль кўприклари очилди. Бу юк ташиш ҳажмини 2,5 баробар ошириш имконини берди. Амударё орқали ўтадиган кўприклар юк оқимларини Осиё ва Тинч океани минтақаси, Жанубий Осиё давлатларидан Каспий денгизи, ундан кейин Қора денгиз ва Ўрта Ер денгизи минтақаси, Европа, Кавказорги, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларига тўғридан-тўғри олиб чиқиш имконини беради. Шунингдек, ушбу кўприклар Ўзбекистон – Туркменистон – Эрон – Ўмон транспорт-транзит йўналишининг муҳим бўғини ҳисобланади.

Ўзбекистон – Қирғизистон – Хитой темир йўли қурилиши ҳам фаоллашди. Мазкур лойиҳа Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти мамлакатлари учун долзарб аҳамиятга эга. Унинг амалга оширилиши лойиҳа иштирокчилари ҳамда Марказий Осиёнинг бошқа барча давлатлари ва Хитой ўртасидаги савдо-иқтисодий муносабатларни кенгайтириш имконини беради. Ушбу темир йўли Хитойдан Қирғизистон ва Ўзбекистон орқали Шарқий Европа ва Яқин Шарқ мамлакатларига юк ташиш имконияти яратилиши туфайли Хитой юкларини Европа мамлакатларига етказадиган энг қисқа йўллардан бирига айланади ва бутун Марказий Осиё транспорт-логистика инфратузилмасини ривожлантиришга хизмат қилади.

Жорий йил февраль ойида Марказий Осиёдан илк бор тўғридан-тўғри Хитойга чиқадиган Тошкент – Андижон – Ўш – Эргаштом – Қашқар автомобиль йўлаги бўйича қатнов йўлга қўйилди.

Март ойида Ўзбекистон ва Тожикистон чегарасида Самарқанд ва Панжикентни бирлаштирувчи «Жартепа» назорат-ўтказиш пункти ишга тушди. Саккизта автомобиль ва битта «Амузанг» темир йўл ўтказиш маскани фаолияти тикланди. Ғалаба – Амузанг – Хушади темир йўл линиясининг ишга туширилиши транзит ташишларини ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди, Туркменистон ва Афғонистонга чиқиш учун кўшимча имкониятлар яратади.

Марказий Осиёнинг стратегик келажаги ва истиқболлари минтақанинг ажралмас қисми ҳисобланган Афғонистондаги ҳудудий

жараёнларда фаол иштирок этишга бевосита боғлиқ. Афғонистон Президенти Ашраф Ғанининг 2017 йилда Ўзбекистонга ташрифи доирасида «Сурхон – Пули Хумри» электр узатиш линиясини қуриш лойиҳасини амалга ошириш тўғрисида келишувга эришилди. Янги линия Ўзбекистондан Афғонистонга электр энергияси етказиб беришни 70 фоизга ошириш, яъни йилига 6 миллиард кВт/соатга етказиш имконини беради.

2017 йилда Ўзбекистон ва Афғонистон ўртасида авиақатновлар йўлга қўйилгани муҳим воқеа бўлди. Бу Тошкент аэропортидан Афғонистон самолётларида Германия, Буюк Британия ва Европанинг бошқа мамлакатларига амалга оширилаётган парвозлар учун авиахаб сифатида фойдаланиш имконини беради.

Афғонистон билан транспорт соҳасидаги ҳамкорликни ривожлантириш ҳамда трансфғон йўлаги доирасида янги темир йўллари барпо этиш истиқболда Марказий Осиёнинг энг қисқа йўллар орқали Ҳинд океани ва Форс кўрфазисидаги бандаргоҳларга чиқишини таъминлайди, Жанубий ва Жануби-Шарқий Осиёни Европа ва Хитой бозорлари билан боғлайди.

Кейинги пайтларда минтақамиз мамлакатлари халқаро транспорт борасидаги имкониятларини кенгайтиришга доир саъй-ҳаракатларини фаоллаштиряпти. Бугунги кунда Марказий Осиё орқали қатор халқаро транспорт йўлаклари ташкил этилмоқда.

2018-2023 йилларда Хитой ва Ғарбий Европани боғлайдиган «Евроосиё» транспорт йўлагини қуриш ва фойдаланишга топшириш режалаштирилган. Ушбу магистрал Пекиндан бошлаб Остона, Москва ва Минск орқали Берлинга қадар давом этади. Дастлабки ҳисоб-китобларга кўра, 2050 йилга бориб ушбу йўлак орқали йилига 37 миллион йўловчи ташилади.

Яна бир лойиҳа – «Ғарбий Европа – Ғарбий Хитой». Унинг Хитой – Қозоғистон қисми 2016 йилда иш бошлаган бўлиб, Европага элтувчи энг қисқа автомобиль йўли ҳисобланади, бу ерда юк ташини муддати 10–12 кунни ташкил этади. Лойиҳа 2030 йилга қадар тўлиқ ишга туширилиши кутилмоқда. Йўлак Санкт-Петербург – Москва – Оренбург – Оқтўба – Олмаота – Қорғас орқали ўтади.

2017 йилда Афғонистон, Туркманистон, Озарбайжон, Грузия ва Туркия вакиллари «Ложувард» транспорт йўлагини яратиш тўғрисидаги келишувни имзолади. Унга мувофиқ, темир ва авто-

мобиль йўллари орқали Торкунди шаҳри (Афғонистон) Ашхобод билан ва Каспий денгизидаги Туркманбоши бандаргоҳи билан боғланади. Сўнг йўлак Каспий орқали Бокуга, кейинчалик Тбилиси орқали Анқарага, йўл-йўлакай Потти ва Бағуми портларида тармоқланиб, Анқарадан Истанбул ва Қарсга элтади, шу тариқа Европанинг транспорт тизимига уланади.

Қозоғистон – Туркменистон – Эрон йўлагига келсак, 2018 йил май ойида Хитойдан ушбу йўналишда контейнерли поезд юрди. Ушбу масофани босиб ўтишга 2 ҳафтага яқин вақт кетди, бу денгиз йўлига қараганда ўртача икки баробар тез дегани. 2022 йилга бориб темир йўл орқали юк ташиш ҳажми йилига 15 миллион тоннани ташкил этиши кутилмоқда.

«Шарқ – Ғарб» лойиҳаси Хитой ва Европа ўртасида транспорт алоқасини йўлга қўйишга қаратилган. Боку – Тбилиси – Қарс темир йўли ушбу транспорт йўлагининг муҳим бўғинидир. Мазкур лойиҳа Туркия ва Евронадан Марказий Осиё мамлакатлари, Хитой ва Эронга мунтазам юк ташишни йўлга қўйишда муҳим роль ўйнайди.

Ўзбекистон ҳам ушбу лойиҳада иштирок этишдан манфаатдор. Президентимизнинг «2018–2022 йилларда транспорт инфраструктурасини такомиллаштириш ва юк ташишнинг ташқи савдо йўналишларини диверсификациялаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига биноан Боку – Тбилиси – Аҳалкалаки – Қарс темир йўли орқали ташқи савдо юкларининг дастлабки транзит ташувларини амалга ошириш чоралари кўрилмоқда.

«Шимол – Жануб» лойиҳасининг очилиши, маълумотларга қараганда, 2020 йилга мўлжалланган. Ушбу транспорт йўлаги Санкт-Петербург бандаргоҳини Эроннинг Бандар Аббос ва Чобаҳор бандаргоҳлари билан боғлайди, шу тарзда денгиз йўли Ҳиндистондаги Мумбай бандаргоҳига қадар узайтирилади.

Ушбу транспорт йўлаги Эрон орқали Форс кўрфази мамлакатларига юк ташиш жараёнини соддалаштириши туфайли Марказий Осиё учун долзарб аҳамиятга эга. Ҳар йили йўлак орқали 3–5 миллион тонна юкни транзит қилиш имконияти пайдо бўлади.

Мазкур транспорт йўлаги Ўзбекистон учун ҳам муҳим. Президент Шавкат Мирзиёев 2018 йил июнь ойида Циндао шаҳрида бўлиб ўтган ШХТ саммитида Ўзбекистон Мозори Шариф – Ҳирот,

Хитой – Қирғизистон – Ўзбекистон темир йўл линияларини қуриш, шунингдек, Марказий Осиё – Форс кўрфази, «Шимол – Жануб» ва «Шарк – Ғарб» трансминтақавий йўлакларни ривожлантириш тарафдори эканини таъкидлади.¹

Ҳозирги кунда жаҳон экспертлар ҳамжамиятида Хитой томонидан илгари сурилган «Бир макон – бир йўл» ташаббусининг транспортга доир қисми хусусида кўп сўз юритилмоқда.

Фикримизча, Ўзбекистон «Бир макон – бир йўл» ташаббусини қўллаб-қувватлаши ва унда янада фаол иштирок этишдан манфаатдорлигига қаратиши лозим. «Бир макон – бир йўл» ташаббуси, аввало, савдо-иқтисодий муносабатларни ривожлантиришга, Хитойни жаҳон аҳолисининг 60 фоизи ва ялпи ички маҳсулотининг 30 фоизи тўғри келадиган 65 дан ортиқ мамлакат билан боғлайдиган янги транспорт йўллари шакллантиришга қаратилган.

Президент Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқидаги асосий йўналиш Марказий Осиё мамлакатларини жаҳон иқтисодий, транспорт ва транзит коридорларига чуқур интеграциялашуви мақсадида БМТ шафелигида Транспорт-коммуникация алоқаларни ривожлантириш минтақавий марказини ташкил этишга қаратилди.²

Шу мақсадда Ўзбекистон транспорт саноатини ривожлантиришга стратегик аҳамият бериб, миллий ва минтақавий даражаларда транспорт инфратузилмасини ривожлантиришга қаратилган кенг қўламли чора-тадбирларни амалга оширмоқда, шунингдек, уни халқаро транспорт тизимига қўшиш бўйича ишлар изчил олиб борилмоқда.

Мамлакатимизнинг транспорт-логистика салоҳиятини ошириш мақсадида ушбу соҳанинг институционал базаси ва меъёрий-ҳуқуқий асослари мустаҳкамлашмоқда. Жумладан: темир йўл, ҳаво, дарё транспорти, метро ва йўл иншоотларини ривожлантириш бўйича ягона давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича ҳукумат органи сифатида Транспорт вазирлигини ташкил

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил Пиндао шаҳрида бўлиб ўтган Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти саммитидаги маърузаси.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи / Янги Ўзбекистон, 2020 йил 24 сентябрь.

этиш тўғрисида 2019 йил 1 февралдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони қабул қилинди.

Фармонга кўра, «2018–2022 йилларда транспорт инфратузилмасини такомиллаштириш ва юкларни ташиш бўйича ташқи савдо йўналишларини диверсификация қилишнинг комплекс дастури» қабул қилинди.

Шунингдек, «Ўзбекистон Республикасининг транспорт тизимини 2035 йилгача ривожлантириш стратегияси» ишлаб чиқилмоқда.

Бугунги кунда деярли барча ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда транспорт ва логистикага оид рақамли хизматлар жадал ривожланмоқда.

Ушбу тенденцияни ҳисобга олган ҳолда Марказий Осиё мамлакатларининг автомобиль, темир йўл ва ҳаво транспорти тизимларида ахборот технологиялари, рақамли маркетинг хизматларини жорий этиш билан боғлиқ масалаларни муҳокама қилиш режалаштирилган.

Ўзбекистон Марказий Осиё мамлакатларининг минтақавий транспорт-коммуникация тизимини шакллантириш, транспорт ва логистика соҳаларида янги инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқишга доир саъй-ҳаракатларни фаоллаштириш юзасидан узок муддатли ва кўп томонлама ҳамкорлик учун қулай шароитлар яратишга катта ҳисса қўшади.

Хорижий давлатларнинг бандаргоҳларига чиқиш мақсадида Марказий Осиёнинг транспорт-транзит имкониятларини кенгайтириш бўйича янги келишилган қарорларни ишлаб чиқиш минтақа учун муҳим ва долзарбдир.

Хулоса қилиб айтиш жоизки, Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор тармоқларидан бўлган транспорт соҳаси бўйича конструктив ва ўзаро манфаатли муносабатларни йўлга қўйиш каби вазифаларни, Марказий Осиё мамлакатлари транспорт-транзит салоҳиятининг бугунги ҳолати ва уни ривожлантириш истиқболлари, темир йўл транспортини ривожлантиришнинг халқаро ва минтақавий тенденциялари, автомобиль ташувларини такомиллаштириш бўйича халқаро ҳамкорлик, Марказий Осиёда ҳаво транспортини ривожлантириш ва ҳаво йўлларида фойдаланишда пандемияни ҳисобга олган ҳолда авиақатновларни ташкил қилиш мақсадга мувофиқ.

3.2. Марказий Осиеда хавфсизликни таъминлаш механизмларини яратиш

XX асрнинг охириги ўн йиллигида дунёда шу қадар улкан ўзгаришлар содир бўлдики, у халқаро ҳамжамиятнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий асосларини кескин ўзгартириб юборди. Ер юзи халқларининг яшаш тарзи, услуби ва ижтимоий мўлжалларида янгиланиш содир бўлди. Миллионлаб одамлар онги, оламнинг моҳияти ҳақидаги қарашларида чуқур ўзгаришлар юз бериш жараёни бошланди.¹ Шунингдек, янги давлатлар жаҳон сиёсати майдонига кириб келди ва улар халқаро муносабатларда иштирок эта бошлади. Маълумки, Марказий Осие ҳамisha кудратли давлатларнинг қизиқиш доирасига кирган. Ўтмишда буюк саркардалар ва империялар Марказий Осие ҳудудини муҳим стратегик минтақа сифатида эътироф этганлар. Бугунги кунга келиб эса, яъни собиқ шўролар тузумининг емирилиши билан Марказий Осие минтақасига бўлган ташқи қизиқишлар кўлами янада ортди ва шуларнинг оқибати ўлароқ минтақа етакчи хорижий давлатлар манфаатлари тўкнашаётган геосиёсий маконга айланди. Ҳозирги кунда Марказий Осие минтақаси жуда катта сиёсий трансформация (ўзгаришлар) жараёнини бошидан кечирмоқда. Геосиёсат нуктаи назаридан, минтақа жаҳон сиёсий харитасининг периферия (чекка) ҳудуди сифатида эмас, балки стратегик муҳим минтақа сифатида ўзини намоён этмоқда. Бу, бир томондан, минтаканинг географик жиҳатдан Евросиё қитъасининг марказида жойлашганлиги, геосиёсий жиҳатдан табиий ресурсларга бойлиги билан изоҳланса, иккинчи томондан, Марказий Осие минтақаси орқали дунёнинг бошқа муҳим минтақалари ва давлатлари – Яқин Шарқ, Жануби-Шарқий Осие, Кавказ ва шунингдек, Россия ва Хитойга сиёсий ва иқтисодий таъсир ўтказиш мумкин ёки, аксинча, улардан келаётган таъсирларни қайтариш имконияти мавжуд. Бундан ташқари, асримиз бошиданок энергетика ресурсларига бўлган эҳтиёж ошиб бормоқда. Жаҳоннинг буюк давлатлари томонидан бундай ресурсларга бой ерларни ўз геосиёсий манфаатларига хизмат қилдиришга бўлган интилиш тобора кучайиб бораётганлиги кузатилаётган бир шароит-

¹ Гилман М. (2018) Различия экономических результатов и изменение альянсов в деглобализирующемся мире // Вестник международных организаций. Т. 13, №2, С. 7–16 (на русском и английском языках). DOI: 10.17323/1996-7845-2018-02-01.

да, экспертларнинг фикрича, XX аср углеводород ресурслари учун курашлар, асосан Яқин Шарқ минтақаси билан алоқадор бўлган бўлса, янги асрда бундай курашлар Марказий Осиё минтақасида амалга ошади. Демак, Марказий Осиё давлатлари жойлашган ҳудуд нафақат минтақавий, балки жаҳон геосиёсатидаги стратегик муҳим ҳудуд сифатида шаклланди.

Дунё бўйлаб ва, хусусан, алоҳида минтақада тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш ва мустаҳкамлаш миллатларнинг бу умумий мақсадларини рўёбга чиқариш учун биргаликда ҳаракат қилишларини тақозо этади. БМТ низоми барча давлатларни «Келажак авлодларни уруш талафотларидан халос этишга», «яхши кўшничилик муносабатлари» асосида яшашга чорлаб, халқаро тинчлик ва хавфсизликни қўллаб-қувватлашга, миллатлараро дўстона муносабатларни ҳал этиш мақсадида халқаро ҳамкорликни йўлга қўйишга ундайди.¹ Халқаро ва минтақавий хавфсизликни таъминлаш мақсадида ҳамкорликнинг йўлга қўйилишининг мазмун-моҳияти Бирлашган Миллатлар Ташкилоти мақсадининг мазмуни билан ҳамоҳанг бўлган тинч-тотув яшаш тамойилининг амалда қўлланишини англатади. Чунки, давлатларнинг тинч-тотув яшаш – куч ишлатиш ёки куч билан таҳдид қилишдан воз кечишни англатибгина қолмай, уларнинг ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйишни ҳам назарда тутаяди. Ҳамкорлик давлатлар ўртасида ҳамжиҳатлик ва ишончни тиклашга, яхши кўшничилик муносабатлари ва халқаро тинчликни таъминлашга хизмат қилиши лозим.

Халқаро тинчлик ва хавфсизлик бутун дунё давлатларининг ҳамкорлигини тақозо этса, минтақавий хавфсизликни таъминлаш шу минтақада жойлашган давлатларнинг ҳамкорлигини, мавжуд муаммоларнинг уйғунликда ҳал этилишини талаб қилади.

Бинобарин, бугунги кунда Марказий Осиё мамлакатлари халқаро муносабатларнинг янгича тизими таркиб топиши жараёнига нафақат жадал кириб борапти, айти пайтда, бу жараёнларга ўз таъсирини ҳам ўтказаяпти. Бунда икки муҳим омил: геостратегик шароит ва табиий ресурслар минтақага айрим геосиёсий кучларнинг жиддий эътибор билан қарашига сабаб бўлмоқда. Шу жумладан, танг вазиятларнинг юзага келишида ва сақланиб

¹ <https://www.un.org/ru/charter-united-nations/>

туришида асосий сабаб бўлувчи ички ва ташқи омилларни ҳам эътиборга олиш лозим.

Ички омиллар сирасига чегаравий келишмовчиликлар, сув ресурсларидан фойдаланиш борасидаги масалалар, экологик ва демографик муаммоларни киритиш мумкин. Бундан ташқари, ҳозирги даврда Марказий Осиё минтақавий хавфсизлигига хавф солаётган таҳдидларни асосан тўрт гуруҳга ажратиш мумкин:

Биринчи гуруҳ – диний ва сиёсий экстремизм, халқаро терроризм ва наркобизнес каби таҳдидлар.

Иккинчи гуруҳ – давлатлараро қарама-қаршиликлар, зиддиятларни киритиш мумкин. Булар, биринчи навбатда, минтақа давлатлари ўртасидаги чегараолди дарё сувларидан самарали фойдаланиш муаммолари, чегараларни делимитация қилиш билан боғлиқ ҳудудий масалалар ва этник зиддиятлар, экологик, иқтисодий муаммолар ва бошқалар.

Учинчи гуруҳ – глобаллашув оқибатида минтақа давлатлари жадал ривожланаётган технологик тараққиётдан ортда қолиб кетишларини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Тўртинчи гуруҳ – таҳдидлар бевосита геосиёсат билан боғланади, чунки Марказий Осиё минтақаси инсоният ривожланишида, халқаро кучлар мувозанатида доимо муҳим роль ўйнаб келган.

Кўпчилик тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, Марказий Осиё хавфсизлигига раҳна солиши мумкин бўлган ички минтақавий омиллар чегаравий келишмовчиликлар, сув ресурсларидан фойдаланиш борасидаги масалалар, экологик, этномаданий ва демографик муаммолар билан боғлиқ. XX аср сўнгида жаҳон сиёсий харитасида юз берган серқирра жараёнлар Марказий Осиёда ҳам кескин ўзгаришлар бўлишига олиб келди. Минтақада рўй бераётган ғоявий-сиёсий жараёнлар ва мафкуравий таҳдидлар ана шу ўзгаришлар билан узвий боғлиқдир.

Маълумки, бугунги кунда Марказий Осиё минтақаси халқаро муносабатлар тизимида геосиёсий ва иқтисодий жиҳатдан янада муҳим аҳамият касб эта бошлади. Бу омил, бир томондан, Марказий Осиё давлатларининг ривожланишлари учун кенг имкониятлар яратса, иккинчи томондан, бир қатор муаммоларни юзага келтиради. Шу нуқтани назардан, минтақа хавфсизлигини таъминлаш бугунги куннинг энг муҳим муаммоларидан бири ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда глобаллашув жараёнларининг ривожланиб бориши Марказий Осиё минтақасида хавфсизликни таъминлаш муаммоларини янада мураккаблаштирмоқда. Бунинг асосий сабаби, минтақада янги кўринишдаги хавф ва таҳдидлар юзага келмоқда ва улар ўзининг кўлами жиҳатидан трансчегаравий аҳамият касб этмоқда. Бир сўз билан айтганда, Марказий Осиё минтақаси хавфсизлигига нисбатан бошқа давлатлар томонидан бўладиган анъанавий ҳарбий таҳдидлар ўз аҳамиятини йўқотиб бормоқда ва унинг ўрнига трансчегаравий таҳдидлар юзага келмоқда. Марказий Осиёда тинчлик ва барқарорликни сақлаш бугунги куннинг энг муҳим муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда. Чунки хавфсизликнинг таъминланиши ҳар бир мамлакат таракқиётининг асосий шarti ҳисобланади.¹

Ўзбекистон ички ва ташқи сиёсатида тинчликпарварлик, манфаатли ва ишонч руҳидаги шериклик тамойиллари устувор ҳисобланади. Шавкат Мирзиёев Президент лавозимига киришган илк кунларданок ўзаро манфаатларни ҳисобга олиш асосида хорижий давлатлар, энг аввало, кўшни мамлакатлар билан яқиндан ҳамкорлик қилишга алоҳида аҳамият қаратилишини қайд этди.

Бу каби мақсадлар 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ўз ифодасини топгани мамлакатимизнинг очик, дўстона ва прагматик сиёсатдаги қатъий позицияга содиқлигига яна бир далилдир. Унда хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсий фаолият юртиш, аҳил кўшничилик муҳитини шакллантириш каби масалалар устувор йўналишлар сифатида белгиланган.

Ўтган қисқа вақтда минтақа давлатлари ўртасида ишонч даражаси сезиларли равишда ошди. Кўшни мамлакатларга сафарлар, Қозоғистон, Қирғизистон, Туркменистон, Тожикистон ва Афғонистон Президентларининг мамлакатимизга ташрифлари натижасида минтақада савдо алоқалари фаоллашди, худудлараро ҳамкорлик бўйича манфаатли ечимлар топилиб, транспорт коммуникациялари

¹ <https://caa-network.org/archives/19553>

имкониятларини мувофиқлаштириш, давлат чегараларини демаркация ва делимитация қилиш бўйича мулоқотлар фаоллашди.

Самарқандда 2017 йилнинг ноябрь ойида ўтказилган «Марказий Осиё: ягона тарих ва умумий келажак, барқарор ривожланиш ва тараққиёт йўлидаги ҳамкорлик» мавзусидаги юқори даражадаги халқаро анжуман натижасида 2018 йилнинг 22 июнь куни БМТ Бош Ассамблеясининг ялпи мажлисида «Марказий Осиё минтақасида тинчлик, барқарорлик ва изчил тараққиётни таъминлаш бўйича минтақавий ва халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш» резолюцияси қабул қилинди. Бу Марказий Осиё давлатларининг хавфсизликни таъминлаш ва минтақавий ҳамкорликни мустаҳкамлашда яқдил қарашларга эга эканини яна бир бор тасдиқлайди.¹

Марказий Осиё энергия ва минерал ресурсларга бой, маданий-гуманитар ва улкан инсон капиталига эга. Шу билан бирга, минтақа учун халқаро терроризм, экстремизм ва гиёҳванд моддалар савдоси таҳдиди мавжуд. Кўп йиллардан буён Афғонистонда давом этаётган можаролар давримизнинг мураккаб муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда. Афғонистонда тинчликка эришиш эса Марказий Осиёда барқарор ривожланишни таъминлашнинг муҳим шартидир.

«Марказий Осиёда ўзаро муштараклик: таҳдидлар ва янги имкониятлар» мавзусида ўтган халқаро конференция шу борадаги долзарб масалаларни муҳокама қилиш, умумий ёндашувлар ишлаб чиқиш ва истикболдаги вазифаларни белгилаб олишда муҳим аҳамият касб этади.

Президентимиз ташаббуси билан ташкил этилган мазкур конференция минтақа ва дунёнинг қатор давлатлари, халқаро ташкилотлар томонидан қўллаб-қувватланди.

Дунёда очлик ёки тўйиб овқатланмасликдан азият чекаётган одамлар сони ўсишда давом этаётган бир пайтда COVID-19 пандемиясига дуч келдик. БМТнинг сўнгги маълумотларига кўра, 2020 йилда пандемия оқибатида юзага келган иқтисодий таназзул натижасида дунёдаги очликдан азият чекаётган одамлар сони камида 83 миллионга, ҳатто қатга эҳтимол билан 132 миллион нафарга ҳам етиши мумкин экан. БМТнинг сўнгги ҳисоб-китобларига кўра,

¹ <https://uza.uz/uz/posts/bmt-bosh-assambleyasining-markaziy-osiye-minta-asida-tinchli-23-06-2018>

деярли 690 миллион киши 2019 йилда очликдан азият чеккан, бу кўрсаткич 2018 йилга нисбатан 10 миллион кишига, беш йил олдингига караганда 60 миллиондан ошди. Бундан ташқари, озиқ-овқат маҳсулотлари нархининг юқорилиги ва молиявий имкониятларнинг чекланганлиги натижасида миллиардлаб инсонлар сайёраимизда тўйимли ва соғлом овқатланиш имкониятига эга эмаслар.

БМТ ҳисоботида келтирилишича, 2020 йил охиригача COVID-19 пандемияси натижасида сурункали очликдан азият чекаётганлар сони 132 миллион кишига кўпайиши мумкин. Шу билан бир каторда, Озиқ-овқат инқирозлари бўйича глобал маърузада таъкидланишича, 2019 йилнинг якунига келиб, дунёнинг 55 мамлакати ва ҳудудларида истиқомат қилувчи 135 миллион киши ўткир озиқ-овқат танқислиги шароитида кун кечиришган. Бундан ташқари, 2019 йилда дунёда 75 миллион бола ўсишдан ортда қолган бўлса, 17 миллион бола эса тўйиб овқатланмаслик туфайли ҳолсизлик ва камқонликдан азият чекаётганлиги халқаро экспертлар томонидан айтилмоқда.

Жаҳон банкининг берган маълумотларига кўра, пандемиянинг иқтисодий оқибатлари натижасида 100 миллионга яқин киши кашшоқлик домига тушиб қолиши мумкин. Ишсизликнинг муттасил ўсиши, даромад манбаларининг йўқотилиши ва озиқ-овқат маҳсулотлари нархининг ўсиши ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда ҳам истеъмолчиларни озиқ-овқат маҳсулотлари билан узлуксиз таъминлашни хавф остига кўяди ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш борасида жиддий хатарларни келтириб чиқаради. Бундан ташқари, пандемия миллий иқтисодиётларни чуқур рецессияга олиб келиши боис, дунё мамлакатлари пандемиянинг озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш тизимларига салбий таъсирини юмшатиш борасида жиддий чора-тадбирларни амалга оширишлари талаб этилади. Марказий Осиё давлатлари ҳукуматлари инфратузилмани яхшилаш, қишлоқ хўжалиги негизда иқтисодий кластерларни яратиб, инновацион технологияларни жорий этиш ҳамда қишлоқ туманларида иқтисодиётни диверсификациялаш орқали уларни ривожлантиришга фаол ҳаракат қилмоқда.

Марказий Осиё мамлакатлари учун 2019 йил ва келгуси йилларда мумкин бўлган глобал ва минтакавий хавфларни қайд

этиш мумкин. Глобал даражадаги хавфлар – жаҳон бозорларида хомашё товарлари нархларининг кескин пасайиши ҳамда асосий ҳамкор мамлакатларда иқтисодий сиёсат ёки вазиятнинг ўзгаришидир.

Минтакавий даражадаги хавфларга ислохотлар йўлидан чалғиш ёки ғаразли манфаатлар каби хавфлар киради. Бу ноаниқликлар нафақат иқтисодий ўсиш, балки минтақада озиқ-овқат хавфсизлиги ҳамда аҳолининг тўлақонли ва баланслашган овқатланиши учун ҳам хавфларни келтириб чиқаради.

Марказий Осиёда, айниқса, Қирғизистон, Тожикистон ва Ўзбекистонда меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли сонининг юкори даражада ўсиши кузатилмоқда. Бирок уларнинг анча қисми ишсиз ёки меҳнат мигрантлари саналади. Ушбу факторларни ҳисобга олган ҳолда, минтақа мамлакатлари ислохотларни жадаллаштириш ва институционал тузилмаларни такомиллаштириш орқали иқтисодиётда хусусий секторнинг ролини кучайтиришлари, минтакавий интеграция учун имкониятларни излаши ва кенгайтиришлари лозим. Бу, айниқса, кишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун муҳим аҳамиятга эга. Бу соҳада ердан фойдаланишни либераллаштириш ва ресурсларни жамоавий бошқариш учун қулай шароитлар яратиш мақсадида ислохотларни давом эттириш зарур. Бундан ташқари, мазкур ислохотлар иқлим ўзгаришининг сув ресурсларига ва қурғоқчилик каби экстремал табиий ҳодисаларга бевосита ёки билвосита таъсир кўрсатиши ҳисобга олинishi лозим.

Минтақа мамлакатлари иқтисодиётида хотин-қизларнинг иштироки анча паст эканини ҳисобга олганда, Марказий Осиё мамлакатлари ҳукуматлари хотин-қизларнинг ишга жойлашишида уларнинг тенг ҳуқуқлигини таъминлашлари лозим.

Прогнозларга кўра, Хитойнинг «Бир макон – бир йўл» глобал лойиҳасининг амалга оширилиши Марказий Осиё мамлакатларининг ташқи савдоси учун юк етказиб бериш вақти ва савдо харажатларини анча қисқартиради. Масалан, «Хитой – Марказий Осиё – Ғарбий Осиё» иқтисодий камари бўйича юк ташиш вақти 25 фоиздан кўпроққа қисқариши, савдо харажатлари 21 фоиздан зиёд пасайиши мумкин. Операцион харажатларнинг кутилаётган камайиши халқаро ва минтакавий савдо ҳажмини оширишга,

иктисодий ўсишни рағбатлантиришга ва минтақада қўшимча иш ўринларини яратишга хизмат қилади.¹

Ушбу ташаббуслар минтақада сезиларли даражадаги ижтимоий-иқтисодий тараққиётга умид бағишлайди. Агарда Марказий Осиё мамлакатлари ҳукуматлари минтақавий интеграция, ўзаро савдо ва хусусий секторни ривожлантириш учун шароитлар ярата олса, минтақада иқтисодий ривожланиш билан бирга, маҳаллий аҳолининг янада рақобатбардош ва соғлом бўлиш, тўлақонли (баланслашган) овқатланиш имконияти ҳам ошади.

Ўзбекистон Марказий Осиёнинг марказида жойлашган бўлиб, минтақадаги барча давлатлар ўртасидаги муҳим бўғин ҳисобланади ва минтақавий ҳамкорликнинг асосий катализатори ҳисобланади. Сўнгги 3 йил мобайнида олиб борилган мулоқот натижасида Марказий Осиёда мутлақо янги ишонч муҳити яратилди, дўстлик ва яхши қўшничиликка асосланган муносабатлар мустаҳкамланмоқда. 2017 йилдан буён мамлакатимиз ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиш ва минтақада хавфсизликни таъминлаш мақсадида барча йўналишларда очик ташқи сиёсат олиб бормоқда.

Минтақавий ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва ўзаро ишончни кучайтириш, мавжуд муаммоларни ўз вақтида ҳал этишнинг муҳим механизми сифатида Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил ноябрь ойида Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг доимий маслаҳатлашув учрашувларини ташкил этишни таклиф қилди ва бу ташаббус минтақа мамлакатлари томонидан қўллаб-қувватланди. Жумладан, Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг биринчи маслаҳат учрашуви 2018 йил 15 март куни Остонада (ҳозирги Нурсултон) бўлиб ўтди. Саммитда сиёсий, савдо-иқтисодий ва гуманитар ҳамкорликни кенгайтириш, терроризм, экстремизм, наркотрафик ва қуро-яроғ контрабандасига қарши биргаликда курашиш, хавфсизлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш масалалари муҳокама қилинди. Марказий Осиё нафақат географик ва геосиёсий, балки ягона маданий ва цивилизация маконидир, дея эътироф этилди.

2018 йил 22 июнь куни БМТ Бош Ассамблеяси Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан ишлаб чиқилган «Марказий

¹ <https://uznews.uz/ru/article/10484>

Осиё минтақасида тинчлик, барқарорлик ва барқарор ривожланишни таъминлаш мақсадида минтақавий ва халқаро ҳамкорликни кучайтириш» резолюциясини қабул қилди. Европа, Америка, Осиё ва Африканинг 55 мамлакати ҳужжатга ҳаммуаллифлик қилди ва резолюция БМТга аъзо барча давлатлар томонидан бир овоздан қўллаб-қувватланди.

Резолюция Марказий Осиё мамлакатларининг минтақада тинчлик ва барқарор ривожланишни таъминлашдаги, шунингдек, минтақавий ва халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлашдаги муҳим ролини эътироф этади.

Ҳужжатда Бош Ассамблея Марказий Осиё давлатларининг минтақада барқарорлик ва иқтисодий ҳамкорликни мустаҳкамлашга қаратилган саъй-ҳаракатлари ва ташаббусларини қўллаб-қувватлаши таъкидланган.

Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг доимий маслахатлашув учрашувларини ташкил этиш тўғрисидаги ташаббусларини мамнуният билан қайд этган ҳолда, резолюция минтақанинг долзарб муаммоларини биргаликда ҳал этиш учун бундай маслаҳат майдонидан самарали фойдаланишга чақиради.

Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш учун Ўзбекистон қўшни Афғонистондаги можарони ҳал қилишда фаол иштирок этмоқда. Ушбу мамлакат билан ўзаро манфаатли ҳамкорлик тўғрисида муҳим шартномалар имзоланди, янги иқтисодий лойиҳалар бўйича амалий ишлар олиб борилмоқда. Тинч Афғонистон Марказий Осиё мамлакатларига Ҳинд океани ва Форс кўрфази портларига чиқиш имкониятини беради ҳамда Марказий ва Жанубий Осиёни Европа бозорлари билан бирмунча арзон ва қулай йўл билан боғлайди.

Афғонистондаги вазиятни барқарорлаштириш учун Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан 2018 йил 27 март куни «Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик» мавзусида юқори даражадаги Тошкент халқаро анжумани бўлиб ўтди. Унда Афғонистон Ислом Республикаси Президенти Муҳаммад Ашраф Ғани, БМТнинг Афғонистондаги махсус вакили Тадамити Ямамото, шунингдек, АҚШ, Буюк Британия, Германия, Италия, Франция, Туркия, Россия, Хитой, Ҳиндистон, Эрон, Покистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон, Саудия Арабистони ва Бирлашган Араб Амир-

ликлари ташқи ишлар вазирликлари раҳбарлари, 25 та давлат ва халқаро ташкилот вакиллари иштирок этди.

Анжуман яқунлари бўйича Тошкент декларацияси имзоланди. Ушбу ҳужжат минтақада тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш, барча соҳаларда ҳамкорликни мустақкамлаш, яхши қўшничилик муносабатларини янада кенгайтириш каби эзгу мақсадларни ўзида мужассам этди.

Ўзбекистон Афғонистон билан муносабатларни ривожлантиришни давом эттиради, ушбу мамлакатда вазиятни тинч йўл билан ҳал этишга қаратилган халқаро савий-ҳаракатларда бундан буён ҳам фаол иштирок этади. Ўзбекистон томони Афғонистон иктисодиётини тиклаш, унинг транспорт, ишлаб чиқариш, энергетика ва ижтимоий инфратузилмасини ривожлантиришни қўллаб-қувватлайди. Чунки, барқарор ва гуллаб-яшнаётган Афғонистон Марказий Осиёда минтақавий хавфсизлик ва барқарорликнинг муҳим омилidir.¹

Шу билан бирга, глобал тусга эга бўлган экстремизм, сепаратизм, гиёҳвандлик ва қурол-яроғ контрабандаси муаммолари билан чамбарчас боғлиқ бўлган халқаро терроризмга қарши кураш ҳозирги давримизнинг энг долзарб муаммоси бўлиб қолмоқда. Таъкидлаш жоизки, ушбу йўналишда ШХТ доирасида яқин ҳамкорлик амалга оширилмоқда.

Минтақанинг барча мамлакатларида бевосита денгизга чиқиш йўллари йўқлиги сабабли куруклик транспортини ривожлантириш ва транзит салоҳиятни ошириш муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистоннинг экспорт географиясини ва қўшни давлатлар билан транспорт йўлаклари инфратузилмасини ривожлантириш мақсадида Президентимиз 2018 йилда Тошкент шаҳрида «Марказий Осиё халқаро транспорт йўлаклари тизимида стратегик истикболлар ва фойдаланилмаган имкониятлар» мавзусида халқаро анжуман ўтказиш таклифини билдирди. Унда дунёнинг 37 мамлакатидан ва 27 халқаро ташкилотдан 500 нафардан ортиқ хорижий мутахассис иштирок этди.

Минтақада янги транспорт иншоотларининг ишга туширилиши мазкур соҳада белгиланган вазифаларнинг изчил амалга оши-

¹ <https://uz.sputniknews.ru/politics/20200401/13822094/Uzbekistan-prodolzhit-podderzivat-protsess-ustanovleniya-mira-v-Afganistane--MID.html>

рилаётганидан далолат беради. Жумладан, муҳандислик хусусиятлари ва геостратегик аҳамиятига кўра ноёб ҳисобланган Туркманобод – Фороб кўпригининг ишга туширилиши нафақат Ўзбекистон ва Туркменистон, балки бутун Марказий Осиё ҳаётида муҳим ўрин тутди.

Кўп йиллар давомида Ўзбекистон, Тожикистон ва Қирғизистон ўртасидаги назорат пунктларининг аксарияти фуқаролар учун ёпиқ эди. Шунингдек, давлат чегаралариши делимитация ва демаркация қилиш борасида қатор жиддий муаммолар мавжуд эди. Ўзбекистон Президентининг Қирғизистонга давлат ташрифи давомида 2017 йил 5 сентябрь куни Ўзбекистон ва Қирғизистон ўртасида давлат чегараси тўғрисидаги шартнома имзоланди. Шунингдек, 2018 йил 9 март куни Ўзбекистон Тожикистон билан чегараларни делимитация ва демаркация қилиш борасидаги шартномани имзолади.

Ушбу муҳим ҳужжатларнинг амалга татиқи этилиши натижасида кўшни мамлакатлар билан чегара пунктларида барча чекловлар олиб ташланди. Қирғизистон ва Тожикистон билан имзоланган чегараларни делимитация ва демаркация қилиш шартномалари мамлакатимизга иқтисодий ҳамкорликни ва трансчегаравий савдони ривожлантириш, ўзаро савдо ҳажмини ошириш ва, энг муҳими, чегара ҳудудларида истикомат қилувчи фуқароларнинг ҳаракатланиши учун қулай шароитларни яратади. Жумладан, агар беш йил олдин Ўзбекистон – Қирғизистон давлат чегарасини кунига 200–300 киши кесиб ўтган бўлса, бугунги кунда бу кўрсаткич 30 мингдан ошди. Тожикистон билан шартнома имзоланганидан сўнг, илгари ёпиқ бўлган барча 17 та чегара-ўтказиш пункти тўлиқ ишлай бошлади. Бугунги кунда Ўзбекистон Тожикистон чегарасини кунига 20 минг фуқаро кесиб ўтмоқда. Шунингдек, Ўзбекистон ва Тожикистон фуқаролари учун 30 кунгача визасиз режим ўрнатилгани икки мамлакат ўртасидаги ҳамкорлик очиқлик ва дўстона қўшничилик алоқаларига таянишидан далолат беради.

Ўзбекистон Президентининг очик ва конструктив сиёсати тўғрисида Ўзбекистон, Қозоғистон ва Туркменистон ўртасидаги давлат чегараларини бир-бирига туташ ҳудуди масаласида муросага эришилди. Тегишли шартнома 2017 йил ноябрь ойида Самарқандда Марказий Осиё бўйича юқори даражадаги халқаро анжуман доирасида имзоланди.

Минтақавий ҳамкорликнинг яна бир стратегик муҳим йўналиши – савдо-иқтисодий алоқаларни ривожлантиришдир. Ўзбекистон ташаббуси билан 2018 йил 15 март куни пойтахтимизда минтақа мамлакатлари Бош вазирлари ўринбосарлари иштирокида Марказий Осиё иқтисодий форуми бўлиб ўтди. Форумда 200 дан ортиқ давлат идоралари, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркменистон ишбилармон доиралари вакиллари иштирок этди. Форум иштирокчилари инвестициявий ҳамкорликни кенгайтириш, минтақавий савдони рағбатлантириш, шунингдек, сайёҳлик жозибадорлигини ошириш, транспорт ва транзит салоҳиятини ошириш муаммоларини муҳокама қилдилар. Учрашувлар давомида Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги товар айирбошлаш ҳажми 2017 йилга нисбатан 35 фоиздан кўпроққа ўсгани ва 12,2 миллиард долларни ташкил қилгани, аммо мамлакатларнинг минтақадаги иқтисодий салоҳиятидан ҳали тўлиқ фойдаланилмаётганлиги таъкидланди.

Инвестицион муҳитни яхшилаш ва хорижий инвесторларни кенг жалб қилиш мақсадида Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев минтақа давлат раҳбарларининг Иккинчи маслаҳат учрашувида Марказий Осиё мамлакатлари учун инвестиция форумини ташкил этиш ташаббусини илгари сурди.

Шу билан бирга, Президентнинг ҳар йилги Мурожаатнома-сида экологик хавфсизликни таъминлаш, сув ва бошқа табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, Орол муаммоси ва экологик муҳит бузилишининг оқибатлари алоҳида таъкидланади. Мазкур муаммоларни ҳал этиш ва Орол денгизи бўйидаги аҳоли турмуш тарзига салбий оқибатларнинг олдини олиш мақсадида Молия вазирлиги ҳузурида Оролбўйи минтақасини ривожлантириш жамғармаси ташкил этилди, унга 200 миллиард сўмдан ортиқ маблағ ажратилди. Ушбу маблағлар ҳисобидан Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилояти аҳолисини тоза ичимлик суви билан таъминлаш, турмуш шароитини яхшилаш масалалари ҳал этилмоқда.

Ўзбекистон Президентининг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида илгари сурган ташаббусининг амалий татбиқи сифатида Оролбўйи минтақасида инсон хавфсизлиги бўйича БМТ-нинг кўн томонлама шериклик Траст жамғармаси ташкил этилди.

Мазкур жамғарманинг тақдимоти 2018 йил 27 ноябрь куни Нью-Йорк шаҳрида БМТ бош қароргоҳида бўлиб ўтди.

Давлатимиз раҳбари 2018 йил 24 январь куни Олий Мажлис депутатлари олдида сўзлаган нутқида фонд фаолиятиниги нақадар муҳим эканини яна бир бор таъкидлади. 2019 йил октябрь ойида Орол муаммоларини ҳал этишга бағишлаб Нукус шаҳрида ўтказилган халқаро анжуманда Президентимиз томонидан Орол бўйини экологик инновация ва технологиялар ҳудуди деб эълон қилиш ва БМТ Бош Ассамблеясининг махсус резолюциясини қабул қилиш ҳақидаги ташаббуси илгари сурилди. Ҳозирги вақтда ушбу ташаббусни амалга ошириш борасида изчил ишлар олиб борилмоқда.

Маданий ва гуманитар ҳамкорлик Марказий Осиё давлатлари ўртасида ўзаро ҳамкорликни ривожлантиришда катта аҳамиятга эга. Минтақа мамлакатлари умумий тарих ва муштарак маданиятга эга. Уларнинг бир-бирига улашиб кетган ўхшаш урф-одатлари, кадриятлари ва ягона дини бор. Шу боис Ўзбекистон маданий ва яқин кўшничилик алоқаларини мустаҳкамлаш бўйича катор ташаббусларни илгари сурмоқда. Жумладан, минтақа давлат раҳбарларининг Иккинчи маслаҳат учрашувида Шавкат Мирзиёев университет форумлари ва минтақавий спорт ўйинларини ўтказиш, шунингдек, фан, маданият ва санъат соҳасидаги улкан ютуқлари учун Марказий Осиё мукофотини таъсис этишни таклиф қилди. «Биз ҳар йили Наврўз арафасида ҳар бир мамлакатда навбатма-навбат Марказий Осиё маданияти кунларини ташкил этишни муҳим, деб ҳисоблаймиз. Буларнинг барчаси қардош халқларимизни янада яқинлаштиришга имкон беради», деб таъкидлади Президентимиз.

Ушбу ташаббуснинг амалий татбиқи сифатида 2018 йил Қозғистонда Ўзбекистон йили ўтказилди. Унинг доирасида 80 дан ортик маданий ва спорт тадбири, кино кунлари ва турли фестиваллар бўлиб ўтди. 2019 йил эса Ўзбекистонда Қозғистон йили бўлди ва унинг доирасида кўплаб маданий тадбирлар ташкил этилди. Бу эса мамлакатлар ўртасидаги маданий мулоқотнинг юқори даражада эканини кўрсатади.

Минтақа давлат раҳбарларининг Иккинчи маслаҳат учрашувидаги музокаралар давомида Ўзбекистон раҳбари халқаро сайёҳлик

конференциясини ўтказиш ва Марказий Осиёда ягона сайёҳлик брендини яратиш ташаббусини ҳам илгари сурди.

Минтақанинг сайёҳлик салоҳиятини ошириш учун Марказий Осиё мамлакатларида Silk Road (Ипак йўли) виза тартибини жорий этиш режалаштирилган. Ушбу режим умумий визани назарда тутди ва чет эл фуқароларига бир вақтнинг ўзида Марказий Осиёнинг бир нечта мамлакатларига тўсиқларсиз боришга имкон беради. Ушбу ташаббус сайёҳларнинг Марказий Осиё мамлакатларига саёҳат қилишини енгиллаштириш учун илгари сурилган. Лойиҳада Марказий Осиё мамлакатларидан ташқари Туркия ва Озарбайжон ҳам қатнашиши режалаштирилган.

Президентимизнинг бу борадаги ташаббуслари нафақат минтақада, балки халқаро миқёсда ҳам кенг қўллаб-қувватланмоқда. Жумладан, 2019 йил декабрь ойида БМТ Бош Ассамблеяси Ўзбекистон ташаббуси билан «Марказий Осиёда барқарор ривожланиш ва барқарор туризм» дсб номланган махсус резолюцияни қабул қилди.

Хулоса қилиб, шуни айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикаси ўз ташаббуслари билан нафақат мамлакатни, балки бутун минтақани ривожлантириш борасида изчил саъй-ҳаракатларни амалга оширмоқда. Президентимиз таъкидлаганидек: «Бизнинг бош мақсадимиз – умумий саъй-ҳаракатларимиз билан Марказий Осиёни барқарор, иқтисодий ривожланган ва юксак тараққий этган минтақага айлантиришдан иборат».

Бугунги дунёнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, ҳарбий ва экологик хавфсизлик ҳолати хавфсизликка бўлган замонавий ёндашувларни ишлаб чиқишга, миллий, минтақавий ва халқаро хавфсизликка доир концептуал қарашларни ривожлантиришга унламоқда. Марказий Осиё минтақавий хавфсизлик ва барқарорлик муаммолари бутун ҳолда ўрганилиши керак ҳамда уларда кечаётган туб ўзгаришлар, жумладан, ижтимоий-иқтисодий формацияларнинг умумий ва ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш муҳимдир. Чунки, юқорида таъкидлаб ўтилганидек «хавфсизлик» тушунчаси бугунги кун нуқтаи назардан ҳар томонлама ва кўп томонлама ёндашувни талаб қилади. Ҳозирги вақтда қатор олимлар томонидан хавфсизликнинг ижтимоий модель объекти сифатида тизимли таҳлил этилиши, хавфсизлик ҳолатининг ҳар томонлама баҳоланиши учун қатъий имкониятлар мавжуд.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаб ўтиш мумкинки, бугунги глобаллашув шароитидан келиб чиққан ҳолда «хавфсизлик» тушунчасини ҳарбий ва ҳарбий сиёсий муносабатлар доирасидан кенг-роқ маънода, иктисодий, ижтимоий, экологик, технологик, ахборот, маданий ва бошқа соҳалардаги ривожланиш жараёнлари билан ҳамоҳангликда талқин этиш тақозо этилмоқда. Минтақавий, глобал ва миллий хавфсизликни ўрганишга бағишланган кўплаб илмий тадқиқотлар амалга оширилган бўлса-да, «хавфсизлик» тушунчаси турли назарияларда турлича изоҳланган ва бу борада ягона таъриф йўқ.

3.3. Марказий Осиё маданий меросининг жаҳон цивилизациясида тутган ўрни

Бизгача етиб келган тарихий ёдгорликлар ва ёзма манбалар диёримизда узоқ мозийда, айниқса, ўрта асрларда илм-фан, маданият гуллаб-яшнаганидан дарак беради. Бугунги кунда мамлакатимиз ҳудудида 7000 дан ортиқ маданий мерос дурдоналари, минглаб археологик объектлар ва топилмалар борлиги бунинг тасдиғидир. Улар қадим тарихимиздаги маданий ҳаёт, аجدодларимиз турмуш тарзини ўрганишда беқиёс аҳамиятга эга. Бинобарин, истиклолнинг дастлабки йилларидан бошлаб юртимизда ана шу ёдгорликларни қайта тиклаш, таъмирлаш, реставрация қилиш, археологик изланишлар олиб бориш ишларини қўллаб-қувватлаш, янги музейлар барпо этишга катта эътибор қаратиб келиняпти.

Бунинг учун зарур ташкилий-ҳуқуқий пойдевор яратилди. Энг аввало, Конституциямизнинг 49-моддасида фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини асраб-авайлашга мажбурлиги, маданият ёдгорликлари давлат муҳофазасида экани белгилаб қўйилди.

«Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонун асосида мамлакатимизда кўплаб маданий мерос объектлари давлат муҳофазасига олинди. Жаҳон цивилизациясида катта ўрин тутган меъморий обидалар, археологик объектлар, тарихий шахристонлар, монументал санъат ёдгорликларини ўрганиш, ҳисобга олиш, асраб-авайлаш, уларни келажак авлодга етказишга йўналтирилган ишлар белгиланди.

Тарихий, маданий ва маънавий меросимизни ўрганиш, илмий хулосалар бериш бўйича бугунги кунда нафақат Ўзбекистон олимлари шуғулланаётгани, балки бунга хорижлик экспертлар катта қизиқиш билдираётгани ҳам диққатга сазовордир. Жумладан, улар ташкил қилинаётган кўплаб илмий экспедицияларда иштирок этишмоқда.

Халқаро ташкилотлар томонидан тарихий обидаларни сақлаб қолишга оид қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган. Жумладан, Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари ва республикамизнинг бошқа ҳудудларидаги бир қанча маданий мерос объектилари ЮНЕСКО ташкилоти томонидан рўйхатга олиниб, муҳофаза қилиб келиняпти. Авлоддан-авлодга ўтиб келаётган Наврўз байрами, Сурхондарё вилоятидаги Бойсун номоддий маданий мероси ушбу нуфузли ташкилотнинг Репрезентатив рўйхатидан ўрин олган. Сир эмас, буюк аждодларимизнинг кашфиётлари бугунги кунда юксак технологияларни яратишда асос бўлиб хизмат қилаётир. Буларнинг барчаси юртдошларимиз калбида чексиз ғурур, ифтихор ва ҳайрат туйғуларини уйғотади.

Бой маданий меросимизни асраб-авайлаш билан бирга, уларга дунё ҳамжамияти эътиборини қаратиш, тарихимизни дунёга намоён этиш ва биз буюк аждодларнинг ворислари эканимизни тараннум этиш ҳамда уларга муносиб фарзандларни тарбиялаш олдимизда турган муҳим вазифадир.

Албатта, Шарқ мутафаккирларининг дунё тамаддунига қўшган салмоқли ҳиссасининг жаҳон миқёсида тан олинishi кўп нарсаи англатади.

Қадимий Буюк ипак йўлида жойлашган, Шарқ ва Ғарбни мустаҳкам боғлаб турган, бетакрор юртимиз замини азал-азалдан таниқли илм-фан намояндалари билан доврўғ қозонган. Уларнинг тарих, адабиёт, санъат, фалсафа, тиббиёт, математика, кимё, астрономия, меъморлик, деҳқончилик, педагогика каби соҳалардаги асарлари нафақат халқимиз, балки бутун инсониятнинг бебаҳо бойлигидир.

Илм-фанга алгоритм ва алгебра тушунчаларини киритган Муҳаммад Хоразмий, Ғарбда «Ал-Фраганус» номи билан танилган Аҳмад Фарғоний, қомусий тафаккур соҳиби – Абу Райҳон Беруний, тиббий фанлар асосчиси – Абу Али ибн Сино, араб тили грамматикасини мукамал тарзда ишлаб чиққан Маҳмуд Замахшарий, юлдузлар жойлашуви бўйича харита ва астрономик жадваллар

яратган Мирзо Улуғбек каби юксак эҳтиромга сазовор бўлган муборак номлар рўйхатини узоқ давом эттириш мумкин.

Юртимизда шаклланган ана шундай илмий анъаналарга уйғун ҳолда барқарор ривожланишни таъминлашга, жумладан, илм-фан, маданият, таълимни равнақ топтиришга қаратилган давлат сиёсати ўзининг ижобий самараларини бермоқда.

Мамлакатимизда маданий тараққиётнинг муҳим шарти бўлган миллатлараро дўстлик ва ҳамжихатликни мустаҳкамлашга муҳим эътибор берилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида бу борада шундай дейилади: «Ўзбекистон миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик соҳасида ўз анъаналарига доимо содик бўлиб, бу йўлдан ҳеч қачон оғишмасдан илгари боради. Мамлакатимизда турли миллат ва диний конфессиялар вакиллари ўртасида ўзаро ҳурмат, дўстлик ва аҳиллик муҳитини мустаҳкамлашга биринчи даражали эътибор қаратилади. Бу – бизнинг энг катта бойлигимиз ва уни кўз қорачиғидек асраб-авайлаш барчамизнинг бурчимиздир».

Алоҳида қайд этиш лозимки, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг ялпи мажлиси томонидан муҳим бир ҳужжат – «Маърифат ва диний бағрикенглик» резолюцияси қабул қилинди ва Юртбошимиз мазкур резолюцияни қабул қилиш ташаббусини 2017 йил сентябрь ойида Бош Ассамблеянинг 72-сессиясида илгари сурган эди. Ушбу ташаббуснинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо бўлган 193 та давлат кенг қўллаб-қувватлагани жаҳон ҳамжамияти томонидан Ўзбекистоннинг саъй-ҳаракатларига берилган юксак баҳо ва эътирофдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ЮНЕСКО билан ҳамкорликда 2021 йилда Хива шаҳрида «Марказий Осий дунё цивилизациялари чорраҳасида»¹ халқаро форумини ўтказишни таклиф этди.

Марказий Осийнинг дунё цивилизацияси, маданияти ва илм-фани ривожига қўшган улкан ҳиссасини тарғиб этишда Ўзбекистон алоҳида ўрин тутади:

– ЮНЕСКО ҳомийлигида Самарқанд шаҳрида тинчлик, бағрикенглик ва эстремизмнинг олдини олиш маданиятини шакл-

¹ Президет Ш.Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи / «Янги Ўзбекистон», 2020 йил 24 сентябрь.

лантириш бўйича Мирзо Улуғбек номидаги халқаро институтни ташкил этиш ташаббуси илгари сурилди.

– ЮНЕСКО билан ҳамкорликда Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Аҳмад Фарғоний, Имом Бухорий, Камолиддин Беҳзод каби алло-маларнинг, қадимий Бухоро, Хива, Термиз, Шаҳрисабз, Қарши, Самарқанд, Марғилон ва Тошкент шаҳарлари, «Алпомиш», «Авесто» этник ва адабий ёдгорликлари, шунингдек, Хоразм Маъмун академиясининг юбилей саналари муносиб тарзда нишонланди.

– Бухоро шаҳри «Тинчлик учун – шаҳарлар» ташкилотининг мукофотига сазовор бўлди.

– Усмон мусхафи ва Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар тўплами ЮНЕСКОнинг Жаҳон хотираси реестрига киритилган.

– Хивадаги Ичанқалъа мажмуаси, Самарқанд, Бухоро ва Шаҳрисабзнинг тарихий марказлари, шунингдек, Чотқол биосфераси ЮНЕСКОнинг Жаҳон рўйхатига киритилган.

– Инсониятнинг номоддий маданий мероси рўйхатига «Шашмақом», Бойсун маданий майдони, катта ашула, аския, палов, Наврўз, атлас ва адрас ишлаб чиқариш технологиялари киритилди.

– ЮНЕСКО шафелигида ҳар икки йилда бир марта Самарқандда «Шарқ тароналари» халқаро фестивали, Шаҳрисабзда эса мақом санъати халқаро форуми ўтказиб келинмоқда.

– 2019 йил август ойида Самарқандда ЮНЕСКО Бош директори иштирокида Моддий ва номоддий маданий меросни сақлаш бўйича халқаро конференция ўтказилди.

– 2018 йил октябрь ойида Шавкат Мирзиёев ва Одри Азуле хоним Ўзбекистон ва ЮНЕСКО ўртасидаги ўзаро муносабатларни ривожлантиришга қаратилган 2021 йилгача ҳамкорлик дастурини имзоладилар.

Дини, ирки, дунёкарашидан қатъи назар, ҳеч бир шахс, халқ, миллат дунёда яққа яшамайди, ёлғиз ривожланмайди, айни пайтда, улар ўз эҳтиёжларига хос манфаатларга эгадир. Эллар ва миллатлар айнан шулар таъсирида доимо ўзаро турли муносабатда бўлади ҳамда тарихий тараккиёт жараёнида ижтимоий муҳит ва халқларнинг моддий жиҳатдан таъминлангани борасида шу даврга мос онг ҳамда бағрикенглик йўналишлари шаклланиб, ўзгариб боради. Натижада, улар бағрикенглик йўналишларига мос ҳолда бир-бирларига таъсир ўтказиб, ўзларини ҳам, ўзгаларни ҳам маънавий жиҳатдан бойитиб боради. Лекин ҳеч қачон, ҳеч бир

халқ ўзлигидан, миллий онгидан буткул воз кечиб, бошқа халқ маънавияти ҳисобидан ўзини бойита олган эмас. Бинобарин, ҳар бир халқ ўзлигидан тўла-тўқис кечиб, ўзга халқ маънавий дунёсини қабул қилса, демак, ундай халқ йўқ бўлиб, ўз қиёфасини йўқотган миллат ҳисобланади. Мамлакатимизда турли миллатлараро ҳамжиҳатлик ва ҳамкорликни ривожлантиришга, бағрикенгликни шакллантиришга шу заминда истикомат қилаётган ҳар бир инсон хайрихоҳдир. Бойси, бой тарихий тажрибага эга бўлган халқимиз ўзаро ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маданий муносабатларга миллатлар ўртасидаги фаол ва ҳамжиҳатликдаги ҳамкорликсиз бир маконда юксак натижаларга, мақсадларга эришиб бўлмаслигини яхши англайди. Мамлакатимизда турли миллат ва элатларнинг тинч-тотув яшаб келаётгани халқимизнинг бағрикенглигини кўрсатади, бу жаҳон ҳамжамияти томонидан ҳам эътироф этилмоқда. Ўзбекистондаги миллатлараро дўстона ҳамкорликка асосланган манфаатлар уйғунлиги уларда бағрикенглик туйғуларини фаоллаштириб, Ўзбекистон мустақиллигини янада мустаҳкамлашга хизмат қилади. Юрт ҳаётининг ҳар бир хонадон ҳаёти, тартиб-интизом қондалари, ҳар бир инсон манфаатларига мослаштирилгани бағрикенгликнинг асосий йўналиши ҳисобланади. Ўзбекистонда яшовчи турли миллат вакиллари умуммиллий маданияти билан бир қаторда, ўз миллий онгига хос маданиятлар мазмун-моҳиятини ривожлантириб бориш имкониятига эга экан, буларнинг ҳаммаси миллий манфаатларнинг турли-туманлиги ва уларнинг мазмунан уйғунлигида намоён бўладиган бағрикенгликнинг ўрнини белгилаб беради, ҳар қаңдай бағрикенглик Ўзбекистонда мамлакатнинг тинч-осойишта ривожланишига асос бўлиб хизмат қилади.

«Ватан» деган сўзнинг мазмун-моҳиятини англаб олган ҳолда фаолият юритиш бағрикенглик йўналиши сифатида она юртни севиш, халқ манфаатларини кўзлаб хизмат қилиш, ижтимоий манфаатлар уйғунлигини таъминлашни назарда тутати. Ватан турли халқлар, элатлар умумлашган диёр сифатида бу ерда яшовчи ҳар бир шахснинг, ҳар бир миллатнинг қон-қонига сингиб кетган туйғу бўлиб, уни севишга эҳтиёж уйғотади. Ҳар бир шахснинг ўз манфаатларини халқи, Ватани манфаатлари билан уйғунлаштиришга қаратилган бағрикенглик йўналишлари кенгайиб, умумлашиб боради. Бугунги кунда она сайёраимиз дунёдаги барча халқлар учун

ягона Ватан бўлиб, уни пок сақлаш, бойликларини асраб-авайлаш инсоният олдидаги муҳим вазифа бўлиб қолмоқда.

Маълумотларга кўра, бундан юз йил аввал республикамиз худудида 70 га яқин миллат вакиллари истиқомат қилган. 1926 йилда эса республикамизда 90 та миллат ва элат яшаган бўлса, 1959 йилда уларнинг сони – 113 тага, 1979 йилда – 123 тага, 1989 йилда эса 130 тага етган. Ҳозирги вақтга келиб юртимизда 130 дан зиёд миллат вакиллари истиқомат қилмоқда. Миллатлараро муносабатларни тўғри йўлга қўйиш борасида Ўзбекистон ўзига хос тажриба орттирган. Бунда фақат миллий ўзликни англаш, миллий гурур ва ифтихор туйғусини тарбиялаш, миллатларнинг тили, маданияти, урф-одатларини асраб-авайлаш билан чекланмаслик, балки мамлакатдаги барча миллатларнинг умумий бирдамлигига эришишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Бугунги кунда республикамизда фаол «халқ дипломатияси» асосида фуқаролар тотувлиги, турли миллатлар вакиллари ўртасидаги тинчлик ва ҳамжиҳатликни таъминлаш, ватандошларимиз онгида кўп миллатли ягона оила туйғусини мустаҳкамлаш, миллий маданий марказлар ва дўстлик жамиятлари фаолиятини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ҳамда хорижий мамлакатлар билан маданий-маърифий алоқаларни кенгайтиришга доир ислоҳотлар изчил амалга оширилмоқда. Жумладан, 2017 йил 19 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқаларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармони эълон қилинди.¹

Ушбу фармон асосида соҳага оид амалга оширилаётган ишлар ва чора-тадбирларни самарали мувофиқлаштиришга йўналтирилган давлат сиёсатини босқичма-босқич рўёбга чиқариш мақсадида Республика Байналмилал маданият маркази ва Ўзбекистон хорижий мамлакатлар билан дўстлик ва маданий-маърифий алоқалар жамиятлари кенгаши негизида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари кўмитаси ташкил этилди.

¹ «Халқ сўзи» газетаси. 2017 йил 20 май.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, «Бизнинг қадимий ва саховатли заминимизда кўп асрлар давомида турли миллат ва элат, маданият ва дин вакиллари тинч-тотув яшаб келган. Меҳмондўстлик, эзгулик, қалб саховати ва том маънодаги бағрикенглик бизнинг халқимизга доимо хос бўлган ва унинг менталитети асосини ташкил этади. Муस्ताқиллик йилларида мамлакатимизда миллатлараро муносабатлар ривожда янги босқич бошланди. ... Юртимизда ҳукм сураётган дўстлик ва бирдамлик муҳити – тинчлик ва барқарорлик, амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини ошириш, Ўзбекистоннинг халқаро майдондаги обрў-эътиборини янада юксалтиришнинг энг муҳим омилдир»¹.

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг бешта устувор йўналиши – хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш ҳамда чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсат соҳасида белгиланган вазифалар ижросини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда.² Мамлакатда турли миллатга мансуб фуқароларнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маърифий ҳаётдаги фаол иштирокини таъминлаш, уларнинг миллий ўзлигини англаши ҳамда этник қадриятларини саклаб қолишлари учун кенг имкониятлар яратилди.

Таянч иборалар: *транзит, транзит иқтисодий тизим, транспорт ва транзит салоҳияти, минтақавий иқтисодиёт, минтақавий транспорт тизими, интеграция, минтақавий интеграция жараёнлари, транспорт-коммуникация тизими, маданий мерос, жаҳон цивилизацияси, ЮНЕСКО, Марказий Осиё мамлакатлари интеграцияси, минтақавий хавфсизлик, туризм, иқтисодий хавфсизлик, делимитация, демаркация, минтақавий шериклик, гуманитар ҳамкорлик, иқтисодий ҳамкорлик, трансчегаравий ҳамкорлик.*

¹ *Мирзиёев Ш. М.* Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: «Ўзбекистон», 2017. 295–296-бетлар.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Фармони. – Т.: «Адолат», 2017. 27-б.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Мамлакатимиздаги транспорт-транзит салоҳиятини қандай баҳолайсиз?
2. Транспорт тизимининг ўтказувчанлик қобилиятини яхшилаш учун қандай чора-тадбирларни амалга ошириш муҳим?
3. Минтақани ривожлантиришга қаратилган муҳим лойиҳаларнинг асосийларини қайсылар ташкил қилади?
4. Марказий Осиё мамлакатлари темир йўлларининг узунлиги аввалги йилларга қараганда қандай ўзгарди?
5. Халқаро ташкилотлар томонидан тарихий обидаларга бўлган муносабат охириги йилларда қандай ўзгарган?
6. 2021 йида «Марказий Осиё дунё цивилизациялари чорраҳасида» деб номланган халқаро форумини қайси шаҳарда ўтказиш режалаштирилган?
7. Халқаро ташкилотлар томонидан тарихий обидаларни сақлаб қолишга оид қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинишидан асосий мақсад нима?
8. Қадим тарихдаги маданий ҳаёт, аجدодларимиз турмуш тарзини ўрганишида беқиёс аҳамиятга эга бўлган янги музейлар барпо этишга қандай аҳамият берилляпти?
9. Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор йўналишларидан бўлган транспорт соҳаси бўйича конструктив ва ўзаро манфаатли муносабатларни йўлга қўйиш вазифаси нималарга чамбарчас боғлиқ?
10. Президент Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясида сўзлаган нутқидаги асосий йўналиши Марказий Осиё мамлакатларини жаҳон иқтисодий, транспорт ва транзит коридорларига чуқур интеграциялашуви мақсадида қандай вазифаларни амалга оширишга қаратилди?
11. БМТ шафелигида Транспорт-коммуникация алоқаларини ривожлантириш минтақавий марказини ташкил этиши Ўзбекистон учун қандай имкониятларни очади?
12. Логистика соҳасида кадрлар тайёрлаш бўйича хорижий тажрибалар ҳақида гапириб беринг.

ТЕСТ

1. «Марказий Осиё: ягона тарих ва умумий келажак, барқарор ривожланиш ва тараққиёт йўлидаги ҳамкорлик» мавзусидаги халқаро конференцияда илгари сурилган ташаббуслардан бири, бу – ...

- А) Марказий Осиё бўйича БМТ резолюциясини қабул қилиш;
- Б) мамлакатимизда транспорт-транзит салоҳиятини янада ривожлантириш;
- В) транспорт тизимининг ўтказувчанлик қобилиятини ошириш;
- Г) Марказий Осиёда халқаро транспорт йўлакларини ривожлантиришда муҳим лойиҳаларни амалга ошириш.

2. Худудимизнинг транспорт-транзит салоҳияти, унинг тарихан Шарқ ва Ғарб, Шимол ва Жануб ўртасида кўприк вазифасини ўтаган йўл, бу – ...

- А) Буюк ипак йўли;
- Б) Шарқ ва Ғарб йўли;
- В) Шимол ва Жануб йўли;
- Г) Шарқ ва Шимол йўли.

3. Марказий Осиё мамлакатлари темир йўлларининг узунлиги неча минг километр?

- А) Марказий Осиё мамлакатлари темир йўлларининг узунлиги 22 минг километрга тенг;
- Б) Марказий Осиё мамлакатлари темир йўлларининг узунлиги 32 минг километрга тенг;
- В) Марказий Осиё мамлакатлари темир йўлларининг узунлиги 42 минг километрга тенг;
- Г) Марказий Осиё мамлакатлари темир йўлларининг узунлиги 52 минг километрга тенг.

4. Минтақадаги темир йўлларнинг неча фоизи Ўзбекистон худудига тўғри келади?

- А) 18 фоизи;
- Б) 20 фоизи;
- В) 28 фоизи;
- Г) 22 фоизи.

- В) Хитой – Ўзбекистон транспорт йўлагини қуриш ва фойдаланишига топшириш режалаштирилган;
- Г) «Ғарбий Европа – Ғарбий Хитой» транспорт йўлагини қуриш ва фойдаланишига топшириш режалаштирилган.

10. 2018–2023 йилларда Хитой ва Ғарбий Европани боғлайдиган транспорт йўлаги орқали 2050 йилга бориб йилига неча миллион йўловчи ташиш кўзда тутилган?

- А) йилига 37 миллион йўловчи;
- Б) йилига 47 миллион йўловчи;
- В) йилига 27 миллион йўловчи;
- Г) йилига 25 миллион йўловчи.

IV. Б о б

АФҒОНИСТОН – МАРКАЗИЙ ОСИЁНИНГ АЖРАЛМАС ҚИСМИ ВА МИНТАҚАДА ИҚТИСОДИЙ ИНТЕГРАЦИЯНИ КУЧАЙТИРИШ АСОСИ СИФАТИДА

4.1. Афғонистоннинг Марказий Осиё минтақасида тутган ўрни ҳамда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш кафолатлари

Афғонистон (Афғонистон Ислом Республикаси) – Жануби-Ғарбий Осиёнинг энг чекка шарқий қисмида жойлашган мамлакат. Географик ўрнига биноан Ўрта Шарқ мамлакатлари қаторига ҳам киритилади. Майдони – 652,9 минг километр квадрат. Аҳолиси – 32 миллион 226 минг киши (2019). Пойтахти – Кобул шаҳри.

Афғонистон маъмурий-худудий тузилишига кўра, 31 та вилоятга бўлинади. Эрон, Покистон, Хитой, Тожикистон, Туркменистон, Ўзбекистон билан чегарадош. Афғонистон билан Ўзбекистон ўртасидаги чегаранинг узунлиги – 137 километр.

Афғонистон худудининг бешдан тўрт қисмини тоғлар ва ясситоғликлар эгаллаган. Шимоли-ғарбида Паропамиз, Сафедкўх, Банди Туркистон, шимоли-шарқида Хиңдикуш тоғи тизмалари асосан кенглик бўйлаб йўналган. Марказининг асосий қисмини Ҳазоражат ва Ғазни-Қандаҳор ясситоғликлари эгаллаган бўлиб, уларга ғарбий ва жанубий томонлардан бошқа тоғликларнинг тизмалари кўшилиб кетган (Банди Баён, Чиҳилабадалон, Занг тизмаси, Кўхи Хурд, Мозор ва бошқалар). Мамлакат худудининг жанубий ва жануби-ғарбий қисмлари баланд текисликлардан иборат бўлиб, уларда қумли ҳамда тош ва гилли Дашти Морғо чўллари жойлашган. Ботиқларда кўллар ва шўрхоқликлар мавжуд (Сабари, Пузак, Гауди Зира ва бошқалар).

Афғонистоннинг жануби-шарқий чегараси бўйлаб Сулаймон тоғларининг ғарбий тизмалари чўзилган. Афғонистонда фойдали казилмалар кам ўрганилганига карамай, у ерда тошкўмир (Иш пушта, Кар-кар, Дараи Сўф, Карух ва бошқа конлар), табиий газ (Хўжа гугуртак), темир рудаси (Палангсор), хром рудаси (Шадал

кеткай), олтин (Аргандаб, Санглич, Нураба), бериллий (Дараи Печ, Дараи Нур), кўрғошин-рух (Фаринжол, Мирзака), мис рудаси (Жигдалай), ош тузлари, олтингугурт ҳамда қимматбаҳо тош конлари мавжуд. Ҳирот ва Бомиён вилоятларида маъданли сув булоқлари очилган.

Иқлими ва табиати. Афғонистон худудининг катта қисми курук субтропик иқлим минтақасида жойлашган бўлиб, иқлими континентал. Ёзи – иссиқ ва курук (июлнинг ўртача ҳарорати текисликларда 32–35 °С, тоғларда 10–14 °С), қиши – илиқ, тоғларда совуқ (январнинг ўртача ҳарорати текисликларда 0°С дан 8 °С гача; –30 °С совуқлар ҳам кузатилади, тоғларда 0°С дан паст, аёзли кунлар кўп бўлади). Йиллик ёғиш миқдори шимолий худудларда 170–280 мм, чўл худудларида 40–50 мм, тоғ ён бағирларида 800 мм гача боради.

Йирик дарёлари – Амударё ва унинг ирмоғи – Панж ҳамда Ҳилманд, Фарроҳруд, Херируд, Мурғоб ва Кобул дарёси Ҳинд океани ҳавзасига қуйилади. Дарёларнинг сувларидан сунъий суғоришда ҳамда электр энергияси ҳосил қилишда фойдаланилади. Мамлакатнинг суғорма деҳқончилик худудларида бўз ва тўқ бўз тупроқ ҳамда сур-кўнғир тупроқлар тарқалган. Катта қисмини кумли тупроқ эгаллаган. Асосан чўл ва дашт ўсимликлари ўсади.

Шимоли-шарқий ва шарқий қисмларидаги тоғларда кенг баргли (2000–2400 метр баландликда) ҳамда игнабаргли (3300–3400 метргача бўлган баландликда) ўрмонлар мавжуд. Афғонистонда ёввойи ҳайвонлардан бўри, сирлон, тулки, қоплон, айиқ, жайрон ва бошқалар учрайди.

Афғонистон асрлар давомида мамлакатимизнинг энг яқин кўшниларидан бири, дўстлик ва яхши кўшничилик ришталари, диний эътиқод, урф-одағлар боғлаб турадиган ўлка бўлиб келган. Ўзбек ва афғон халқлари ўзаро биродардир ҳамда бу узок тарихдан буён ўз исботини топиб келмоқда.

Ўзбекистон ва Афғонистон ўртасидаги дипломатик муносабатлар 1992 йил октябрь ойида ўрнатилган. Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев Ўзбекистоннинг Афғонистонга нисбатан сиёсатини прагматик йўлга ўзгартирди. Пировардида, Ўзбекистон – Афғонистон алоқалари мамлакатимиз ташқи сиёсатининг устувор йўналишларидан бири этиб белгиланди ва улар янгича мазмун ва изчиллик касб этди.

Очиқлик, ўзаро ишонч, ҳамкорликнинг иктисодий жихатига устувор эътибор бугунги юқори даражадаги муносабатларнинг асосини ташкил қилмоқда. Айтиш жоизки, бундай даража шу пайтгача ҳеч қачон кузатилмаган эди.

Икки давлат раҳбарлари Шавкат Мирзиёев ва Ашраф Ғанининг сиёсий иродаси туфайли амалий натижаларга эришиляпти. Президентларнинг кенг кўламли саъй-ҳаракатлари ва очиқлик руҳидаги шахсий мулоқотлари бундай оламшумул мавқега етишга имконият яратди.

Минтақавий сиёсатда яна фаоллашган Ўзбекистон жанубий қўшниси – Афғонистонга алоҳида эътибор қаратмоқда. Шу муносабат билан ўтказилган Тошкент конференцияси, Афғонистон раҳбарияти билан яқин муносабатлар, ўзаро сафарлар шундан далолатдир.

Шуни таъкидлаш лозимки, 2017 йилдан буён икки давлат раҳбарларининг самимийлик ва тўлиқ ишонч руҳидаги олтита учрашуви бўлиб ўтди.

Афғонистон Ислом Республикаси Президенти Ашраф Ғанининг 2017 йил 4–6 декабрь кунлари Ўзбекистонга амалга оширган ташрифи Ўзбекистон – Афғонистон алоқаларининг янада мустаҳкамланишида муҳим босқичлардан бири бўлди. Мулоқотлар якунида хавфсизлик, энергетика ва транспорт соҳаларига оид 20 та қўшма ҳужжат, қиймати 500 миллион доллардан зиёд 40 та тижораг шартномаси имзоланди.

Ўзбекистон ва Афғонистон Президентлари ташаббуси билан 2018 йил март ойида Тошкентда Афғонистон бўйича ўтказилган халқаро конференция афғон давлатчилигининг замонавий тарихидаги йирик воқеа бўлди.

Анжуман якунида қабул қилинган Тошкент декларацияси Афғонистон ҳукумати ва «Толибон» ҳаракати ўртасида тўғридан-тўғри тинчликпарвар музокараларни зудлик билан бошлаш зарурлиги бўйича минтақавий ва глобал даражадаги ягона позицияни намойиш этди.

Ўзбекистон тинчлик ўрнатиш бўйича сиёсий музокаралар афғон можаросининг барча иштирокчиси, мамлакатнинг ҳамма партия ва ҳаракатлари, этник гуруҳларни камраб олиши кераклиги бўйича катъий позиция тарафдоридир. Айнан Тошкент конференциясидан сўнг бу йўналишдаги халқаро саъй-ҳаракатлар сезиларли тарзда фаоллашди.

Афғонистон муаммоси БМТ Хавфсизлик Кенгашининг ҳам диққат марказидадир. Афғонистон бўйича тузилган «Кобул жараёни», «Осиё юраги», «Истанбул жараёни», «Москва формати», «Халқаро мулоқот гуруҳи» ва «ШХТ – Афғонистон мулоқот гуруҳи» каби бошқа кўп томонлама тузилмалар фаолияти ҳам янгидан изчиллик касб этди.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистоннинг Афғонистондаги вазиятни тезкор барқарорлаштириш бўйича саъй-ҳаракатлари мамлакатимизнинг афғонлараро музокараларни тўғридан-тўғри йўлга қўйиш бўйича сиёсий жараённинг ажралмас қисмига айланишига олиб келди.

Ўзбекистон ушбу мамлакатда тинчликка эришиш юзасидан куйидаги асосий тамойилнинг тарафдори бўлиб қолмоқда – мамлакатда мустақкам тинчлик бўйича сиёсий жараён фақат афғонларнинг ўзлари ва Афғонистон халқи етакчилигида амалга оширилиши шарт. Ўзбекистон Республикасининг бугун афғон можаросининг барча тарафлари томонидан тан олинган мазкур принципал ва узоқ муддатли позицияси халқаро ҳамжамият томонидан кенг қўллаб-қувватланмоқда.

Хавфсизлик бўйича ва икки мамлакат ташқи сиёсат маҳкамалари йўналишидаги алоқалар ўзаро ҳамкорликнинг муҳим йўналишидир.

2018 йил февраль ва 2019 йил март ойларида Тошкент ва Кобулда Ўзбекистон ва Афғонистон хавфсизлик кенгашлари раҳбарлари даражасида хавфсизлик масалалари бўйича Ўзбекистон – Афғонистон қўшма комиссиясининг йиғилишлари бўлиб ўтди.

2017 йил январь ойида Тошкентда Ўзбекистон ва Афғонистон Ташқи ишлар вазирликлари ўртасидаги сиёсий маслаҳатлашувларнинг биринчи босқичи ташкил этилди.

2018 йил октябрь ойида Термиз шаҳрида Афғонистон Ислом Республикасининг Бош консулхонаси очилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Афғонистон бўйича махсус вакилининг тайинланиши Ўзбекистон раҳбарияти томонидан Афғонистон билан алоқаларни босқичма-босқич ва мақсадли ривожлантиришга қаратилаётган катта эътиборнинг яна бир тасдиғидир. Ўзбекистон Афғонистонни Марказий Осиёнинг ажралмас қисми, деб ҳисоблайди ва мамлакатни минтақавий интеграцион жараёнларга кенг жалб қилишга интилоқда.

2020 йил январь ойида Самарқанд шаҳрида минтақадаги барча давлатлар кўмагида Афғонистоннинг «Ҳиндистон – Марказий Осий» мулоқотига қўшилишидек эътиборли воқеа содир бўлди.

Табиийки, Афғонистондаги ижтимоий-иқтисодий инфратузилмани қайта тиклаш ушбу мамлакатдаги вазиятни барқарорлаштиришнинг муҳим шарт ҳисобланади.

2017 йил ноябрь ойида 30 йиллик танаффусдан сўнг Тошкент – Кобул – Тошкент авиақатновининг очилиши кўп қиррали алоқаларимизни янада ривожлантиришнинг яна бир муҳим босқичи бўлди.

Минтақавий ҳамкорликнинг концептуал йўналишларини белгилайдиган муҳим кўрсатмалардан бири БМТ Бош Ассамблеясининг 2018 йил 18 июндаги 72-сессиясида қабул қилинган «Марказий Осий минтақасида тинчлик, барқарорлик ва барқарор ривожланишни таъминлаш учун минтақавий ва халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш» махсус резолюцияси эди.

Таъкидлаш жоизки, ҳужжатни ишлаб чиқиш жараёни Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан 2017 йил сентябрь ойида БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида бўлиб ўтди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Афғонистон билан ҳеч қандай воситачиларсиз тўғридан-тўғри савдо амалиётини бажариш ва ўзбек озиқ-овқат маҳсулотларини ушбу мамлакатга пасайтирилган нархларда етказиб бериш бўйича қарори бу йўналишдаги муҳим қадамлардан бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 23 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги ўз нутқида айтиб ўтганидек, «Афғонистон - Марказий Осийнинг ажралмас қисми. Фақат биргаликда ва яқин ҳамкорлик орқали биз афғон халқининг эзгу орзумидларини рўёбга чиқаришимиз мумкин. Бу борала «Беқарор ва вайронкор вазиятдан – тинчлик ва бунёдкорлик сари» деган тамойил асосида иш олиб бориш муҳимдир. Шу боисдан Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳузурида афғон халқининг дарду ташвишини тинглайдиган, доимий фаолият кўрсатадиган кўмита ташкил этиш лозим. Ушбу кўмитанинг асосий вазифаси Афғонистоннинг

иктисодий ва ижтимоий ривожланишига кўмак беришдан иборат бўлиши зарур»¹.

Икки томонлама муносабатларнинг замонавий тарихида биринчи марта амалга оширилган Ўзбекистон Бош вазирининг Афғонистонга сафари муҳим воқеа бўлди. Мазкур тадбир ўзаро савдо-иктисодий ҳамкорликни янада кенгайтиришда янги истикболли йўналишларни очди.

Таъкидлаш лозимки, 2019 йил 17 июль куни Тошкентда савдо-иктисодий ҳамкорлик бўйича ҳукуматлараро комиссиянинг биринчи йиғилиши бўлиб ўтди. Унинг арафасида Ўзбекистон – Афғонистон бизнес форуми, икки мамлакат ишлаб чиқарувчилари кўرғазмаси ҳамда ҳукумат ва ишбилармон доиралар вакиллари мулоқоти шаклидаги мажлис ташкил этилди.

Бугун Ўзбекистонда афғон капитали иштирокида 300 дан ортиқ корхоналар фаолият юритмоқда, улардан 20 таси 100 фоиз хориж маблағлари ҳисобидан ташкил этилган. Бундан ташқари, Термиз шаҳрида «Термиз карго» логистика маркази ва «Термиз» эркин иқтисодий зонаси, Кобул ва Мозори Шариф шаҳарларида Ўзбекистон савдо уйлари очилган.

Самарали ҳамкорликни амалга оширишда маданий-гуманитар соҳа ҳам муҳим роль ўйнайди. Халқларимиз ўртасидаги асрларга татийдиган алоқалар маданиятлараро ришталарда ҳам ўз ифодасини топган. Афғонистон ҳудудида бугун ўзбек миллатига мансуб 4 миллиондан кўпроқ аҳоли истиқомат қилаётгани ўзаро ҳамкорликка ижобий таъсир ўтказмоқда. Улар ўз меҳнати билан нафақат афғон давлатчилиги асосларини мустаҳкамлашга, балки Ўзбекистон – Афғонистон алоқаларини ҳар томонлама такомиллаштиришга салмоқли ҳисса қўшмоқда.

Таълим соҳаси ўзаро ҳамкорликнинг устувор жиҳатидан бўлиб қолмоқда. 2018 йил январь ойида Термиз шаҳрида афғон фуқароларини ўқитишга ихтисослаштирилган таълим марказининг очилиши бунинг ёрқин ифодасидир. У Афғонистон учун ўзбек тилини ўқитиш ва темир йўл соҳаларида мутахассислар тайёрлаш бўйича ўзига хос масканга айланди.

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи. <https://www.gazeta.uz/uz/2020/09/23/bmt/>

Икки мамлакат маданият ва илм-фан вакиллари делегациялари билан алмашув фаоллашмоқда. Афғонистон делегацияси 2018 йил сентябрь ойида Шаҳрисабзда мақом санъати халқаро фестивалида катнашди, ўзбек олимлари делегацияси Кобулда Абу Райҳон Беруний ҳаёти ва фаолиятига бағишланган халқаро симпозиумда иштирок этди.

Бундан ташқари, 2018 йил декабрь ойида Тошкентда темурийлар сулоласининг атоқли вакили Гавҳаршодбегим ҳаёти ва ижодига бағишланган халқаро симпозиум ўтказилди.

2019 йил июль ойида Тошкентда «Афғонистон XX ва XXI асрлар чорраҳасида: тарихий, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий жиҳатлар, Марказий Осиё мамлакатлари билан ўзаро ҳамкорлик масалалари» мавзусида халқаро конференция ташкил этилди.

Афғонистондаги ички сиёсий вазият барқарорликдан анча узоқда, бироқ бу заминда 32 миллиондан ортиқ аҳоли яшайди. Мамлакат аҳолиси кундалик ҳаётида зарур неъматлардан ушбу муҳитда яшаб баҳраманд бўлишга кўникиб қолган, деса ҳам бўлади. Афғонистонда ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар номенклатураси у қадар катта эмас, аксарият қисмини қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ташкил этади. Мамлакат иқтисодиёти кўп йиллардан буён давом этиб келаётган ҳарбий низо туфайли импортга бутунлай қарам бўлиб қолган деярли. Афғонистон ҳар йили четдан қарийб 7,5 миллиард долларга тенг маҳсулот харид қилади, мамлакатнинг экспорт ҳажми эса, унинг импортидан 9 баробар кам – йилига атиги 800–900 миллион долларни ташкил этади.

2019 йил май ойининг охирида Ўзбекистон – Афғонистон чегарасида маҳсул чегара савдо зонаси фаолият юрита бошлади. Савдо зонаси бир пайтнинг ўзида 300 тагача юк машиналарини қабул қилиш имконига эга бўлган «Termiz kargo» экспорт марказида ташкил этилди. Бу Ўзбекистон томонидан афғон бозорига етказиб берилаётган маҳсулот номенклатурасини ҳамда ҳажмини ошириш учун қўйилган навбатдаги қадамдир.

Оммавий ахборот воситаларида Афғонистондаги сиёсий низоларга чек қўйишга қаратилган музокаралар, шунингдек, инфра-тузилма ва ижтимоий лойиҳалар ҳақидаги ахборотлар мунтазам бериб борилмоқда. Бироқ, ушбу мамлакат иқтисодиёти ва ташқи савдосига оид маълумотлар жуда кам.

Қайси давлатлар Афғонистоннинг асосий савдо ҳамкорлари ҳисобланади ва улар афғон бозорига қандай маҳсулотларни етказиб беради? Афғонистон ташқи бозорларга нимани экспорт қилади? Ушбу мамлакат ташқи савдосида Марказий Осиё давлатларининг роли қандай?

Кўмир ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришга асосланган иқтисодиёт. Ушбу мамлакатнинг ички сиёсий ва ижтимоий вазиятини «барқарор шаклга эга бўлган бекарорлик» деб тавсифлаш мумкин. Бироқ, шунга қарамай, Афғонистон иқтисодиётида ўсиш суръатлари кузатилмоқда. Кўмир қазиб олиш, қишлоқ хўжалиги ва чорвачилик маҳсулотлари мамлакат иқтисодиётининг асосий драйверларидир. Осиё тараққиёт банки (ОТБ)нинг ҳисоботида кўра, иқтисодий ўсиш суръатлари 2018 йилги 2,2 фоизга нисбатан 2019 йилда 2,5 фоизни ташкил этади. Банк таҳлилчиларининг фикрича, бунга сабаб – мамлакатдаги об-ҳаво ўзгаришлари туфайли қишлоқ хўжалигидаги ҳолатнинг яхшиланишидир. Осиё тараққиёт банки (ОТБ)нинг прогнозларига кўра, инфляция даражаси 2019 йилда 3 фоизгача, 2020 йилда 4,5 фоизгача ошади. Шундай бўлса-да, қишлоқ хўжалигининг ривожланиши сабабли озик-овқат маҳсулотлари нархлари олдингидек қолиши кутилмоқда.¹

Афғонистоннинг ташқи савдоси учта асосий хусусиятга эга. *Биринчидан*, импорт ва экспорт ҳажми ўртасидаги жуда катта фарқ мавжуд. 2018 йилда ташқи савдо балансининг салбий сальдоси 6,5 миллиард долларни, савдо айланмаси эса 8,3 миллиард долларни ташкил этди. Бошқача айтганда, мамлакат ташқи савдосининг 78 фоизини импорт ташкил этади.

Иккинчи хусусият шундан иборатки, Афғонистонга қўшни ва географик жиҳатдан яқин давлатлар ушбу мамлакатнинг асосий савдо ҳамкорлари саналади. Умумий импорт ҳажмининг 75 фоизи олтига қўшни мамлакат (Эрон, Покистон, Хитой, Тожикистон, Ўзбекистон ва Туркманистон) ҳамда нисбатан яқин бўлган Қозоғистон ва Ҳиндистон улушига тўғри келади. Мамлакат экспортини оладиган бўлсак, афғон товарларининг 90 фоизи тўртта мамлакат – Покистон, Эрон, Хитой ва Ҳиндистонга юборилади.

Учинчидан, экспортнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва кўмир ишлаб чиқаришга ихтисослашгани. Умумий экспорт

¹ <https://uzanalytics.com> веб-саҳифаси маълумотлари

ҳажмининг 77 фоизини қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, 10,2 фоизини кўмир ташкил қилади.

Албатта, юкорида кўрсатилган барча омилларга ижтимоий ва иқтисодий инфратузилманинг паст ривожлангани ҳамда мамлакат ҳудудида қирк йилдан буён давом этиб келаётган ҳарбий низолар асосий сабабдир.

Осиё тараққиёт банки ҳисоботи муаллифларининг қайд этишларича, Афғонистон ҳукумати иқтисодиётни ривожлантириш учун икки муаммони ҳал этиши зарур. Булар: кадрлар етишмовчилиги ва инфратузилма лойиҳалари учун инвестицияларни рағбатлантиришдир.

Афғон бозори учун кураш. Покистон 2016 йилдан 2018 йилгача афғон бозоридаги ярмидан кўпроқ улушини йўқотди. Бу вақтда Афғонистонга амалга оширилган экспорт ҳажми 2,7 миллиард доллардан 1,1 миллиард долларгача камайди. Покистон – Афғонистон савдо палатаси раиси Зубайр Мотиваланинг маълум қилишича, Покистон экспортининг пасайиши афғон бозорида Ҳиндистон ва Хитой ролининг кенгайиши билан боғлиқ.¹

Покистоннинг афғон бозоридаги улушининг қисқариши ҳаттоки ун, гўшт ва кийим-кечак экспорти сингари соҳаларга ҳам катта таъсир кўрсатган. Савдо палатаси раисининг қайд этишича, Афғонистонда Ҳиндистон ва Хитойдан келадиган анча арзон маҳсулотлар бунга асосий сабаб. Бундан ташқари, афғонлар илгари даволаниш учун Пешоварга (Покистоннинг Афғонистон билан чегарасига яқин шаҳар) борган бўлсалар, энди улар Ҳиндистонни афзал билишмоқда. Афғонистонга экспорт ҳажмининг анча қисқариши сабабли Пешовардаги 200 та ун заводиининг қарийб ярми ёпилгани статистик маълумотларда кўрсатиб ўтилган.

Ўзбекистон Афғонистон иқтисодиётини тиклаш ва ривожлантиришга, афғон халқининг турмушини яхшилашга катта ҳисса қўшмоқда.

Афғонистон билан савдо-иқтисодий ва сармоявий ҳамкорлик нафақат минтақа мамлакатлари, балки бутун жаҳон ҳамжамияти учун ҳам манфаатлидир. Минтақада хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш учун катта истиқболга эга бўлган мазкур йўналишда

¹ <https://uzanalytics.com> веб-саҳифаси маълумотлари.

узок муддатли ўзаро манфаатли ҳамкорликни кучайтириш биз учун устувор аҳамиятга эга.

Қўшни давлатлар билан конструктив ва ўзаро манфаатли алоқаларни ўрнатиш, минтақавий хавфсизлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, жумладан, Афғонистон билан кўп томонлама ҳамкорликни ривожлантириш, Ўзбекистон ташқи сиёсатида муҳим ўрин тутади.

Ўзбекистон ҳар доим Афғонистонда тинчлик ва барқарорликни тезроқ қарор топтириш тарафдори бўлиб, ўзаро савдо айирбошлаш ҳажмини кўпайтириш ҳамда йирик инфратузилмавий ва гуманитар лойиҳаларни амалга ошириш орқали Афғонистон иқтисодиётини тиклаш ва ривожлантиришга, афғон халқининг турмушини яхшилашга катта ҳисса қўшмоқда. Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон ва Афғонистон ўртасидаги савдо-иқтисодий ва сармоявий ҳамкорлик катта истиқболларга эга ва сўнгги уч йил ичида жадал ривожланиб бормоқда.

Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон Президенти этиб сайланганидан сўнг бу икки қўшни ва қардош мамлакатларнинг ўзаро муносабатларида янги саҳифа очилди. 2017 йилнинг январида Ўзбекистоннинг ҳукумат делегацияси Афғонистонда бўлиб кайтди. Шу даврда Афғонистон Президенти расмий ва ишчи ташрифлар билан Тошкентга икки марта ташриф буюрди. Бундан ташқари, икки давлат раҳбарлари мунтазам равишда телефон орқали мулоқотлар олиб боради, охириги шундай суҳбат 2020 йилнинг 2 августида бўлиб ўтди, унда Афғонистоннинг барқарор ривожланишига кўмаклашиш ва уни минтақавий иқтисодий жараёнларга фаол жалб қилиш мақсадида устувор инфратузилма ва инвестиция лойиҳаларини илгари суриш бўйича ишларни кучайтиришга катта эътибор қаратилди.

Эпидемиологик вазиятнинг оғирлашиши кўплаб мамлакатларда, жумладан, Афғонистонда ҳам кузатилди. Ўзбекистон Президентининг ташаббуси билан жорий йилнинг апрель ойида Афғонистонга 600 тонналик инсонпарварлик ёрдами, хусусан, ҳимоя комбинезонлари, натрий гипохлорид, респираторлар, кўлқоплар, пирометрлар, болалар учун кийим-кечак, ҳамда озик-овқат маҳсулотлари жўнатилди. Таъкидлаш жоизки, бу биринчи гуманитар ёрдам эмас, 2018 йилнинг январь ойида Афғонистонга Ўзбекистон Президенти номидан 25 та автобус ва қишлоқ хўжалиги техникаси беғараз

юборилган эди. Июнь ойида эса қурғокчилик оқибатида Афғонистонда экинлар зиён кўргани муносабати билан ушбу мамлакатга гуманитар ёрдам сифатида 3 минг тонна озиқ-овқат юборилди.

Афғон ёшлари учун Термиз шаҳридаги ўқув маркази. Афғонистонда талаб юқори бўлган кадрларни тайёрлашга кўмаклашиб мақсадида Термиз шаҳрида «Ўзбек-афғон» таълим маркази ташкил этилиб, унда ўзбек филологияси, темир йўл транспорти, қишлоқ хўжалиги ва бошқа мутахассисликлар бўйича 200 нафарга яқин афғон ёшлари таҳсил олмақда. Шу билан бирга, таълим харажатларининг ярмини афғон томони тўлайди, қолган қисмини Ўзбекистон томони қоплайди.

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Европа Иттифоқи ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт дастури (БМТ ТД)нинг Ўзбекистондаги ваколатхоналари ўқитиш учун таълим грантларини оладиган афғон аёлларининг иқтисодий имкониятларини қўллаб-қувватлашга қарагилган трансчегаравий ташаббусни эълон қилишди. Европа Иттифоқи ушбу ташаббусни молиялаштириш учун 2 миллион евро миқдорида грант ажратди. Ушбу грант 2025 йилгача БМТ ТД томонидан амалга оширилади. Мазкур грант доирасида афғонистонлик ёш аёллар Тошкент аграр университети кўмагида қишлоқ хўжалиги соҳасида билим олишади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Президенти Афғонистонда махсус Халқаро таълимни қўллаб-қувватлаш жамғармасини ташкил этиш ташаббуси билан чиқди. Жамғарманинг асосий мақсади ёшларни зарур бўлган мутахассисликлар бўйича ўқитиш, иқтидорли талабалар ва ёш олимларга стипендия ва грантлар беришдир.

Икки томонлама ҳамкорлик истикболлари. Ўзбекистон ва Афғонистон савдо-иқтисодий ва сармоявий ҳамкорликни янада кенгайтиришдан ўзаро манфаатдор ва нафақат савдо соҳасида, балки сармоявий соҳада ҳам иқтисодий ҳамкорликнинг янги йўналишларини излашга интилмақда.

Транспорт ва энергетика ҳамкорлигининг стратегик йўналишлари бўлиб қолмақда. Ўзбекистонлик мутахассислар ва инвестициялар иштирокида Афғонистондаги 5 та тўқимачилик ва 3 та ёғ-мой корхонасини тиклаш бўйича ишлар давом эттирилади. Ҳамкорликнинг истикболли йўналиши сифатида Ўзбекистон корхоналари Афғонистон Ислон Республикаси худудида йўллар-

ни реконструкция қилиш ва сув иншоотларини куриш бўйича амалга ошириладиган лойиҳаларда иштирок этиши ҳам мумкин.

Бундан ташқари, «Термиз карго» логистика марказининг ва-зифаларини, масалан, унинг базасида зарур инфратузилмага эга бўлган улгуржи-тарқатиш марказини, шу жумладан, омборхоналар ташкил этиш, шунингдек, у ерда фаолият юритаётган тадбир-корлик субъектлари учун солиқ ва божхона преференцияларини тақдим этиш орқали такомиллаштириш ва кенгайтириш мақсадга мувофиқдир. Афғонистон билан чегарадош ҳудудда қўшма корхоналар (ун, нон маҳсулотлари, ўсимлик мойи, қурилиш материаллари, тўқимачилик, пойабзал ва бошқа маҳсулотлар) яратиш бўйича чегара савдосини ривожлантириш ва инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун шароитларни яхшилашни давом эттириш зарур. Шунингдек, Афғонистон мраммарини қайта ишлаш ва бошқа мамлакатларга тайёр маҳсулотларни экспорт қилиш учун турли хил яримтайёр маҳсулотларни Ўзбекистонга етказиб бериш масаласи ўрганилмоқда.

Қишлоқ хўжалиги ҳам ҳамкорликнинг истиқболли йўналишларидан биридир. Афғонистон қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг йирик ишлаб чиқарувчиси бўлиб, қўшлаб товар турлари бўйича бу соҳа биздагига ўхшаш. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш йўлга қўйилганини ҳисобга олсак, бу кооперация алоқалари, қўшма корхоналар ва ишлаб чиқариш занжирларини шакллантириш учун имкониятлар очади. Ўз навбатида, афғон мутахассислари Сурхондарё вилоятида доривор ўтлар (15 гектар) ва дўлана (йилига 100 тонна) етиштириш бўйича лойиҳаларга сармоя киритишга қизиқиш билдиришган.

Афғонистон билан савдо-иқтисодий алоқаларнинг ҳозирги ривожланиш даражасини ҳисобга олган ҳолда, савдо-иқтисодий алоқаларни тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий базани кенгайтириш мақсадга мувофиқдир. Хусусан, мамлакатимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни қўшни давлат бозорига экспорт қилиш ҳажмини кўпайтириш ва турларини кенгайтириш учун Афғонистон билан имтиёзли савдо тўғрисида шартнома тузиш имкониятларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Бундан ташқари, Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган дори воситалари ва тиббиёт буюмларини рўйхатдан ўтказиш натижаларини Афғонистонда тан олиш тўғрисида

келишувларга эришиш Афғонистонга маҳаллий фармацевтика маҳсулотларини етказиб бериш имкониятларини кенгайтирар эди, унга бўлган талаб коронавирус пандемияси шароитида факат ошиб боради.

Ўзбекистоннинг Афғонистон билан ҳамкорлиги нафақат икки томонлама, балки «Бир макон – бир йўл», «CASA-1000» электр узатиш линияси, Туркменистон – Афғонистон – Покистон – Ҳиндистон (ТАПИ) магистрал газ қузури каби халқаро лойиҳаларни амалга оширишда иштирок этиш доирасида ҳам ривожланиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, Афғонистон билан савдо-иқтисодий ва сармоявий ҳамкорлик нафақат минтақа мамлакатлари, балки бутун жаҳон ҳамжамияти учун катта истиқболга эга ва мазкур йўналишда узоқ муддатли ўзаро манфаатли ҳамкорликни ошириш биз учун муҳимдир.

Маълумки, 2020 йилнинг 13 сентябрь куни Доҳада (Қатар) Афғонистонда тинчлик ва барқарорликни ўрнатиш бўйича узоқ кутилган афғонлараро музокаралар бошланди. Қобул ҳукумат делегациясининг «Толибон» ҳаракати билан учрашуви Афғонистонда тинчлик ўрнатиш учун тарихий имконият сифатида баҳоланмоқда.

Афғонистонда тинчликка эришиш ҳақида сўз борар экан, Афғонистон вакиллари, шунингдек, ушбу юртда барқарорлик ўрнатиш жараёнларига жалб этилган мамлакатлар сиёсатчи ва экспертлари бунда Тошкентнинг роли ҳам муҳим эканини алоҳида эътироф этишди. Бундан ташқари, айнан Ўзбекистон Президентининг Афғонистондаги вазиятни барқарорлаштириш бўйича ташаббуслари афғон музокаралари жараёнини қайта тиклашга ва ташқи иштирокчиларнинг вазиятга бўлган муносабатини тубдан ўзгартиришга ёрдам бергани сир эмас.

Американинг «The Diplomat» нашри шарҳловчиси Жеймс Дюрсов Ўзбекистоннинг Афғонистондаги тинчликка қўшган ҳиссасига бағишлаб ёзган сўнгги мақоласида «Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2016 йилда ҳокимият тепасига келиши минтақанинг Афғонистонга нисбатан қарашларини ўзгартирди ва бу мамлакатнинг Марказий Осиёнинг бир қисми сифатида тан олинishiга ҳисса қўшди. Марказий Осиёдаги мамлакатларнинг Афғонистонни минтақа иқтисодиётига қўшилишига ёрдам бериши

бу ерда ҳукуматни мустаҳкамлаб, фуқаролар урушининг олдини олишга имкон бериши мумкин», дея қайд этди.¹

Ўзбекистон раҳбарининг ушбу мамлакатни фақат таҳдид манбаи сифатида қабул қилишни тўхтатиш ва Афғонистонга имкониятлар нуқтаи назаридан қарашни бошлашга қаратилган чакириғи халқаро миқёсда кенг қўллаб-қувватланди. Ҳозирги кунда Афғонистонни минтақавий иқтисодий жараёнларга жалб қилиш зарурлиги тўғрисида умумий тушунча мавжуд.

Ушбу ғоя Тошкент конференцияси, шунингдек, 2017 йил ноябрь ойида Ашхободда бўлиб ўтган Афғонистон бўйича минтақавий иқтисодий ҳамкорликнинг еттинчи конференцияси ва 2018 йил май ойида Душанбеда бўлиб ўтган терроризм ва зўравон экстремизмга қарши кураш бўйича халқаро конференция иштирокчилари томонидан қўллаб-қувватланди.

Бундан ташқари, иқтисодий ривожланиш дастурлари Афғонистонда миллий ярашувга эришиш учун бирлаштирувчи тамойил бўлиб хизмат қилиши ва Афғонистондаги вазиятни сиёсий жиҳатдан тартибга солиш жараёнининг ижтимоий-иқтисодий асосини ташкил этиши мумкин, деган тушунча шаклланиб бормоқда.

Хусусан, Марказий Осиё бўйича етакчи немис мутахассиси Гюнтер Кнабенинг таъкидлашича, «Ўзбекистоннинг Афғонистон бўйича стратегияси иқтисодий ва сиёсий муаммоларни ҳал қилиш учун асос бўлиши мумкин ва урушлардан узоқ вақт азият чекаётган мамлакатда можарони тугатишга ёрдам беради»².

Шу боис айтиш мумкинки, бугунги кунда пайдо бўлаётган вазиятдан фойдаланиб, тинчлик жараёнининг давомийлиги ва таракқиётини таъминлаш, зиддиятли томонларни яраштиришга қаратилган саъй-ҳаракатлар билан бир каторда, Афғонистоннинг иқтисодий келажагига сармоя киритишни бошлаш, мамлакат ичидаги қарама-қаршиликнинг барча иштирокчиларига тинч ижо-

¹ https://dunyo.info/cyrl/site/inner/mutahassis_fikri_afgoniston_boyicha_toshkent_halqaro_konferentsiyasi_afgonlararo_tinchlik_zharaionining_boshlash_nuqtasi_boldi-XEt – Стратегик ва минтақаларо тадқиқотлар институти эксперти: Афғонистон бўйича Тошкент халқаро конференцияси – афғонлараро тинчлик жараёнининг бошланиш нуқтаси бўлди. 13 сентябрь 2020 йил.

² <https://dunyo.info> – Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлигининг «Дунё» ахборот агентлиги расмий веб-саҳифаси.

дий меҳнат ва минтақавий ҳамкорликнинг ҳақиқий самараларини кўрсатиш жуда муҳимдир.

Хуллас, олдинда ҳали мураккаб иш турибди. Кўплаб қийин, нозик муаммолар сақланиб қолмоқда. Аслини олганда, АҚШ ва толиблар ўртасидаги битим тинчликка олиб борувчи йўлнинг ниҳояси эмас, балки фақат бошланишидир. Афғонистонни тинч йўллар билан қайта тиклашга қаратилган барча масалалари бўйича конструктив мулоқотни давом эттириш жуда муҳимдир. Бу жараён ҳар қандай ташқи аралашувдан холи бўлиши керак. Бошқача айтганда, Афғонистон тақдири афғонларнинг ўз қўлидадир. Афғонистонда тинчликни таъминлаш, бу – фақатгина хавфсизлик муаммоларини ҳал қилишдангина иборат эмас. Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, «тинчликка интилишнинг асосий шарти, бу – Афғонистон учун минтақавий ва халқаро миқёсда келишилган, яхлит ва кенг қамровли тинчлик дастурини ишлаб чиқиш ва амалга оширишдир».

Иқтисодий тикламасдан, аҳолининг мураккаб ижтимоий муаммоларини ҳал қилмай туриб, Афғонистонда тинчликка эришиб бўлмайди. Мамлакатнинг иқтисодий келажагига сармоя киритишни давом эттириш муҳим. Бу жараёни умуман тўхтатиб бўлмайди. Инсонпарварлик дастурлари ва лойиҳаларини молиялаштиришни қисқартиришга йўл қўймаслик керак. Марказий Осиеънинг тинчлиги, хавфсизлиги, барқарорлиги, фаровонлиги Афғонистондаги вазиятнинг барқарорлашиши билан бевосита боғлиқ. Ўзбекистон Президенти бир неча бор, жумладан, БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида таъкидлаганидек, «Афғонистон муаммосини ҳал этмасдан туриб, тинч ва гуллаб-яшнаётган Марказий Осиеъ ҳақида гапириш мумкин эмас». Бир ёдга олайлик, айнан тинчлик мақсадида Тошкент конференциясида Ўзбекистон ташаббуси билан «Толибон»ни тинчлик музокаралари жараёнига жалб этиш учун туртки берилди. Бундан ташқари, халқаро ҳамжамият тинчлик жараёнини фақат Афғонистонга қўшни бўлган давлатларнинг фаол иштирокида амалга ошириш мумкинлигини англаб етди. Биз юқорида таъкидлаб ўтган Тошкент конференцияси турли позицияга эга давлатлар – Покистон ва Ҳиндистон, Эрон ва Саудия Арабистони, Қатар ва Бирлашган Араб Амирликлари, дунёдаги энг катта ўйинчилар – Вашингтон, Мос-

ква ва Пекиннинг мавқеини сезиларли даражада бир-бирига яқинлаштирди.

Афғонлараро тинчлик келишуви иш бериб, ушбу мамлакатда якуний тинчликка эришилса, тинч Афғонистон Марказий Осиё учун энг қисқа йўл орқали денгиз коммуникацияларидан фойдаланиш, транспорт йўлақларимизни диверсификация қилиш ва шу билан маҳаллий маҳсулотларни экспорт қилиш учун кенг бозорларни очиш, икки овора қуруқлик билан ўралган мамлакатимиз маҳсулотларининг рақобатбардошлилигини ошириш имкониятини яратади.

Хулоса қилиб айтганда, буларнинг барчаси Ўзбекистоннинг Афғонистон Ислом Республикаси билан иқтисодий ҳамкорлигини янада кенгайтириш ва мустаҳкамлашда муҳим аҳамият касб этади.

4.2. Афғонистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ҳамда Марказий Осиё давлатлари билан ташқи иқтисодий алоқаларининг ўрнатилиши

Биз Афғонистонни Марказий Осиёнинг ажралмас қисми сифатида қабул қиламиз. 2018 йил март ойида ўтказилган Афғонистон бўйича олий даражадаги Тошкент конференцияси афғон муаммосини ечиш учун халқаро ҳамжамият саъй-ҳаракатларини сафарбар этишда янги босқич бўлди.

Минтақада иқтисодий интеграция жараёنларига Афғонистонни кенг жалб этиш мақсадида «Сурхон – Пули Хумри» электр узатиш тармоғини, Мозори Шарифдан Ҳинд океани портларига чиқадиган темир йўл қурилиши каби йирик инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишга киришдик.

Президент Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, Афғонистонда тинчлик ва барқарорлик ўрнатиш масалалари Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг доимий эътибор марказида бўлиб қолиши зарур.

Фақат биргаликда ва яқин ҳамкорлик орқали биз афғон халқининг эзгу орзу-умидларини рўёбга чиқаришимиз мумкин. Бу борада «Беқарор ва вайронкор вазиятдан – тинчлик ва бунёдкорлик сари» деган тамойил асосида иш олиб бориш муҳимдир. Шу боисдан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳузурида афғон халқининг дарду ташвишини тинглайдиган, доимий фаолият кўрсатадиган

қўмита ташкил этиш лозим. Ушбу қўмитанинг асосий вазифаси Афғонистоннинг иқтисодий ва ижтимоий ривожлашишига қўмак беришдан иборат бўлиши зарур.

Геосиёсий нуқтаи назардан ўта муҳим нуқтада жойлашган Афғонистон азалий рақобатдаги Шарқу Ғарб манфаатлари тўқнашадиган асосий нуқтага айланди. Буюк давлатчилик шовинизми, суверен давлатларнинг ички ишларига сурбетларча аралашishi сингари турли сиёсий найранг ва ўйинлар қурбони бўлди. Иккинчидан, маҳаллийчилик, миллатчилик ва бошқа иллатлар. Афғон этносининг асоси ҳисобланган пуштунлар мамлакат аҳолисининг 40 фоизини, ҳазарийлар 9 фоизини, ўзбеклар 9 фоизини, тожиклар 27 фоизини ташкил этади. Яна бир қанча миллат ва элатлар улар билан бирга умргузаронлик қилмоқда. Бироқ умумий манфаатлар агрофида бирлашиб, ақлий салоҳиятни тараққиётга хизмат қилдириш, тор маҳаллийчилик иллатларига барҳам бериб, ҳиссиётларни жиловлаб, ақлга суяниб яшаш фазилати кейинги пайтда кўзга ташланмаяпти. Миллатлараро готувлик ва бағрикенглик сингари умуминсоний кадрият ўз моҳиятини йўқотган. Натижада, ана шундай қийин, ўзаро низолар авж олган ўта мураккаб ижтимоий вазият мамлакат тараққиётини издан чиқарди. Бугунги кунда Афғонистон жаҳон ҳамжамятида геосиёсий, иқтисодий ва маданий нуқтаи назардан кенг имкониятларини сақлаб қолмоқда. Жумладан, у собиқ советлар маконини Хитой ва Ҳинд океанига қадар бўлган улкан ҳудуд билан туташтириб турувчи халқаро транзит ва иқтисодий ҳамкорлик родини бажаришда муҳим таянч вазифасини бажаради. Бир қатор хорижий давлатлар Афғонистонда йирик лойиҳаларни амалга оширишдан манфаатдор эканликларини билдиришмоқда. Жумладан, Туркманистон – Афғонистон – Покистон – Ҳиндистон газ қувурини ўтказиш ҳозирги замоннинг энг катта лойиҳаларидан бири ҳисобланади. Ушбу лойиҳа амалга оширилса, бу табиий газ экспортда энг самарали трасса, Туркманистон газини ўтказувчи ҳозиргача мавжуд бўлган Россия ва Хитой ҳудудидан ўтган трассага нисбатан анча кам чиқимли ва самарадор лойиҳа бўлиб қолади. Бундан ташқари, Афғонистонда Марказий Осий мамлакатлари ва Покистонни боғлаб турадиган темир йўл, улкан қувватга эга бўлган электр энергияси тармоғи қурилиши ушбу улкан ҳудуднинг истикболдаги тараққиётини белгилаб бера-

диган лойиҳадир. Айни пайтда Ўзбекистон томопида қурилаётган темир йўл Эрон лойиҳаси асосида амалга оширилаётган иншоот билан улашиб, Хиротгача бўлган маҳобатли замонавий Ипак йўлини тиклашга ҳизмат қилади. Ушбу ташаббусларнинг ҳаммаси аниқ ҳисоб-китобларга ва натижага асосланган.

Афғонистон табиий ресурсларни ташиш билангина кифояланмайди, у улкан ишлаб чиқариш имкониятларига ҳам эга. Ўлкада жуда катта нефть ва газ захиралари, мис, кимматбаҳо тошлар, уран ва бошқа конлар ҳам топилган. Бошқача айтганда, ушбу мамлакатда Менделеев жадвалидаги барча элементларни топиш мумкин. Ана шу улкан табиий бойликларни, ерости ва ерусти манбаларини фойдаланишга топширишда бахтга қарши бу ердаги хавфсизликнинг кафолатланмагани, турли қуролли тўқнашулар ва жангу жадалларнинг мавжудлиги монелик қилмоқда. Айни пайтда, мамлакатда ишсизлик даражаси жуда юқори. Аҳолининг 35 фоизи фойдали меҳнат билан шуғулланмайди. Тоза ичимлик сувининг етишмаслиги, ёқилғи-энергетика танқислиги, таълим ва тиббий хизмат даражасининг қониқарсизлиги, хавфсизликнинг кафолатланмагани жамиятда иқтисодий, ижтимоий ва маънавий-руҳий инкирозни тобора чуқурлаштирмоқда.

Ўзбекистон – Афғонистон ҳамкорлиги узоқ тарихга эга. Бизнинг қадимий маданиятимиз, яқин қўшничилик муносабатларимиз, турмуш тарзимиздаги ўхшашликларнинг мавжудлиги, урф-одатлар, анъаналаримизнинг уйғунлиги шундан далолат беради. Бирок, тарихий тақдир маълум чегаралар туфайли бизни ажратиб турибди. Биз бир-биримизга бефарқ эмаслигимизни, бир-биримизнинг ютуқларимиздан манфаатдор эканимизни ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди. Буни Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев кўп марта таъкидламоқда. Халқимизда «Қўшни танланмайди, қўшнини Худо беради», «Қўшнинг тинч – сен тинч» деган пурҳикмат мақоллар бор. Бу ҳаётий ҳақиқат асрлар мобайнида исботини топган. Бугун эса яна ҳам долзарблик касб этмоқда. Ҳозирги замон цивилизацияси талаблари нуқтаи назаридан қараганда, Ўзбекистон ташқи сиёсий фаолияти қўшни мамлакатлар билан дўстлик ва ҳамкорлик муносабатларини янада ривожлантириш сингари соф тинчликсевар сиёсатга асосланади. Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг сиёсий қарашларида бу масала алоҳида мавқе касб этади. Жумладан, Президент томонидан ишлаб чиқилган

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишига бўйича Ҳаракатлар стратегиясида бу масала алоҳида қайд этилган.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолиятини ҳамда хорижий давлатлар билан икки томонлама муносабатларни ривожлантиришда савдо соҳасида ҳамкорликни йўлга қўйиш истиқболли йўналишлардан саналади. Ўзбекистоннинг Афғонистон Ислом Республикаси билан ўзаро савдо-иқтисодий алоқалари тизимини ҳар томонлама такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади. Чунки, Ўзбекистон ва Афғонистоннинг иқтисодий манфаатлари бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиб, бу энергетика, транспорт алоқалари, табиий бойликлар, сув масалалари ва бошқа соҳаларда ўз аксини топади. Сўнгги йилларда Ўзбекистон Афғонистон билан очиқ иқтисодий алоқани йўлга қўйиш бўйича бир қатор ислохотларни амалга оширмоқда.

Икки томонлама савдо-иқтисодий ҳамкорликни янада ривожлантириш мақсадида Афғонистон Ислом Республикаси Президенти Ашраф Ғанининг 2017 йил 4–6 декабрь кунлари Ўзбекистон Республикасига амалга оширган давлат ташрифи мобайнида 20 та битим ва 40 шартнома имзоланди.

Шу ўринда Ўзбекистоннинг Афғонистондаги савдо фаолиятини ривожлантиришнинг долзарблиги куйидаги жиҳатларда намоён бўлишини таъкидлаш лозим:

Биринчидан, Афғонистон Ўзбекистон ташқи сиёсий-иқтисодий фаолиятида асосий устувор йўналиш этиб белгиланган.

Иккинчидан, экспорт таркибини ва географиясини диверсификация қилиш, давлатлараро савдо-иқтисодий ҳамкорлик 2017–2021 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг 3.2-бандида белгилаб берилган.

Учинчидан, Ўзбекистон ва Афғонистоннинг ўзаро савдо-иқтисодий ҳамкорлигини ривожлантиришда ишга солинмаган имкониятлар мавжуд. Ҳозирги кунда янги йўналиш бўлиб ҳисобланаётган Ўзбекистоннинг Афғонистон билан савдо ҳамкорлиги, географик ва транспорт инфратузилмасидан самарали фойдаланиш орқали Афғонистон иқтисодиётида ижобий ўзгаришларни амалга ошириш ҳамда Ўзбекистон учун экспорт диверсификациясини кенгайтириши мумкин.

Ўзбекистон ва Афғонистон ўртасидаги иқтисодий муносабатлар икки мамлакат раҳбарларининг сиёсий иродаси натижасида янги босқичда ривожланмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев Марказий Осиё давлатлари ва Афғонистон билан амалий, ўзаро манфаатли ва яхши қўшничилик муносабатларини шакллантириш, минтақада хавфсизликни таъминлашни ташқи сиёсатнинг устувор йўналиши сифатида белгилади.

Шунингдек, 2017 йил 4–6 декабрь кунлари Афғонистон Ислом Республикаси Президенти Ашраф Ғанининг Ўзбекистонга расмий ташрифи икки мамлакат ўртасида савдо-иқтисодий ҳамкорликни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарди. Музокаралар якунида хавфсизлик, энергетика ва транспорт масалалари бўйича 20 та қўшма ҳужжат, шунингдек, Афғонистонга қурилиш материаллари, озиқ-овқат маҳсулотлари, бугдой, маиший техника, транспорт воситалари ва бошқаларни етказиб бериш учун 500 миллион АҚШ долларилек 40 та шартнома имзоланди.

Бундан ташқари, икки мамлакат раҳбарлари ўртасида тузилган шартномалар вазирлик ва идоралар раҳбарлари даражасидаги алоқаларни кучайтирди. 2017–2018 йилларда Ўзбекистонга Афғонистондан 20 дан ортиқ делегациялар ташрифи давомида савдо-иқтисодий муносабатларни янада ривожлантиришга оид 50 дан зиёд келишувларга эришилди.

Ўзбекистон ва Афғонистоннинг савдо алоқаларида товар айирбошлаш кўрсаткичи охириги йилларда барқарор ўсиш тенденциясига эга эмас, лекин ўзаро ташқи савдо айланмасини ошириш ва таркибини кенгайтириш учун иқтисодий ҳамкорлик ривожлантирилмоқда. Хусусан, икки давлат ўртасидаги 2014 йилда ташқи савдо айланмаси 601,7 миллион долларни ташкил қилган бўлса, 2015 йилда 445,1 миллион АҚШ доллари ва 2016 йилда 519,7 миллион АҚШ долларига тушиб кетди. 2017 йилда 617,1 миллион АҚШ долларига кўтарилди, лекин 2018 йилга келиб 600,6 миллион АҚШ долларини ташкил этди. Шу жумладан, Афғонистон умумий импортида Ўзбекистоннинг улуши 2014–2018 йилларда 5 фоиздан 10 фоизгача бўлган даражани ташкил қилмоқда. 2018 йилда Ўзбекистондан импорт 598,5 миллион АҚШ долларини ёки Афғонистоннинг умумий импортида 7,5 фоизни ташкил этди. Афғонистоннинг Ўзбекистонга экспорти 2016–2018 йилларда

Ўртача 2 миллион АҚШ долларидан ортиқроқ улушни ташкил этиб, бу Афғонистон умумий экспортда 1 фоизни ҳам ташкил этмайди (4.1-жадвал).

4.1 - ж а д в а л

2014–2018 йилларда Ўзбекистон-Афғонистон ўртасидаги ташқи савдо айланмаси (миллион АҚШ доллари)

Кўрсаткичлар	Ўлчов	2014 йил	2015 йил	2016 йил	2017 йил	2018 йил
Ўзбекистон: умумий импорт	млн. долл.	13 984,3	12 416,6	12 137,6	13 055,4	19 557,4
Ўзбекистон: умумий экспорт	млн. долл.	13 545,7	12 507,6	12 094,6	13 927,8	14 257,9
Ўзбекистон: умумий импорт	млн. долл.	0,8	0,6	2,4	2,2	2,0
Афғонистон: умумий импорт	млн. долл.	7 729,2	7 722,9	6 534,1	7 792,0	7 885,0
Афғонистон: умумий экспорт	млн. долл.	570,5	571,4	596,4	831,9	954,7
Афғонистон: Ўзбекистондан импорт	млн. долл.	601,0	444,4	517,3	614,9	598,5
Ўзбекистондан импортнинг Афғонистоннинг умумий импортидаги улуши	%	7,7	5,7	7,9	7,8	7,5
Афғонистондан импортнинг Ўзбекистоннинг умумий импортидаги улуши	%	0,005	0,004	0,019	0,016	0,10
Ўзбекистоннинг умумий экспортида Афғонистонга экспортнинг улуши	%	4,436	3,553	4,277	4,419	4,197
Афғонистоннинг умумий экспортида Ўзбекистонга экспортнинг улуши	%	0,140	0,105	0,402	0,264	0,20

Шунингдек, 2017 йилда Ўзбекистоннинг экспорти, асосан, электр энергияси – 23,6 фоиз, қора мегалл – 17,6 фоиз, истеъмол товарлари ва мева-сабзавотлар – 17,5 фоиз, транспорт хизматлари – 17,4 фоиз, буғдой – 8,4 фоиз, минерал ўғитлар – 5,6 фоиз, нефть маҳсулотлари – 4,5 фоиз каби маҳсулотлардан, импорт эса, асосан, вагон таъмирлаш – 33,6 фоиз, транспорт хизматлари – 43,3 фоиз, тери ва жун хомашёси – 7,9 фоиз сингарилардан иборат бўлди.

Бундан ташқари, 2018 йил мобайнида Афғонистон 7 885 миллион АҚШ долларилек 331 турдаги товарларни импорт қилган, шундан Ўзбекистон 598,5 миллион АҚШ долларилек 51 турдаги

махсулот экспорт қилган. Ушбу кўрсаткич Афғонистон умумий импортининг 7.5 фоизини ташкил қилади. Бундан аниқ бўладики, Ўзбекистон ва Афғонистон ўртасидаги савдо имкониятларидан тўлиқ фойдаланилмапти. Шу сабабли бу мамлакат билан савдо алоқаларини ривожлантириш фойдали ҳисобланади.

Шу билан бирга, Ўзбекистонда вазирлик ва ташкилотлар томонидан 2018 йилда товар айланмасини яқин йилларда 1 миллиард АҚШ долларигача етказиш бўйича аниқ таклифлар ишлаб чиқиш бўйича ташаббусларни инobatга олган ҳолда, «йўл харитаси» шакллантирилди. Шунингдек, ушбу мақсадни амалга ошириш учун 2018 йил 20 июнда Ўзбекистон ва Афғонистон хусусий секторлари ўртасидаги мулоқотнинг биринчи босқичи бўлиб ўтди. Лекин 2018 йилда икки давлат товар айланмаси 600,6 миллион АҚШ долларини ташкил этиб, Ўзбекистон экспорти – 598,5 миллион АҚШ доллари, импорти – 2 миллион АҚШ долларидан иборат бўлди. Шунини айтиш жоизки, Ўзбекистоннинг корхона ва ташкилотлари томонидан маҳсулотларни экспорт қилишда Афғонистон бозорининг таркибий жиҳатлари ўрганилмапти. Натижада, икки давлат ўртасида савдо ҳамкорлигини ривожлантиришга қаратилган «йўл харитаси»га киритилган мажбуриятлар ўз вақтида ва тўлиқ бажарилмапти.

Ўзбекистон ва хориж давлатларининг Афғонистонга нисбатан олиб бораётган божхона сийсати ҳамда амалга ошираётган лойиҳалари Ўзбекистон ва Афғонистоннинг савдо-иқтисодий муносабатларига ташки ижобий омил бўлиб таъсир қилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон «Хайратон» кўприги орқали олиб ўтиладиган ҳар бир вагон юк (ёки 40 тонналик контейнер) учун 180 АҚШ доллари, 20 тонналик контейнерлар учун эса 90 АҚШ доллар миқдоридан транзит тўлови белгиланган. Бу эса Ўзбекистон ҳудуди орқали Афғонистонга товарлар экспорт-импорт ҳажмини оширади. (Қиёслаш учун: шу турдаги юклар учун Тожикистон 240 ва 120 АҚШ доллари миқдоридан нарх белгиланган).

Шунингдек, 2017 йилгача Афғонистон аҳолисининг 700 минг тонна буғдойга бўлган талабининг 80 фоизини Қозоғистон тадбиркорлари қондириб келаётган эди. Лекин, 2017 йилга келиб Ўзбекистонда Қозоғистон буғдойининг импорти ва уни ишлаб чиқарувчилар учун божхона ва солиқ имтиёзлари қўллана бошланди. Шу сабабли Қозоғистон корхоналари Афғонистон бозорига ун

экспорт қилишда Ўзбекистон компанияларига нисбатан тоннасига 22 АҚШ доллари миқдорига кам фойда олмақда ҳамда Афғонистон ун бозорининг 50 фоизини йўқотди. Бу Ўзбекистон ун ишлаб чиқарувчилари Афғонистон бозорида Қозоғистон тадбиркорлари билан рақобатга киришганидан далолат беради.

Шу билан бирга, 2018 йил 1 мартдан бошлаб Покистон Афғонистон товарларидан Европа Иттифоқи стандартларини талаб қилмоқда ҳамда 120 турдаги афғон товарларига нисбатан бож ставкаларини кўтарди. Оқибатда, Покистон афғон бозорида ўзининг 50 фоиз улушини йўқотди.

Бундан ташқари, 2008 йилда узунлиги 191 км га тенг бўлган Хаф (Эрон) ва Ҳирот (Афғонистон) темир йўли қурилиши бошланган эди. Бугунги кунга келиб Эрон ҳудудида бу лойиҳа бўйича барча қурилишлар битказилди ва жами бўлиб Эрон томонидан 200 миллион АҚШ доллари сарфланди. Ушбу лойиҳа «Термиз – Кобул» темир йўлининг давоми сифатида Ўзбекистоннинг Афғонистон орқали Эрон портларига боғланиш имкониятларини оширади.

Ўзбекистоннинг Афғонистон ҳудудида амалга ошираётган транспорт-логистика, бож ва нарх сиёсатида бошқа давлатларнинг муқобил қўллаётган лойиҳалари ҳамда Амударё ҳавзасида режалаштирилаётган дастурлари ташқи салбий омил сифатида икки давлатнинг савдо-иқтисодий муносабатларига таъсир қилмоқда. Хусусан, 2017 йил 24 ноябрда Ашхобод шаҳрида Афғонистон ва Туркменистон темир йўллари вазирликлари ўртасида ўзаро ҳамкорлик бўйича меморандум имзоланди. Меморандум доирасида Туркменистоннинг Серхатобод станциясини Афғонистоннинг Турғунди станцияси билан бирлаштириш ҳамда Акина (Туркменистон) – Маймана (Афғонистон) темир йўли орқали икки давлат ўртасидаги товар айланмасини 2 баробарга ошириш режалаштирилган.

Шунингдек, 2018 йил 1 майдан Туркменистон Афғонистон товарлари учун импорт божи бўйича 50 фоиз имтиёз берди. Бу имтиёзлар Покистоннинг Афғонистон бозорларига нисбатан қўллаган санкцияси ҳамда Афғонистон товарларининг транзити учун божларни Ўзбекистон томони пасайтирганидан (хар бир контейнер учун олиндиган 2 500 АҚШ доллари 1 250 АҚШ долларига туширилди) сўнг жорий этилди. Бу шундан далолат берадики, Афғо-

нистон товарларининг импорт-экспорти ва транзити учун Туркменистон Ўзбекистонга асосий рақобатчи сифатида афғон бозорига кириб келмоқда.

Бундан ташқари, Хитойнинг CNPC компанияси 2012 йилнинг февраль ойида расмий Кобул билан келишув имзолаган бўлиб, унга кўра, Афғонистоннинг «Watan Oil & Gas» компанияси билан биргаликда Афғонистон шимолидаги Амударё ҳавзасида жойлашган Сарипул ва Фарёб вилоятларидаги 3 та нефть қонида қазииш ишларини бошлади.

Пандемия даври бўлишига қарамай, ўзаро товар айирбошлаш ҳажми сезиларли равишда кўпайди, бизнес алоқалари фаоллашди. Икки мамлакат тадбиркорлари учун ноёб имкониятларга эга бўлган «Термиз» халқаро савдо маркази ташкил этилди.

Савдо ҳажмини икки баробар кўпайтириш учун ҳуқуқий базани такомиллаштириш, савдо уйлари тармоғини кенгайтириш ва янги кооперация лойиҳалари тўпламини шакллантириш масалалари ўрганилмоқда.

Гуманитар соҳада қатор муҳим қўшма тадбирлар муваффақиятли ўтказилди. Хусусан, 2020 йил октябрь ойида Афғонистонда илк бор Ўзбек тили байрами давлат даражасида нишонланди. Бундан ташқари, Термиз шаҳридаги Таълим маркази негизида афғонистонлик мутахассисларни тайёрлаш давом этмоқда, шунингдек, соғлиқни сақлаш соҳасида салмоқли дастурлар амалга ошириляпти.

Минтақада ўзаро боғлиқликни янада мустаҳкамлаш, Афғонистонни халқаро савдо-иқтисодий алоқаларга интеграция қилишга қаратилган устувор лойиҳаларни илгари суриш муҳимлиги қайд этилди.

Трансафғон темир йўл йўлагини барпо этиш лойиҳасини амалга оширишни қўллаб-қувватлаш мақсадида етакчи мамлакатлар ва халқаро молиявий институтларга қўшма мурожаат йўлланга келишиб олинди. «Сурхон – Пули Хумри» йўналишида электр узатиш линиясини қуриш лойиҳасини жадаллаштириш масалалари мувофиқлаштирилди.

Шу билан бир қаторда, икки мамлакат ўртасида савдо-иқтисодий алоқаларни янада кенгайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 ноябрдаги *«Афғонистон Ислом Республикаси билан иқтисодий ҳамкорликни янада кен-*

гайтириш ва мустақамлаш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ-4892 сонли Қарори қабул қилинди. Мазкур ҳужжатга кўра, икки мамлакат ўртасида товарлар ва хизматларни эркин айирбошлашни таъминлашга қаратилган қулай шароитлар яратиш; Афғонистон Ислоҳ Республикаси билан ўзаро йиллик савдо ҳажмини 2023 йилгача 2 миллиард АҚШ долларига етказиш мақсадида берилган ваколатлари доирасида тегишли чора-тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилган ва тегишли йўл харитаси ишлаб чиқилган. Йўл харитасида куйидаги чора-тадбирлар белгилаб берилган:

- Ўзбекистон Республикаси ва Афғонистон Ислоҳ Республикасининг тадбиркорлик субъектлари ўртасида шериклик алоқаларини ўрнатиш, инвестициявий лойиҳа таклифларини ишлаб чиқиш, савдо ва инвестиция шартномаларини тузишда кўмаклашиш;
- Сурхондарё вилоятининг чегараолди ҳудудида Афғонистон фуқаролари учун тиббиёт, ўқув ва бошқа хизматлар инфра-тузилмасини ташкил этиш;
- Афғонистоннинг Кобул ва Мозори Шариф шаҳарларида Ўзбекистоннинг тармоқ хўжалик бирлашмаларининг кишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотларини етказиб берувчи марказлашган савдо уйлари ташкил этиш чораларини кўриш;
- Ўзбекистон ва Афғонистон ўртасида автомобилда халқаро юк ташувларни янада ривожлантириш ва бу борада ўзаро мақбул ҳуқуқий шароит яратиш;
- Ўзбекистон ва Афғонистон чегарасидан товарларни олиб ўтишда божхона расмийлаштирувини янада соддалаштириш;
- Ўзбекистонда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар маркировкасига ўзбек, дарий, пуштун ва инглиз тилларида маҳсулот таркиби, хусусиятлари ва бошқа маълумотларни киритиш;
- Афғонистондан Ўзбекистон Республикасига пул ўтказиш ва бошқа молиявий хизматларни ривожлантириш;
- Афғонистон харидорлари учун Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар панауналари билан танишиш шароитини яратиш;
- Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар билан масофадан туриб танишиш ва савдо қилиш имкониятини яратиш;

- Афғонистон билан ўзаро савдо ҳажмини 2023 йилгача 2 миллиард АҚШ долларига етказиш;
- Афғонистондан мева-сабзавот ва ёнғок каби қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва учамчи давлатларга реэкспорт қилиш мақсадида олиб киришни ташкил этиш имкониятларини ўрганиш;
- Покистон денгиз портларига чиқиш имкониятини берадиган «Мозори Шариф-Кобул» темир йўлини куриш лойиҳасининг барча жиҳатларини муҳокама қилиш ва амалга ошириш;
- Ўзбекистон ва Афғонистон олий таълим вазирликлари ўртасида таълим соҳасида ҳамкорлик қилиш.

Хулоса ўрнида шунини таъкидлаш мумкинки, икки мамлакат ўртасида савдо-иқтисодий алоқаларни янада кенгайтириш ўзаро муносабатларни ривожлантиришда савдо соҳасидаги ҳамкорликни йўлга қўйиш истиқболли йўналишлардан саналади. Ўзбекистоннинг Афғонистон Ислом Республикаси билан ўзаро савдо-иқтисодий алоқалари тизимини ҳар томонлама такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади. Чунки, Ўзбекистон ва Афғонистоннинг иқтисодий манфаатлари бир-бири билан узвий боғлиқдир.

4.3. Марказий Осиёда иқтисодий интеграцияни кучайтиришда Афғонистоннинг иштирокини таъминлаш

Шиддат билан ўзгараётган глобаллашув жараёнлари натижасида жаҳон бозорида рақобат кескинлашмоқда ҳамда, бунинг оқибатида, ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётида жорий ҳисоб баланси дефицити катталашиб бормоқда. Жаҳон тажрибаси эса, бу вазиятдан чиқишнинг асосий йўлларида бири деб, ривожланаётган мамлакатларнинг иқтисодий интеграцияга бирлашишларини кўрсатади. Марказий Осиёда иқтисодий интеграцияни шакллантириш масаласи ҳақида гап кетганда, аввало, интеграцияни ҳудудий бирлик, коммуникациялар, иқтисодиётнинг асосий ва етакчи тармоқлари муштараклиги, сув хўжалиги ва энергетика объектларини биргалашиб ишлатиш, энергия захиралари билан таъминлаш эҳтиёжи тақозо этган объектив зарурат, деб ҳисоблаш мумкин.

Мамлакатлар ўртасида иқтисодий интеграциянинг барпо

бўлишида, аввало, корхоналараро иқтисодий интеграция юз беради ва уларнинг бирлашмаси вужудга келади, сўнгра иқтисодий интеграция тармоқлараро миқёсда юз бериб, йирик ишлаб чиқариш мажмуалари пайдо бўлади. Бир тармоқ доирасида горизонтал интеграция, тармоқлараро эса вертикал иқтисодий интеграция юз беради. Вертикал иқтисодий интеграцияга ағросаноат мажмуи мисол бўлади, у қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат, қишлоқ хўжалиги машинасозлиги, кимё sanoати ва бошқаларни ўз ичига олади. Меҳнат тақсимооти халқаро миқёсда амалга ошиши билан хўжалик ҳаёти байналмилаллашади, моддий маҳсулот яратишида турли мамлакатларда корхона ва тармоқлар қатнаша боради, бинобарин, мамлакатлараро иқтисодий интеграция юзага келади, бунинг натижасида, давлатлар иқтисодиётида ихтисослашиш юз беради ва мамлакатлар бир-бирларига маҳсулотлар ва хизматлар етказиб беради. Шу сабабли ҳозирги даврда халқаро иқтисодий интеграция энг юқори даражадаги ва етакчи интеграциянинг кўриниши ҳисобланади.

Халқаро иқтисодий интеграция эса узоқ давом этадиган, кўп bosқичли жараён бўлиб, турли шаклларда юз беради.

Биринчи bosқичда турли мамлакатлар ўртасида эркин савдо-сотиқ олиб бориладиган, божхона тўловлари, экспорт квоталари бекор қилинган эркин савдо зоналари ташкил этилади. Натижада, давлатлараро товар айирбошлашида интеграциялашув юз беради.

Иккинчи bosқичда эркин иқтисодий зоналар шаклланиб, бу ерда ҳам бир неча мамлакатлар бирлашади. Бу bosқичда интеграцион алоқалар савдо-сотиқ билан чекланмасдан, sanoат, банк, сўғурта иши ва технология соҳасида ҳам юз беради. Бу зоналар очик иқтисодий ҳудудлар ҳисобланади, иқтисодий алоқалар эркин ва кўп қиррали бўлиб, барча иқтисодиёт субъектлари имтиёзларга эга бўлади.

Учинчи bosқичда умумий бозор шаклланади. Умумий бозорни ташкил этган мамлакатларнинг миллий бозорлари бир-бири учун очик бўлади, амалда миллий бозорлар бирлашиб, мамлакатлараро умумий бозор вужудга келади. Бу бозорда барча товарлар эркин, ҳеч бир чекловларсиз кўчиб юради. Иш кучи, капитал ва товарлар бир мамлакатдан бошқасига ўтади, қайси мамлакатда ресурсни ишлатиш қулай бўлса, у шу ерга бориб жойлаша олади.

Тўртинчи bosқичда иқтисодий ва валюта иттифоқи доирасида интеграция юз беради. Интеграцион алоқалар савдо-сотиқ ва ишлаб чиқариш билан чекланмай, молия, пул муомаласи ва банк тизими ҳам кириб боради.

Марказий Осие этник, тарихий, диний ва маданий илдизлари тарихан туташиб кетган Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон сингари мамлакатларни ўз ичига оладиган ҳудуд ҳисобланади. Ушбу ҳудуд сўнгги йилларда Россия ва Марказий Осие олимлари орасида муҳокамага асос бўлмоқда.

Бунга асосий сабаб худуддаги мамлакатлар орасида иқтисодий интеграциялашувнинг секин одимлаётганидир.

Марказий Осиё иқтисодий интеграциясини ташкил этиш тўғрисидаги келишувлар 1994 йилда Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасидаги ўзаро савдо келишувларидан бошланган эди. Кейинчалик бу келишувга Тожикистон ва Қирғизистон ҳам ўз розилигини билдирган. Аммо, Россиянинг ушбу келишувга жалб қилиниши бу интеграциялашувнинг бошқача тус олиши, яъни Евроосиё иқтисодий ҳамжамиятига айлантирилиши билан якун топди.

Анъанавий геосиёсий тушунчага кўра, Марказий Осиё мамлакатлари доимий тарзда Россия таъсир доирасидаги минтақа сифатида кўрилган эди. Бироқ, мазкур тушунча анча эскиргани ва минтақадаги глобал кучлар рақобатини классик «катта ўйин» концепцияси орқали изоҳлаш минтақа учун геосиёсий тузукдан бошқа ҳеч нарса эмаслигини минтақа давлатлари раҳбарлари яхши англайди. Шу боис сўнгги вақтларда минтақа расмийлари орасида Марказий Осиё концепциясини қайта кўриб чиқиш ва унга Афғонистонни ҳам кўшиш борасида қарашлар шаклланди. 2019 йил март ойида Брюсселда «Евроосиёни бирлаштириб – Атлантикадан Тинч океанигача» биринчи мулоқотининг экспертлар учрашувида Марказий Осиёдаги интеграция жараёнларига бевосита Афғонистонни ҳам кўшиш кераклиги Ўзбекистон томонидан илгари сурилди. Бунга кўшимча тарзда 2018 йил март ойида Тошкентда бўлиб ўтган Афғонистонда тинчлик ўрнатишга бағишланган халқаро конференцияда Афғонистон президенти Ашраф Ғани мамлакатни Марказий Осиё давлати сифатида кўришини айтиб ўтганди. Ушбу гоёни амалга ошириш учун йирик энергия ва транспорт инфратузилма (CASA-1000 энергия тизими, Лапис Лазули транспорт коридори) лойиҳалари амалга оширилмоқда.

Шунингдек, Ўзбекистоннинг Термиздан Мозори Шарифгача бўлган темир йўл линиясини Ҳиротгача давом эттириш борасидаги режалари мавжуд. Афғонистоннинг Марказий Осиёга интеграциялашуви минтақа тараққиётига тўсиқ бўлган кўпгина географик ва инфратузилмавий муаммоларнинг ечилишига ёрдам беради. Чунки, расмий Кобул мамлакатнинг Жанубий ва Марказий Осиё ўртасида боғловчи кўприк бўлиш истаги мавжудлигини ва бу борада ҳамкорликка тайёрлигини билдирган. Ўз навбатида, Афғонистондаги барқарорлик Марказий Осиё, хусусан, Ўзбекистон

учун Европа бозорига чиқиш учун ягона Россия йўналиши монополиясига барҳам берилишига олиб келади. Бу эса, минтақанинг Россияга инфратузилмавий қарамлигининг анча камайишини ва бу борада муқобил тузилмаларга эга бўлишини таъминлаган бўларди. Бунга кўшимча тарзда Ўзбекистоннинг Афғонистондаги урушдан сўнг мамлакатнинг тикланишида иқтисодий, сиёсий, маданий-гуманитар соҳалардаги алоқалари жуда муҳим аҳамият касб этади. Албатта, буларнинг барчаси Афғонистондаги вазиятга, аниқроғи, АҚШ ва «Толибон» билан эришилган типчилик келишувининг расмий Қобул ва афғон халқи томонидан қандай қабул қилинишига узвий боғлиқ.

Ўзбекистоннинг Евроосиё иқтисодий иттифоқига кузатувчи сифатида аъзо бўлиб киришидан унинг Афғонистон билан ҳар томонлама алоқалари эҳтимолий оқибатини ҳам назардан четда қолдирмаслик керак. Ўзбекистон ва Афғонистон халқларини кўп асрлик тарихий муштараклик анъанавий равишда бири-бирига боғлаб туради. Шунинг ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, ўзбеклар ва афғонлар ўртасида ҳеч қачон ғанимлиқ бўлмаган – Амударё неча юз йиллар давомида бизни фақат бирлаштириб турган. Бу алоҳида мавзу бўлса-да баъзи мулоҳазаларни билдириш жоиз.

Биринчидан, Ўзбекистоннинг Афғонистон билан боғлиқ лойиҳаларининг келажаги борасидаги хавотирларни юзага келтиради. ЕОИИ тобора ёпиқ блок сифатида ривожланаётгани билан боғлиқ тенденция бундай хавотир асосли эканини исботлайди. 2020 йил 19 майда Евроосиё Олий иқтисодий кенгаши йиғилишида таклиф қилинган Евроосиё иқтисодий интеграцияси ривожланиши стратегияси лойиҳасидаги баъзи пунктлар, хусусан, аъзо давлатларнинг учинчи мамлакат билан савдо келишувларида Евроосиё иқтисодий комиссияси вакили иштироки масаласи миллий ҳукуматларнинг суверенитети чекланишига олиб келишига шубҳа қолдирмаган бўлса, шунингдек, комиссия ваколатларига соғлиқни сақлаш, таълим ва фан соҳаларини қамраб олиш таклифи Иттифоқнинг асл мақсадларидан чалғиб кетаётганини кўрсатди. Ўзбекистоннинг ҳозирча кузатувчи мақомида эканини эътиборга олсак, келажакда тўлиқ аъзоликнинг қандай оқибатларни келтириб чиқаришини тасаввур қилиш қийин эмас.

Иккинчидан, АҚШнинг Марказий Осиё бўйича ўз стратегик қарашларини ифода этувчи янги стратегиясидаги Афғонистоннинг Марказий Осиё билан интеграцияси борасидаги ташаббусини савол остида қолдиради. Агар Россия ЕОИИ орқали Ўзбекистонинг Афғонистон борасидаги режаларини чеклаб қўядиган бўлса, унда минтақанинг Афғонистон орқали жаҳон бозорига чиқиши ҳақидаги орзуси барҳам топади. Минтақа аввалгидек Афғонистондан сунъий тарзда ажралиб қолади ва бу унинг бутунлай Россия таъсирига тушишига олиб келади. Бу на АҚШ, на минтақа давлатларининг манфаатларига тўғри келади.¹

Афғонистон муаммосини тезроқ ҳал этиш минтақавий ҳамкорликни йўлга қўйиш учун, биринчи навбатда, Марказий Осиёни қўшни ҳудудлар ва мамлакатлар билан боғлайдиган транспорт коммуникацияларига доир узок муддагга мўлжалланган лойиҳаларни амалга оширишга зарур шарт-шароит яратиш ишига чинакам туртки берган бўлар эди.

Марказий Осиёнинг стратегик келажаги ва истикболлари минтақанинг ажралмас қисми ҳисобланган Афғонистондаги ҳудудий жараёнларда фаол иштирок этишга бевосита боғлиқ.

Биринчи галдаги вазифалардан бири – Афғонистоннинг минтақавий иқтисодий жараёнларга қўшилишига ҳар томонлама қўмаклашишдан иборат. Бу дунё ҳамжамиятининг Афғонистонда тинч тараққиётни таъминлашга қаратилган саъй-ҳаракатларига ғоят муҳим ҳисса бўлиб қўшилади. Шунингдек, тинч Афғонистон Марказий Осиё давлатларининг Ҳинд океани ва Форс кўрфази портларига энг қисқа йўлни таъминлаши, Ҳиндистон, Эрон ва Покистонни Европа ва Яқин Шарқ бозорлари билан боғлаши мумкин.

2018 йилнинг 26–27 март кунлари «Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик» мавзусида Афғонистон бўйича юкори даражадаги Тошкент халқаро конференциясида «Марказий Осиё + Афғонистон» (C5+1) янги шаклдаги ҳамкорликнинг биринчи йиғилиши бўлиб ўтди. Ушбу формат Афғонистоннинг Марказий Осиё давлатлари билан савдо-иқтисодий ва инфратузилмавий алоқалари тизимига муваффақиятли интеграцияси, умумминтақавий миқёсдаги аниқ лойиҳа ва дастурларнинг самарали амалга оширилишига хизмат қилади.

¹ Санжар Абдурахмонов. <https://uzanalytics.com/xalqaromunosabat/7620/>.

Минтақада барқарор ривожланиш истиқболлари кўшни Афғонистонда тинчликка эришиш билан бевосита боғлиқлигини инобатга олганда, Марказий Осиё давлатлари кўшни мамлакатни минтақавий савдо-иқтисодий ва инфратузилма лойиҳаларига жалб қилиш бўйича ҳар томонлама ҳаракат қилмоқда. Шунингдек, Афғонистонни кўшни мамлакатлар билан савдо-иқтисодий, транспорт-коммуникация ва маданий-гуманитар алоқаларга интеграциялаш Афғонистондаги вазиятни нормаллаштиришга катта ҳисса қўшади, Евроосиё континентидаги барча давлатлар учун янги имкониятлар эшигини очади.

Айниқса, Ўзбекистон томонидан Афғонистонда транспорт, энергетика ва таълим соҳаларида амалга оширилаётган лойиҳалар дунё олимлари ва сиёсатчиларида катта қизиқиш уйғотмоқда. Бу бўйича Германиянинг Конрад Аденауэр номидаги жамғармасининг Марказий Осиёдаги ваколатхонаси минтақавий вакили Ронни Хайне Афғонистондаги вазиятни тартибга солишда минтақавий даражадаги ўзаро келишув ва консенсусга эришиш муҳим роль ўйнашини қайд этди. Шу боис германиялик эксперт Ўзбекистон юритаётган минтақавий сиёсати туфайли Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги, жумладан, Афғонистон йўналиши бўйича муносабатларнинг фаоллашуви кузатилаётганини таъкидлаб ўтди.

Афғонистонни сиёсий тартибга солиш билан бирга, Марказий Осиё давлатлари билан савдо алоқаларини ривожлантириш Афғонистон Ислом Республикасидаги вазиятни барқарорлаштиришда муҳим омил ҳисобланади. Экспертларнинг қайд этишича, Ўзбекистон Республикаси ўзининг Афғонистон сиёсатида иқтисодий ва инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишни устувор йўналишлардан деб белгилади. Яъни, «Мозори Шариф – Кобул – Пешовар» темир йўли ҳамда «Сурхон – Пули Хумри» электр узатиш линияси лойиҳаларининг амалга оширилиши Афғонистон иқтисодиётини тиклаш ва ривожлантиришга катта ҳисса қўшиши мумкин. Шунинг баробарида лойиҳалардан Афғонистон билан кўшни бўлган деярли барча давлатлар иқтисодий фойда олади. «Мозори Шариф – Кобул – Пешовар» темир йўлининг ишга тушиши натижасида Марказий Осиё давлатлари Покистоннинг Гвадар портига, Покистон – Марказий Осиё ва МДХ мамлакатларига чиқиш, Хитой эса Европа ва Яқин Шарқ мамлакатлари билан транспорт ҳаракатла-

ниш узунлигини кискартириш имконига эга бўлади. Келгусида Ҳиндистон ҳам бу лойихага қўшилиши мумкин.

Ўз навбатида, «Сурхон – Пули Хумри» электр узатиш линияси Кобулни Марказий Осиёдаги ягона энергетика тизимига улаш имконини беради, бу минтака мамлакатлари, энг аввало, Тожикистон ва Қирғизистонга электр энергиясини CASA-1000 лойихаси доирасида Афғонистон, Покистон ва Ҳиндистонга етказиш имкониятини тақдим этади.

Энг асосийси, иқтисодий ривожланиш бўйича трансминтакавий дастурлар Марказий ва Жанубий Осиёда ўзаро боғлиқлик ва барқарор ривожланишни кучайтиришда муҳим омил бўлади.

Афғонистоннинг Марказий Осиё мамлакатлари билан савдо алоқалари. Марказий Осиёнинг барча мамлакатлари афғон бозорида ўз ўрнини эгаллашга интилишади. Афғонистон билан савдо-сотик қилишда Қозоғистон ва Ўзбекистон минтакадаги етакчи давлатлардан саналади. Ушбу икки мамлакат афғон бозоридаги импорт қилувчи давлатлар орасида 4- ва 5-ўринни эгаллашади. Афғонистон умумий импорт ҳажмида Тожикистоннинг улуши 1,3 фоиз, Қирғизистонники эса, 1 фоизни ташкил этади.

Афғон бозорига амалга оширилаётган экспортнинг қарийб 85–95 фоизини нефть ва нефть маҳсулотлари, электр энергияси, суюлтирилган газ, металл прокати, ўғитлар, цемент, ун, бугдой ва бир неча номдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ташкил этади. Юқори қўшимча қийматга эга бўлган товарларнинг улуши эса (масалан, кийим-кечак, тўқимачилик маҳсулотлари, электр техникаси товарлари, машиналар ва х.) жуда кам.

Марказий Осиё мамлакатлари 2018 йилда Афғонистонга жами 763 миллион долларлик ун ва бугдой, 233 миллион долларлик электр энергияси, 226 миллион долларлик нефть ва нефть маҳсулотлари, 141 миллион долларлик суюлтирилган газ ва 71 миллион долларлик ўғит экспорт қилган (4.2-жадвал).

2018 йилда Марказий Осиё мамлакатлари ва Афғонистон ўртасида савдо айланмасида экспортнинг улуши умумий ҳисобда 15,4 миллион АҚШ долларини ташкил қилган. Афғонистоннинг энг кўп товар экспорти Тожикистон мамлакатига йўналтирилган бўлиб, 7,39 миллион АҚШ долларини ташкил этган. Ўзбекистонга эса, 2,32 миллион АҚШ доллари миқдоридан маҳсулот экспорт қилган. Туркменистон ва Қирғизистоннинг бу борадаги

2018 йилда Афғонистоннинг Марказий Осиё мамлакатларига экспорт ва импорти ҳажми (миллион АҚШ доллари ҳисобида)

№	Мамлакатлар	Экспорт	Импорт
1.	Ўзбекистон	2,32	553,9
2.	Тожикистон	7,39	95,6
3.	Қозоғистон	4,45	790,7
4.	Туркменистон	0,98	385,4
5.	Қирғизистон	0,26	482,9
	Ж А М И	15,4	2308,5

кўрсаткичлари настрок, Шунингдек, мамлакатнинг импорт борасидаги энг йирик ҳамкорлари Қозоғистон, Ўзбекистон, Туркменистон ва Қирғизистон бўлиб қолмоқда. Ушбу тўрт мамлакатни Афғонистонга нисбатан тўлақонли экспортчилар деб атаса бўлади. Бошқача айтганда, мазкур мамлакатлар афғон бозорига фақат экспортни амалга оширади, Афғонистондан импорт ҳажми эса, ниҳоятда кам. Ушбу мамлакатдан Марказий Осиё давлатларига импорт қилинадиган маҳсулотлар орасида афғон майизи энг кўп ҳажмда сотиб олинади. 2018 йилда ушбу минтақа мамлакатлари жами 6,3 миллион доллар миқдориди Афғонистондан майиз харид қилган.

Шу ўринда, Ўзбекистон ва Афғонистон ўртасидаги ўзаро савдо кўрсаткичларига алоҳида тўхталиб ўтишимиз жоиз. Афғонистон ташқи савдосида Ўзбекистоннинг улуши 7,4 фоизни, умумий Афғонистон импортида эса 8,3 фоизни ташкил этади. Ўз навбатида, Афғонистоннинг Ўзбекистон ташқи савдосидаги улуши 1,5 фоизни, экспортнинг умумий ҳажмида эса 3,4 фоизни ташкил этади. Шу билан бирга, Ўзбекистон Афғонистон билан савдо-сотикда сезиларли ижобий балансга эга ва сўнгги уч йил ичида ушбу мамлакатга экспорт деярли 20 фоизга ўсди.

2020 йилнинг биринчи ярмида Ўзбекистон ва Афғонистон ўртасидаги ўзаро товар айирбошлаш ҳажми 24,1 фоизга ўсди ва 332,9 миллион долларни ташкил этди, шу жумладан, экспорт – 331,7 миллион доллар, импорт – 1,22 миллион доллар. 2019 йил якуналарига кўра, ўзаро савдо ҳажми 2,2 фоизга ўсди ва 617,6 миллион долларни ташкил этди, шу жумладан, экспорт – 614,7 миллион доллар, импорт – 2,9 миллион доллар.

**Ўзбекистон ва Афғонистон ўртасидаги товар айирбошлаш
динамикаси (миллион АҚШ доллари ҳисобида)**

Кўрсаткичлар	2013 й.	2014 й.	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.
Савдо айланмаси	673,7	601,8	445,1	519,7	617,1	604,6	617,6
Экспорт	669,3	601,0	444,4	517,3	614,9	602,5	614,7
Импорт	4,4	0,8	0,6	2,4	2,2	2,0	2,9
Баланс	664,9	600,2	443,8	514,9	612,7	600,4	611,7

Маъна: Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлигининг маълумотлари

Афғонистонга экспорт қилинадиган асосий маҳсулотларга қуйидагилар қиради: дон ва ун маҳсулотлари, асосан буғдой уни – умумий ҳажмининг 19,1 фоизи; электр энергияси – 16,3 фоиз; нефть ва нефть маҳсулотлари, табиий газ – 10,1 фоиз; озик-овқат маҳсулотлари, асосан дуккакдилар ва сабзавотлар – 11,0 фоиз; кора метал ва ундан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар – 7,0 фоиз, транспорт воситалари ва улар учун эҳтиёт қисмлар – 1,5 фоиз, шунингдек, хизматлар, асосан транспорт хизматлари – 26,0 фоиз.

Афғонистондан қуйидаги маҳсулотлар импорт қилинади: озик-овқат маҳсулотлари (асосан, сахароза, минерал сувлар) – умумий импортнинг 21,5 фоизи; тирик ўсимликлар (уларнинг илдизларини ҳисобга олган ҳолда) – 11,4 фоиз; ускуналар ва механик қурилмалар – 8,8 фоиз; хайвонлар (эчки ва қўйлар) – 6,7 фоиз, шунингдек, транспорт хизматлари – 29,9 фоиз.

Энергетика соҳасидаги ҳамкорлик. Афғонистон электр энергиясининг танқислиги билан яққол ажралиб туради, чунки ўзининг ишлаб чиқариш қувватлари электр энергиясига бўлган талабни тўлиқ қоплай олмайди ва электр энергиясини импорт қилиш ҳажми ташқи томонда ажратиладиган молиявий ёрдам миқдорига боғлиқ. 2018 йилда Афғонистон 1,1 миллиард кВт/соат электр энергиясини ишлаб чиқарган бўлса, 4,6 миллиард кВт/соатни импорт қилган, яъни, бу – ўзи ишлаб чиқарган ҳажмдан 4 маротаба кўп дегани.

Ишлаб чиқариш ва импорт ҳажмининг етарли эмаслиги, электр узатиш линиялари тармоғининг кенг даражада мавжуд эмаслиги иқтисодиёт тармоқлари ва аҳолининг электр энергиясига бўлган эҳтиёжини қондиришга имкон бермайди. Афғонистонда аҳолининг атиги 30 фоизигина электр тармоғига уланган. Афғонистон

умумий аҳолисининг 75 фоизини ташкил этадиган қишлоқ аҳолисининг аксарияти электрсиз қолмоқда. Афғонистондаги энергетика соҳасидаги муаммоларни ҳал қилиш учун 2032 йилгача энергетикани ривожлантиришнинг бош режасини ўз ичига олган Миллий энергия таъминоти дастури ишлаб чиқилган бўлиб, унда аҳоли ва мамлакат иқтисодиётини электр энергияси билан таъминлашни 30 фоиздан 83 фоизгача, қишлоқ аҳолисини 28 фоиздан 65 фоизга ва шаҳарлардаги ни 100 фоизга оширишни назарда тутилган.

Сурхондарё вилоятидан Афғонистоннинг Боғлон вилоятининг Пули Хумри шаҳригача 260 километр узунликдаги «Сурхон – Пули Хумри» электр узатиш линиясини қуриш лойиҳасини амалга ошириш ҳам Афғонистоннинг энергия таъминотини ривожлантиришнинг узок муддатли режаларига мос ва у ерда саноатни ривожлантириш учун шароит яратади. Бундан ташқари, ушбу электр узатиш линияси Афғонистон энергетика тизимини Ўзбекистон ва Марказий Осиёнинг ягона энергия тизимига улаш имконини беради.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон 2002 йилдан буён Афғонистонга электр энергиясини мунтазам етказиб бермоқда. Афғонистон электр энергиясининг 52 фоизи – Ўзбекистон, 18 фоизи – Тожикистон, Эрон ва Туркменистон 15 фоизини етказиб беради. 2002 йилдан 2019 йилгача Ўзбекистондан Афғонистонга электр энергияси етказиб бериш ҳажми 62 миллион кВт/соат дан қарийб 2,6 миллиард кВт/соат гача, яъни 40 мартага ошди. 2018 йилда Афғонистонга 166 миллион доллар эвазига 2,5 миллиард кВт/соат электр энергияси етказиб берилди, етказиб берилаётган электр энергиясининг нархи эса 35 фоизга пасайтирилди.

Электр энергиясини етказиб бериш бўйича шартномалар ҳар йили тузилишини ҳисобга олсак, 2019 йил охирида Афғонистон энергетика компаниялари билан улар учун мақбул бўлган шартларда, 4,2 миллиард долларлик 10 йиллик шартнома имзоланди.

Транспорт соҳасидаги ҳамкорлик. Мозори Шариф – Ҳирот темир йўл линиясини қуриш бўйича қўшма лойиҳа Хайратон – Мозори Шариф темир йўл линиясининг кенгайтирилган қисми бўлиб, янги трансафғон транспорт коридорини ташкил этади. Бундан ташқари, Мозори Шариф – Пешовар темир йўли линиясини қуриш масалалари ҳам кўриб чиқилмоқда. Ушбу лойиҳаларни амалга ошириш нафақага ўзаро савдо учун қулай шарт-шароитлар,

балки ҳар икки давлатнинг транзит салоҳиятини оширишга, Марказий ва Жанубий Осиё минтақаларини бир-бирига боғлашга ҳамда Марказий Осиё мамлакатлари учун Покистоннинг Гвадар ва Карачи портларига кириш имкониятини очишга ёрдам беради.

Транспорт соҳасидаги фаол ҳамкорликнинг бошланиши билан 2017 йилда Афғонистоннинг Ўзбекистон ҳудуди орқали олиб ўтилган юклари ҳажми 2016 йилга нисбатан 70 фоизга ўсди. 2019 йилда Афғонистонга қараб ва ундан биз томонга халқаро темир йўл юк ташиш ҳажми 5,15 миллион тоннани ташкил этди. Худди шу йили «Ўзбекистон темир йўллари» АЖ томонидан Қозоғистондан Афғонистонга дон ва урни ташишда 20 фоиз чегирма белгиланди, шунингдек, Афғонистондан экспорт қилинадиган тижорат товарлари учун қўшимча тўловлар бекор қилинди. Бу эса икки мамлакат учун ҳам темир йўл транспорти орқали юк ташиш ҳажмининг ошишига ўз хиссасини қўшди.

2020 йилда Афғонистон учун темир йўл юқларини ташиш бўйича бир қатор имтиёз ва преференциялар ўрнатилди. Хусусан, Ўзбекистондан Афғонистонга ун олиб ўтишда олдиндан белгиланган тарифларга нисбатан 45 фоиздан 65 фоизгача чегирмалар жорий этилди. Бундан ташқари, ун ва нефть маҳсулотларини транзит орқали ташишда 20 фоиздан 50 фоизгача чегирмалар мавжуд. Афғонистондан экспорт қилинадиган товарлар учун ҳужжатларни расмийлаштириш тўловларидан ташқари барча қўшимча тўловлар бекор қилинди. Барча турдаги товарларни расмийлаштириш учун 50 фоиз чегирма жорий этилди.

Коронавирус пандемияси даврида ҳам Афғонистон йўналиши бўйича юк ташиш динамикаси барқарор ўсиш суръатларини намойиш этмоқда. Жорий йилнинг биринчи ярмида Афғонистондан темир йўл орқали юк ташиш ҳажми 2,2 миллион тоннани ташкил этди, бу 2019 йилнинг шу даврига нисбатан 50,7 фоизга кўпдир.

Икки мамлакат ўртасида экспорт-импорт ва транзит юк оқимларини енгиллаштириш мақсадида Термиз божхона терминалида «Термиз Карго» халқаро логистика маркази ташкил этилди. Мазкур логистика маркази Афғонистондан учинчи мамлакатларга мева ва сабзавотларни олиб ўтиб, қайта ишлаш ва экспорт қилиш учун янги саралаш ва қадоқлаш линиялари билан жиҳозланиши режалаштирилган. Ҳозирги вақтда терминал бир вақтнинг ўзида

300 тагача юк машинасини қабул қилиш қувватига эга, шунингдек, темир йўл йўлаклари ва контейнерларни сақлаш учун омборлар ташкил қилинган.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда афғон капитали иштирокидаги 658 та корхона, шу жумладан, 195 та кўшма корхона ва 100 фоиз хорижий капитал иштирокидаги 463 та корхона фаолият юритмоқда. Шу жумладан, Сурхондарё вилояти ҳудудида афғон капитали иштирокидаги 234 та корхона ташкил этилди.

Бу борадаги ишларни янада жадаллаштириш ва ҳажмини ошириш мақсадида 2020 йил 12 ноябрда Афғонистон ва Ўзбекистон ўртасида ўзаро савдо айланмаси ҳажмини кўпайтириш бўйича аниқ чора-тадбирларни, иктисодиёт соҳасида ҳамкорлик қилиш ва кўшма лойиҳаларни амалга оширишни кўзда тутувчи «Афғонистон Ислом Республикаси билан иктисодий ҳамкорликни янада кенгайтириш ва мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида»¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарори қабул қилингани ҳам Ўзбекистоннинг афғон бозоридаги иштирокини янада кенгайтиришга хизмат қилади. Алоҳида таъкидлаш лозимки, ушбу қарор доирасида икки мамлакат ўртасида инвестицияларни рағбатлантириш ва ўзаро ҳимоя қилиш тўғрисидаги битим лойиҳасини ишлаб чиқиш ва келишиш ҳам назарда тутилган. Ушбу кадам учламчи мамлакатлар бозорларига экспорт қилиш истиқболларига ва юқори қўшимча қийматга эга бўлган замонавий маҳсулот ишлаб чиқаришга мўлжалланган саноат кооперациясининг кўшма лойиҳаларини амалга ошириш учун қулай шароит яратади.

Афғонистоннинг Марказий Осиё мамлакатлари билан ўзаро манфаатли ҳамкорлигини ривожлантиришдан манфаатдорлигини инобатга олган ҳолда, минтақа давлатлари томонидан Афғонистонда ижтимоий ва инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишда ягона ёндашувни ишлаб чиқиш жуда муҳимдир.

Айниқса, Афғонистоннинг Марказий Осиёдаги кўшни давлатлар билан иктисодий интеграцияси борасида ҳали амалга оширилмаган катта салоҳият борлигига эътиборни қаратиш лозим. Яъни, минтақадаги мамлакатларда, энг аввало, чегарадош Ўзбекистон, Тожикистон, Туркменистонда мавжуд бўлган ресурслар

¹ <https://lex.uz/docs/5100020>

Афғонистондаги кўшлаб иқтисодий муаммоларни ҳал этишга ёрдам бериши мумкин.

Шу ўринда, Афғонистоннинг миллий ривожланиш стратегияси учун ҳам Марказий Осиё минтақавий интеграцияси муҳим ўрин тутишини алоҳида таъкидлаш ўришли. Афғонистон учун Марказий Осиё билан минтақавий ҳамкорлик масаласининг асосий мақсади минтақавий барқарорлик ва фаровонликка ҳисса қўшиш ҳамда Марказий ва Жанубий Осиё, шунингдек, Яқин ва Узоқ Шарқ ўртасидаги куруклик кўприги сифатидаги марказий ролни яна қайта тиклаш орқали савдо ва экспорт имкониятларидан фойда олиш имкониятини оширишдан иборат. Ушбу имкониятларни қуйидаги йўналишлар орқали изохлаш мумкин:

- ресурсларга бой бўлган Марказий Осиёни Жанубий Осиё билан боғлашдаги стратегик аҳамияти;
- мамлакатнинг икки томон ўртасидаги транзит ролидан фойда кўриши;
- эркин бозорларни яратиш учун савдо тўсиқларининг камайиши;
- энергетика ва инфратузилма бўйича трансчегаравий ташаббусларни қўллаб-қувватлашнинг уйғунлашуви;
- жиноятчиликка қарши курашишда биргаликда ҳаракат қилиш имкониятининг ортиши;
- мамлакатда аёлларнинг иқтисодий ва сиёсий жараёнларда иштирокининг ортиши.

Афғонистон ва Марказий Осиё мамлакатлари тўғридан-тўғри денгиз транспортига чиқиш имконияти мавжуд бўлмаган географик жойлашуви билан боғлиқ умумий муаммоларга эга ва шу сабабли бу мамлакатлар катта иқтисодий диверсификацияга эҳтиёж сезмоқда (4.1-расм).

Минтақа йирик иқтисодий марказлардан узоқда, аҳолиси ва бозор ҳажми писбатан кам, инфратузилмаси етарли даражада ривожланмаган ва инсон тараққиёти учун хавф туғдирадиган сиёсий ва хавфсизлик муаммоларига эга.

Афғонистоннинг тариф ставкалари дунёнинг исталган ҳудудида қўлланадиган энг паст ставкалар қаторига киради. Шу билан бирга, Афғонистоннинг пахта, мева-сабзавотлар ва гилам каби экспорт маҳсулотлари Марказий Осиёда ўртачадан юқори

4.1-расм. Афғонистоннинг Марказий Осиё билан иқтисодий интеграциясига тўсиқ бўлувчи омиллар.¹

тарифларга дуч келмоқда. Бундай юқори тарифлар Турманистон, Қозоғистон ва Ўзбекистонга тўғри келади.

Нотариф тўсиқлар савдо-сотиққа таъсир қилувчи кенг қўламли сиёсат, қоида ва стандартларни ўз ичига олади. Минтақавий иқтисодиёт бўйича тўлиқ маълумотларнинг етишмаслиги шароитида нотариф тўсиқларни аниқлаш ва ўлчаш қийинроқ. Афғонистон қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари Марказий Осиё мамлакатларининг стандартларига тўлиқ мос келмаслиги бу борадаги муаммоларнинг юзага келишига сабаб бўлади. Бу экспортга йўналтирилган қишлоқ хўжалиги саноатининг ўз маҳсулотларини минтақага етказиб бериш имкониятларини пасайтиради.

Корхоналар ва савдо вакиллари ўртасидаги алоқалар расмий сиёсат билан бир қаторда савдони енгиллаштиришда муҳим роль ўйнайди. 90-йиллардан бошлаб Афғонистон ва Марказий Осиё ўртасида жуда кам савдо тармоқлари мавжуд бўлган ва улар асосан Марказий Осиёдан ташқарида ишлаб чиқарилган товарларни етказиб бериш билан шуғулланишган. Афғонистон импортини уй хўжаликларининг муҳим тармоқлари (фармацевтика, ёғ, туз, болалар овқатлари ва бензин) бўйича Марказий Осиё билан савдо тармоқларининг етишмаслигини кўрсатди. Шунинг учун асосий импорт Жанубий Осиёдан олинмоқда. Минтақавий сав-

¹ Strengthening trade and economic ties between Afghanistan and neighboring countries in central Asia. Report by UN ESCAP.

до тармоғини қайта тиклаш учун Марказий Осиё, Россия ва Афғонистон ўртасида савдо ярмаркаларини доимий ташкил этиб туриш зарур. Афғонистон ва Марказий Осиё давлатлари ишбилармонларининг ҳудудлар бўйлаб эркин ҳаракатидаги чекловлар савдо муносабатларининг ривожланишига тўсиқ бўлиб қолмоқда.

Ушбу йўналишдаги муаммолардан яна бири бизнес муҳитнинг ривожланганлик ҳолати билан изоҳланади. Мамлакатларнинг бизнес юритиш эркинлиги борасидаги кўрсаткичлари ўртасидаги катта фарқ бу мамлакатлар ўртасида бизнес ҳамкорликнинг ривожланишидаги асосий тўсиқ бўлиб қолмоқда.

4.4 - ж а д в а л

Жаҳон банки «Doing Business» гуруҳининг Марказий Осиё мамлакатлари ва Афғонистон бўйича бизнес юритиш эркинлиги рейтинг.¹

Мамлакатлар	2006 й.	2012 й.	2018 й.	2020 й.
Ўзбекистон	138	166	74	69
Қозоғистон	86	47	36	25
Қирғизистон	84	70	77	80
Тожикистон	133	147	123	106
Туркманистон	–	–	–	–
Афғонистон	122	160	183	173

Афғонистон ва Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида мавжуд бўлган савдо алоқалари суёт бўлишига қарамай, аммо бир қатор соҳаларда, хусусан, энергетика, транзит савдо ва норасмий чегара савдосида янада ривожланиш учун салоҳият мавжуд.

Ҳозирги кунда бир қатор йирик минтақавий дастурлар Афғонистон ва Марказий Осиё ўртасидаги минтақавий ҳамкорликни қўллаб-қувватламоқда. Бунга қуйидагилар қиради: **SPECA** (БМТнинг Марказий Осиё иқтисодиёти учун махсус дастури); **RECCA** (Афғонистон бўйича минтақавий иқтисодий ҳамкорлик конференцияси) ва **CAREC** (Марказий Осиё минтақавий иқтисодий ҳамкорлик дастури).

SPECA Марказий Осиёдаги давлатлар ўртасида субрегионал ҳамкорликни кучайтириш ва субрегионнинг жаҳон иқтисодиётига

¹ Doing Business-2020. Comparing business regulation in 190 Economies 2020. The World Bank.

қўшилиши мақсадида 1998 йилда ташкил этилган. СПЕСАнинг ҳозирги аъзолари: Афғонистон, Озарбайжон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон. СПЕСА суб-минтақанинг Европа ва Осиё ўртасидаги транспорт ва улашиш маркази сифатида муҳимлигини ҳисобга олган ҳолда, UNESCE ва ESCAP томонидан қўллаб-қувватланади. СПЕСАнинг кучли томошлари, айниқса, минтақада чегараларни кесиб ўтиш тартибларини такомиллаштириш ва транспорт маълумотларини мувофиқлаштиришда намоён бўлади.

РЕССА Афғонистон билан боғлиқ иктисодий фаолиятни мувофиқлаштирувчи орган бўлиб хизмат қилади. Биринчи РЕССА 2005 йилда Кобулда бўлиб ўтган ва ўшандан бери яна тўртга конференция ўтказилган. РЕССАнинг мақсади умумий иктисодий манфаатларни илгари суриш бўйича минтақавий ҳамкорликка эришиш, шунингдек, минтақадаги сиёсий ва хавфсизликка оид ташаббусларни яхшироқ мувофиқлаштиришдан иборат. РЕССА доирасида Афғонистон Марказий Осиё мамлакатлари ҳукуматлари билан бир қатор ривожланиш лойиҳаларини амалга оширди. Ўзининг мақсадларида РЕССА Афғонистон миллий ривожланиш стратегиясининг давоми бўлиб, Афғонистонни Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон билан боғлайдиган темир йўл тармоқларини, иктисодий йўлақларни ва электр узатиш линияларини кенгайтиришга ёрдам беради. РЕССА В, 2012 йилда бўлиб ўтган сўнгги конференция, «трансформация ўн йиллиги» (2015-2024) учун асос яратди.

CAREC 1997 йилда ташкил этилган бўлиб, унинг асосчилари Хитой, Қозоғистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон бўлиб, шу вақтдан бошлаб ўз таркибига Афғонистон, Озарбайжон, Мўғулистон, Покистон, Тожикистон ва Туркменистонни қўшадиган 10 та мамлакат таркибига кирди. CARECни олти кўп томошлама ривожланиш институтлари (ADB, EBRD, IMF, IDB, UNDP ва WB) қўшимча равишда қўллаб-қувватлайди. Ушбу ташаббуснинг мақсади – Марказий Осиёда иктисодий фаолият соҳасида ҳамкорликни ривожлантиришдир. Ҳозирга қадар транспорт, савдо-сотикни соддалаштириш, савдо сиёсати ва энергетика соҳаларида CAREC билан боғлиқ 146 та лойиҳа амалга оширилиб, умумий бюджет 22,4 миллиард доллардир. Афғонистон 2005 йилда CARECга қўшилганидан бери савдо, транспорт ва энергетика соҳаларидаги 25 та лойиҳага

2,6 миллиард доллар сармоя киритди, шу билан бирга, 17 та CAREC лойиҳалари давом этмоқда.

Бир сўз билан айтганда, Ўзбекистоннинг Афғонистондаги тинчлик ва барқарорликни таъминлаш борасидаги ташқи сиёсатидаги ислохотлар Марказий Осиё мамлакатлари ҳамкорлигини кучайтиришнинг муҳим кўрсаткичига асос бўлмоқда. Минтақа тобора таркоқликдан ҳамкорлик сари интилмоқда. Истикболда биз янада туб бунёдкорлик жараёнларига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Бинобарин, минтақани умумий қадриятлар, маданият, дин ва тарих бирлаштириб туради. Марказий Осиё худудида иқтисодий интеграциянинг ташкил этилиши ҳамда Афғонистоннинг иштирокини таъминлаш минтақадаги иқтисодий, ижтимоий, географик-экологик, сиёсий муаммоларнинг ижобий ҳал этилишида муҳим роль ўйнайди.

4.4. Марказий Осиёда янги Ипак йўлининг нуфузини ошириш

Қадимги халқларнинг ҳар томонлама ривожланишида савдо ва транзит йўлларининг аҳамияти ниҳоятда каттадир. Милоддан аввалги III минг йилликка келиб, Ўрта Осиёнинг кўпгина ҳудудлари қадимги аҳоли томонидан ўзлаштириб бўлинган эди. Чўл ва дашт ҳудудлардаги кўчманчи чорвадор аҳоли воҳалардаги ўтроқ аҳоли билан ўзаро алоқаларни бронза даврига келиб янада ривожлантиради.

Тарихий адабиётлардан маълум бўлишича, Буюк Ипак йўли ташкил топмасдан анча илгариек Қадимги Шарқ ва Ўрта Осиё ҳудудларида ўзаро алмашинув йўллари мавжуд эди. Бронза давридаги (милоддан аввалги III–II минг йилликлар) ана шундай йўллардан бири «*Ложувард йўли*» деб аталиб, унинг бир тармоғи Бадахшон, Бактрия ва Марғиёна ҳудудларини Хоразм, Сўғд, Марказий Қозоғистон ва Урал билан боғлаган. Яна бир тармоғи эса, Бактрия ва Марғиёнани Месопотамия билан боғлаган. Бу йўл Помир тоғларидан бошланиб, Эрон, Олд Осиё, Миср орқали ўтган. Бадахшон ложувардининг Ҳинд водийси, Месопотамия ва Мисрдан топилиши бу кимматбаҳо тошнинг Қадимги Шарқда ниҳоятда қадрланганидан далолат беради.

Қадимги йўллардан яна бири Эрон аҳмонийларининг йўли бўлиб, бу йўлнинг бир тармоғи милоддан аввалги VI–IV асрларда

кичик Осие шахарларини ҳамда Ўрта Ер денгизи бўйидаги Эфес, Сарди шахарларини Эроннинг марказларидан бири Суза билан боғлаган бўлса, яна бир тармоғи Эрон-Бактрия орқали Сўғдиёна, Тошкент воҳаси ва Қозоғистон худудларидан ўтиб, Олтойгача борган. Тарихий адабиётларда бу йўл «шоҳ йўли» деб аталган.

Милоддан аввалги 138 йилда Хитой императори томонидан Уди Чжан Цянни Ўрта Осие ерларига элчи сифатида жўнатади. *Милоддан аввалги II–I асрларга келиб, Уди Чжан Цян юрган йўлларда Хитойни Ўрта ва ғарбий Осие билан боғлайдиган карвон йўли пайдо бўлади.* Бу йўл «Буюк Ипак йўли» деб аталиб, умумий узунлиги 12 000 километрдан иборат эди. Илк ўрта асрларга келиб, Ипак йўлининг янада ривожланганини кузатиш мумкин. Ўз даврида ниҳоятда катта аҳамиятга эга бўлган бу йўлнинг дастлабки тармоғи Хитойнинг Сиань шаҳридан бошланиб, Шаркий Туркистон, Ўрта Осие, Эрон, Месопотамия орқали Ўрта Ер денгизигача чўзилган.

Хитойнинг Аноси шаҳрига келиб, Ипак йўли бир неча тармоқларга бўлиниб кетган. Хусусан, бир тармоқ Аноси – Хами – Кошғар орқали Қўқонга, ундан эса Тошкентга ўтган. Бу ердан Жиззах ва Самарқанд орқали Бухорога келган йўл Урганч орқали Гурьевга, у ердан Оксарой орқали Қора денгиз бўйларига чиққан. Яна бир тармоқ эса Дунхуан орқали Хўтанга, ундан Лохурга ўтиб кетган. Ундан ташқари, Бухорога келиб, бу тармоқ иккига бўлинган. Жанубий йўналиш Бухоро – Қарши – Термиз орқали Нишопурга ўтган ва Ҳирот орқали Ҳиндистонга ўтиб кетган. Нишопурдаги тармоқлардан бири Техрон – Қазвин – Ҳамадон – Боғдод – Палмира йўналиши бўйлаб Ўрта Ер денгизи бўйидаги Тир шаҳригача чўзилган. Умуман олганда, Ипак йўлининг жанубий тармоғи Ўзган орқали Ўшга ўтиб, Кува – Марғилон – Қўқон орқали Хўжанд, Самарқанд, Бухорога ўтган. Шимолий йўналиши эса, Ҳазар хоконлиги ва Булғор давлати орқали Киев Руси ва Европа мамлакатларига бориб, бу тармоқ VI асрдан бошлаб ривожлана бошлаган. Ипак йўлининг асосий карвон йўлларидан ташқари ички савдо йўллари ҳам мавжуд эди.

Ўрта Осие худудларида антик даврдан бошлаб ривожланиш жараёнлари Буюк Ипак йўли билан узвий боғлиқдир. Хусусан, милоддан аввалги II асрдан бошлаб Хитой ва Ўрта Осие тарихий-маданий вилоятлари билан савдо ва маданий алоқалар ривожланиб

борди. Фарғона, Сўғд ва Бактрияга ипакчилик кириб келди. Карвон йўли ривожланиб боргани сари савдо-сотик ва маданий алоқалар ривожланиб борди.

Милоднинг бошларида қадимги дунёнинг илғор маданиятли давлатлари асосан тўртта: Рим, Парфия, Хитой ва Кушон давлатлари эди. Ғарбда Британ оролларида Шарқда Тинч океани соҳилларигача чўзилган бу забардаст салтанатлар инсоният тарихида биринчи бўлиб Буюк Ипак йўли деб номланувчи йўл билан боғланди. Ипак йўли ривожланиб боргани сари савдо-сотик мисли кўрилмаган даражада ривожланди.

Буюк Ипак йўли бўйлаб кўплаб карвонсаройлар, шаҳарлар барпо этилди. Бу йўлдан бораётган савдогарлар кўпинча йўлнинг охиригача бормас эдилар. Ўрта Осиё вилоятлари бу йўлнинг ўртасида жойлашгани сабабли савдогарлар Хоразм, Самарқанд, Термиз ва бошқа ҳудудларда ўз молларини сотиб, маҳаллий маҳсулотларни харид қилар эдилар. Ўрта асрлар Ўрта Осиё бозорларида четдан келтирилган кўплаб маҳсулотлар мавжуд эди. Ҳозирги кунда Ипак йўли устидаги кўхна шаҳар ва манзилгоҳлардаги археологик қазिशмалар натижасида топилаётган топилмалар фикримизнинг далилидир.

Милоддан аввалги II асрда пайдо бўлиб, милоднинг XVI асрига қадар фаолият кўрсатган Буюк Ипак йўли шу давр ичида Шарқ ва Ғарб халқларининг кенг миқёсдаги ўзаро маданий ва иқтисодий алоқалари тарихида катта аҳамиятга эга бўлди. Бу йўл орқали алоқалар қилган қадимги халқларнинг ўзаро ҳамкорлик, алмашинув ва маданиятларининг бойиб бориши тинчлик ва тараққиёт учун асос бўлиб хизмат қилди. Ўзбекистон ҳудудлари бу йўлнинг чорраҳасида жойлашган бўлиб, бу ерга турли мамлакатлардан савдогарлар, хунармандлар, олимлар ва меъморлар ташриф буюрганлар.

ЮНЕСКО томонидан «Буюк Ипак йўли – мулоқот йўли» дастурининг ишлаб чиқилиши Евроосиёдаги 30 дан ортиқ етакчи давлатларнинг илмий-маданий фаолияти учун йўналиш бўлди. Бунинг натижасида кўпгина тарихий-маданий обидалар ўрганилди, қадимги йўллар ва йўналишлар аниқланди, миллий ва маънавий бойлигимиз ҳамда анъаналаримиз ўрганилди.

«Буюк Ипак йўли – мулоқот йўли» дастурининг асосий вазифаси Шарқ ва Ғарб халқлари ўртасида иқтисодий ва маданий алоқаларни ўрнатган ҳамда ривожлантирган бу йўлни халқларнинг

биродарлик, ўзаро ҳамкорлик ва самимий мулоқот йўлига айлан-тиришдан иборатдир.

Милоддан юз йил аввал Чин юртидан йўлга отланган илк савдо карвони довону даралар, бепоён саҳролар оша Фарғона водийсига ипак ва бронза кўзгулар келтирган. Шу тариқа дунё цивилизацияси ривожда муҳим ўрин тутган Буюк Ипак йўлига асос солинган. Мана, орадан асрлар ўтиб, узундан-узун карвонлар ўрнини замонавий авиалайнерлар, автомобиль ва тезюрар поездлар эгаллаган бўлса-да, Шарк ва Ғарбни боғловчи ана шу қадимий йўл ханузгача ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Эътиборлиси, мамлакатимизнинг бир қатор тарихий шаҳарлари унинг қок марказида жойлашган.

Пекин шаҳрида Буюк Ипак йўли бўйлаб иқтисодий коридор ташкил этишда 11 мамлакат – Ўзбекистон, Хитой, Россия, Туркменистон, Қозоғистон, Ҳиндистон, Покистон, Эрон, Туркия, Қирғизистон, Тожикистон давлатлари иштирок этгани Буюк Ипак йўлининг нуфузини янада оширишга олиб келади.

Ўзбекистоннинг Буюк Ипак йўли ривожда тутган ўрни ҳам бекиёсдир. Чунончи, қадимий Самарканд шаҳрини Буюк Ипак йўлининг индустриал ва инновацион маркази сифатида қайд этиш мумкин. Мамлакатимиз пойтахти Тошкент шаҳрини эса транспорт-коммуникация, ишлаб чиқариш ва илм-фан соҳаларидаги юксак салоҳиятига кўра мазкур тармоқнинг юраги, дея эътироф этиш мақсадга мувофиқ.

Шу билан бирга, бу Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мизийев ва Хитой Халқ Республикаси раиси Си Цзиньпин ўртасидаги икки томонлама муносабатлар Буюк Ипак йўлидаги бунёдкорлик руҳига мос равишда янги мазмун билан бойиб, ўзаро манфаатли алоқалар янада мустаҳкамланаётганида ҳам кўзга яққол ташланади. Кейинги пайтда икки давлат раҳбарларининг бевосита сай-ҳаракатлари билан ўзаро алоқалар стратегик ҳамкорлик тусини олди. Буюк Ипак йўлини тиклашда Ўзбекистон муҳим ўрин тутди ва бу давлатлар бир-бирини ўзаро тўлдиради, деб ҳисоблаймиз.

Хитой томони Ўзбекистон билан турли соҳаларда, айниқса, энергетика, савдо ва инфратузилмани такомиллаштиришни ҳамкорлик доирасида амалга ошириши муҳим аҳамият касб этади.

Билим ва тажриба алмашиш борасида ҳам кенг имкониятлар мавжудлигини эътироф этиш лозим.

Шунингдек, Ўзбекистондан кўплаб сохаларда, хусусан, давлат ва жамият бошқаруви жабҳасида изчиллик билан олиб борилган ислохотларни ўрганиш мақсадга мувофиқ.

Ҳақиқатан ҳам, Ўзбекистон билан Хитой ўртасидаги алоқалар янги босқичга кўтарилди. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда Хитой сармояси иштирокидаги 466 та корхона, жумладан, ушбу мамлакатнинг 71 та компанияси фаолият юритмоқда.

Буюк Ипак йўлида замонавий транспорт коридорини ривожлантириш ва мустаҳкамлашнинг аҳамияти алоҳида ўрин тутди. Маълумки, мазкур йўналишда мамлакатимизда қатор ишлар амалга оширилмоқда. Давлатларимиз ўртасида энг қисқа темир йўл тармоғини барпо этиш ўзаро иқтисодий ҳамкорликнинг долзарб стратегик йўналишларидандир. Бу Марказий Осиё, ундан кейин Жанубий Осиё мамлакатларига чиқишни таъминлайди. Мазкур йўналиш «Ангрен – Поп» темир йўли қурилиши лойиҳасини ўз ичига олган. «Ўзбекистон темир йўллари» давлат-акциядорлик компанияси ва Хитойнинг «China Railway Tunnel Group» компанияси ўртасида Қамчиқ доводидан туннель орқали ўтадиган «Ангрен – Поп» темир йўлини қуриш бўйича умумий қиймати 455 миллион долларлик лойиҳа бажарилган. Ҳозирги кунда водий аҳолиси муаммосини бартараф этиб «Ангрен – Поп» темир йўлидан фойдаланиб келинмоқда.

Умуман, Буюк Ипак йўлидаги давлатларда тахминан 3 миллиард аҳоли яшашини инobatга олсак, минтақа мамлакатлари бозорига чиқиш учун транспорт коридорини тўлиқ таъминлаш бугунги куннинг энг долзарб мавзусидир. Бундай глобал майдон кўлами ва иқтисодий салоҳиятининг баҳоси нақадар бебаҳо эканлигини таъкидлаш жоиз. Хитойнинг sanoat ва бизнес тузилмаларининг Марказий Осиё мамлакатлари билан ҳамкорлигида ёқилғи-энергетика соҳасидаги муносабатларни тараққий эттириш муҳим ҳисобланади.

Хитой Миллий нефть-газ корпорацияси Ўзбекистондаги истиқболли углеводород конларини ўрганиш ва уларни ўзлаштириш билан шуғулланмоқда. Бундан ташқари, табиий газни чуқур қайта ишлаш лойиҳаси амалга оширилмоқда. Буюк Ипак йўлининг ёқилғи-энергетика соҳасида Марказий Осиё – ХХР газ тармоғининг

Ўзбекистон худуди орқали ўтиши ўзаро ишончли ва манфаатли муносабатларимизнинг ёрқин далилидир.

Буюк Ипак йўли нафақат савдо йўли, айни пайтда халқлар ўртасида маданий-маърифий, фан ва техника, туризм соҳаларидаги ҳамкорликни янада ривожлантиришда ҳам устувор аҳамиятга эга. Шанхай шаҳрида Хитойда биринчи марта Шанхай университети ҳузуридаги ШХТ Жамоат дипломатияси илмий тадқиқот институти негизида Ўзбекистон тадқиқотлари ва таълим алмашувлари маркази очилди. Тошкент ва Шанхай, Самарқанд ва Сиан, Навоий ва Чжучжоу шаҳарлари, Тошкент вилояти ва Хунан вилояти, Самарқанд вилояти ва Шаньси вилояти ўртасида биродарлик алоқалари ўрнатилган. Худудда транспорт, савдо ва логистика инфратузилмаси ривожининг ҳал қилувчи йўналиши Марказий Осиё мамлакатлари, хусусан, Ўзбекистон билан бевосита боғлиқ.

Хитой янги «Ипак йўли» лойиҳасини амалга ошириш учун янада очиқ бўлишга ҳамда XXI асрнинг энг юксак мақсадли ташаббусини фаол тарзда молиявий қўллаб-қувватлашни давом эттиришга тайёр.

Пекин шаҳрида 2019 йилда бўлиб ўтган «Бир макон – бир йўл» иккинчи халқаро форуми 150 мамлакат вакиллари, жумладан, 37 мамлакат раҳбарларини тўплади.

Хитой Халқ Республикаси Президенти Си Цзиньпин Президентимиз Ш.М.Мирзиёевни «Бир макон – бир йўл» ташаббусининг асосчиларидан бири сифатида эътироф этди. Ўзбекистоннинг форумга эътибори ва ундаги иштироқи мамлакатларимиз ҳамкорлиги ривожидан далолат беради.

Хитой раҳбари Си Цзиньпин Хитой Ўзбекистон билан ҳамкорликнинг бугунги ҳолатини юксак кадрлаши ҳамда мамлакатларимиз ўртасидаги ҳар томонлама стратегик шериклик муносабатларини янада мустаҳкамлашга қатъий интилишини таъкидлади.

Форумда Хитой Халқ Республикаси раҳбарининг мулоҳазаларида куйидаги хулосаларни қилиш мумкин. Биринчиси, Хитой – очиқлик сиёсати, соғлом ракобат тамойиллари, бизнеснинг барча иштироқчилари учун тенг шароитлар яратиш ва қулай бозор муҳитини шакллантириш тарафдори. Иккинчиси, Хитой ҳукумати турли мамлакатлар иштирокида «Бир макон – бир йўл» ташаббусини кредитлар ва мақсадли фондлардан маблағ ажратиш ҳамда

облигациялар чиқариш орқали молиявий қўллаб-қувватлашни мақсад қилган. Учунчидан, Ўзбекистон – Хитой муносабатларининг истиқболи порлоқ ва ҳар томонлама стратегик шерикликни янги босқичга олиб чиқади.

«Бир макон – бир йўл» форумини ўтказиш жараёнида жами 283 та амалий натижалар, хусусан ҳамкорлик бўйича ҳукуматлараро келишувларга эришилди. Тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда умумий миқдори 64 млрд. АҚШ долларидан зиёд бўлган қийматдаги битимлар имзоланганлигини ўзи Буюк Ипак йўли нуфузининг ошишидан далолат беради.

«Бир макон – бир йўл» жаҳон транспорт ва инвестиция инфратузилмасини тузиш ташаббуси иккита лойиҳани бирлаштиради: «Ипак йўлининг иқтисодий камари» ва «XXI асрнинг Денгиз Ипак йўли».

«Ипак йўлининг иқтисодий камари» лойиҳасини яратиш Хитой раҳбарининг Қозоғистонга сафари вақтида таклиф этилган эди. Лойиҳага кўра, учта иқтисодий ва транспорт йўлагини шакллантириш кўзда тутилган:

- 1) Хитой – Марказий Осиё – Россия – Европа;
- 2) Хитой – Марказий ва Ғарбий Осиё – Форс кўрфази ва Ўрта Ер денгизи;
- 3) Хитой – Жануби-Шарқий Осиё – Жанубий Осиё – Ҳинд океани.

Ҳозирги кунда Хитойдан Европага контейнер юклари депгиз йўллари орқали 45–60 кунда етказилмоқда. Бу йўлаклар мазкур муддатни 10 кунгача қисқартириш имконини беради.

«XXI аср – Денгиз Ипак йўли» концепцияси илгари сурилди. У қуйидаги икки йўналишни ўз ичига олади:

- 1) Хитой денгиз портларидан Жанубий Хитой депгизи орқали Ҳинд океани ва ундан кейин Европагача;
- 2) Хитой портларидан Жанубий Хитой денгизи орқали Тинч океанининг жанубий акваториясига.

2015 йилда ҳар икки ташаббус «Бир макон – бир йўл» номи билан битта умумий концепцияга бирлаштирилди. «Бир макон – бир йўл» ташаббуси доирасидаги лойиҳаларни молиялаштириш мақсадида иккита молиявий «гигант»: 100 миллиард АҚШ долларлик капиталга эга Осиё инфратузилма инвестициялари банки

ва устав капитали 40 миллиард АҚШ доллари бўлган Ипак йўли жамғармаси тузилди.

Хитой молиявий институтларининг кредитлар ажратиши Иктисодий камар ва Денгиз Ипак йўли лойиҳаларини амалга оширишнинг асосий молиявий механизмидир. Бунда Хитой ускуналари, товарлари, хизматлари ва иш кучидан фойдаланиш асосий шартлардан бири ҳисобланади.

2017 йил май ойида Пекинда бўлиб ўтган дастлабки «Бир макон – бир йўл» халқаро форумида Хитойнинг ушбу лойиҳага киритадиган сармояси ҳажми яқин йиллар ичида 150 миллиард АҚШ долларигача ошиши маълум қилинган эди.

Фикримизча, «Ипак йўлининг иктисодий камари» лойиҳасига Ер шари аҳолисининг 63 фоизини ташкил этадиган 67 та мамлакат кўшилиши мумкин. Бошқача айтганда, бу ерда гап аҳолиси Ер шарининг ярмидан кўпроғини ташкил этадиган мамлакатлар иктисодиётларини бир-бири билан боғлайдиган иктисодий камар яратиш ғояси ҳақида бормоқда. Хитой ташаббуси муваффақиятли амалга ошадиган бўлса, XXI асрда барча йўллар энди Римга эмас, Пекингга олиб боради деб хулоса қилиш мумкин бўлади.

Албатта, Хитой, авваламбор, ички иктисодий сиёсатидан келиб чиққан ҳолда «Бир макон – бир йўл» ташаббусини илгари сурди. Хитойда сўнгги 10 йилда кузатилган иктисодий ўсиш суръатларининг барқарор секинлашиши мамлакат ҳукуматини айнан шу ташаббусга ундаган кўринади. Мазкур глобал лойиҳанинг амалга оширилиши бир томондан, Хитойнинг яхши ривожланмаган ғарбий провинциялари ривожланишига олиб келади. Бу эса, мамлакат ҳудудлари иктисодиётини тенглаштиришга ёрдам беради. Жадал модернизациялаш йилларида ғарбий провинциялар, бошқа ҳудудларга қараганда, кам ривожланди. Бошқа томондан эса, бу ички истеъмол ўсишини кучайтиради ва Хитой иктисодиётидаги ортиқча ишлаб чиқариш қувватлари муаммосини ҳал этади. «Бир макон – бир йўл» доирасидаги лойиҳаларни амалга оширишда Хитойнинг ускуналар, товарлар, хизматлар ва иш кучи етказиб берувчи асосий таъминотчи бўлиш шартин юқоридаги фикрларимизни тасдиқлайди.

Иктисодий нуқтан назардан қараганда, ушбу ташаббусни Хитойнинг «иктисодий мўъжизаси»ни кўшни ҳудудларга экспорт қилиш модели сифатида баҳолаш мумкин. Бунда асосий эътибор

4.2-расм. «Бир макон – бир йўл» ташаббусининг йирик транспорт-логистика лойиҳалари.¹

Хитойнинг ривожланмаган ҳудудларини кўшни давлатлар билан боғлаш орқали ривожлантиришга қаратилмоқда. Бироқ келажакда мазкур иқтисодий лойиҳа Хитойнинг мукаммал геосиёсий стратегиясига айланиши ҳам мумкин.

«Бир макон – бир йўл» глобал лойиҳаси инфратузилма логистикаси ва савдо имкониятлари туфайли нафақат Хитой иқтисодиёти, балки, шунингдек, янги Ипак йўли бўйидаги мамлакатлар иқтисодиётини ривожлантиришга ҳам янги имкониятлар яратади.

Марказий Осиё мамлакатларига инфратузилма лойиҳалари, жумладан, янги кўприк ва йўллар, йирик логистика марказлари қурилиши учун улкан инвестициялар зарур. Ана шу мақсадларда «Ипак йўли иқтисодий камари» доирасида Хитой сармоясидан фойдаланиш мазкур лойиҳалар учун хорижий инвестициялар етишмовчилиги муаммосини ҳал қилади. Шунингдек, Пекин таклиф этгаётган интеграция модели иқтисодий камар лойиҳасига аъзо мамлакатларнинг ўзаро иқтисодий манфаатларигагина асос-

¹ «Вести экономика» тармоқ нашри (Westfinance.ru).

ланганлиги ҳам мазкур ташаббуснинг устун жиҳатидир. Бу лойиҳа муваффақиятли амалга оширилса, Хитой ушбу минтақада бошқа давлатларнинг геосиёсий таъсири билан мусобақалашадими, ёки йўқми, деган савол очиқлигича қолмоқда. Эҳтимол, шу сабабларга кўра, Марказий Осиё учун иқтисодий интеграцияга оид барча моделлар ичида айнан Хитойнинг мазкур ташаббуси истикболли кўринадиди. Мазкур минтақа мамлакатлари учун «Ипак йўлининг иқтисодий камар» лойиҳаси инфратузилма тараққиёти ва янги савдо имкониятлари жараёнларини сиёсийлаштирмасдан туриб, уларга эга бўлиш имкониятидир.

Хитой салобатли иқтисодиёти ва географик жиҳатдан қўшничилиги туфайли минтақадаги деярли барча мамлакатларнинг асосий савдо ҳамкорлари учталигига киради ҳамда йирик сармоядорлардан бири ҳисобланади. Хитойнинг 1992 йилдан 2020 йилгача Марказий Осиёнинг бешта мамлакати (Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Туркменистон ва Тожикистон) билан йиллик товар айланмаси ҳажми 65 марта ўсди.

Бугунги кунда Хитой Марказий Осиёдан нафақат газ ва нефть, балки металлларни ҳам фаол равишда импорт қилмоқда. Бундан ташқари, Қозоғистон Хитойга уран ҳам экспорт қилади ва ХХРнинг уранга бўлган эҳтиёжининг қарийб 75 фоизини қоплайди.

Марказий Осиё мамлакатлари орасида Қозоғистон Хитой компаниялари сармояси асосий «истеъмолчиси» ҳисобланади. Хитой айнан ушбу мамлакатга фаол сармоя киритмоқда ва уларнинг ҳажмига қараганда, Қозоғистонни энг муҳим минтақавий ҳамкор-давлат сифатида кўради. ХХРнинг Марказий Осиёдаги умумий инвестицияси ҳажмининг ярмидан кўпроғи Қозоғистон улушига тўғри келади. «Бир макон – бир йўл» лойиҳаси бошланганидан кейинги 5 йил ичида Қозоғистоннинг улуши 62 фоизгача ошган. Туркменистон ва Тожикистонда эса вазият умуман тесқари томонга ўзгарди. Ҳозирги кунда таҳлилларимизга кўра, Хитой компанияларининг Туркменистон иқтисодиётига киритган сармояси 10 баробарга, Тожикистонга эса хатто нолгача қисқарди.

«Бир макон – бир йўл» концепцияси қабул қилинганидан сўнг Хитойнинг Марказий Осиё мамлакатлари иқтисодиётига киритаётган сармояси таркибида ўзгаришлар кузатишмоқда. Концепция қабул қилингунга қадар Хитой компанияларининг барча

инвестициялари ва улар билан тузилган шартномаларнинг 86,5 фоизи энергетика секторига тўғри келган бўлса, лойиҳа расман ишга туширилгандан сўнг ушбу тармоқдаги инвестициялар улуши 33 фоизга камайди.

Марказий Осиё минтақасининг транспорт инфратузилмасига киритилган инвестициялар суръати ўсмоқда. Ушбу соҳага киритилган сармоя ҳажми 4 марта кўпайди ҳамда умумий ҳажмда мазкур тармоқнинг улуши энергетика сектори билан деярли тенглашди.

Иқтисодий интеграция халқларнинг маданий яқинлашуви учун табиий драйверларни яратади. Бунинг учун эса, умумий мулоқот тили зарур. Бугунги кунда Марказий Осиёнинг кўпчилик аҳолиси инглиз тили каторида хитой тилини ҳам ўрганишмоқда. Мана, кўп йилдирки, Хитой Марказий Осиё мамлакатлари талабалари учун квоталар ажратиб келмоқда, бироқ бу квоталар Россия квоталарига нисбатан қарийб икки баробар камдир. Марказий Осиёда рус тили давлатлараро даражадаги миллатлараро мулоқот тили саналади. Қандай бўлмасин, ё Марказий Осиёнинг маҳаллий аҳолиси ёки хитойликлар, вақти келиб, ўзаро мулоқот тилини ўрганишлари керак бўлади, бироқ бунинг учун вақт зарур.

«Бир макон – бир йўл» иккинчи халқаро форуми 2019 йил 27 апрель куни «Янъзи» халқаро конференциялар марказида делегация раҳбарларининг давра суҳбатида муҳтарам юртбошимиз Шавкат Мирзиёев «Халқаро ва минтақавий ўзаро боғлиқлик масалалари Марказий Осиё, жумладан, денгиз портларига бевосита олиб чиқувчи йўлга эга бўлмаган мамлакатимиз учун долзарб бўлиб келган ва ҳозир ҳам шундай. Ўзбекистон мамлакатларимизнинг барқарор тараққиётида муҳим омил бўладиган «Бир макон – бир йўл» ташаббусини аввалбошданок қўллаб-қувватлаган» деб таъкидлаб ўтдилар.

Шу билан бирга, бу минтақавий ҳамкорликни ривожлантириш, умумий мақсадларга эришиш, иқтисодий ўсишнинг янги манбаларини кашф этиш, натижада, халқларимиз турмуш даражаси ошишига хизмат қилишини эътироф этиш лозим.

Марказий Осиёнинг транспорт ва логистика имкониятларини ошириш, «яшил иқтисодиёт» орқали озиқ-овқат хавфсизлигига эришиш, туризмни ривожлантириш, экологик муаммоларни биргаликда бартараф этиш ва бошқа долзарб масалалар бўйича қатор ташаббусларни илгари сурди.

Марказий Осие минтақасининг транзит салоҳиятини рўёбга чиқариш ҳамда Хитой – Марказий Осие – Ғарбий Осие иқтисодий йўлагини шакллантириш долзарб аҳамиятга эга экани таъкидланди. Тошкент – Андижон – Ўш – Эргаштом – Кошғар автомобиль йўлаги, Ўзбекистон – Қирғизистон – Хитой ва Мозори Шариф – Кобул – Пешовар темир йўллари лойиҳалари бу борада катта истикболлар очиши қайд этилди. Шунингдек, Сарик денгиз портлари – Марказий Осие – Европа йўналишини бўйлаб темир йўлда юк ташишга бир хил тариф ўрнатиш ҳам иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқ.

Буюк Ипак йўлининг нуфузини оширишда «яшил иқтисодиёт»ни ривожлантириш, озиқ-овқат хавфсизлигига эришиш учун кишлоқ хўжалигига замонавий технологиялар ва илғор ечимларни жорий этиш масалаларига эътибор қаратиш ҳам алоҳида ўрин тутди.

XXI асрда Орол денгизи қуриши оқибатида юзага келган экологик вазиятни бартараф этиш умумий вазифа эканини инobatга олсак, БМТнинг Оролбўйи минтақаси учун Траст фонди ҳамда Оролбўйи ҳудудида экологик инновациялар ва технологиялар зонаси фаолиятида иштирок этишлари мақсадга мувофиқ.

Ҳозирги кунда туризм соҳасида алмашинувларни ривожлантириш, бунинг учун «Ипак йўли» бренди остида қўшма дастур ва маҳсулотларни илгари суриш бўйича долзарб таклифлар билдирилди.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев Афғонистон масаласига ҳам эътибор қаратиб, ушбу мамлакатда тинчлик ўрнатилиши Марказий ва Жанубий Осиеда янги тараққиёт манбалари яратишини таъкидлади. Бу борадаги долзарб масалалар жорий йилнинг кузида Тошкентда бўлиб ўтадиган Афғонистон бўйича Минтақавий иқтисодий ҳамкорлик конференцияси (RECCA)да муҳокама қилинишини маълум қилди.

Тарихий ва маданий меросимиз, олдимизда турган мақсад ва вазифаларнинг ўхшашлиги ҳамда интилишларимиз муштараклиги келажакка катта ишонч билан қарашга имкон беради. Халқларимиз биргаликдаги саъй-ҳаракатларимизнинг ижобий натижаларини албатта сезишлари керак.

Хулоса ўрнида айтиш жойизки, «Бир макон – бир йўл» форумидан қуйидаги хулосаларни қилишимиз мумкин.

Буюк Ипак йўлининг нуфузини оширишда «яшил иқтисодиёт»ни ривожлантириш, озиқ-овқат хавфсизлигига эришиш учун

қишлоқ хўжалигига замонавий технологиялар ва илғор ечимларни жорий этиш.

Шу билан бирга, очиклик сиёсати, соғлом рақобат тамойиллари, бизнеснинг барча иштирокчилари учун тенг шароитлар яратиш ва қулай бозор муҳитини шакллантириш. «Бир макон – бир йўл» ташаббусини кредитлар ва мақсадли фондлардан маблағ ажратиш ҳамда облигациялар чиқариш орқали молиявий қўллаб-қувватлашни мақсад қилган. Ўзбекистон – Хитой муносабатларининг истиқболи порлоқ ва ҳар томонлама стратегик шерикликни янги босқичга олиб чиқади.

Таянч иборалар: тинчлик, барқарорлик, шовинизм, трансакцион, транспорт-логистика, бож, нарх, ипак йўли, хавфсизлик, наркотик моддалар, инвестиция, халқаро савдо, концепция, камар, денгиз, иқтисодий интеграция, ташқи савдо, иқтисодиётни тиклаш, инфратузилма лойиҳа, трансминтақавий дастур, экспорт, импорт, товар айирбошлаш, энергетика, транспорт.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Ўзбекистон ва Афғонистон Ислom Республикаси иқтисодий алоқаларининг ҳозирги ҳолатини изоҳланг.
2. Афғонистон Ислom Республикаси билан Ўзбекистон ўзарo йиллик савдо ҳажмини 2023 йилгача қанчага етказиши режалаштирилмоқда?
3. Афғонистон аҳолисининг неча фоизи фойдали меҳнат билан шугулланмайди?
4. Афғонистонда жами аҳолининг неча фоизини ўзбеклар ташкил этади?
5. Ўзбекистон ва Афғонистон Ислom Республикаси билан иқтисодий алоқаларининг ривожланиши Ўзбекистон иқтисодиётига фойдали жиҳатларини санаб ўтинг.
6. Буюк Ипак йўли ташкил топмасдан илгари Қадимги Шарқ ва Ўрта Осиё ҳудудларида ўзарo алмашинув йўлларини изоҳланг.
7. Милodнинг бошларида қадимги дунёнинг илғор маданиятли давлатлар ривожланишида Буюк Ипак йўлининг ўрни қандай бўлган?
8. Ўзбекистоннинг Буюк Ипак йўли ривожида тутган ўрни қандай?
9. «Бир макон – бир йўл» ташаббусининг асосчи ва уни ривожлантиришида илгари сурилган ғояларини айтинг.
10. «Ипак йўлининг иқтисодий камари» лойиҳасини ёритиб беринг.

ТЕСТ

1. Халқаро иқтисодий интеграциянинг учинчи босқичининг ўзига хос хусусияти қайси каторда кўрсатилган?

- А) Эркин савдо зоналари ташкил этилади;
- Б) Умумий бозор шаклланади;
- В) Интеграция саноат, банк, суғурта иши ва технология соҳасида ҳам юз беради;
- Г) Иқтисодий ва валюта иттифоқи доирасида интеграция юз беради.

2. Марказий Осиё иқтисодий интеграцияси қайси мамлакатлар ўртасидаги келишувлардан бошланган?

- А) Ўзбекистон ва Қирғизистон;
- Б) Қирғизистон ва Тожикистон;
- В) Ўзбекистон ва Қозоғистон;
- Г) Қозоғистон ва Туркманистон.

3. Жануби-Ғарбий Осиёнинг энг чекка шарқий қисмида жойлашган мамлакат, бу – ...

- А) Афғонистон Исломи Республикаси;
- Б) Афғонистон Демократик Республикаси;
- В) Афғонистон Халқ Республикаси;
- Г) Афғонистон Социалистик давлати.

4. Афғонистон Исломи Республикаси ер майдони қанчани ташкил этади?

- А) 652,9 минг км²;
- Б) 651,9 минг км²;
- В) 650,9 минг км²;
- Г) 653,9 минг км².

5. Афғонистон Исломи Республикаси аҳолиси 2019 йилда неча кишини ташкил этди?

- А) 32 миллион 226 минг киши;
- Б) 30 миллион 225 минг киши;
- В) 31 миллион 224 минг киши;
- Г) 29 миллион 223 минг киши.

6. Афғонистон маъмурий-худудий тузилишига кўра ... вилоятга бўлинади.

- А) 31;   Б) 32;   В) 33;   Г) 34.

7. Афғонистон билан Ўзбекистон ўртасидаги чегаранинг узунлиги – ... километр.

- А) 137;   Б) 138;   В) 139;   Г) 136.

8. Афғонистон билан чегарадош мамлакатлар қаторини белгиланг.

- А) Эрон, Покистон, Хитой, Тожикистон, Туркменистон, Ўзбекистон;
 Б) Ирок, Покистон, Хитой, Тожикистон, Туркменистон, Ўзбекистон;
 В) Эрон, Ҳиндистон, Хитой, Тожикистон, Туркменистон, Ўзбекистон;
 Г) Эрон, Покистон, Хитой, Тожикистон, Туркменистон, Қозоғистон.

9. Ўзбекистон ва Афғонистон ўртасидаги дипломатик муносабатлар 1992 йилнинг қайси ойида ўрнатилган?

- А) октябрь ;   Б) ноябрь;   В) декабрь;   Г) сентябр.

10. Тошкент – Кобул – Тошкент авиакатнови қачон йўлга қўйилди?

- А) 2017 йил ноябрь   В) 2018 йил ноябрь
 Б) 2019 йил ноябрь   Г) 2016 йил ноябрь

11. Кобул ҳукумат делегациясининг «Толибон» ҳаракати билан учрашуви қачон ва қаерда бўлиб ўтди?

- А) 2020 йил 13 сентябрь куни Доҳада (Қатар);
 Б) 2020 йил 13 октябрь куни Мускатда (Ўмон);
 В) 2020 йил 13 август куни Тошкентда (Ўзбекистон)
 Г) 2020 йил 13 сентябрь куни Абу Дабида (БАА)

12. Термиз шаҳрида Афғонистон Ислом Республикасининг Бош консулхонаси қачон очилди?

- А) 2018 йил октябрь ойида;   В) 2019 йил октябрь ойида;
 Б) 2017 йил октябрь ойида;   Г) 2020 йил октябрь ойида.

У. Б о б

МАРКАЗИЙ ОСИЁНИНГ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИГА ГЛОБАЛ ИҚЛИМ ЎЗГАРИШИ ВА ОРОЛБЎЙИ МИНТАҚАСИ ЭКОЛОГИК ҲОЛАТИНИНГ ТАЪСИРИ

5.1. Глобал иқлим ўзгаришлари ва унинг Марказий Осиё тараққиётига таъсири ҳамда хавф-хатарлар

Табиат инсоннинг барча ҳаётий эҳтиёжларини кондирувчи ноёб ва бетакрор манбадир. Инсоният ва табиат ўртасидаги мавжуд мувозанат эса шу қадар нозик, ўзаро боғлиқ, ўзаро тобе ва шунчалар заифки, гоҳида у ёки бу инкироз, фалокат ёки ҳалокатнинг ибтидосини илғаш жуда мушкулдир.

Баъзи ҳисоб-китобларга кўра, 2050 йилга келиб, сайёрамиз аҳолиси 9,9 миллиардга етади. Мавжуд ноэкологик технологиялар шароитида бу атроф-муҳит сифатининг кескин ёмонлашуви, сув ва ҳаво ҳавзаларининг кескин ифлосланиши, табиий ресурсларининг камайиши, кўшлаб мураккаб иқтисодий, энергетик, озиқ-овқат ҳамда ижтимоий-сиёсий муаммоларга олиб келишини тушуниш кийин эмас, ҳатто ҳозирда кунда бу каби оқибатларнинг шохиди бўлмоқдамиз.

XXI аср чегарасида юзага келган вазиятдан чиқиш йўлларини излаб топиш учун замонавий муаммоларни ҳал қилиш ва келгусида уларнинг олдини олишга йўналтирилган барқарор тараққиёт концепцияси ишлаб чиқилди. «Барқарор тараққиёт» атамаси (Sustainable Development) инглиз тилидан келиб чикқан бўлиб, уни турғун, қўллаб-қувватланаётган, авайланаётган, давомли, узлуксиз ривожланиш деб таржима қилиш мумкин. Адабиётда ушбу тушунчанинг юздан ортик ифодаларини учратиш мумкин. Унинг кўп ишлатиладиган ифодаси 1987 йилда эълон қилинган «Биз-

Давримизнинг ўтқир муаммоларидан яна бири – глобал иқлим ўзгаришларидир. Бугунги кунда ҳар бир мамлакат бу жараённинг салбий таъсирини ҳис этмоқда. Минг афсуски, бундай ўзгаришлар Марказий Осиё тараққиётига ҳам катта хавф тугдирмоқда.

Шавкат Мирзиёев

нинг умумий келажагимиз» мавзусидаги маърузада келтирилган. Унга кўра, «Барқарор тараққиёт» деганда, ҳозирги авлод ҳаётий эҳтиёжларини келгуси авлодлар эҳтиёжларини қондиришга зарар етказмасдан амалга ошириладиган ривожланиш тушунилади.¹

Ҳозирги кунда бутун дунёда кенг миқёсда тан олинган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Барқарор тараққиёт концепцияси 1992 йилда Рио-де-Жанейрода ташкил қилинган, дунё мамлакатлари раҳбарларининг энг йирик учрашувларидан бири саналган йиғилишда тасдиқланган.

Мазкур форумда иштирок этган 179 мамлакатнинг сиёсий ва диний раҳбарлари, юқори лавозимдаги вакиллари ўзларига истикболда жаҳон тараққиётини барқарорлаштириш мажбуриятини олдилар ва бу иқтисодий ўсишни тўхтагиб қўйишни эмас, балки келгуси авлодларнинг катта миқдордаги эҳтиёжларини кўзда тутди.

Агар инсониятнинг барча тарихий тамаддуни давомида бутун табиат ва унинг ресурслари чексиз ва битмас-туганмасдек кўринган бўлса, sanoat тараққиёти даври, яъни, охириги икки аср бундай тасаввурнинг бутунлай хато эканини исботлаб бергани тобора аниқ ва равшан бўлиб бормоқда.

Маълумки, иқлимнинг ўзгариб бориши ва унинг атроф-муҳитга таъсири XXI асрнинг энг асосий муаммоларидан бири бўлиб, инсоният олдида турган жиддий муаммолардан ҳисобланади. Бунда антропоген ҳолатнинг фаол таъсири остида тупроқ қатлами ва биологик хилма-хилликни сақлаб қолиш муҳим аҳамиятга эга.

Ер иқлими ҳам табиий равишда, ҳам антропоген омиллар таъсирида ўзгаради. Иқлимий системанинг ҳар бир ташкил этувчиси турлича вақт шкаласи оралиғида ўзгаради.

*Бирлашган Миллатлар
Ташкилоти 2030 йилга бориб,
глобал иссиқ туфайли жаҳон
иқтисодийётига йилига 2 трил-
лион АҚШ доллари миқдоридан
зарар етиши мумкинлигини
маълум қилди.*

Табиий иқлим ўзгаришларини билиш инсон фаолияти туфайли кечадиган иқлим ўзгариши жараёнларини чуқур англаб етишга имкон беради. Глобал ҳарорат ҳақидаги систематик кузатиш маълумотлари 1860 йил билан чегараланади. Улар

¹ World Commission on Environment and Development. Our common future. Oxford University Press, Oxford, 1987.

куруқлик юзасида ҳаво ҳароратини ўлчаш натижасида ҳамда денгиз юзаси ҳароратини ўлчаш асосида олинган маълумотларни камраб олади. Қадимги иқлимий шароитларни тиклаш иқлимий моделлар асосида тузилган прогнозлар учун солиштириш мезони сифатида хизмат қилиши мумкин. Музлик даври иқлимини моделлаштириш асосида «олдиндан айтиш»ни палеоклиматологик маълумотлар билан солиштириш келажақдаги иқлим ўзгаришларига тааллуқли бўлган ва моделлар асосида тузилган жараёнларни маълум даражада текширишга имкон беради.

Ҳозирги кунда юқорида кўриб чиқилган иқлимий омиллар асосида кузатилаётган иқлимий ўзгаришлар сабабларини тушунтириб берувчи қатор назариялар мавжуд. Ернинг геологик тарихи давомида бутун Ер табиати билан биргаликда атмосфера таркиби, унинг массаси ўзгарган, шу билан бирга материкларнинг шакллари тоғ системаларининг конфигурацияси ва баландликлари куруқлик ва океанлар майдонлари ҳам ўзгариб турган. Куёш ёритувчанлиги, Ер орбитаси эксцентриситетининг тебранишлари ва эклиптика текислигига нисбатан Ернинг айланиш ўқи қиялигининг ўзгаришлари кузатилган. Шу билан бирга, Ернинг айланиш тезлиги ҳам секинлашган. Оқибатда, бу ҳолат, иссиқлик алмашинуви, намлик алмашинуви ва атмосфера циркуляцияси ҳамда иқлимнинг географик омилларининг ўзгаришига олиб келган. Буларнинг барчаси Ерда иқлимнинг кўп қарра ўзгаришига сабаб бўлган.

Кўплаб тадқиқотчиларнинг таъкидлашларича, инсоният цивилизациясининг гуллаган вақтидан буён глобал ҳарорат 1°C дан камроқ қийматга ўзгарган. Охириги юз минг йиллик давомида экстремал ва баъзан тез рўй берган иқлимий тебранишларга нисбатан бизнинг иқлимни осойишта деб аташ мумкин.

Иқлимий ўзгаришларнинг мумкин бўлган сабабларининг вақт миқёси жуда каттадир. Ер орбитасининг эксцентриситети, прецессия ва орбита текислигига нисбатан Ернинг айланиш ўқи қиялигининг ўзгариши каби орбитал параметрларнинг вариациялари мос равишда 10 000, 23 000 ва 41 000 йилни ташкил этади. Ер пўсти ҳаракатининг вақт масштаби эса 105–109 йилга тенг. Вулконларнинг отилиши натижасида стратосферада аэрозолнинг ҳосил бўлиши жуда катта – 100 дан 108 йилгача бўлган вақт ора-

лигидаги иқлимий ўзгаришларга олиб келиши мумкин. Иккинчи томондан, иқлимий системанинг ички ўзгарувчанлиги системани ташкил этувчилари орасидаги тўғри ва тесқари боғланишларнинг турлича механизмлари билан аниқланади.

Атмосфера, океанлар, криосфера, куруклик юзаси ва биосфера орасидаги боғлиқликнинг вақт масштаби 100–109 йилларга тенг бўлиши мумкин. Масалан, атмосфера ва океаннинг ўзаро таъсирлашуви 100-102 йилни ташкил этади. Шундай қилиб, юқорида баён этилганлардан кўришиб турибдики, иқлим ўзгариши исталган геологик даврда рўй бериши мумкин.

Иссикхона эффекти ҳосил қилувчи газлар концентрациясининг ўсиши табиий иссикхона эффектнинг кучайишига ва Ер юзасининг иссишига олиб келди. Агар тегишли чора кўрилмаса, келгуси юз йилликнинг ҳар ўн йиллигида ҳарорат 0,3 °C га ортади. Исиш, ўз навбатида, кутблардаги музликларнинг эришига ва Дунё океани сатҳининг кўтарилишига олиб келади: 2030 йилга бориб, дунё океани сатҳи ўртача 20 сантиметрга, XXI аср охирида эса 65 сантиметрга кўтарилади.

Башоратларга кўра, бутун дунёда ёғин миқдорининг ортиши кутилади, лекин шунга ўхшаш тенденцияларнинг маҳаллий миқёсдаги ишончлилиги анча паст. Эҳтимол, XXI асрнинг иккинчи ярмида шимолий яримшарнинг ўрта ва юқори кенгликларида ҳамда Антарктикада қишки ёғинлар миқдори ортади. Тропикларда эса, ишлаб чиқилган моделларга кўра, айрим ҳудудларда ёғин миқдори ортса, бошқа жойларда камаяди. Австралия, Марказий Америка ва Африканинг жанубий қисмида эса қишки ёғинларнинг камайишида барқарор тенденция кузатилади.

Юқори кенгликларда йилнинг қиш вақтида ёмғир ва қорнинг кўп ёғиши тупроқнинг юқори даражада намланишига олиб келади. Лекин, ёзда ҳароратнинг юқори бўлиши тупроқ намлигининг йўқотилишига сабаб бўлади. Тупроқ намлигининг маҳаллий ўзгаришлари, албатта, қишлоқ хўжалиги учун жуда муҳимдир, лекин иқлимий моделлар ёрдамида уларни прогноз қилиш бугунги кунда ҳам анча мураккаб ҳисобланади. Ҳатто тупроқ намлигининг ёз даврларидаги глобал ўзгаришининг ишораси – ортиши ёки камайиши ҳам ноаниқ бўлиб қолмоқда.

Эҳтимол, экстремал об-ҳаво ҳодисаларининг такрорланиши ва жадаллиги ҳам ўзгаради. Кутилаётганидек, ўртача глобал

хароратнинг кўтарилиши билан иссиқ кунлар ва иссиқ тўлқинлар ортада ҳамда совуқ кунлар сони ва совуқ давр камаяди. Иқлимий моделлар ҳам, бир-бирига мос равишда кўрсатмоқдаки, кўпчилик минтакаларда экстремал об-ҳаво ҳодисалари тез-тез такрорланади. Бу эса континентал минтакаларда ёз мавсуми давомида курғоқчилик хавфининг ортишига олиб келади.

Яна шундай фактлар ҳам мавжудки, улардан маълум бўлишича, айрим минтакаларда кучли шамол ва жала ёмғирлар билан биргаликда кечадиган қаттиқ бўронлар ва довуллар тез-тез қайтарилади. Иқлимнинг тез ва тўсатдан ўзгаришини ҳам эътибордан четда қолдириб бўлмайди. Лекин, денгиз сатхининг катастрофик кўтарилишига олиб келадиган, Ғарбий Антарктика муз қалқонининг парчаланишига ўхшаш жуда кескин ўзгаришларнинг XXI аср давомида бўлиш эҳтимоли жуда кичикдир.

Худудий миқёсда иқлимга сезиларли таъсир кўрсагадиган океан циркуляцияларининг ўзгариши (масалан, Европани иситадиган Гольфстримнинг сусайиши) бир неча ўн йилликлардан кейин рўй бериши мумкинлиги ҳақидаги фактлар ҳам мавжуд. Лекин, шунга ўхшаш ўзгаришларнинг иссиқхона эффекти ҳосил қилувчи газлар таъсиридаги исиш сабабли рўй бериши мумкинлиги ҳозирча номаълум. Гольфстримнинг кучсизланишини кўрсатадиган иқлимий моделлар ҳам келажакда бутун Европа миқёсида исиш бўлишидан дарак бермоқда.

Ер иклими ҳозирнинг ўзидаёқ ўтмишдаги иссиқхона эффекти ҳосил қилувчи газлар чиқиндиларига «мослашмоқда». Иқлимий тизим глобал энергетик балансни сақлаш учун ҳам иссиқхона эффекти ҳосил қилувчи газлар концентрациясига «кўникиши» лозим. Бу иқлим ўзгармоқда ва бу жараён иссиқхона эффекти ҳосил қилувчи газлар миқдорининг ўсиши мобайнида давом этаверади деганидир. Бугунги кунда олимлар доимий равишда бойиб бораётган маълумотлар базасининг глобал исишнинг умумий кўринишларини тасдиқлаётганлигига ҳамда иқлимий системадаги бошқа ўзгаришларга ишонч ҳосил қилганлар.

Ўлчашлар натижасида олинган маълумотлар ўртача ҳаво хароратининг XIX аср охиридан буён $0,6 \pm 0,2$ °C га кўтарилганини қайд этмоқда. Бу кузатишлар иқлимнинг ҳозирги кунгача бўлган исиш даражасини прогнозлашда фойдаланиладиган моделлар асосида тузилган прогнозлар билан мос тушади.

Таъкидлаш лозимки, аэрозолларнинг совитувчи таъсири ҳисобга олинганда мослик янада ортади. Асосий исиш 1910-1940 йилларда кузатилган ҳамда 1976 йилдан шу кунгача давом этмоқда. Эҳтимол, шимолий яримшарда (тегишли таҳлилни амалга оширишга имкон берадиган маълумотлар мавжуд бўлган минтақада) XX асрдаги исиш суръатлари ва давомийлиги охириги минг йилдаги ҳар қандай даврга нисбатан кагта бўлди. Бундан ташқари, 1990 йиллар минг йилликнинг энг иссиқ ўн йиллиги, 1998 йил эса энг иссиқ йил бўлганга ўхшайди.

Бу даврда денгиз сатҳи ўртача 10–20 сантиметрга кўтарилди. Чунки, океанлар юқори қатламларининг исиши билан сув кенгайди, денгиз сатҳи эса кўтарилади. Моделлар асосида тахмин қилиш мумкинки, хароратнинг бугунги кунгача 0,6°C исишининг ўзи денгиз сатҳининг ҳозирги кундаги кўтарилишига олиб келиши керак эди. Лекин, бошқа, яъни прогнозлаш учун алча мураккаб бўлган ўзгаришлар, айниқса, кучли қор ёғиши, Гринландия ҳамда Антарктикадаги музларнинг эриши, шимолий материкларнинг кўп асрлик музликлардан аста-секин «халос» бўла бориши ҳам реал ва тасаввур қилинаётган денгиз сатҳига таъсир кўрсатади.

1960 йилларнинг охиридан буён қор қоплами қалинлиги шимолий яримшарнинг ўрта ва юқори кенгликларида 10 фоизга камайган. XX аср давомида кўллар ва дарёларда йиллик музлаш даври тахминан икки ҳафтага қисқарганлиги эҳтимолдан холи эмас. Мана шу вақт мобайнида, қутбдан ташқари, кўпчилик минтақалардаги машҳур тоғ музликларининг деярли барчаси чекинди.

Охириги ўн йилликда Арктикада баҳор ва ёз вақтларида муз қопламининг давомийлиги 10–15 фоизга, музнинг қалинлиги эса ёзнинг охири ва кузнинг бошида 40 фоизга камайди. Дунёнинг кўплаб минтақаларида ёғинлар миқдорининг ортиши кузатилмоқда. Ҳар ўн йилликда шимолий яримшарнинг ўрта ва юқори кенгликларидаги кўплаб минтақаларида ёғин миқдорининг 0,5–1,0 фоизга ортиши кузатилмоқда. Бу ҳолат булут қопламининг 2 фоизга ортиши шароитида рўй бермоқда. Курукликнинг тропик минтақаларида, 10° шимолий кенглик ва 10° жанубий кенгликлар оралиғида ҳам, айтиш мумкинки, атмосфера ёғинлари миқдори ҳар ўн йиллик давомида 0,2–0,3 фоизга кўпаймоқда.

Иккинчи томондан, XX аср давомида шимолий яримшарнинг субтропик минтақаларида, яъни ўнинчи ва ўттинчи шимолий параллеллар орасида ёгин миқдорининг ҳар ўн йиллик давомида 0,3 фоизга камайиши қайд этилди. Юқоридагилар билан бир қаторда Африка ва Осиёнинг айрим қисмларида қурғоқчиликнинг тақорланиши ва жадаллиги ортди.

XX аср давомидаги иқлим ўзгариши иссиқхона эффекти ҳосил қилувчи газлар ва аэрозоллар концентрациясининг ортиши билан боғлиқ ҳолда кутилган оқибатлар билан мос тушади. Исишнинг мақомида кузатилаётган қонуниятлари моделлар асосида тузилган прогнозларга мос келмоқда.

Масалан, Ер юзасидаги ўлчашлар ҳамда метеорологик зондлар ва сунъий йўлдошлар ёрдамида бажарилган ўлчашлар ҳам Ер юзасининг исийганлигини, стратосферанинг эса совиётганлигини кўрсатмоқда. Шу билан бирга, Ер атмосфераси океанлар устида материклар устидагига қараганда секин исийди. Бу жараёнлар сувнинг юза қатламларининг қуйи қатламлари билан тез алмашинадиган ва иссиқликни океаннинг чуқур қатламларига тарқатувчи минтақаларда, айниқса, сезиларли бўлади. Аэрозоллар таъсирига учраган минтақаларда исийш суръатлари камаяди.

Глобал иқлим ўзгаришининг энг ноқулай оқибатлари сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

- кўпгина тропик ва субтропик минтақаларда қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигининг ялли камайиши кузатилади;
- мўътадил кенгликлардаги кўплаб минтақаларда ҳосилдорликнинг ялли камайиши маълум тебранишлар билан кузатилади, бунинг асосий сабаби, ўртача йиллик ҳароратнинг бир неча даражага кўтарилишидир;
- уй моллари ва ёввойи ҳайвонларга иссиқлик тазйиқи ортади;
- тупроқ эрозияси ва шўрланиши кучаяди;
- сув етишмайдиган кўплаб минтақаларда, айниқса, субтропикларда аҳоли жон бошига тўғри келадиған сув миқдори янада камаяди;
- сув ресурсларининг сифати ва миқдори камаяди;
- кучли ёгинлар ва денгиз сатҳининг кўтарилиши тошқин хавфини оширади, бу эса ўн миллионлаб одамларни ҳалокатга олиб келади;

- тошқинлар ва қурғоқчилик миқёсининг ҳамда уларнинг Осийнинг мўътадил ва тропик иқлимли минтақаларига келтирадиган зиёни ортади;
- тошқинлар, тоғ кўчкилари, қор сурилмалари ва сел тошқинлари натижасида келадиган зиён ортади;
- ўрмон ёнғинлари хавфи ортади;
- қирғоқбўйи эрозияси ва ундан қирғоқ бўйидаги иморатлар ва инфраструктурага бўладиган зиён ортади;
- қирғоқбўйи экосистемасига, жумладан, маржон ороллари ва улардаги ранг-баранг жонзотларга катта зиён етади;
- қурғоқчиликка учраган минтақаларнинг гидроэнергетик потенциали камаяди;
- ёзги ҳароратнинг кўтарилиши ҳавони совитиш мақсадида ишлатиладиган энергияга бўлган талабни орттиради;
- туристик йўналишлар ўзгаради.

Таъкидлаш лозимки, иқлим ўзгаришининг дунё бўйича қуйидаги фойдали имкониятлари ҳам мавжуд:

- ўрта кенликларнинг айрим минтақаларида ҳароратнинг бир неча даражага кўтарилиши туфайли қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги ортади;
- ўрмончилик бўйича яхши тажрибага эга бўлган минтақаларнинг жаҳон бозорига таклиф этадиган ёғоч материаллари миқдори ортади;
- айрим минтақаларда, масалан, Жануби-Шарқий Осий мамлакатларида сув кўпаяди;
- ўрта ва юқори кенликлардаги аҳоли орасида қишқи даврдаги ўлим камаяди;
- қишқи ҳароратнинг кўтарилиши уй-жойларни иситишга сарфланадиган энергияни камайтиради.

Бугунги кунда Ер юзасида аҳоли сонининг кескин ортиши, инсоният ўртасида табиий ресурсларга бўлган талаб ва эҳтиёжнинг тўхтовсиз ўсиши, фан ва техниканинг жадал ривожланиши, инсоннинг табиатга таъсир кучининг ортиб бориши бевосита Ер шари иқлимининг ўзгаришига олиб келди ҳамда бу жараён шиддат билан давом этиб келмоқда. Бу каби жараёнларни қуйидаги далиллар билан асослаб бериш мумкин:

- Ер сайёрасида атмосферанинг кимёвий, физик таркибига инсон фаолият таъсирининг ортиб бораётгани, озон қатла-

мини емирувчи турли ис газларини ҳамда карбонат ангидрид ва бошқа иссиқхона эффекти ҳосил қилувчи газларни ва аэрозолларни чиқариш, турли органик ёқилғиларни ёқиш ва энергия сарфлаш орқали атмосфера ҳароратига кўрсатилаётган таъсирнинг ортиб бориши;

- табиий ресурсларнинг тез суръатлар билан ўзлаштирилиши (ер, сув, ўрмон, тоғ-кон) туфайли Ер сирти альбедосининг ўзгариши;
- дунё океани сув сатҳининг кўтарилиши ва сув таркибининг ифлосланиши, бузилиши туфайли атмосфера – океан – қуруқлик тизимида кечадиган модда, энергия ва газ алмашинувиға салбий таъсир кўрсатиши;
- Ер шарида бўлаётган турли этник низолар, давлатлараро келишмовчиликлар, урушлар, халқаро терроризм, маиший ва саноат чиқиндиларининг табиатга тарғибсиз катта миқдорда чиқарилиши;
- инсон омили таъсири туфайли Ер юзида модда, энергия алмашинуви туфайли, табиий, иктисодий, ижтимоий жараёнлар шиддатининг орғиши;
- инсоният томонидан ўзга сайёраларни ўзлаштириш мақсадида ракеталарнинг космосга чиқарилиши натижасида озон қатламиға етказилаётган зарар ва бошқалар таъсир қилмоқда.

«2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чоратадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 20 октябрдаги 841-сонли Қарорининг «Иқлим ўзгариши ва унинг оқибатларига қарши кураш бўйича тезкор чораларни қабул қилиш» (13-мақсад) ҳамда «Қуруқлик экотизимларини ҳимоялаш ва тиклаш, улардан оқилона фойдаланишга кўмаклашиш, ўрмонлардан оқилона фойдаланиш, чўлланишга қарши курашиш, ерларнинг емирилишини тўхтатиш ва ортга қайтариш, биохилма-хилликнинг йўқолиб кетиши жараёнини тўхтатиш» (15-мақсад) тегишли бандларида бевосита иқлим ўзгаришини ва унинг таъсирини бартараф этиш ва унга қарши курашиш масалалари ўз ифодасини топган.

Ўзбекистон ва унга туташ ҳудудларда иқлим ўзгаришининг оқибатлари. Ўзбекистон ва унга туташ ҳудудлардаги иқлим ўзга-

ришининг оқибатларига, биринчи навбатда, агроиқлимий ва сув ресурслари ўзгаришларини киритиш мумкин. Улардаги ўзгаришлар республикамызда тарқалган тупроқлар хосса-хусусиятларининг ёмонлашувида, етиштирилаётган кишлок хўжалиги экинлари ўсиб-ривожланишининг сушлашишида ҳамда Оролбўйи экологик ҳолатида ва, хусусан, Орол денгизида юзага келаётган салбий кўринишларда акс этади.

Ўзбекистон шимолидаги чўл минтақаларида куз даври бир мунча исийди ва унинг давомийлиги ортади. Асосий исийш эса Кизилкум округининг жанубий қисмига Чирчик-Охангарон, Ўрта Сирдарё, Фарғона ва Қашқадарё округлари (1–4, 9–11, 20–26, 30, 31)га тегишлидир. Умуман, мамлакатнинг чўл ва чалачўл минтақаларида энг юқори даражадаги ҳарорат ўзгаришлари киш-баҳор даврларига, суғориладиган ҳудудларда эса ёзги-кузги даврга тўғри келади.

Қорақалпоғистонда барча мавсумларда ҳаво ҳароратининг сезиларли даражада кўтарилиши кузатилади. Натижада, ҳудуднинг термик ресурслари ортади. Қашқадарё, Навоий, Самарқанд, Сурхондарё ва Тошкент вилоятларида баҳор – 0,5–2,0 °С, ёз – 1,5–2,5 °С, куз – 0,5–2,0 °С, киш эса 1,5–3,5 °С га исийди. Бошқа вилоятларда ҳаво ҳароратининг баҳорги-ёзги-кузги даврлардаги ўзгариши 1,5 °С дан ортмайди.

Исийш натижасида курук тропиклар билан мўътадил иқлим минтақалари орасидаги чегара шимолга томон 150–200 км га сурилади, баландлик иқлим минтақаларида эса 150–200 метрга кўтарилади.

Агроиқлимий ресурсларнинг ўзгариши ва унинг кишлок хўжалиги ишлаб чиқаришига таъсирини баҳолашда базавий иқлимий сценариялар сифатида юқорида кўриб чиқилган минтақавий иқлимий сценариялар танлаб олинган. Улар 2030 йилгача бўлган ўзгаришларни баҳолашга имкон беради. Умумий сценариявий қийматлар Ўзбекистон ҳудудининг реал иқлимий хилма-хиллигига мослаштирилган ва шундан кейин улар агроиқлимий округлар ва минтақалар гуруҳларига боғланган. Агроиқлимий округлар ва минтақалар бўйича келажакдаги 2015–2030 йиллар давомида ўртача мавсумий ҳароратнинг ўзгариши 5.1-жадвалда кўрсатилган.

**Агроиклимий округлар ва минтақалар бўйича ўртача
мавсумий ҳаво ҳароратининг ўзгариши
(1) 2005–2010 йиллар, 2) 2020–2030 йиллар)¹**

Округлар	Минтақалар	Қиш		Баҳор		Ёз		Куз	
		1	2	1	2	1	2	1	2
Устюрт, Шимолий Қорақум	1,4	1,0	2,0	0,5	1,0	0,5	1,2	0,7	1,5
Орол	2,3	1,3	2,8	0,5	0,9	0,8	1,6	0,8	1,3
Қуйи Амударё	5	1,0	2,7	0,2	0,6	0,5	1,0	0,4	0,6
Қизилқум	6–8	1,0	2,5	1,0	1,3	0,4	0,9	0,2	0,5
	9–10	1,0	2,5	0,1	0,2	0,2	0,7	1,6	2,2
Сандиқли	11	1,1	1,9	0,1	0,2	0,1	0,3	0,3	1,4
Чирчиқ-Оҳангарон	12–14	0,7	1,7	0,2	0,4	0,4	0,8	0,6	1,9
Ўрта Сирдарё	15–17	0,5	0,5	0,1	0,3	0,3	0,7	0,4	1,1
	18–19	0,6	21,2	0,2	0,4	0,1	0,2	0,3	0,7
Фарғона	20–26	0,7	1,6	0,3	0,8	0,6	1,0	0,7	2,0
Зарафшон	27–29	0,4	1,0	0,4	1,0	0,4	1,0	0,6	0,9
Қашқадарё	30–31	0,5	1,2	0,6	1,4	0,3	0,8	0,7	1,6
Сурхондарё	32,33	0,6	1,5	0,1	0,4	0,2	0,2	0,2	0,6

Изоҳ: округлар (минтақалар номери): 1 – Устюрт, 2, 3 – Орол, 4 – Шимолий Қорақум, 5 – Қуйи Амударё, 6–10 – Қизилқум, 11 – Сандиқли, 12–14 – Чирчиқ-Оҳангарон, 15–19 – Ўрта Сирдарё, 20–26 – Фарғона, 27–29 – Зарафшон, 30–31 – Қашқадарё, 32–33 – Сурхондарё.

Ушбу жадвалдан кўриниб турибдики, чўл ва чалачўл яйловлари, Қуйи Амударёнинг суғориладиган деҳқончилик минтақалари ҳамда Чирчиқ-Оҳангарон агроиклимий минтақалар гуруҳи учун сезиларли даражадаги кишки исиш хосдир. Баҳорги исиш эса республика шимолидаги яйловларда ва Қизилқум округи минтақалари ҳамда Зарафшон ва Қашқадарё округининг суғорма деҳқончилик минтақаларида намоён бўлади. Ёзги исиш шимолий чўл яйловлари, Қуйи Амударёдаги суғориладиган ерлар ва Фарғона, Зарафшон ҳамда Қашқадарё округлари (1–8, 12–14, 30–31)нинг суғориладиган минтақалари учун хосдир.

¹ В.Е. Чуб. «Изменение климата и его влияние на природно-ресурсный потенциал Республики Узбекистан», 2000 й.

Республика агроиклимий ресурсларининг хилма-хиллиги, уларнинг йиллараро ўзгарувчанлиги ва иқлимнинг мумкин бўлган ўзгаришлари билан боғлиқ ҳолда ҳаво ҳароратининг тахмин қилинаётган ўсиши, уларнинг қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигига ҳар томонлама таъсирини ҳисобга олишни талаб этади.

Атроф-муҳитда карбонат ангидрид концентрациясининг ортишидан келиб чиқадиган бевосита эффе́кт кўпгина қишлоқ хўжалиги экинларининг ўсиши ва ҳосилдорлигига ижобий таъсир кўрсатади. Ўсимликлар вегетациясининг барча қулай шароитлари билан бир қаторда карбонат ангидрид гази концентрациясининг икки марта кўпайиши жўхори, пахта, тарик, сабзаёт экинлари ҳамда буғдой, шоли, арпа, сўли ҳосилдорлигини 1% дан 10% гача ошириши кузати́лган.

Карбонат ангидрид гази концентрациясининг ўсиши айрим ноқулай шароитларда, масалан, нам етишмаслигида ҳам, экинлар маҳсулдорлигига ижобий таъсир кўрсатади. Шу билан бирга, қурғоқчиликка учраган лалмикор дехқончиликда ҳосилдорликнинг йиллараро тебраниши ҳам камайиши мумкин. Лекин, карбонат ангидрид гази концентрациясининг ўсиши шароитида экинларни парваришлаш, тупроқни зарур моддалар билан тўйинтириш ҳосилдорликнинг янада юқори даражада бўлишини таъминлайди. Барча қишлоқ хўжалик экинлари учун ҳосилдорликнинг энг юқори даражада ортиши ўртача 20–40 фоизга етиши мумкин.

Иқлимий сценарияларга кўра, ёзги ҳароратнинг ўсиши унча катта эмас, лекин қишлоқ хўжалиги экинларини парваришлашда ноқулай ҳисобланган ўта иссиқ кунлар сони ортиши мумкин.

Ўзгидрометга қарашли Гидрометеорология илмий текшириш институти олими А.Х.Абдуллаевнинг маълумотларига кўра, максимал ҳаво ҳароратининг 40°C юқори бўлиши тропик ва мўътадил минтақаларда қишлоқ хўжалиги экинларини етиштиришда, айниқса, уларнинг гуллаш даврида ноқулайлик келтириб чиқаради. Ҳаво ҳароратининг 25°C дан юқори бўлиши қарамга, 27–29°C дан юқори бўлганда картошкага, 35–40°C – помидорга, 39–40°C дан юқори бўлиши эса полиз ва техника экинларига салбий таъсир кўрсатади.

Ҳаво ҳароратининг 25°C дан юқори бўлган кунлар сонининг 10–30 кундан 50–70 кунларгача ортиши қарам ҳосилдорлигини

10–55 фоизга камайтиради. 35–40°C ҳароратли кунлар сонининг 10 дан 50–80 кунгача кўпайиши помидор ҳосилдорлигини 10–50 фоизга камайтиради. Полиз экинлари учун ҳаво ҳароратининг 40°C дан юқори бўлган кунлар сонининг 5 дан 25 гача ортиши, ҳосилдорликни 9–42 фоизга камайтиради.

Бухоро, Қашқадарё, Сурхондарё вилоятларида 30°C дан юқори ҳарорат кузатилган кунлар сонининг меъёрга нисбатан 15 кундан 30 кунгача ортиши, пахта ҳосилдорлигини 9–22 фоизга, қолган пахта етиштирувчи минтакаларда эса 0–8 фоизга камайтиради.

Ўзбекистонда иқлимнинг минтақавий ўзгариши экстремал об-ҳаво ҳодисалари сонининг ортишига туртки бўлади, яъни қурғокчилик даврлари ва ёзги юқори даражаларнинг ортиб кетиши, сув ресурсларининг шаклланиш режими, ерларнинг деградацияси (бузилиш) ҳолатлари буларга мисолдир. (Иқлимнинг ўзгариши тўғрисидаги БМТнинг Ҳадли Конвенцияси бўйича Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Миллий ахбороти, 1999).

Иқлим прогнозлари шуни кўрсатмоқдаки, минтақада: вилоятлар бўйича фарқли 2050 йилга келиб ўртача бир йиллик 1,9–2,4 °C даражага ошади, энг кўп исиниш даражаси қишки ва баҳорги даврларга тўғри келади; ёнғингарчиликнинг ўртача бир йиллик сони 15–18 фоизга ортади, бу давр кўпроқ ёз пайтига тўғри келади; ҳаво даражасининг ошиши билан боғлиқ бўлган қишлоқ хўжалик ишлаб чиқарилишининг ёмонлашуви ва янада хавфли шарт-шароитлари сабабли қишлоқ хўжалик экинларининг эвапотранспирацияси ошиши вужудга келади; Орол денгизи ҳавзасида прогноз қилинаётган сув етишмовчилигининг босқичма-босқич ўсишига олиб келади. Шунингдек, қуйидагилар прогноз қилинмоқда: сувга бўлган эҳтиёжнинг ортиб бориши натижасида ҳамда Амударё ва Сирдарё дарёларидан сувнинг кафолатли олиб қолиниши ҳажмининг қисқариши ҳолатида сувнинг тақчиллиги 500 фоиздан ортиб кетиб, 2005 йилдаги 2 км³ дан 2050 йилга келиб 11–13 км³ га етади; натижада, айниқса, шимолий туманларда вегетация даврининг чўзилиши, бу, ўз навбатида, қишлоқ хўжалик экинларининг янгитдан экилиши учун имкониятлар беришига олиб келади (Иқлимнинг ўзгариши тўғрисидаги БМТнинг Ҳадли Конвенцияси бўйича Ўзбекистон Республикасининг Иккинчи Миллий ахбороти, 2008).

Иқлимнинг ўзгариши, бу – нафақат истиқболнинг, балки бугунги куннинг ҳам муаммосидир. Замонавий деҳқончилик стра-

тегияси мазкур стресс ҳолатларининг вужудга келишини ҳисобга олиши керак. Ўзбекистонда тупроқдан оқилона фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш, иқлим ўзгариши шароитларида табиий ресурсларни муҳофаза қилиш ҳамда оқилона фойдаланишнинг умумий муаммоларида алоҳида ўрин тутати. Тупроқ ресурслари майдони ва сифати жиҳатидан чегараланган. Уларнинг замонавий ҳолати хавотирга солади, чунки охириги 30–50 йилда тупроқ, гумус ва озикланиш элементлари билан бирлашиб кетган, шўрланишга, сув ва шамол эрозиясига учраган, оғир металллар, фторидлар, агрохимикатлар билан ифлосланган.

Мамлакатимиз ҳудудларининг 76 фоизи кенглик тупроқ-иқлим зонаси тизимидаги чўл минтақасига киради, ушбу минтақада сур-кўнғир, тақир тупроқлар ва тақирлар, қумли чўл тупроқлари, шўрхоқлар ва гидроморф тупроқлар тарқалган. Ушбу ҳудудларда қурғоқчилик, чўлланиш ва шўрланиш хавфи ортиб боради, кучли иссиқ, қурғоқчилик ва сув етишмовчилиги кузатилади, натижада, экин унумдорлиги пасайиб кетади. Шунингдек, мамлакатимиз ҳудудларининг 23,4 фоизини баландлик минтақалари ташкил этади ва бу ерда – оч тусли, типик ва тўқ тусли бўз тупроқлар, карбонатли, типик ва ишқорсизланган тоғ жигарранг, тоғ кўнғир, кўнғир-ўрмон, оч тусли кўнғир, ўтлоқи-дашт тупроқлар, шунингдек, баландлик минтақаларининг гидроморф тупроқлари тарқалган.

Мазкур зонада мевали экинлар учун совуқ уриши хавфи, қурғоқчилик хавфининг юкорилиги, қор эришининг тезлиги ва ўзгариши даврининг ортиши эрозия ёки сел уриши ҳолатларига олиб келиши мумкин. Шу боис, бу минтақада тупроқ унумдорлигини оширишга қарагилган муҳим вазифалардан бири тупроқ эрозиясига қарши курашиш муаммолари ҳисобланади.

Иқлимнинг ўзгариши шароитларида кейинги йирик муаммолардан бири бу тупроқнинг шўрланиши муаммолари. 2012 йил ҳолатига кўра, Ўзбекистоннинг суғориладиган ерлари умумий майдонидан шўрланган ерлари майдони 49 фоизни ташкил қилади.

Мазкур муаммога дуч келган энг катта майдонлар Қорақалпоғистон Республикасида, Бухоро, Қашқадарё, Хоразм, Сирдарё, Жиззах ва Фарғона вилоятларидадир. Иқлимнинг ўзгариши натижасида азрация зонасида ерости сувларининг жадал сарфланиши кутилмоқда, бу эса, ўз навбатида, иккиламчи шўрланишнинг ривожланишига олиб келади. Бир қатор туманларда шўрланиш

кийин суғориладиган гипслашган тупроқларнинг шаклланиши баробарида вужудга келмоқда. Гипслашган тупроқларнинг умумий майдони 301,7 минг гектарни ташкил этади, улар Қорақалпоғистон Республикаси, Сирдарё, Жиззах ва Қашқадарё вилоятларида ҳамда Фарғона водийсида кенг тарқалган.

Шундай экан, иқлим ўзгаришида ердан фойдаланишни мослаштириш учун яққиламчи шўрланишнинг олдини олиш бўйича ишларни олиб бориш, тупроқнинг деградациясини тўхтатиш имконини берадиган амалий чора-тадбирларни қабул қилиш долзарб вазифа бўлиб қолмоқда. Бу борада, ердан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш самарадорлигини ошириш, бузилган ерларни, жумладан, ўтлоқ ерларни қайта тиклаш (рекультивация қилиш), тупроқни эрозия ва шўрланишдан, чўлланиш, ифлосланиш, зичланиш, тупроқ унумдорлигини ҳамда қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлигини оширишга таъсир кўрсатадиган бошқа салбий оқибатлардан ҳимоя қилиш бўйича тезкор чораларни кўриш лозим.

Юқорида баён этилганларни ҳисобга олган ҳолда, иқлим ўзгаришига агросферанинг мослашуви шароитларида тупроққунослик соҳасини ривожлантиришда асосий устувор масалалар қуйидагилар ҳисобланади:

- унинг биологизация шароитларида, иқлим ўзгаришига деҳқончиликнинг мослашуви шароитларида арид (курук) ерга ишлов бериш жараёнларини ўрганиш;
- шўрланиш, эрозия, дегумификация, гипсланганлиги, оғир металллар билан тупроқнинг ифлосланиши, фторидлар ва агрохимикатларга қарши курашиш назарияси асослари ҳамда самарадор усуллари ишлаб чиқиш;
- тупроқнинг биологик фаоллиги, турли тупроқ-иқлим ва агроценоз шароитларида унинг хайвонот оламини ўрганиш ва мақбуллаштириш. Тупроқ унумдорлигини тиклаш ва ошириш биологик усуллари ишлаб чиқиш;
- тупроқ ресурсларидан самарали фойдаланиш ва муҳофаза қилиш соҳасида янги агротехнологиялар, биотехнологияларни, ГИС технологияларни янада ривожлантириш ва кенг жорий этиш;
- ўғитлар ва ташқи муҳит факторлари самарадорлиги ўртасидаги ўзаро ҳаракатни ўрганиш. Ҳар бир ўсимликнинг аниқ нави озикланишини ўрганиш. Деҳқончилик тизимининг янги

мослашувига қўллаш мумкин бўлган минерал ўғитлардан фойдаланишнинг янги тизimini ишлаб чиқиш;

- деҳқончиликнинг мослашувчан-ландшафт, экологик хавфсиз тизimini ишлаб чиқиш. Алмашлаб экишнинг илмий-асосланган схемасини жорий этиш, қишлоқ хўжалик экинларини навбатлаб экиш ва жойлаштириш. Сувни тежаш технологияларидан фойдаланиш;
- тупроклар ва агроландшафтлардаги углерод балансини, хайдаладиган тупроқлардаги углеродни депозитлаштиришни ва эмиссиясини, агроценозларни унумдорликка таъсирини ҳамда мазкур жараёнларни бошқариш имкониятларини ўрганиш;
- ўрмон ресурслари (тоғ, чўл, тўқайлар)ни сақлаш ва улардан самарали фойдаланиш бўйича чора-гадбирларни ишлаб чиқиш, тупрокни эрозия, шўрланишдан, иқлим ўзгаришининг салбий оқибатларидан ҳимоя қилиш мақсадида ўрмон мелиорациясини олиб бориш;
- Орол денгизи ва унга тегишли майдонларнинг қуриган тубидан фойдаланиш мақсадида тадқиқотлар ўтказиш;
- иқлим ўзгариши оқибатларини юмшатиш бўйича халқаро ҳамкорлик олиб бориш, мазкур глобал муаммони ҳал этишда келишилиб олинган қарорларни қабул қилиш ва амалга ошириш;
- агросферага, шунингдек, минтақанинг тупроқ қатламига иқлим ўзгаришининг таъсири бўйича мониторинг тадқиқотларини олиб бориш. Ахборотни йиғиш ва тарқатиш, у билан алмашиш тизimini ривожлантириш, арид (қуруқ) минтақа ҳудудлари учун экологик тоза, ресурсларни тежайдиган технологиялар бўйича ягона маълумотлар базасини яратиш.

Охириги йилларда дунёнинг кўплаб мамлакатлари ўз қонунчилик ҳужжатларига ва сиёсий қарорларни қабул қилиш жараёнига барқарор ривожланиш тамойилларини киритишга ҳаракат қилмоқдалар. Табиийки, барча мамлакатлар учун бирдай бўлган намунанинг ўзи йўқ. Бироқ, табиий муҳит ва атроф-муҳитдан фойдаланиш масалаларида аҳоли, эҳтиёжлар ва технологиялар муҳим аҳамият касб этиши умумий жиҳатдан тан олинган. Хусусан, бир ҳудудда кўп энергия ва хомашё сарфловчи, самарадорлиги паст ва табиатни ифлословчи саноат технологиялари асосий муаммоларни келтириб чиқарсалар, бошқасида эса атроф-муҳит

ва инсонларнинг саломатлигига зарар келтирувчи истеъмол одатларидан воз кечиш машаққатлари бунга сабаб бўлади; учинчи бир турдаги мамлакатларни эса аҳолининг хаддан зиёд кўпайиб кетиши ва қашшоқлик муаммолари безовта қилади.

Иқтисодиётлари узоқ муддат собиқ умумиттифок халқ хўжалиги мажмуасининг бир қисми бўлган ва Марказга хаддан зиёд қарам бўлган Марказий Осиёнинг бу мустақил давлатлари учун барқарор таракқиётнинг зарурлиги кун каби равшан эди. Дарҳол фойда олишни ўйлаган, хилма-хилликни ҳам, табиат ҳамда ҳудудлар ривожланиши учун салбий оқибатларни ҳам ҳисобга олмаган Собиқ Совет давлатидаги режали иқтисодиётнинг авторитар тамойиллари Марказий Осиёдаги аксарият ҳудудларда экологик таназзулнинг келиб чиқишига асосий сабаб бўлди.¹

Ягона маънавий-тарихий, иқтисодий ва экологик асосга эга бўлган Марказий Осиё мамлакатлари умумий сув ҳавзалари орқали ўзаро чамбарчас боғланган бир ҳудудда жойлашганлигидан эса экология тизими тартибнинг хатолигига жуда таъсирчан ҳисобланади. Шу тарзда собиқ Иттифокда Марказқўм раҳбарлиги остида Ўзбекистонда фақат пахта яккаҳокимлиги ўрнатилган ва ўлкада фақат пахта экилган. Бунинг оқибатида эса қудратли, лекин ўта исрофгар ирригация ва суғориш тизими вужудга келган. Пахта далаларидаги сувдан фойдаланишнинг самараси эса жуда пастлигича қолаверган. Бунинг баробарида, ҳудуднинг экологик ҳолати, маҳаллий олимлар, мутахассисларнинг фикри, аҳолининг минг йиллик анъаналари ҳам ҳисобга олинмаган.

Ҳудуднинг, жумладан, Ўзбекистоннинг сув-ер, меҳнат ва бошқа ресурсларидан нооқилона фойдаланиш натижасида ўнлаб миллион аҳолининг ҳаёт тарзи ва саломатлигига путур етказган, бутун жамоатчиликни ларзага солган Орол инқирози юзага келган. 1965 йилдан 1990 йилгача бўлган муддатда Орол денгизи ҳавзасидаги суғориладиган ҳудудлар ҳажми икки баробардан кўпроққа ошган ва бунда ҳудуднинг табиати эмас, балки кенг пахтазорларнинг эҳтиёжини қондиришга асосий эътибор қаратилган. Гоя эса оддий – собиқ СССРнинг улкан ҳарбий ва тўқимачилик

¹ Барқарор таракқиёт ва табиатшунослик асослари. Олий ўқув юр்தларининг барча таълим йўналишлари учун дарслик. [А.Эргашев ва бошқ.] -- Т.: «Baktria press», 2016. 296-б.

саноати соҳасининг эҳтиёжлари учун имкон қадар кўп, арзон пахта ишлаб чиқариш эди.

Пировардида эса Орол денгизи, унинг ҳавзаси экология тизимига мўлжалланган сувни тўсиш ва бошқа тарафларга буриш фожиали оқибатларга олиб келди. XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб Орол денгизининг қирғоқлари 120–150 км га чекиниб, ортидан 5 млн гектардан ортиқ денгиз туби очилди ва бундан у 80 фоиздан кўпроқ сув ҳажми ва 60 фоиз ҳудудидан маҳрум бўлди. Энди эса бу «Оролқум»дан юзлаб миллион тонна туз, кум ва заҳарли қолдиқлар шамоллар орқали сайёрамининг ҳаво қатламига ёйилиб бормоқда.¹

Янги ерларни ўзлаштириш баробарида, ҳудуднинг трансчегравий дарёларининг бутун соҳаси бўйлаб ёйилган, юзлаб турдаги ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг ягона яшаш, кўпайиш ерлари бўлган тўқай, ўрмонлар ва бошқа яшил ўсимликлар майдони кескин камайиб кетди. Энди эса улар буткул йўқолиб кетиш хавфи остида ёки уларнинг лотин тилидаги номлари Қизил китобнинг зарварақларини тўлдиришдан бошқага ярамай қолмоқда. Жиддий олиб қарайдиган бўлсак, бу йўқотишларнинг биоценоз ва эволюция учун оқибатини тасаввур қилиш жуда ҳам қийин. Уларнинг ҳудуд учун экологик ва иқтисодий жиҳатдан тахминан ҳисоблашнинг ҳам имкони йўқ ҳозирги кунда, аҳамиятини эса гапирмаса ҳам бўлади.

1960 йиллар охиридан бошлаб Орол денгизининг қуриб қолган туби фаол дефляция – тузли кум кўчишининг асосий кенгайиб боровчи ўчоғи сифатида белгиланди. Бу ерда 3,5 млн. гектар майдонда юқори метр қатламида мавжуд туз қатлами 1,5 млрд. тонна атрофида баҳоланади. Орол денгизи қуриб қолишининг салбий оқибатлари нафақат туташ зонада иқлим кўрсаткичлари ўзгариши билан минтақа ҳудудининг чўлланиш майдонини йириклаштириб борадиган кўчма кумлар билан денгиз тубининг тўлишида, балки денгизнинг қуриётган тубидан хўжалик фаолияти зонасига тузли кум кўчишининг кучайишида намоён бўлади.²

¹ Ў.А. Набиев. Иқлим ўзгариши, унинг таъсирини тушуниш ва хавфли оқибатларини баҳолаш, Ўзбекистонда иқлим ўзгаришига мослашил чора-тадбирлари ва қўллаш чоралари: хорижий тажриба. – Т.: 2018. 63-б.

² Гафурова Л.А., Абдурахманов Т.А., Жабборов З.А., Саидова М.Э. Тупроқлар ледградацияси. Ўқув қўлланма. – Т.: 2012. 218-б.

5.2. Оролбўйи минтақасида экологик фожиани бартараф этиш борасида олиб борилаётган ислохотлар самараси

1995 йил 18-20 сентябрь кунлари ўтказилган «Орол денгизи ҳавзасини барқарор ривожлантириш» бўйича БМТ конференцияси давомида бешта Марказий Осиё мамлакатларининг Президентлари томонидан илк бор тарихий Нукус декларацияси имзоланди ва, унга биноан, бу мамлакатлар барқарор ривожлантириш ва «XXI аср учун кун тартиби»га қатъий тарзда тарафдор эканликлари ўз тасдиғини топди.

Кейинги йилларда мамлакатимизда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, экологик муаммоларни бартараф этиш, аҳоли саломатлигини ҳимоялаш масалаларига эътибор янада кучайиб, мазкур соҳаларда ижобий ўзгаришлар рўй бермоқда.

Айниқса, минтақадаги глобал экологик муаммо ҳисобланган Орол фожиаси оқибатларини юмшатиш ва Оролбўйи минтақасини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, ҳудуднинг экологик ҳолатини соғломлаштиришга қаратилган комплекс чора-тадбирлар ижросини таъминлашга жиддий эътибор қаратилмоқда. Дарҳақиқат, Орол денгизи фожиаси натижасида сув ресурслари танқислиги, ер деградацияси, чўлланишнинг кучайиши, биохилма-хилликнинг кескин камайиши ва бошқа жиддий иқлим ўзгаришлари тобора чуқурлашиб бораётгани нафақат минтақамиздаги, балки дунёдаги экология ва атроф-муҳит муҳофазасига бефарқ бўлмаган ҳар бир инсонда жиддий ташвиш уйғотмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг бир катор фармон ва қарорлари ҳамда ҳукуматнинг қарорлари мазкур экологик муаммони ҳал этиш бўйича амалга оширилаётган ислохотларнинг самарадорлигини янада оширишга хизмат қилмоқда.

Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва экологик ҳолатни яхшилашга эътиборни кучайтиришимиз керак. Аввало, Орол фожиаси оқибатларини юмшатиш бўйича бошлаган мисли қўрилмаган ишларимизни давом эттириб, денгизнинг қуриган тубида ўрмонзорларни кенгайтириш, Нукус, Урганч ва Хива шаҳарлари атрофида «яшил белбоғ»лар барпо этишимиз лозим.

Шавкат Мирзиёев

Президентимиз Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига 2020 йил 24 январда йўллаган Мурожаатномасида истиқболдаги мақсадлар қаторида экосферадаги устувор вазифалар ҳам тилга олинди. Оролбўйи борасида илгари амалга оширилган чора-тадбирларнинг давоми бўладиган қатор лойиҳалар режалаштирилган. Бу Орол денгизининг қуриган тубида ўрмонлар ҳосил қилишга ҳам, шунингдек, экологик офат ҳудудидаги вазиятни яхшилашга ҳам тегишлидир. Бундан ташқари, «яшил белбоғ» яратиш ташаббуси ҳам тилга олинди. Улар Нукус, Урганч ва Хивани қамраб олади.

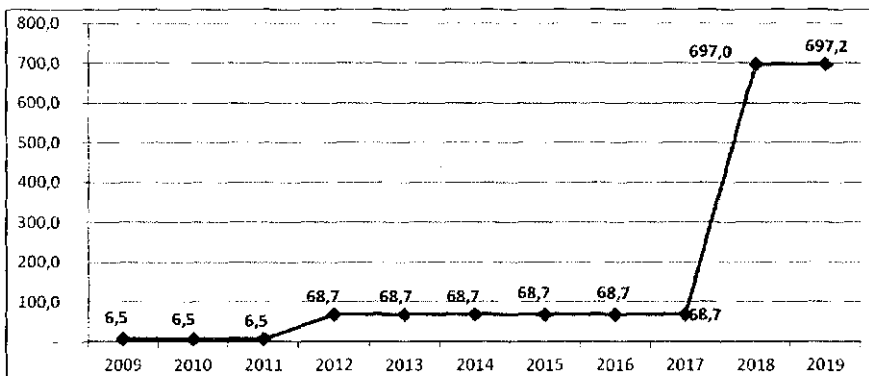
Орол денгизи собиқ ноёб, гўзал ва дунёдаги энг йирик ёпик сув хавзаларидан бири эди. Деярли бир авлод умри давомида йўқ бўлиб кетиш ёқасида келиб қолди, мисли кўрилмаган фалокат ва шу ерда яшовчи аҳоли ҳаётига, экотизим ҳамда биохилма-хилликка тузатиб бўлмас зарар етказди. Инсоннинг ахлоқни ва виждонни йўқотиши, хўжасизлик – экологик фожианинг бош сабабидир.

Ер юзидаги экологик инкирозлар асосини нафақат миллий тараккиёт даражаси ва йўли ёки жамият мафқураси эмас, балки, энг аввало, табиат олдида старли даражада масъулиятни ҳис этмаслик ташкил этади. Ёвузликнинг илдизи шундаки, атроф-муҳит одамларнинг умумий мулки деб эълон қилинди, яъни у мулкнинг жамоавий тури ҳисобланди.

Аммо, табиат инсониятдан ўч ола бошлаганда экологияни асраб-авайлаш ҳақида эслаб қолади. Орол денгизининг ҳалокатига нима сабаб бўлди, деган саволга тўғридан-тўғри жавоб бор: қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва саноатлаштириш экологик инкирозга олиб келган асосий таъсир омилларидир. Ўз-ўзидан аёнки, мазкур ривожлантириш 1930–1980 йилларда амалга оширилган, Марказий Осиё республикалари раҳбарияти Амударё ва Сирдарёдан сув олиб қўйилса, Орол денгизи қуриб қолишини тушунган ва билган, албатта. Лекин, икки дарёдан улкан миқдордаги сувни олиш 1990 йилларга қадар давом этган, бу эса Орол денгизининг ҳалокатига сабаб бўлган.

Антропоген омиллар табиий факторлар билан биргаликда (иқлимнинг қуруқ (арид)лиги – юқори ҳаво ҳарорати, кучли буғланиш ва кам ёғингарчиликларнинг қўшилиб келиши) Орол денгизининг ўлимига олиб келди. Амударё ва Сирдарёдан денгизга сув қанча кам қуйилса, у шунча саёзлашиб бораверди, ундаги бор

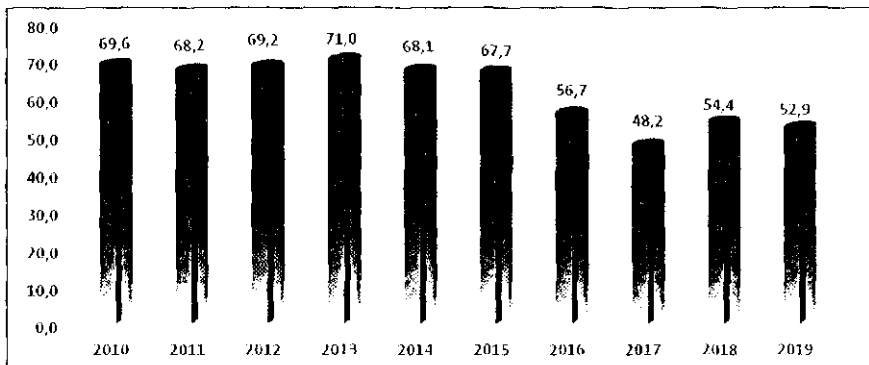
5.2. ОРОЛБЎЙИ МИНТАҚАСИДА ЭКОЛОГИК ФОЖИАНИ БАРТАРАФ ЭТИШ БОРАСИДА...

5.1-расм. Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудидаги муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар (минг гектар ҳисобида).¹

сув ҳам жуда тез исиб, буғланиш осонлашди, бу эса унинг қуришини тезлаштирди.

Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудидаги муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларга ажратилган ер майдони умумий майдони йилдан-йилга ортиб бормоқда. Хусусан, 2009 йилларда 6,5 минг га майдон муҳофаза ҳудуди сифатида ажратилган бўлса, 2019 йил яқунларига кўра, 697,2 минг гектарга етди. Айтиш жойизки, ушбу ер майдонининг ортишига асосий сабаб Орол денгизи қуриши натижасида денгиз сатҳининг қурғоклашиши оқибатида содир бўлмоқда (5.1-расм).

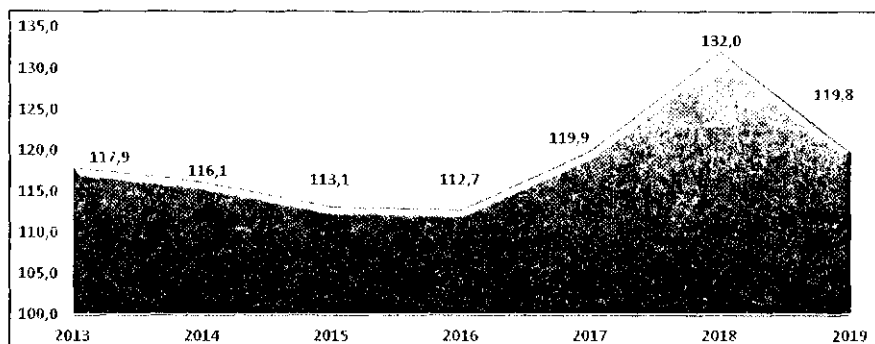
5.2-расм. Қорақалпоғистон Республикаси бўйича аҳоли уйларининг ичимлик суви билан таъминлангани (жами уйларга нисбатан фозда).²

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси расмий веб-сайти маълумотлари.

² Ўша манба.

Расмий статистик маълумотларга кўра, Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида истиқомат қилувчи аҳолининг ичимлик суви билан таъминланиш ҳолатига аҳамият қаратадиган бўлсак, 2010 йилда 69,6 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йил якунларига кўра 52,9 фоизни ташкил этган ҳолда, 2010 йилга нисбатан 16,7 фоизга камайган. Айтиш жоизки, ушбу ер майдонининг орғишига асосий сабаб Орол денгизининг қуриши натижасида денгиз сатҳининг қурғоклашиши оқибатида содир бўлмоқда (5.2-расм).

5.3-расм. Қорақалпоғистон Республикасида аҳоли жон бошига умумий даромадларнинг ўтган йилга нисбатан реал ўсиш суръати (фоизда).¹

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2017–2021 йилларда Оролбўйи минтақасини ривожлантириш давлат дастури тўғрисида»ги 2017 йил 18 январь, ПҚ-2731-сон Қарорига мувофиқ Оролбўйи минтақасида экологик ва ижтимоий-иқтисодий вазиятни, аҳолининг яшаш шароитларини яхшилашга, Орол денгизининг экологик фалокати оқибатларини юмшатиш бўйича инвестиция лойиҳаларини ўз вақтида ва самарали рўёбга чиқаришга йўналтирилган чора-тадбирлар комплексини амалга ошириш мақсадида белгилаб олинди:

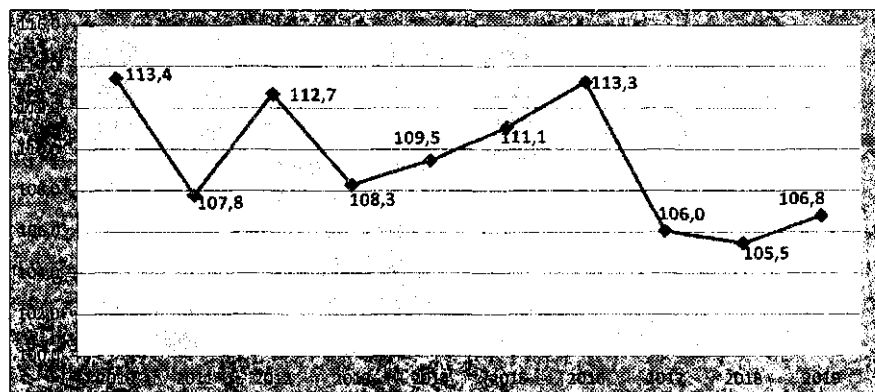
- янги иш жойларини яратиш, аҳоли бандлигини таъминлаш, шунингдек, минтақанинг инвестициявий жозибадорлигини яхшилаш борасидаги комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш;
- сув таъминоти тизимини ривожлантириш ва аҳолининг тоза ичимлик суви билан таъминланиш даражасини ошириш, ка-

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси расмий веб-сайти маълумотлари.

нализация, санитария ва маиший чикиндилардан фойдаланиш тизимларини яхшилаш;

- минтақада соғлиқни сақлаш тизимини янада ривожлантириш ва аҳоли генофондини асраш тадбирларини амалга ошириш;
- минтақада яшовчи аҳолининг уй-жой шароитларини яхшилашга йўналтирилган чора-тадбирларни амалга оширишни давом эттириш, кўп квартирали уйларда уй ичи муҳандислик коммуникациялари ва умумфойдаланадиган жойларни таъмирлаш, шунингдек, болалар ва спорт майдончаларини барпо этган ҳолда уйларга туташ ҳудудларни ободонлаштириш;
- минтақа аҳоли пунктларининг транспорт, муҳандислик ва коммуникация инфратузилмасини ривожлантириш, суғориш ва ташқи ёритиш тармоқларини такомиллаштириш, Нукус ва Урганч шаҳарларининг замонавий энергия тежайдиган технологияларни жорий этган ҳолда иссиқлик таъминоти тизимларини яхшилаш.¹

Статистик маълумотларга асосланиб, Қорақалпоғистон Республикасининг ялпи ҳудудий ишлаб чиқаришдаги яратилган маҳсулот ҳажмининг тенденциясига назар ташлайдиган бўлсак,

5.4-расм. Қорақалпоғистон Республикасининг ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажмининг ўсиш суръатлари (ўтган йилга нисбатан фоизда).²

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2017–2021 йилларда Орол-бўйи минтақасини ривожлантириш давлат дастури тўғрисида»ги ПҚ-2731-сонли Қарори. Тошкент, 2017 йил 18 январь.

² Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси расмий веб-сайти маълумотлари.

2010 йилда 113,4 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йил якунларига кўра, 106,8 фоизни ташкил этган ҳолда, 2010 йилга нисбатан 6,6 фоизга камайган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2020–2023 йилларда Қорақалпоғистон Республикасини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2020 йил 11 ноябрь, ПҚ-4889-сонли қарорига кўра Қорақалпоғистон Республикасининг мавжуд ижтимоий-иқтисодий, шу жумладан, ишлаб чиқариш ва инвестиция салоҳиятидан самарали фойдаланиш, ҳудудда муҳандислик-коммуникация, ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмаларини яхшилаш, иқтисодиёт тармоқларини барқарор ривожлантириш, шу асосда аҳоли бандлигини таъминлаш ва турмуш даражасини ошириш вазифалари белгилаб олинди.¹

5.3. Оролбўйи минтақасида экологик ва ижтимоий-иқтисодий вазиятни, аҳолининг яшаш шароитларини яхшилаш истиқболлари

Мамлакатимиз раҳбари 2017 йил февраль ойида 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини тасдиқлади. Ҳужжатда глобал иқлим ўзгариши ва Орол денгизининг қуриши салбий оқибатларини юмшатиш бўйича тизимли чора-тадбирлар кўришнинг аҳамияти кайд этилган. Шу мақсадда Президент 2017 йил 18 январда «2017–2021 йилларда Оролбўйи минтақасини ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида»ги Қарорни имзолади. Унда сув таъминоти тизимини ривожлантириш ва аҳолининг тоза ичимлик суви билан таъминланиш даражасини ошириш, канализация, санитария ва маиший чиқиндилардан фойдаланиш тизимларини яхшилаш; минтақада яшовчи аҳолининг уй-жой шароитларини яхшилашга йўналтирилган чора-тадбирларни амалга оширишни давом эттириш; минтақа аҳоли пунктларида транспорт, муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини ривожлантириш, суғориш тармоғини такомиллаштириш ва замо-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2020–2023 йилларда Қорақалпоғистон Республикасини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4889-сонли Қарори. Тошкент ш., 2020 йил 11 ноябрь.

навий энергия тежайдиган технологияларни жорий этиш назарда тутилади.

2018 йилнинг ноябрь ойида БМТнинг Нью-Йоркдаги штаб-квартирасида «Барқарор ривожланишни қўллаб-қувватлашда стратегиялар комплекси йўналишида минтақавий ва халқаро ҳамкорликка кўмаклашиш» юқори даражадаги махсус тадбири бўлиб ўтди ва унда БМТ Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича кўп томонлама шериклик асосида Траст фонди (КТШАТФ) фаолияти расман йўлга қўйилди.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2018 йил 27 ноябрда Тошкентда БМТнинг собиқ Бош котиби Пан Ги Мунни қабул қилди ва у Ўзбекистон раҳбарининг Оролбўйи минтақаси учун КТШАТФни ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Оролбўйи Халқаро инновация марказини ташкил этиш борасидаги ташаббусини қўллаб-қувватлади.

Президент Шавкат Мирзиёев билан Тошкентдаги учрашувда биз кенг кўламли масалалар билан бир қаторда, жумладан, Орол денгизидаги табиий офат оқибатлари билан курашиш учун халқаро допорлар ҳамжамиятининг саъй-ҳаракатлари ва ресурсларини жалб қилишни ҳам муҳокама қилдик, – деди жаноб Пан Ги Мун.

2018 йилнинг декабрь ойида мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёев Мўйноққа ташриф буюрди ва вазиятни янада яхшилаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар ташаббуси билан чиқди. Ушбу ташриф натижасида Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 16 январда «Қорақалпоғистон Республикасининг Мўйноқ туманини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори қабул қилинди.

Давлатимиз раҳбари Мўйноққа таприффи чоғида Орол денгизининг қуриб қолган тубига химоя-ўрмон ўсимликларини экишни тезлаштириш бўйича ҳам кўрсатмалар берди. 2018 йилнинг декабрь ойида 2019 йил охирига қадар 1 миллиондан зиёд гектар майдонни камраб олиш мақсадидаги ишлар бошладди. 2019 йилнинг 1 апрелига қадар жами ўрмон экиш ишлари режалаштирилган 500 минг гектар майдондан 451,6 гектарига ўсимликлар экилди. Бу чора-тадбирлар ўсимликлар биохилма-хиллигини тиклаш ва чорвачилик учун базани ривожлантириш ҳамда йўқолиб бораётган ноёб фаунани сақлаб қолиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш имконини бермоқда. Шунингдек, Тикланиш оролидаги собиқ дала тадқиқотлари биоло-

5.2 - ж а д в а л

Қорақалпоғистон Республикасида 2017-2021 йилларда аҳолининг тоза ичимлик сувидаан
фойдаланиш имкониятини яхшилаш бўйича мақсадли параметрлар (МИНГ КИШИ)

№	О к р у г л а р	2016 йилда марказлаштирилган сув таъминоти орқали етказиб берилган		2017 йилда марказлаштирилган сув таъминоти орқали етказиб берилган		Шу жумладан, ҳудуддаги чора-тадбирларни амалга ошириш орқали:		муҳофизатчиларнинг (ка-чалкалар, қудуқлар, ариқалар) ишлатиладиган аҳоли яшаш пунктларини марказлаштиришга сув таъминотига улаш, минг км
		аҳоли, минг киши	умумий аҳолига нисбатан улуши, фоиз ҳисобида	аҳоли, минг киши	умумий аҳолига нисбатан улуши, фоиз ҳисобида	марказлаштирилган сув таъминоти тизимларини қайта тиклаш, минг км	сув келтириб ишлатиладиган аҳоли яшаш пунктларини марказлаштирилган сув таъминотига улаш, минг км	
	Қорақалпоғистон Респ.	909,3	50,8	1 324,9	74,0	234,2	11,5	169,9
1.	Амударё тумани	41,7	22,5	91,9	49,5	26,9	1,8	21,5
2.	Беруний тумани	57,8	32,6	106,7	60,2	27,0	0,3	21,6
3.	Қонликўл тумани	28,0	58,0	42,5	87,9	7,4	1,1	5,9
4.	Қораўзақ тумани	17,8	35,0	30,9	60,8	6,9	0,7	5,5
5.	Кегейли тумани	35,4	40,8	60,9	70,0	13,5	1,1	10,8
6.	Қўнғирот тумани	76,6	62,0	92,8	75,1	8,8	0,3	7,0
7.	Мўйноқ тумани	10,5	34,7	17,9	59,3	3,7	0,8	2,9
8.	Нукус тумани	20,0	43,4	34,7	75,3	7,7	0,9	6,2
9.	Тахтакўпир тумани	22,5	57,5	32,0	81,8	5,2	0,2	4,1
10.	Тўрткўл тумани	76,3	38,2	130,8	65,5	29,8	0,9	23,8
11.	Ҳўжайли тумани	127,7	68,1	167,5	89,4	21,6	0,8	17,3
12.	Чимбой тумани	45,8	41,2	80,0	72,0	18,5	0,9	14,8
13.	Шуманой тумани	21,4	39,5	37,0	68,2	8,2	0,7	6,6
14.	Элпикальба тумани	45,6	31,1	95,5	65,1	27,3	0,8	21,8
15.	Нукус шаҳри	282,0	92,8	303,8	100,0	21,8		

Маълумот: Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2017–2021 йилларда Оролбўйи минтақасини ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида»ги Қарори, 2017 йил 18 январь. <https://lex.uz/docs/3099705>

бораторияси биноларини бузиб ташлаш ва у ерда келгусида «яшил кўкаламзор» барпо этиш лойиҳаси ҳам тайёрланган.

2020 йилнинг январь ойида яшил майдонларни экиш қайта тикланди. Тадбирда мамлакатимизнинг ёш авлоди ва Қорақалпоқ давлат университети талабалари иштирок этди. Фавқуллода вазиятлар вазири Турсинхон Худойбергенов ёшлар жамоалари билан учрашди, шахсий намуна кўрсатиб, меҳмонларни кўчат ўтказишда иштирок этишга таклиф қилди. Албатта, ёшлар Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг кўламли ободонлаштириш ишларини амалга оширишга ўз ҳиссасини қўшишмоқда.

Бундан ташқари, 2018 йилнинг август ойида Орол денгизини кутқариш халқаро жамғармасини таъсис этувчи давлатлар раҳбарларининг сўнгги ўн йил ичидаги илк саммити бўлиб ўтди ва бу Орол денгизи муаммоларини ҳал этишга янги туртки берди. Тадбирда Президентимиз Шавкат Мирзиёев Оролбўйи минтақасидаги экологик ноқулай вазиятни тубдан яхшиловчи қатор муҳим ташаббусларни илгари сурди.

Биринчи ташаббус – Оролбўйи минтақасини экологик инновациялар ва технологиялар зонаси, деб эълон қилиш. Унинг салбий оқибатларини камайтириш мақсадида нафақат инқирозга эътиборни қаратиш, балки уни баргараф этиш ва минтақани янада ривожлантиришнинг амалий механизминини яратиш муҳим аҳамиятга эга. Кўпгина омиллар, шунингдек, иқтисодий ўсиш билан биргаликда экотизим барқарорлигини боғлаш амалиётини ўзгартириш вақти келганини кўрсатмоқда. Президентимиз 2018 йил 16 октябрда «Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Оролбўйи халқаро инновация марказини ташкил этиш тўғрисида»ги Қарорни имзолади.

Иккинчи ташаббус – чўл ва ем-хашак ўсимликларининг кўчатларини етиштиришни илгари суриш. Қайд этилишича, агар бу борадаги ишлар тўғри мувофиқлаштирилса, 10–12 йил ичида денгизнинг бутун қуриган тубини ўрмон ўсимликлари билан қоплаш мумкин. Орол денгизи ва Жанубий Оролбўйи ҳудудларида ҳали кўчма қумтепаликларини тўхтатиш учун ўсимликлар экса бўладиган икки миллион гектарга яқин майдон мавжуд.

Учинчи ташаббус – Оролбўйи минтақасида трансчегаравий ҳимояланган ҳудудларни яратиш. Президентимиз минтақанинг

Биз Оролбўйи минтақасини экологик инновация ва технологиялар ҳудуди, деб эълон қилиш ҳақида Бирлашган Миллатлар Ташиқоти Бош Ассамблеясининг махсус резолюциясини қабул қилишни таклиф этамиз. Ушбу муҳим ҳужжат тасдиқланган санани эса Халқаро экологик тизимларни ҳимоя қилиш ва тиклаш кўни сифатида нишонлаш мақсадга мувофиқ бўларди.

Шавкат Мирзиёев

ноёб фаунасини сақлаб қолиш учун минтақага кенг ёндашувни топишни таклиф этди. Бугунги кунда саккизта кўриқхона, иккита миллий табиат боғи, битта Қуйи Амударё давлат биосфера резервати, «Жайрон» ноёб ҳайвон турларини кўпайтириш миллий маркази мавжуд ва еттита табиий ёдгорлик Ўзбекистонда ҳукукий мақомга эга. «Марказий Қизилқум» миллий боғини, «Орол денгизи минтақаси кўриқхоналари» табиат комплексини ва «Қулжуктов»

кўриқхонасини яратиш режалаштирилмоқда.

Тўртинчи ташаббус – сувни муҳофаза қилиш ва ундан оқилона фойдаланиш соҳасидаги минтақавий ҳамкорлик даражасини тубдан ошириш. Шу мақсадда давлатимиз раҳбари Марказий Осийёда сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш бўйича Минтақавий дастур қабул қилишни таклиф этди.

2019 йил 21 августда Нукусда Президентимиз раислигида учрашув ўтказилиб, унда Қорақалпоғистонни янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши белгилаб олинди. *Биринчидан*, саноатни ривожлантириш, барча тармоқларда йирик ва кичик ишлаб чиқаришни ташкил этиш. *Иккинчидан*, тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш. *Учинчидан*, кишлоқ хўжалигига илғор технологияларни кенг жорий этиш, ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, ҳосилдорликни ошириш ва маҳсулот турларини кенгайтириш. *Тўртинчидан*, аҳоли учун қулай бўлган ишлаб чиқариш ва замонавий инфратузилмани яратиш. *Бешинчидан*, Оролбўйи минтақаси аҳолисининг ҳаёт даражаси ва сифатини ошириш бўйича комплекс чора-тадбирлар қабул қилиш (5.3-жадвал).

Чуқур ўйланган, манзилли ва тўғри молиялаштирилган лойиҳаларни амалга ошириш орқали Орол инкирозининг Оролбўйи минтақасида яшовчи миллионлаб одамлар ҳаётига, атроф-муҳитга

**Қорақалпоғистон Республикаси шаҳар ва туманларининг
ўсиш нуқталари («драйвер» соҳалари)**

Т/р	Шаҳар ва туман номи	Ўсиш нуқталари	Бириктирилган ва- зирлик ва идора раҳбарлари	Бириктирилган тижорат банклари
1.	Нукус шаҳри	Қурилиш матери- аллари саноати, озиқ-овқат саноати	<i>Ж.Ортиқхўжаев</i> – Тошкент шаҳар ҳо- кими, <i>Б. Зокиров</i> – қурилиш вазири	«Асака» АТБ
2.	Амударё тумани	Тўқимачилик саноати, боғдор- чилик	<i>А.Хаитов</i> – Фермер- лар кенгаши раиси, <i>И.Хайдаров</i> – «Ўз- тўқимачиликсаноат» уюшмаси раиси	«Агробанк» АТБ
3.	Беруний тумани	Қурилиш матери- аллари саноати, чорвачилик	<i>М.Азимов</i> – Давлат божхона кўмитаси раиси	«Қишлоққурилиш- банк» АТБ
4.	Бўзатов тумани	Чорвачилик, иссиқ- хоналар ташкил қилиш	<i>Б.Норқобилов</i> – Вете- ринария ва чорвачи- ликни ривожлантириш давлат кўмитаси раиси	АТ «Халқ банки»
5.	Кегейли тумани	Мева-сабзавотчи- лик, қоғоз ишлаб чиқариш	<i>Т. Ишметов</i> – молия вазири	«Асака» АТБ
6.	Қонликўл тумани	Ипакчилик, чорвачилик	<i>М.Абдуллаев</i> – «Ўзбекнефтегаз» АЖ бошқаруви раиси	«Ипотека-банк» АТБ
7.	Қораўзак тумани	Қурилиш матери- аллари саноати, чорвачилик	<i>павозими бўйича</i> – «Ўзсаноатқурилиш- материаллари» уюшмаси раиси	АТ «Алоқабанк»
8.	Кўнгирот тумани	Нефт-кимё саноа- ти, чорвачилик	<i>Ж.Мирзамаҳмудов</i> – «Ўзкимёсаноат» АЖ бошқаруви раиси	«Ўзсаноатқури- лишбанк» АТБ
9.	Мўйноқ тумани	Балиқчилик, чор- вачилик	<i>Н.Йулдошев</i> – Бош прокурор	«Ипотека-банк» АТБ
10.	Нукус тумани	Иссиқхоналар таш- кил қилиш, мева- сабзавотчилик, балиқчилик	<i>Ж.Ходжаев</i> – қишлоқ хўжалиги вазири	«Ўзмиллийбанк» АЖ
11.	Тахياتош тумани	Озиқ-овқат саноа- ти, иссиқхоналар ташкил қилиш	<i>А.Воитов</i> – инвести- циялар ва ташқи савдо вазинининг биринчи ўринбосари	«Ўзсаноатқури- лишбанк» АТБ
12.	Тахтакўпир тумани	Чорвачилик, балиқчилик	<i>А.Ортиқов</i> – иқтисо- дий тараққиёт ва	«Агробанк» АТБ

Давоми

Т/р	Шахар ва туман номи	Ўсиш нуқталари	Бириктирилган вазирлик ва идора раҳбарлари	Бириктирилган тижорат банклари
			камбағалликни қисқартириш вазирининг биринчи ўринбосари	
13.	Тўрткўл тумани	Шиша ва ойна ишлаб чиқариш, иссиқхоналар ташкил қилиш	Х.Хасилов – «Ўзбекистон темир йўллари» АЖ бошқаруви раиси	«Ўзмиллийбанк» АЖ
14.	Хўжайли тумани	Чорвачилик, мевасабзавотчилик	Ш.Қудбийев – Давлат солиқ кўмитаси раиси	«Микрокредит-банк» АТБ
15.	Чимбой тумани	Дон маҳсулотларини қайта ишлаш, чорвачилик	Н.Хусанов – бандлик ва меҳнат муносабатлари вазири	«Микрокредит-банк» АТБ
16.	Шуманай тумани	Тўқимачилик саноати, кунжутни қайта ишлаш	А.Султонов – энергетика вазири	«Туронбанк» АТБ
17.	Элликқалъа тумани	Иссиқхоналар ташкил қилиш, туризм	А.Икромов – Савдо-саноат палатаси раиси	АТ «Халқ банки»

Ма н б а: Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2020–2023 йилларда Қорақалпоғистон Республикасини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори, 2020 йил 11 ноябрь. <https://lex.uz/docs/5100705>

ҳалокатли таъсирини камайтириш – бугунги куннинг энг муҳим вазифасидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 11 ноябрь куни қабул қилинган «2020–2023 йилларда Қорақалпоғистон Республикасини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори жуда катта аҳамиятга эга тарихий ҳужжат бўлди (5.4-жадвал).

Қорақалпоғистон Республикасининг мавжуд ижтимоий-иқтисодий, шу жумладан, ишлаб чиқариш ва инвестиция салоҳиятидан самарали фойдаланиш, ҳудудда муҳандислик-коммуникация, ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмаларини яхшилаш, иқтисодиёт тармоқларини барқарор ривожлантириш, шу асосда аҳоли бандлигини таъминлаш ва турмуш даражасини ошириш мақсадида 2020–2023 йилларда Қорақалпоғистон Республикасини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишлари белгилаб берилди.

2020–2022 йилларда Қорақалпоғистон Республикасида амалга ошириладиган инвестиция лойиҳалари динамикаси.

Т/р	Туман ва шаҳар номи / тармоқ йўналиши	Лойиҳа сони (бирлик)	Лойиҳаларнинг умумий қиймати (млн сўм)	шу жумладан, молиялаштириш манбалари:				Иш ўрни (бирлик)
				Ташаббускорлар маблағлари (млн сўм)	банк кредити (млн сўм)	Хорижий кредит (минг долл.)	Хорижий инвестиция (минг долл.)	
	Жами	1359	12292722	3937027	1007283	189223	522832	17572
<i>Хўдудлар кесимида</i>								
1.	Нукус шаҳри	181	882 624	537 087	131 810	13 248	7 462	1 639
2.	Амударё тумани	77	457 460	141 171	13 810	17 810	11 500	2 616
3.	Беруний тумани	87	1 761 472	379 112	54 963	7 924	120 700	1 333
4.	Бўзатов тумани	68	85 610	34 755	39 910	961	100	564
5.	Қонлиқул тумани	60	227 000	144 680	19 781	4 560	1 500	867
6.	Қораўзақ тумани	59	726 832	286 386	37 664	39 029	-	1 134
7.	Кегейли тумани	89	347 712	99 648	33 302	3 810	17 000	833
8.	Қўнғирот тумани	90	4 932 426	1 356 562	191 420	7 230	320 720	1 737
9.	Мўйноқ тумани	73	226 353	80 156	85 265	5 804	100	566
10.	Нукус тумани	84	399 234	155 784	116 824	11 170	1 100	936
11.	Тахياتош тумани	58	652 191	220 291	44 330	37 055	500	614
12.	Тахтақўпир тумани	54	73 901	27 027	17 049	2 790	100	359
13.	Тўртқўл тумани	84	652 238	157 007	54 185	12 587	30 150	1 198
14.	Хўжайли тумани	99	259 146	104 203	62 579	1 550	7 400	721
15.	Чимбой тумани	54	216 485	53 691	13 360	11 980	2 500	631
16.	Шуманай тумани	72	149 353	82 447	10 146	3 500	2 000	922
17.	Элликқалъа тумани	70	242 685	77 021	80 885	8 215		902
<i>Тармоқлар кесимида</i>								
1.	Саноат	374	9 298 864	2 424 057	338 170	119 063	514 332	7 777
2.	Қишлоқ хўжалиги	440	1 610 738	547 172	387 164	59 543	6 000	6 225
3.	Хизмат кўрсатиш	545	1 383 120	965 798	281 949	10 618	2 500	3 570

Маъна: Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2020–2023 йилларда Қорақалпоғистон Республикасида комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори, 2020 йил 11 ноябрь. <https://lex.uz/docs/5100705>

5.4. Оролбўйи минтақаси учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон ҳавфсизлиги бўйича кўп томонлама шерикликни ривожлантириш йўллари

Оролбўйи минтақасидаги экологик фалокат оқибатида Қорақалпоғистон инсон ҳаёти билан боғлиқ бўлган гуманитар муаммоларга дуч келмоқда. Оролбўйи минтақасида кузатилаётган инқирознинг ҳалокатли таъсирини камайтириш мақсадида Ўз-

бекистон ҳукумати, БМТ агентликлари, икки ва кўп томонлама донорлар ва бошқа қатор манфаатдор ташкилотлар бу соҳада хабардорликни оширишга, минтақада инсонларга, атроф-муҳитга ва иқтисодий ҳаётга салбий таъсирларни камайтиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириб келмоқдалар. Мазкур чора-тадбирлар доирасида, 2012 йилда БМТнинг инсон ҳавфсизлиги бўйича мақсадли фонди Қорақалпоғистонда аҳоли турмуш тарзини яхшилаш, жамият ривожини жадаллаштириш, саломатлик ва атроф-муҳитга бўлган хатарларни камайтиришга қаратилган БМТнинг илк кенг қамровли ва интеграциялашган «Орол фожиасидан зарар кўрган аҳоли турмуш тарзини яхшилаш» қўшма дастурини қўллаб-қувватлади. Дастурда ўзаро узвий боғлиқ бўлган муаммоларни бартараф этиш ва Қорақалпоғистоннинг қишлоқ жойларида истиқомат қилувчи аҳолининг барқарорлигини мустаҳкамлашда кўп ўлчовли ёндашувнинг аҳамияти таъкидланади.¹

БМТнинг илк қўшма дастуридан олинган тажриба ва сабоқларга таяниб, БМТнинг Ўзбекистондаги бешта агентлиги, шу жумладан, БМТ ТД, ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ, ЮНФПА ва БМТ кўнгилилари биргаликда «Оролбўйи минтақаси учун инсон ҳавфсизлиги бўйича кўпшериклик фондиди ташкил қилиш орқали Орол фожиасидан зарар кўрган аҳолининг турмуш шароити салоҳиятини мустаҳкамлаш» бўйича дастурнинг иккинчи босқичини ҳукумат билан ҳамкорликда амалга ошириб келмоқда. Мазкур дастур Оролбўйи минтақасидаги экологик муаммоларни бартараф этиш ва минтақадаги зарар кўрган ҳудудларда яшовчи аҳоли турмуш даражасини яхшилашга йўналтирилган Ўзбекистон Ҳукумати сиёсатининг устувор йўналишлари асосида ишлаб чиқилган. Қўшма дастур ўз фаолиятини БМТ агентликлари, Ўзбекистон ҳукумати, Швейцариянинг ривожланиш ва ҳамкорлик агентлиги ва БМТнинг инсон ҳавфсизлиги бўйича мақсадли фондининг молиявий кўмагида амалга ошириб келмоқда.

Қўшма дастур инсон ҳавфсизлигига дахлдор бўлган ўзаро боғлиқ хавфларни камайтиришга ва Орол денгизи фожиаси оқибатида зарар кўрган аҳолининг барқарорлигини кучайтиришга йўналтирилган.

¹ Оролбўйи минтақасида қишлоқ жойларни барқарор ривожлантиришда аҳолининг имкониятларини кенгайтириш (Қорақалпоғистон). 2019 йил, январь.

Бунда интеграциялашган ва кўп босқичли ёндашув қўлланилиб, Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик траст фонди жорий қилинди.

БМТнинг қўшма дастури, Орол фожиаси натижасида зарар кўрган шахслар ва жамоалар юз тутиши мумкин бўлган, инсон хавфсизлиги бўйича муаммоларни ҳал этишда самарали бўлган инсон хавфсизлиги концепциясини бирлаштиради. Қўшма дастур таркибий жиҳатдан ўзига хос бўлган, мавжуд маҳаллий активлар ва ресурсларга таянувчи чора-тадбирларни амалга ошириш орқали манфаатдор томонларнинг имкониятларини оширишга мўлжалланган.

Оролбўйи минтақасидаги фалокатдан зарар кўрган аҳолининг инсон хавфсизлигига бўлган эҳтиёжини қондиришнинг муҳим омилларидан бири, бу – асосий хизматлардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш ҳамда қўшимча даромад олиш имкониятларини яратишга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширишдир. 2012 йилдан буён, қишлоқ жойлардаги инфратузилмани ривожлантириш ва даромадларни оширишга қаратилган чора-тадбирлар натижасида қуйидаги кўрсаткичларга эришилди:

- 57 та аҳоли пунктида истиқомат қилувчи 55 мингдан ортиқ қишлоқ аҳолиси (49,5 фоиз аёллар)нинг турмуш даражасини кўтариш мақсадида, ичимлик суви, электр энергияси ва соғлиқни сақлаш, бошланғич ва мактабгача таълим соҳалари каби асосий хизматларни ривожлантиришга қаратилган 50 та кичик инфратузилмавий лойиҳалар амалга оширилди;
- 200 та инклюзив бизнес-лойиҳа ва кўргазма участкалари яратилиши қўллаб-қувватланиб, асаларичилик, тикувчилик ва ҳунармандчилик, озиқ-овқат ва сутни қайта ишлаш, нон маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва бошқаларни ўз ичига олган соҳаларда 300 дан ортиқ янги иш ўринлари (46 фоиз аёллар) яратилди. Шимолий туманларда яшовчи аҳоли, мазкур мақсадли лойиҳалардан бевосита ёки билвосита манфаатдордирлар;
- соғлиқни сақлаш соҳаси ходимларининг салоҳиятини оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар амалга оширилиб, маҳаллий аҳоли ўртасида соғлиқни сақлаш масалалари бўйича хабардорликни ошириш даражаси яхшиланди. Шифокорлар, ҳамширалар ва бошқа шу соҳа мутахассислари

аёллар репродуктив саломатлиги, оилани режалаштириш ва сил касаллиги билан оғриган инсонларга нисбатан салбий муносабатда бўлиш ва уларнинг камситилиши бўйича ҳукуқий муаммоларни ҳал қилиш бўйича салоҳиятларини оширдилар. Жамоатчи кўнгиллилар сил касаллигига қарши тадбирлар ташкиллаштириш ва маҳаллий аҳоли ўртасида касаллик ҳақида хабардорликни ошириш бўйича билим ва кўникмаларга эга бўлдилар. Тадбирлар бешта туманда жойлашган 32 000 хонадонда яшовчи 128 минг аҳолини ўз ичига қамраб олди. Шу билан бирга, маҳаллий аҳоли вакилларида қўшимча 1000 нафар кўнгилли (95,3 фоиз аёллар) нафас олиш, юрак қон-томир ва ошқозон-ичак касалликларига қарши чоратадбирларни ташкил этиш, хусусан, она ва бола саломатлигини яхшилаш бўйича кўникмаларга эга бўлдилар. Тадбирда, Қорақалпоғистоннинг уч туманида истиқомат қилувчи 9 000 дан ортиқ аҳоли вакиллари қамраб олинди;

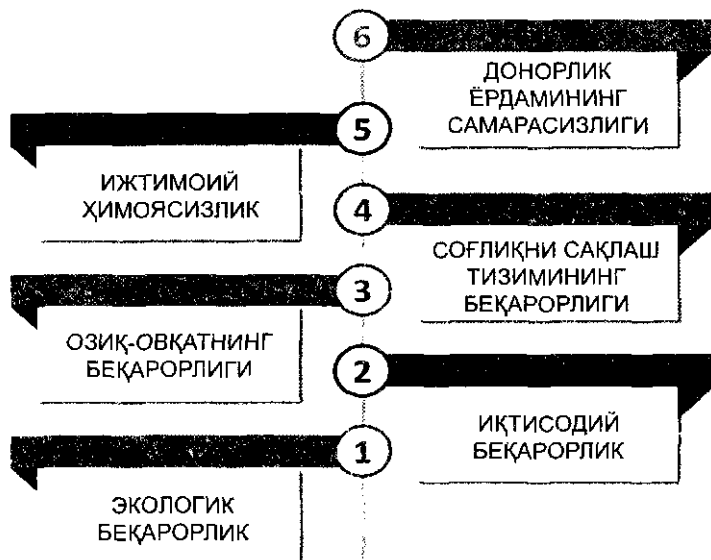
- Қорақалпоғистонга инвестиция киритиш бўйича қўлланма чоп этилиб, кенг омма эътиборига тақдим этилди ва минтақада инвестиция киритиш имкониятлари ҳақида тўлиқ маълумот берилди.¹

Дастур ва унинг натижалари, турли хилдаги БМТ агентликлари, ҳукумат органлари, халқаро ташкилотлар ва бошқа манфаатдор ташкилотларнинг Оролбўйи минтақаси инқирозининг оқибатларини юмшатиш бўйича турли воситаларни излаш, ишлаб чиқиш ва амалга оширишга қаратилган саъй-ҳаракатларининг самарасидир.

Ҳукумат органлари томонидан амалга оширилган тадбирлар ва БМТнинг қўшма дастури Орол инқирозининг салбий оқибатларидан зарар кўрган маҳаллий аҳолининг ҳолатини бир мунча яхшилаган бўлса-да, аммо бу офатнинг кўлами ҳамон жиддий бўлиб қолмоқда.

Шу боис, Ўзбекистон Ҳукуматининг ташаббуси билан Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик траст жамғармаси инновацион ёндашувларни таъминлаш ва инсонларга доимий эътиборни жалб қилиш ҳамда ҳаракатларни янада мувофиқлаштириш ва ҳамжихатликни ошириш мақсадида ташкил этилган.

¹ Оролбўйи минтақасида кишлоқ жойларни барқарор ривожлантиришда аҳолининг имкониятларини кенгайтириш (Қорақалпоғистон). 2019 йил, январь.

5.5-расм. Оролбўйи минтақасининг ўзаро боғлиқ бўлган муаммолари.¹

Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик траст жамғармасининг ўзгариш назарияси ўзаро боғлиқ бўлган муаммоларнинг бир қатор кластерини аниқлаб берди (5.5-расм).

Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик траст жамғармаси дунё микёсида инсон томонидан юзага келган энг йирик экологик офатлардан бирининг оқибатларини баргараф этиш учун кўп тармокли ва инсон манфаатларига йўналтирилган чора-тадбирларни кучайтириш ва мустаҳкамлаш мақсадини ўз ичига олувчи ва, шу билан бирга, мосланувчан, далил ва инсон ҳуқуқларига асосланган жамғарма бўлишни мақсад қилиб қўйган. Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик траст жамғармаси барқарор натижаларга эришиш мақсадида, ёрдам оқимларини мувофиқлаштириш ва давлатнинг салоҳиятини оширишга қаратилган изчил стратегия билан таъминлайди.

¹ «Оролбўйи минтақаси учун инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик фондини ташкил қилиш орқали Орол фожиасидан зарар кўрган аҳолининг турмуш шароити салоҳиятини мустаҳкамлаш» БМТ кўшма дастури маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тайёрланди.

Натижаларнинг устуворлиги, ривожлантириш бўйича шерикларнинг ҳамкорлиги ва кўрсатилаётган кўмакнинг шаффофлиги бўйича фаол ҳамкорлик бўйича Пусан ҳамкорлик дастури тамойилларига мувофиқ, Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик траст жамғармасининг вазифаси ривожланиш чора-тадбирларини мувофиқлаштириш соҳасига ижобий ҳисса қўшишдан иборатдир.

Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича кўпшериклик траст жамғармасининг бошқарув тизими самарали ва маҳсулдор қарор қабул қилиш ва мониторинг тизимини яратишга кўмак бериб, бу, ўз навбатида, тартибли тақсимлаш жараёнлари ва жавобгарликнинг аниқ талабларини таъминлаб берди. Бошқарув тизимлари инклюзивлик, шаффофлик ва жавобгарлик тамойиллари асосида яратилган бўлиб, улар дунё бўйлаб ўз аҳамиятини исботладилар.

2020 йил 1 декабрь куни БМТнинг Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича Кўпшерикли траст жамғармаси (ИХКШТЖ) Маслаҳат кўмитасининг биринчи йиғилиши видео-конференция шаклида бўлиб ўтди. Тадбирда хорижий давлатлар, шунингдек, уларнинг Ўзбекистондаги дипломатик миссиялари, БМТ агентликлари, Ўзбекистон Республикасининг вазирлик ва идоралар, халқаро молия институтлари, нодавлат ташкилотлар, шунингдек, 30 дан ортиқ мамлакатлардан фуқаролик жамияти институтларининг 120 дан ортиқ вакиллари иштирок этдилар.

Оролбўйи минтақасида кредит ва грант лойиҳаларини амалга оширувчи ёки кўриб чиқувчи барча донор ва манфаатдор томонларни ўз ичига олган Маслаҳат кўмитаси ИХКШТЖ бошқарув тузилмасининг расмий қисми ҳисобланади ва самарали стратегик мулоқот, биргаликдаги ҳаракатларни мувофиқлаштириш ва Жамғарма фаолиятининг операция, дастурий ва молиявий жиҳатларини мувофиқлаштириш учун ягона интеграциялашган ҳамкор платформа вазифасини бажаради. Бундан ташқари, Кўмита вазифаларига донорлик маблағларининг самарали тақсимланишини таъминлаш ва синергетик таъсирни таъминлаш орқали «Оролбўйи – экологик инновациялар ва технологиялар зонаси» концепциясини амалга ошириш киради.

Таянч иборалар: *иқлим, ландшафт, орол денгизи, орол бўйи минтақаси, арид (қуруқ) иқлим, экологик омиллар, антропоген омиллар, экологик мувозанат, глобал муаммолар, қургоччилик, ёгинлар, ижтимоий ҳимоя, сув ресурслари, эрозия, шўрланиш.*

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Глобал иқлим ўзгаришлари Марказий Осиё ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига қандай таъсир этмоқда?
2. Оролбўйи ҳудудларининг турмуш даражаси ва даромадларини ошириши учун табиий, минерал-хомашё ресурсларидан фойдаланишида қайси омилларга эътибор қаратилади?
3. Глобал иқлим ўзгаришлари ва унинг Марказий Осиё тараққиётига таъсири ва хавф-хатари нимадан иборат?
4. XXI асрнинг энг асосий муаммоларидан бўлмиш иқлимнинг глобал ўзгариб бориши ва унинг атроф-муҳитга таъсирини қандай баҳолайсиз?
5. Табиий иқлим ўзгаришларини билиш инсон фаолиятига қандай таъсир этади?
6. Ўзбекистон ва унга туташ ҳудудларда иқлим ўзгаришининг оқибатларини қандай баҳолайсиз?
7. Оролбўйи минтақасидаги экологик фожияни бартараф этиши борасида олиб борилаётган ислохотлар нимадан иборат?
8. Оролбўйи минтақасида экологик ва ижтимоий-иқтисодий вазиятни қандай баҳолайсиз?
9. Оролбўйи минтақасида экологик ва ижтимоий-иқтисодий вазиятни ҳамда аҳолининг яшаш шароитларини яхшилаш истиқболлари нималардан иборат?
10. Оролбўйи минтақаси учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон хавфсизлиги бўйича кўп томонлама шерикликни ривожлантириши йўллари нималардан иборат?
11. Қорақалпоғистон ҳудудида аҳолининг ичимлик сув таъминоти қандай? Изоҳлаб беринг.
12. Оролбўйи ҳудудида яшил ҳудудларни ташкил қилиши қайси меъёрий ҳужжатлар билан амалга оширилади?

ТЕСТ

1. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Барқарор тараққиёт концепцияси қачон ва қаерда қабул қилинган?

- А) 1990 йил, Лондон;   В) 1990 йил, Мадрид;
Б) 1992 йил, Рио-де-Жанейро;   Г) 1995 йил, Париж.

2. Иссиқхона эффекти ҳосил қилувчи газлар концентрациясининг ўсиши, биринчи навбатда, қандай экологик оқибатга олиб келади?

- А) Тупроқ таркибининг ўзгариши;   В) Ер юзасининг ысиши;
Б) Ҳавонинг ифлосланиши;   Г) Сув ресурсларининг
   номутаносиблиги.

3. Тошқинлар ва қурғоқчилик микёсининг ортиши ҳамда уларнинг Осиёдаги мўътадил ва троник иқлимли минтақаларга салбий таъсири қандай экологик муаммонинг оқибати ҳисобланади?

- А) Глобал иқлим ўзгариши;
Б) Шўрланиш;
В) Сув ресурслари таркибининг ўзгариши;
Г) Тупроқ эрозияси.

4. «2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 841-сонли Қарор қайси давлат органи томонидан қабул қилинган?

- А) Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси;
Б) Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги;
В) Олий Мажли Сенати;
Г) Вазирлар Маҳкамаси.

5. Республикамиз ҳудудларининг неча фоизи кенглик тупроқ-иқлим зонаси тизимидаги чўл минтақасига киради?

- А) 56 фоизи;   Б) 65 %;   В) 76 фоизи;   Г) 48 фоизи.

6. Оролбўйи минтақаси маъмурий жиҳатдан қайси давлатлар ҳудудларида жойлашган?

- А) Ўзбекистон ва Қирғизистон;   В) Ўзбекистон ва Тожикистон;
 Б) Ўзбекистон ва Афғонистон;   Г) Ўзбекистон ва Қозоғистон.

7. Қачондан бошлаб Орол денгизининг қирғоқлари 120–150 километрга чекиниб, ортидан 5 миллион гектардан ортиқ денгиз туби очилди?

- А) XX асрнинг 70-йилларидан;   В) XX асрнинг 50-йилларидан;
 Б) XX асрнинг 60-йилларидан;   Г) XX асрнинг 80-йилларидан.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2017–2021 йилларда Оролбўйи минтақасини ривожлантириш давлат дастури тўғрисида»ги Қарори қачон қабул қилинган?

- А) 2017 йил 18 январь;   В) 2016 йил 20 февраль;
 Б) 2016 йил 25 май;   Г) 2017 йил 19 март.

9. Орол денгизини қутқариш халқаро жамғармасини таъсис этувчи давлатлар раҳбарлари саммитида Президент Шавкат Мирзиёев томонидан Оролбўйи минтақасига қандай ном бериш ташаббуси илгари сурилган?

- А) Экологик инновациялар ва тажрибалар зонаси;
 Б) Экологик технологиялар зонаси;
 В) Экологик инновациялар зонаси;
 Г) Экологик инновациялар ва технологиялар зонаси.

10. 2020 йил 4 январда Президент Шавкат Мирзиёев томонидан Олий Мажлисга йўлланган Мурожаатномада Орол денгизининг қуриган тубида ўрмонзорларни кенгайтириш учун қайси ҳудудлар агрофида «яшил белбоғ»лар барпо этилиши таъкидланган?

- А) Нукус, Тўрткўл, Урганч ва Хива;
 Б) Нукус, Урганч ва Хива;
 В) Нукус ва Урганч;
 Г) Нукус ва Хива.

VI. Б о б

ЖАҲОНДА ҚАШШОҚЛИККА ҚАРШИ КУРАШИШ

6.1. Замонавий хатарлар қашшоқлик ва камбағаллик билан боғлиқ глобал муаммоларни кучайтирмақда

Камбағаллик ҳақида сўз юритилганда, у битта инсон учун тегишли бўлган муаммо эмаслигини англаб етишимиз лозим. Камбағаллик жамият ва иктисодиётда бир қатор салбий жараёнларни юзага келтиради. Камбағаллик бир қатор объектив ва субъектив сабаблар туфайли туғилишнинг кўпайишига сабаб бўлади. Камбағаллар етарлича таълим олиш имкониятига эга бўлмаганликлари боис, малака ва касбий кўникмалари паст ходимлар сафини тўлдирадилар. Жамият учун зарур бўлган касб эгалари, хусусан, ўқитувчи ва шифокорлар юқори даромадга эга бўлиш мақсадида ўз иш жойларини ташлаб бошқа фаолият турлари билан шуғулланишга мажбур бўладилар. Камбағаллик жиноятчиликнинг ўсишига олиб келади, чунки тирикчилик қилиш учун инсонлар даромад топишнинг ноқонуний йўлларидан ҳам фойдаланишга мажбур бўладилар. Камбағаллик жамиятда даромадларнинг кескин табақаланишига ва ижтимоий зиддиятларнинг чуқур илдиз отишига сабаб бўлади.

Америкалик иктисодчи Жеффри Сакс ўзининг «Камбағалликнинг интиҳоси» деб номлаган китобида жамиятнинг камбағаллик чангалидан кутулишига имкон берувчи капиталнинг 6 та турини ажратиб кўрсатган: инсон капитали, ишбилармонлик капитали, инфратузилма, табиий капитал, ижтимоий ўрнатилган капитал ва билимлар капитали.¹

Бугунги кунда дунёда қашшоқлик ва камбағалликка барҳам бериш ҳамда барқарор ривожланишни таъминлаш муаммолари марказий ўринда турибди. Сони ўсиб бораётган аҳоли учун мос, тўйимли ва хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотларидан фойдалана олиш-

¹ Сакс Джеффри. Конец бедности. – М.: Издательство Института Гайдара, 2011.

ни таъминлаш деярли барча халқлар тўқнаш келаётган энг мураккаб муаммолардан бири ҳисобланади. Бугунги кунда дунёнинг ривожланаётган мамлакатларида 30 миллиондан ортиқ болалар ночорликда кун кечирмоқда.¹ Аммо, ҳар бир инсонга ҳар куни зарур бўладиган энг кам миқдордаги таъминот етишмаслиги, бошқача айтганда, камбағаллик жамият хавфсизлиги, барқарорлигини таъминлашдаги энг катта хавфлардандир. Шу ўринда савол туғилади: камбағаллик нима ўзи ва камбағалликни ўлчаб бўладими?

Камбағаллик тушунчасига ягона таъриф мавжуд эмас. Баъзилар камбағаллик деганда инсоннинг бирламчи эҳтиёжларини (озиқ-овқат, кийим-кечак, уй-жой, таълим ва соғлиқни сақлаш) кондиришга имкониятнинг мавжуд эмаслигини тушунса, бошқалар – танлов эркинлигининг етарлича эмаслиги ёки кунига 1,90 доллардан кам миқдорга кун кечиришни, учинчи томон эса, инсоннинг жамият ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги иштирокига путур етказувчи ижтимоий, таълим ва соғлиқни сақлаш соҳасидаги тўсиқларнинг доимий доирасини тушунишади. Камбағаллик, умуман олганда, нисбий тушунча. Баъзилар бошида бошпанаси ва еярга нони йўқларга нисбатан камбағал дейилади. Камбағаллик муаммоси дунё олимлари томонидан икки асрдан бери ўрганилиб келмоқда. Тан олинган қарашларга кўра, камбағаллик уч даража билан белгиланади: мутлақ камбағаллик, нисбий камбағаллик ва субъектив камбағаллик.

Мутлақ камбағалликда кун кечирувчи одамлар биологик тирик қолишни таъминлайдиган минимал эҳтиёжларнигина кондиришлари мумкин.

Мутлақ камбағаллик чегараси маҳсулотларни харид қилиш имконияти бўйича кунига 1 доллар миқдорида белгиланади, камбағаллик чегараси эса кунига 1,9 доллар миқдорида белгиланади. Европа Иттифокида нисбий камбағал деб, мамлакатдаги ўртача маошнинг 60 фоизидан кам даромад оладиган инсонларга айтилади. Камбағалликни субъектив баҳолаш инсонлар ўзларининг моддий таъминотларига ўзлари баҳо беришларидир.

Умуман айтганда, камбағаллик муайян мақбул турмуш даражасини таъмин эта олмаслик, маълум бир шахс ёки оила зарурий эҳтиёжларининг имкониятлардан ошиб кетишидир.

¹ http://www.un.org/ru/development/devagenda/pdf/Russian_Why_it_matters_Goal_1_Poverty.pdf

Жаҳон банки маълумотларига кўра, 736 миллион киши (дунё аҳолисининг 10 фоизи) ўта қашшоқлик шароитида (кунига 1,9 доллардан кам даромадга эга), дунё аҳолисининг деярли ярми – 3,4 млрд. киши – кунига 5,5 доллардан кам даромадга эга. Қашшоқлик даражаси энг юқори қитъа Африка, сайёрадаги энг қашшоқ мамлакатлар – Конго демократик республикаси (ўта қашшоқлик даражаси – 77,1 фоиз) ва Мадагаскар (77,6 фоиз).

Мамлакатимиз аҳоли жон бошига тўғри келадиган миллий даромад кўрсаткичи бўйича ўртача даромадга эга мамлакатлар каторидан жой олган (киши бошига йилига ўртача 1533 АҚШ доллари). Киши бошига кунига 3,2 доллар камбағаллик чизигининг ўртача кўрсаткичидир. Миллий даромади ўртачадан баландроқ мамлакатлар учун кунига киши бошига 5,5 доллар камбағаллик чизигининг ўртача кўрсаткичидир.

Ҳозирги кунда камбағал оиланинг шахсий компьютер билан таъминланганлиги республикадаги ўртача оиладан 12 баробарга, шахсий машина билан – 11 баробарга, кондиционер билан – 8 баробарга, чангютгич билан – 4 баробарга, кир ювиш машиналари билан – 4 баробарга, музлатгич билан – 2 баробарга, телевизор ва уяли алоқа воситалари билан – 1,5 баробарга камлиги кузатилади.

Ўзбекистонда камбағалликни ўлчашда озиқланишга асосланган усулнинг натижалари камбағаллик даражасини 11,4 фоиз эканлигини кўрсатади. Бошқа томондан ёндашганда эса, кунига 5,5 доллар чегарани олганда кам таъминланганлик даражаси 36,6 фоизни ва 3,6 доллар деб олганда, 9,6 фоизни ташкил этади. Жаҳон банкининг ҳисоб-китобларига кўра, камбағалликнинг юқори даражаси Самарқанд, Сурхондарё, Сирдарё, Андижон вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида кузатилмоқда. Бундай шароитда иктисодчилар иктисодий ўсишнинг самаралари автоматик равишда аҳолининг барча қатламларига таъсир қилиши чекланганлиги туфайли давлатнинг қайта тақсимлаш ролини ҳисобга олишга ундайдилар.

Жаҳон банкининг ҳисоб-китобларига кўра, Ўзбекистонда ярим миллионга яқин киши COVID-19 пандемияси натижасида камбағаллик чегарасидан пастга тушиш эҳтимоли бор. Бундай фавкулудда ҳолат яна давом этган тақдирда вазият ёмонлашса, хавф даражаси юқорилаб боради. Шунинг учун, мамлакатдаги барча муҳтож инсонларни химоялашни таъминлаш учун ҳар қачонгидан

ҳам тезкор ва инклюзив ижтимоий ҳимоя тизими зарур бўлади. Ҳисоботда аҳолини камраб олишнинг асосий бўшлиқлари кўрсатиб ўтилган, деярли ярим аҳоли ва камбағалларнинг учдан бир қисми бирорта ҳам ижтимоий ҳимоя схемасига киритилмаган.

«COVID-19 пандемияси ва яқинда Бухоро ҳамда Сирдарё вилоятларининг минглаб одамлари фаровонлигига таъсир кўрсатган табиий офатлар, айниқса, инқироз оқибатида кўпроқ зарар кўрган, камбағаллик чегараси остида ва камбағаллик чегараси устида турган уй хўжаликлари орасида зудлик билан ижтимоий ҳимояни кенгайтириш ҳиссини кучайтиради. Умид қиламизки, ўзбекистонлик ҳамкорларимиз миллий ижтимоий ҳимоя тизимини ислоҳ қилиш борасидаги саъй-ҳаракатларида ҳисобот хулосаларини фойдали деб топадилар. Жаҳон банки, ЮНИСЕФ ҳамда ХМТ турли гуруҳдаги муҳтож инсонларни қўллаб-қувватловчи, тезкор ва самарали, мустаҳкам ва инклюзив ижтимоий ҳимоя дастурларини ишлаб чиқишда ҳукуматга ёрдам беришга тайёр», – дея қайд этди Жаҳон банкининг катта иқтисодчиси Маддалена Гонорати.¹

Шундай қилиб, давлат аралашуви иш билан таъминлаш, солиққа тортишнинг прогрессив тури, ижтимоий харажатлар ва энг кам иш ҳақи сиёсатига йўналтирилган таркибий ислоҳотларни рағбатлантириш кабиларни ўз ичига олиши лозим. Ушбу чора-тадбирлар натижасида аста-секинлик билан камбағалликни маълум даражада қисқартиришга эришиш мумкинлиги таъкидланмоқда.

Жанубий Осиё ва Африканинг Саҳрои Кабирдан жанубдаги давлатларида истиқомат қилувчи аксарият аҳоли кунига 1,9 АҚШ долларидан кам пул топади. Улар бутун дунёдаги ўта ночор аҳволда кун кечираётган аҳолининг тахминан 70 фоизини ташкил қилади. Масалан, Ҳиндистон, Индонезия, Хитой ва Нигерияда ўртачада ҳам кам маблағ топадиган аҳоли сони ўта ночор аҳволда яшаётган одамларнинг тахминан ярмини ташкил қилади.² Низолар, терроризм, миграция инқирози кабилар ҳам ночорликни келтириб чиқаради. Ночорлик ва камбағаллик қуйидаги гуруҳларга бирлашган турли-туман ва ўзаро боғлиқ сабабларнинг натижаси ҳисобланади.³

¹ info@yumh.uz

² http://www.un.org/ru/development/devagenda/pdf/Russian_Why_it_matters_Goal_1_Poverty.pdf

³ <https://ru.wikipedia.org/wiki>

- иқтисодий (ишсизлик, ижтимоий тенгсизлик, шу жумладан, ойлик маошнинг, ишлаб чиқариш самарадорлигининг пастлиги, соҳанинг рақобатбардош эмаслиги);
- ижтимоий-тиббий (ногироқлик, кексалик, касалликлар даражасининг юкорилиги);
- демографик (тўлик бўлмаган оилалар, оилада боқимандаларнинг кўплиги, аҳоли сонининг ортиб бориши);
- таълимий-малакавий (таълим даражасининг пастлиги, етарлича касбий тайёргарликнинг йўқлиги);
- сиёсий (ҳарбий низолар, мажбурий кўчишлар);
- ҳудудий-географик (ҳудудларнинг нотекис ривожланганлиги);
- диний-фалсафий ва психологик (аскет турмуш тарзи сифатида, телбалик).

«Оксфам» халқаро инсонпарварлик ташкилоти экспертларининг фикрича, 2010 йилдан бошлаб дунёдан камбағаллик ва ижтимоий тенгсизлик куйидаги сабабларга кўра ортиб бормоқда:

- бадавлат кишиларнинг солиқларни тўлашдан бўйин товлаши;
- ишчилар иш ҳақларининг қисқариши;
- меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам ва энг кўп миқдорлари ўртасидаги фарқнинг ортиши, аҳолининг катта қисми поишлаб чиқариш соҳасига ишлаши.

Камбағал аҳолининг аксарият қисми қишлоқ жойларда истиқомат қилишини эътиборга оладиган бўлсак, қишлоқ туманларида аҳоли бандлигини таъминламай мақсадга эришиб бўлмаслиги ойдинлашади. Бу эса, ўз навбатида, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида меҳнат самарадорлиги ва даромадларни оширишни, шунингдек, қишлоқ жойларда аҳоли бандлигини сезиларли даражада кенгайтиришни талаб қилади. Кавказ, Марказий Осиё, Болкон ва Шарқий Европанинг аксарият мамлакатларида қишлоқ хўжалиги аҳоли бандлигининг асосий манбаларидан бири ҳисобланади. Грузия ва Тожикистонда ишли аҳолининг катта қисми айнан қишлоқ хўжалигида банд. Албания, Арманистон, Озарбайжон ва Ўзбекистонда иш билан банд аҳолининг учдан бир қисмидан кўпроғи қишлоқ хўжалиги тармоқларида меҳнат қилади. Бу каби мамлакатларда тўлик бандликни, муносиб меҳнат шароитларини ва маош борасида тенгликни таъминлашда кўп нарса қишлоқ хўжалигининг ўзининг

бандлик борасидаги имкониятларини кенгайтириб, банд бўлган ишчи-хизматчиларнинг меҳнат шароитларини яхшилаб бораётган соҳа сифатидаги ривожланишига боғлиқ бўлади.¹

Мустақилликнинг илк давридан бошлаб Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар ўйланган ҳолда, босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Иқтисодий сиёсат, асосан, озик-овқат маҳсулотлари ва энергия манбалари соҳасида ўзини ўзи таъминлашга, импорт ўрнини босадиган маҳсулотларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ва валюта захирасини тўплашга қаратилган давлатнинг фаол аралашувиغا асосланади. 2011 йилда Жаҳон банки Ўзбекистонни даромадлар кўрсаткичи паст давлатлар тоифасидан чиқариб, ўртача даромадли давлатлар рўйхатининг қуйи поғонасига киритгани ҳам республикада камбағаллик муаммоси босқичма-босқич ҳал этилаётганини кўрсатади.

Бугунги кунда Ўзбекистон аҳолисининг салкам 16 фоиз аҳолиси ночорликда кун кечираётган бўлса, уларнинг 75 фоизи қишлоқ жойларга тўғри келади. Мамлакат олдида турган мураккаб муаммолардан бири ишга жойлаштириш имкониятининг етарли эмаслиги билан боғлиқ бўлиб, қишлоқ ва шаҳар туманлари орасидаги фарқ катталигича қолмоқда. Ишсизлик даражасининг юқорилиги, ойлик маошларнинг пастлиги аҳолининг оммавий равишда Россия, Қозоғистон, Туркия ва Жанубий Кореяга меҳнат миграциясига олиб келмоқда.

Ўзбекистон бир қатор экологик муаммоларга ҳам дуч келган бўлиб, улар мамлакатнинг географияси ва иқлимидан, аҳолиси сони тез суръатларда ошиб бораётганидан ҳамда унинг шусиз ҳам нозик экотизимига зарар етказаётган иқтисодий фаолиятдан келиб чиқиб, янада чуқурлашиб бораётир. Орол денгизи фожиаси оқибатида юзага келган ижтимоий-иқтисодий ва экологик муаммолар ҳамда унинг маҳаллий аҳоли соғлиғи ва турмуш тарзига салбий таъсири негизида аҳолини ичимлик суви билан таъминлаш янада долзарблик касб этади. Сўнгги ўн йилликда Ўзбекистон кам таъминланганликни камайтириш ҳамда тўлақонли овқатланмаслик муаммосини ҳал этиш борасида сезиларли ютуқларга эришди. Расмий статистика маълумотларига кўра, мамлакатдаги

¹ Цели в области устойчивого развития и их влияние на развитие сельского хозяйства и сельских районов в регионе Европы и Центральной Азии. <http://www.fao.org/3/a-mp172r.pdf>. май 2016.

кам таъминланганлик даражаси 2001 йилда 28 фоизни ташкил этган бўлса, 2016 йилда бу кўрсаткич 15 фоизга тушди. Ижтимоий барқарорликка даромадларни имкон қадар адолатли тақсимлаш, асосан, кишлоқ туманларида иш ўринларини яратишга, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларига эътибор қаратиш ҳисобига эришилмоқда.

6.2. Ўзбекистон Республикасида қашшоқликни тугатиш ва камбағалликни камайтириш бўйича кўрилаётган чора-тадбирлар

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январда Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида мамлакатимизда камбағалликка қарши курашиш энг устувор вазифа сифатида белгиланган эди. Унда «қашшоқликни камайтириш кенг қамровли иқтисодий ва ижтимоий сиёсатни амалга оширишни ва бу тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантиришдан тортиб, то аҳолининг қобилиятлари ва салоҳиятини сафарбар қилиш, янги иш ўринлари яратишни ҳам талаб қилади» дейилган.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 27 февраль куни тадбиркорликни ривожлантириш орқали камбағалликни қисқартиришга қаратилган чора-тадбирлар бўйича видеоселектор йиғилишида камбағаллик даражаси чуқурлашиб кетганлигини айтиб, «...биз шу пайтгача аксарият фуқароларимиз ҳақиқатан ҳам камбағал эканини кўриб-кўрмасликка, эшитиб-эшитмаганликка олдик. Бу – нотўғри. Афсуски, дастлабки ҳисоб-китобларга кўра, халқимизнинг 4-5 фоизи камбағал экани аниқланди. Энди яшириш керак эмас, оғир шароитларда яшаётган одамларимизнинг асл муаммоси, вазиятини тушунишимиз, барча тоифадаги раҳбарлар дунёқарашимизни ўзгартиришимиз лозим бўлади. Биздаги маълумотларга кўра, Қашқадарё вилояти камбағаллик муаммоси бўйича энг оғир ҳудуд ҳисобланади. 700 минг аҳоли камбағал. Бу жами аҳолининг қарийб 21 фоизини ташкил этмоқда. Бу вазиятда Қашқадарёда раҳбарлар бир жойда ўтириши мумкин эмас. Одамларимизни бундай оғир шароитдан қандай чиқариб оламиз, деган саволни ўзига бериши лозим. Шунингдек, Қорақалпоғистон Республикасида 500 минг, Сурхондарё вилоятида 500 минг, Наманган вилоятида 400 минг, Жиззах вилоятида 210 минг ва Сирдарё вилоятида 130 минг аҳоли

камбағал. Бу рақамларни маҳаллалар кесимида олсак, янада оғир рақамларга гувоҳ бўламиз. Масалан, Паркент туманининг «Янги-обод» маҳалласида 1039 нафар кам таъминлаган ва камбағаллар бор. Олтинсой тумани «Миршоди» маҳалласида 906 нафар, Бойсун тумани «Тўда» маҳалласида 504 нафар фуқароларимиз оғир аҳволда яшаётганини» очик-ойдин таъкидлади.¹

Шу билан бирга, республикамизнинг Жиззах вилоятида камбағалликни қисқартириш бўйича эътиборли ишлар амалга ошири-лаётганлигини таъкидлаш мумкин.

Мамлакатимизда пандемияга қарши кураш билан бир вақтда ушбу касалликни камайтиришга қаратилган ишлар ҳам давом эттири-риляётир. Президентимизнинг 2020 йил 26 мартдаги «Ўзбекистон Республикаси иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ҳамда унинг тизим ташкилотлари фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги Қарорида белгиланган вазифаларга мувофиқ Олий Мажлис депутатлари, тегишли вазирлик ва идоралар ва-килларида тузилган ишчи гуруҳлар айна ҳудудлардаги мавжуд аҳволни ўрганиб чиқиб муҳокамалар ўтказди, тегишли тавсиялар ишлаб чиқилмоқда. Жумладан, ишчи гуруҳлар ўрганишлари на-тижаларига кўра, 1 миллион 383 мингдан зиёдроқ аҳоли яшаётган Жиззах вилоятида эҳтиёжманд фуқаролар 83 минг 893 нафарни ташкил этар экан. Худуддаги мавжуд 231 минг 750 та хонадон-нинг 16 минг 485 таси камбағаллар рўйхатига олинган. Ушбу рўйхатга киритилган оилаларнинг 2 минг 440 таси боқувчисини йўқотганлардир.

Эҳтиёжманд фуқароларнинг 393 нафарини ёлғиз қариялар, 4 минг 670 нафарини ногиронлар, 34 минг 431 нафарини вояга етмаганлар, 30 минг 377 нафарини ишсизлар ташкил қилади.

Боқувчисини йўқотганлар, ёлғиз қариялар, вояга етмаганлар жа-миятнинг ижтимоий ҳимояга муҳтож тоифалари эканлиги маълум. Демак, маълумотда келтирилган 30 минг 377 нафар ишсизнинг бандлиги таъминланса, камбағаллик муаммосини ечишда муҳим қадам бўлиши мумкин.

Жиззах вилоятида бўйича 35 миллиард сўм, шу жумладан, пандемия даври учун қўшимча 18 миллиард сўм иш ҳаққи ажра-

¹ Электрон манба: <https://kun.uz/ru/news/2020/02/27/mirziyoyev-sokrashcheniye-bednosti-ne-oznachayet-povysheniya-razmerov-zarplaty>

тилиб, жами 39 минг 700 нафар камбағал фуқаро жамоат ишларига жалб этилмоқда. Худудларда 18 та кооперацияга, жами 667 гектар ер майдони ажратилиб, уларга 1 минг 137 нафар фуқаролар аъзо қилинди.

Бандлик жамғармасидап жами 1 миллиард 745 миллион сўм субсидия ажратилиб, шу ҳисобдан 215 гектар боғ, 200 гектар тоқзор барпо этилди, 252 гектар майдонда сабзавотчилик йўлга қўйилди ва 1 минг 137 нафар фуқаронинг бандлиги таъминланди. Бундан ташқари, 12 та агрокластер, 7 та боғдорчилик, узумчилик кластери ташкил этилиб, 7 минг 491 та иш ўрни яратилди. Амалга оширилаётган бу каби ишлар натижасида Жиззах вилоятида жами 11 минг 565 та янги иш ўринлари яратилди.

Мамлакатимизда камбағалликни қисқартириш ва иқтисодиётни ривожлантириш учун тадбиркорлик яхши ривожланган ва аҳоли зич жойлашган худудлар атрофида кишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ва бўш турган ер майдонларида кичик саноат зоналари ташкил этиш устида ишлар олиб борилаётир. Зарур инфратузилма яратиш учун кичик саноат зоналарини бошқариш дирекцияларига бюджетдан 100 миллиард сўм ажратиш кўзда тутилмоқда. Улардаги ер участкалари тадбиркорларга бозор қийматида эгалик ҳуқуқи билан сотилади. Ушбу лойиҳа ўзини оқласа, иккинчи ярим йилликда яна қўшимча 150 миллиард сўм ажратилиши режалаштирилди ва махсус ишчи гуруҳи тузилди.

Бугунги кунда аҳолини камбағалликдан чиқаришда кўрилаётган чораларнинг кўпчилиги муваққатлиги, жумладан, кишлоқ хўжалиги ишларининг мавсумийлиги муаммони тўлиқ ҳал этиш имконини бермайди. Шу боис бандликни таъминлаш, янги иш ўринлари яратиш бўйича амалга оширилаётган катта-катта лойиҳаларга, кўрилаётган чора-тадбирларга қарамай камбағалликнинг биринчи сабаби бўлган ишсизликка барҳам берилмаётир. Статистик маълумотлар эса ҳар доим ҳақиқий аҳволни акс эттиравермайди.

Масалан, Ғаллаорол тумани иқтисодий, ижтимоий ривожланиш даражаси яхши туманлардан бири ҳисобланади. Туманнинг катта автойўл, темир йўл ўтган марказий қисмида саноат ишлаб чиқариш бирмунча ривожланган. Лалмикор адирликлардан иборат катта худуд, чорвачилик, хусусан, қўй боқишга қулай ҳисобланади.

Шу имкониятлар туфайли бу туманга қўшнилар ҳавас қилади, ғаллаоролликларнинг ўзлари ҳам турмушларидан нолимайди.

Бошқа жойларда бўладиган хангомаларда «Ғаллоролда қўйи йўқ одамнинг ўзи йўқ, шунинг учун қорни тўқ», деган гапни тез-тез эшитиш мумкин. «Шукр, нолимаймиз, яйлов ҳам кўп, қўй ҳам кўп, – дейди «Кўкбулок» кишлоқ фуқаролар йиғини оқсоқолларидан бири, фахрий ўқитувчи Абдумутал Исоқов. – Бундан ўттиз йил бурун собиқ ширкат хўжалигининг 10 минг бош қўйи боқилган яйловда ҳозирги кунда ҳам шунча қўй боқилапти. Бирок шу даврда аҳоли сони 4–5 барабар ошгани, кишлоқда бирорта ишлаб чиқариш корхонаси йўқлиги, эшигида бир қўйи йўқ оилалар ҳам анча эканлиги ҳисобга олинса, бизнинг кишлоғимизда камбағаллар Президентимиз айтиб ўтган Республика кўрсаткичидан анчагина кўпроқ»¹.

Шу билан бир вақтда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Иқтисодий ривожлантириш ва камбағалликни қисқартиришга оид давлат сиёсатини тубдан янгилаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2020 йил 27 мартдаги Фармонида² камбағалликни қисқартиришга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича яхлит тизим ва мувофиқлаштирувчи давлат органи, меъёрий-ҳуқуқий база, мезонлар ва баҳолаш услубиятининг мавжуд эмаслиги, шунингдек, ушбу йўналишдаги ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва тадбиркорликка жалб қилиш вазифаларининг аниқ ажратиб олинмаганлиги сабабли тегишли аҳоли гуруҳлари билан амалга оширилаётган ишларнинг самарадорлиги паст даражада қолаётганлиги эътироф этилган.

Шуларни ҳисобга олиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев мамлакатимизда камбағалликни қисқартириш борасида қатор вазифаларни белгилаб берди. Улар қуйидагилар:

- иқтисодий ўсишнинг инклюзивлигини таъминлаш, давлат бошқаруви органлари, нодавлат ноғижорат ташкилотлари, жамоат ташкилотлари ҳамда халқаро молия институтлари ва хорижий ҳукумат молия ташкилотлари билан ҳамкорликда камбағалликни қисқартириш бўйича стратегия ва

¹ Бекназаров Т. Жиззахда камбағалликни қисқартириш бўйича қандай ишлар амалга оширилмоқда? Электрон манба: <http://jizzax.uz/4406-zhizzahda-kambaallikni-isartirish-byicha-anday-ishlar-amalga-oshirilmoda.html>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 мартдаги ПФ-5975-сонли Фармони.

дастурларни ишлаб чиқиш, амалга ошириш ва мувофиқлаштириш;

- камбағалликни қисқартиришнинг аниқ дастак ва механизмларини ишлаб чиқиш, хорижий тажрибани инobatга олган ҳолда камбағаллик даражасини аниқлаш мезонлари ва баҳолаш услубиятини, ижтимоий таъминотнинг минимал стандартлари ва меъёрий асосларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;
- барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларга эришиш чора-тадбирларини амалга ошириш, яшаш минимуми ва минимал истеъмол саватини ҳисоблаш методологиясини ишлаб чиқиш, аҳоли даромадлари табақалашувини ўрганиш бўйича тизимли ишларни олиб бориш ҳамда уларнинг давлат мақсадли дастурлари билан ўзаро мувофиқлигини таъминлаш;
- Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги билан биргаликда меҳнат бозори ва унинг таркибини сифат жиҳатдан ривожлантириш, ишчи кучи миграцияси жараёнларини таҳлил қилиш, такомиллаштириш ҳамда меҳнат ресурсларини тақсимлаш борасида ўзаро мувофиқликдаги ишларни олиб бориш;
- Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Жисмоний тарбия ва спорт вазирлиги ҳамда Маданият вазирлиги билан биргаликда инсон капиталини ривожлантириш бўйича дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, камбағаллик даражасини қисқартириш борасидаги чора-тадбирларни молиялаштириш учун Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Инкирозга қарши курашиш жамғармаси маблағларидан 2020 йилда Вазирликка 100 миллиард сўм ажратилади.

2020 йил 1 октябрга қадар:

- 2030 йилгача республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш концепцияси;
- 2030 йилгача республика саноатини ривожлантириш стратегияси;
- Камбағалликни камайтириш дастури;

- 2021 йилдан бошлаб мамлакатимизнинг барча ҳудудларида минимал истеъмол савати ва яшаш минимуми жорий этилиши юзасидан тегишли қарор лойиҳаси ишлаб чиқилади.

Ўзбекистондаги камбағаллик ҳолатини ўрганиш аниқ чора-тадбирларни талаб этади. Бунда ривожланган давлатларни тажрибасини ўрганиш ўта муҳим масала. Шу билан бирга, биз учун муҳим томони, камбағаллик ҳолатини тўлиқ тугатиб бўлмайди, балки уни даражаси ва ҳажмини иложи борида камайтириш мумкин. Бу давлат ва жамият сиёсати ва фаолиятига мутлақо боғлиқ эмас. Бу эса жамият ва давлатга камбағалликни негатив таъсирини камайтириш бўйича чораларни доимий равишда олиб боришни тақозо этади.

Ўзбекистон учун, хусусан, мутлақо камбағаллик концепцияси асосида камбағаллар сони, ҳолатини аниқлашда турли хил фикрлар, қарама-қарши ёндашувлар бор. Мисол, расмий манбаларга таяниб, камбағаллар сони умумий аҳолининг 13–15 фоизини ташкил этиши тахмин қилинади. Лекин, аҳолини ўзини-ўзи баҳолашидан билиш мумкинки, фактлар аниқ ва шаффоф эмас. Яъни, айрим аҳоли тоифалари моддий таъминланганлик жиҳатидан ўзларини камбағал ҳисобласа, айримлари айти шундай моддий таъминланганлик жиҳатидан ўзларини камбағал ҳисобламайдилар. Шунинг учун Ўзбекистондаги камбағаллик ҳолати кўп қиррали ҳолат ва уни тарқалиш миқёси турлича қабул қилинган. Бу муаммога турли қарашлар туфайли аниқ сиёсатни белгилаш ҳамда курашиш механизмининг йўқлигидир.

Шу билан бирга, қашшоқликка қарши самарали курашиш учун одамларнинг кундалик ҳаётида дуч келадиган ва уларнинг турмуш даражасининг пастлиги ёки қашшоқлик сабаблари бўлган муаммоларни яхши билиш керак.

Инсонларнинг фаровонлик билан боғлиқ муаммоларини мустақил ҳал қилиши учун одамлар қандай манбаларга муҳтож? Мавжудлик аҳолининг аҳолини яхшилашга ёрдам берадиган (ва йўқлиги, мос равишда, олдини олиш) ресурсларнинг асосий турлари қуйидагилардан иборат:

1) иктисодий манба, яъни оила ҳаётига алоҳида зарар етказмасдан сотилиши ва нақд пулга айлантирилиши мумкин бўлган мулк, даромаднинг табиати, оилада камида бир йил яшаши учун етарли маблағларнинг мавжудлиги;

2) таълим ва малака кўрсаткичлари тўплами сифатида ҳисобланган малака манбаси;

3) бирлаштирадиган ижтимоий манба: 1) кундалик алоқалар ва қўллаб-қувватлашнинг кундалик норасмий тармоқларига қўшилиш (дўстлар ва улар билан доимий алоқада бўлиш, уларнинг ишончли қўллаб-қувватлашига ишониш), 2) айниқса, жуда кам маълумотларга киришни таъминлайдиган юқори самарали ижтимоий тармоқларга кириш, фойда ва манбалар («алоқалар»), 3) расмий тармоқларга қўшилиш (клубларга, партияларга аъзолик ва бошқалар);

4) фуқароларнинг бутун корхона ёки унинг бирлиги миқёсида қарорларни қабул қилиш, ҳокимиятдан фойдаланиш ҳуқуқини белгилаш, уларнинг расмий мақоми ва иш жойидаги мавқеига қараб ижтимоий мавқеини ўз-ўзини англаш қобилиятини ҳисобга оладиган манба;

5) маданий манба, бу, бир томондан, фуқароларнинг бўш вақтини ўтказиш хусусиятлари ва маданий эҳтиёжларини, иккинчи томондан, болалик ва ўсмирлик даврида уларнинг ижтимоийлашиши шароитларини (мактаб ёшида яшаш жойи ва ота-оналарнинг таълимоти) кўрсаткичларини ўз ичига олиши мумкин;

6) муваффақиятли муносабат мавжудлигини ва молиявий аҳволнинг ёмонлашишини, мос келмаслик, эгаллик кайфиятининг йўқлиги, ташаббускорлик ва бошқаларни олдини олиш учун иш фаолиятини кучайтиришга тайёрлигини ҳисобга олган ҳолда шахсий манба;

7) фуқароларнинг меҳнат бозоридан устун мавқега эга бўлиш имкониятларини оширадиган ёки, аксинча, пасайтирадиган хусусиятларни ҳисобга оладиган биологик ресурс – соғлиқ даражаси, жинси ва ёши.

Бундан ташқари, камбағаллар ҳолатининг ўзига хос хусусияти шунчаки улар «озгина пул» борлигидан иборат эмас, балки улар камбағал қатламлардир, улар нафақат кийин вазиятдан чиқишга имкон берадиган иқтисодий ёки малака капиталидан маҳрум, балки давлатдан ташқари бировнинг қўллаб-қувватлашига ишониш имконини берадиган оддий ижтимоий капитал ҳам. Бундан ташқари, агар сиз аҳолининг турли қатламларини бирлаштирилган ресурс таъминоти кўрсаткичларини ҳисоблаб чиқишга ҳаракат қилсангиз, камбағалларда бирон-бир ресурс етишмаслиги ман-

зараси янада равшанроқ бўлади ва мамлакатнинг иктисодий ҳолатида бирон-бир яхшиланиш камбағаллик ҳолатини автоматик равишда яхшиламаслиги аниқроқ бўлади.

Шундай қилиб, «даромадлар камбағаллиги» билан эмас, балки ҳақиқий камбағаллик билан курашиш муаммоси, бир томондан, уларни сарфлаш хусусиятлари ва, бошқа томондан, мавжуд ресурсларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олишдир. Ва бу бир хилликдан узок бўлган ҳамда ижтимоий сиёсатнинг тубдан фарқ қиладиган оқибатларини келтириб чиқарадиган камбағаллик сабабларини батафсил тушуниш зарурлигини аниқлатади.

Ҳозирги даврда камбағаллик чегараси бир киши учун суткасига 3,2 АҚШ доллари миқдорида белгиланган. Агар бу миқдорни бир киши учун бир ойда 96 АҚШ доллар Марказий банкнинг (МБ) расмий курси бўйича 918 минг сўм ташкил этишини ҳисобга олсак, Ўзбекистон оилалари ўртача сони 4,6 кишини ташкил этиши ва бу чегара бир оила учун 441,6 АҚШ (МБ расмий курси бўйича 4 миллион 223 минг сўм) долларини ташкил этиши керак. Айни пайтда, аҳолининг пул даромадлари билан бирга натурал даромадлари ҳам бор. Натурал даромадларни тўлиқ статистик ҳисобга олиш имконияти чекланган. Агарда аҳолининг умумий даромадлари таркибида натурал даромадлари 15–25 фоизни (асосан қишлоқ туманларида) ташкил этишини ҳисобга олсак, ўртача 4,6 кишилик оила учун натурал даромадларни пулга чақиб ҳисобласак, мос равишда (4 223 000–633 450 (15 фоиз)) 3 миллион 598 минг 550 сўм ёки (4 223 000–1 055 750) 3 миллион 167 250 сўмни ташкил этиши керак. Демак, Ўзбекистон камбағаллик даражасини аниқлашда жаҳон тажрибасини ҳисобга олган ҳолда ўзининг миллий камбағаллик чегарасини белгилаб олиши талаб этилади.

Нима учун давлат камбағалликка барҳам бериш чораларини кўриши керак?

1. *Биринчидан*, камбағаллик жиноятчиликнинг ўсишига таъсир қилади. Шундай қилиб, жиноятчилик аҳолининг кам таъминланган қатламлари орасида кенг тарқалмоқда, улар баъзан «даромад олиш»нинг жинорий шакллариغا мурожаат қиладилар.
2. Камбағалликнинг *иккинчи* энг муҳим салбий оқибати, бу – аҳоли соғлиғининг ёмонлашиши. Ҳаётнинг паст даража-

си ва даражаси паст даромадли гуруҳларнинг соғлиғига салбий таъсир кўрсатмоқда. Балансиз ва етарли даражада овқатланмаслик, гигиена меъёрлари йўқлиги, кам таъминланган фуқароларга тиббий хизматни ўз вақтида олиш ёки самарали дори-дармонларни олишга имкон бермайдиган молиявий ресурсларнинг етишмаслиги, буларнинг барчаси кам таъминланганлар орасида касалликларнинг кўпайишига олиб келади.

3. Камбағаллик алкоголизм ва гиёҳвандликнинг ўсишига ҳам бевосита таъсир қилади. Умуман олганда, иш топишни орзу қилган ва яшаш имконияти бўлмаган одамлар ахлокий кўрсатмаларини жуда ўзгартирадилар. Бу ўз навбатида, турли хил девиант хатти-ҳаракатларга олиб келади, уларнинг энг жиддий шаклларида бири мастлик ва гиёҳванд моддаларни истеъмол қилишдир. Гиёҳвандликнинг кўпайиши ОИТСнинг кўпайишига ёрдам беради, чунки гиёҳвандлар орасида ОИТС юктириш хавфи катта.
4. Камбағалликнинг юқори даражаси ҳам жамиятдаги ижтимоий кескинликнинг кучайишига сабабдир. Бу, энг аввало, ҳукуматга ишончнинг камлиги ва кам даромадли гуруҳларнинг мавжуд муаммоларини ҳал қилишга қодир эмаслиги билан боғлиқ.
5. Камбағалликнинг хавfli оқибатларидан бири, бу – аҳолининг умумий маълумот даражаси пасайиши. Даромадлари паст бўлган ота-оналар кўпинча ўз фарзандларини ўқиш учун зарур бўлган нарсалар билан тўлиқ таъминлай олмайдилар: ўқув куроллари, кийим-кечак ва оддий овқатланиш. Оддий ўрта мактабларда кўплаб ўқитувчилар малакасининг пастлиги жиддий муаммо ҳисобланади.
6. Жамиятимизда камбағал одамларнинг сони кўп бўлиши бир қатор ижтимоий-демографик оқибатларга олиб келиши мумкин. Улар орасида, биринчи навбатда, меҳнатга лаёқатли аҳолининг қишлоқ жойлардан шаҳарларга ўз-ўзидан кўчиб кетиши. Ҳозирда ушбу тенденция намоён бўлмоқда. Бундай ички миграциянинг асосий сабабларидан бири қишлоқ жойларида иш ўринларининг етишмаслиги.

Умуман олганда, кўриб чиқиладиган камбағаллик белгилари маълум даражада аниқлик билан аҳолининг кам таъминланган

қатламларини ажратиб олиш ёки табақалаштиришга имкон беради. Камбағаллик муаммоси қишлоқ аҳолиси, шунингдек, асосан саноат муносабатлари соҳасидан ташқарида бўлган аҳолининг айрим қатламлари, айниқса, қариялар, ногиронлар, ишсизлар. Бундан ташқари, кам таъминланганлик катта оилаларнинг аксарият қисмига жиддий таъсир кўрсатади (б.1-жадвал).

6.1 - ж а д в а л

Ўзбекистонда ўртача ойлик нафақалар ва минимал нафақаларнинг динамикаси: 2016–2019 йиллар

минг сўм

Кўрсаткичлар	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил
<i>Ўртача ойлик нафақа</i>				
Сўмда	494,2	556,8	640,5	701,7
АҚШ долларларида	164,0	98,1**	78,0	78,7
<i>Минимал нафақа</i>				
Сўмда	292,9	336,9	396,5	436,2
АҚШ долларларида	97,1	59,4	48,2	49,0

Ма н б а: Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси маълумотлари

** 2017 йил 5 сентябрдан валюта ислохотлари натижасида доллар курси икки бараварга ошган.

Умуман олганда, қишлоқ жойларида камбағаллик муаммоси шаҳарларга караганда анча кескин. Аҳоли жон бошига пул даромадлари қишлоқ жойлардаги шаҳарларга нисбатан деярли 2 баравар кам. Қишлоқ жойларидаги ишсизлик муаммоси қисман хусусий уй шароитида иш билан таъминланади, ammo қишлоқ уй хўжалиklarининг мавжудлиги нисбатан паст пул даромадларини қоплай олмайди ва шу сабабли қишлоқда камбағаллик муаммосини ҳал қила олмайди.

Жуда кийин вазиятда бўлган нафақахўрлар ва ногиронлар ҳам чекланган ижтимоий нафақа: пенсия ёки ногиронлик нафақаси бўйича яшашади.

Ўзбекистонда камбағалликнинг миллий стандартларини белгилашда 3 та аҳоли тоифасининг камбағаллик даражасидан келиб чиқиб комплекс ёндашиш талаб этилади:

1. 1-тоифа. Ижтимоий мақомдан келиб чиқиб, доимий камбағаллар (айрим пенсионерлар – яққа-ёлғиз, қаровчиси йўқлар,

погиронлиги бўлган шахслар, қаровчисини йўкотган ёки кўн болали оилалар ва ҳ.).

2. *2-тоифа*. Камбағалликдан чиқиб кетиш имкониятига эга бўлган тоифалар (балоғат ёшидагилар, аёллар, ипсизлар ва ҳ.).

3. *3-тоифа*. Камбағалликка юз тутиш хавфи бўлган тоифалар – камдаромадли фаррошлар, қоровуллар, оддий ишчилар, касби замон талабларига жавоб бермайдиганлар, ишдан бўшаб қолганлар, фаровонликка интилмайдиганлар ва ҳ.).

Камбағалликнинг Миллий стандартларини яратишда айтиб ўтилган аҳоли қатламларини ўрганиб, уларнинг ҳар бирига табақалашган тарзда чоралар кўриш талаб этилади.

Масалан, *биринчи тоифадагилар* албатта моддий кўмакка муҳтож, уларга давлатнинг моддий ёрдами керак бўлади. Чунки, ушбу тоифадагилар ўзларининг ижтимоий мақомидан келиб чиқиб, шахсий даромадларини ўстириб бориш имкониятига эга эмас.

Иккинчи тоифадагиларда камбағалликдан чиқиб кетиш имкониятлари мавжуд. Уларни касбга ўргатиш, янги касбга қайта тайёрлаш, бандлигини таъминлаш, бизнес билан шуғулланишга йўналтириш ва шунга ўхшаш чораларни кўриш орқали даромад топиш имкониятини яратиш зарур бўлади.

Учинчи тоифадагилар ўзларининг фаолият доирасини ўзгартиришлари, улар олаётган иш ҳақини ўртача даражага етказиш, кўшимча даромад манбаларини излаб топишига ундаш, шароит ҳозирлаш, шахсий томорка хўжалиги имкониятларидан фойдаланишни кенгайтириш ва шунга ўхшаш чораларни кўриш талаб этилади.

Даромад ва истеъмол тушунчаларидан келиб чиқиб, камбағаллик ва ночорлик муаммосига бўлган ёндашишни янада чуқур ўрганиш ва аниқ чораларни белгилаш имконини беради. Камбағаллик нисбий ва субъектив хусусият касб этади. Моддий таъминоти старлича бўлишига қарамай шахс соғлом ва тўлақонли яшашга имконсиз бўлиши мумкин. Бошқа томондан, кишининг билими ва савияси етарли бўлмаслиги, тўғри қарор қабул қила олмаслиги, нотўғри ишга кўл уриши, дангасалиги, ялқовлиги, уқувсизлиги ва шунга ўхшаш субъектив хислатлар ҳам инсонни фаровон яшашдан маҳрум этади. Булар камбағалликка юз тутишнинг субъектив сабабларидир.

Камбағалликни тамомила йўқотиб бўлмаган такдирда ҳам қисқартириб бориш зарурияти пайдо бўлади. Бунга асосан 2 йўл билан эришилади:

биринчиси, камбағалларда иқтисодий фаолликни уйғотиш. Шарқда бир доно гап бор: «Камбағалликка ялқовлик қўшилса, бунинг давоси йўқдир». Шу сабабли камбағалларни ялқовликдан фориг этиш талаб қилинади. Муҳими, камбағалларга ишлаб пул топиб, тўқ яшашига шароит ва имконият яратиш керак;

иккинчиси, камбағалларга давлатнинг ва корхоналарнинг моддий ёрдам беришини ташкил этиш. Бу восита зарур бўлса-да, боқимандалик кайфиятини туғдириб, фаолликка ундамайди. Шу сабабли бу йўл ўзини ўзи боқишга қодир бўлмаган кишиларга, масалан, ногиронларга ва кўп болали оилаларга нисбатан сайланган ҳолда қўлланади. Ижтимоий ёрдам узоқ вақт ишсиз қолганлар, касбини йўқотганларга ҳам берилади.

Ихтиёрий равишда камбағаллик танлаб олинishi ҳам бор. Шундайлар ҳам борки, улар тасодикий даромад, ҳомийлар ёрдами ҳисобига яшаб бекор юришни афзал кўрадилар, масалан, бошпанасиз, ишёқмаслар – бомжлар.

Бойлар, ўртақоллар ва камбағаллар сони ўзгариб туради. Иқтисодиёт ривожланган сари камбағаллар ўртақолларга, ўртақоллар бойларга айланиб боради. Иқтисодий инқироз кезларида акси юз беради.

Аҳолининг табақаланиши табиий бўлса-да, унинг чегараси бор. Камбағаллик кўпайиб кетса, норозилик кучаяди, тўқнашувлар келиб чиқади, натижада, ижтимоий мувозанат бузилади. Шу сабабли давлат тенгсизликни тартиблаб туриши зарур бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда камбағалликка қарши кураш ҳақида гапирганда, турли минтақаларда, шаҳар ёки қишлоқларда яшайдиган турли ёшдаги одамлар, эрақлар ва аёллар учун камбағалликнинг сабаблари жуда фарқ қилишини ҳисобга олишимиз керак. Шу нуқтаи назардан, қашшоқликка қарши кураш жуда мураккаб ва кўп қиррали вазифадир. Шу муносабат билан, муҳтож одамларга тўғридан-тўғри молиявий ёки табиий ёрдам кўрсатиш орқали қашшоқлик муаммосини ҳал қилишда жиддий ижобий натижага эришиш мумкин эмаслиги аён бўлади. Албатта, аҳолининг кам таъминланган қатламларини ижтимоий

қўллаб-қувватлаш зарур, аммо камбағалликнинг турли хил сабабларини ҳисобга олган ҳолда, унга қарши курашда ҳар қандай муҳим ютуқларга одамлар ўзларининг моддий муаммоларини мустақил ҳал эта оладиган ва ўзларини зарур даромадлари билан таъминлайдиган шароитлар яратилгандагина эришиш мумкин.

6.3. Камбағалликни қисқартириш бўйича хорижий тажрибалар

6.3.1. Камбағалликни қисқартириш бўйича Хитой тажрибаси¹

Камбағалликни қисқартириш соҳасида Хитой ва Ўзбекистон ўртасидаги ҳамкорликнинг ҳуқуқий асосларини яратиш ва Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлигига Хитойдан маслаҳатчи-эксперт жалб қилиш мўлжалланмоқда.

2020 йилнинг 26 сентябрь куни Хитой ҳукумати томонидан БМТ котибияти билан ҳамкорликда ташкил этилган «Камбағалликни қисқартириш юзасидан ҳамкорликни кенгайтириш» мавзусида юқори даражадаги халқаро видеоконференция бўлиб ўтди.

Ўзбекистон Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ахборот хизмати хабарига кўра, конференцияда Хитой ташки ишлар вазири Ван И, БМТ Бош котибининг биринчи ўринбосари Амина Муҳаммад, БМТ Бош котиби ўринбосари Лю Чженмин ҳамда Миср, Қозоғистон, Перу, Филиппин, Жанубий Африка ва бошқа ривожланаётган мамлакатларнинг ташки ишлар вазирлари иштирок этган.

Хусусан, ХХР ташки ишлар вазири ва БМТ вакиллари глобал пандемия натижасида 70–100 миллионга яқин дупё аҳолиси ўта кашшоқлик даражасига тушиб қолиши бўйича таҳдидлар мавжуд эканлигини таъкидладилар. Шу муносабат билан улар камбағалликни қисқартириш, молиявий ва техник ёрдам ролини кучайтириш юзасидан стратегик шериклик муҳимлиги ҳамда пандемия шароитида янада зарур омилга айланганини қайд этдилар.

¹ <https://review.uz/post/globalnaya-borba-s-bednostyu>

Глобал коронавирус пандемиясининг салбий оқибатларини юмшатиш бўйича Ўзбекистонда амалга оширилаётган инкирозга қарши амалий чоралар, халқаро ташкилотлар ва молия институтлари билан ҳамкорлик, шунингдек, камбағалликни қисқартириш бўйича концепция ва стратегияни ишлаб чиқиш бўйича халқаро экспертлар билан биргаликда олиб борилаётган ишлар ижобий натижа бермоқда.

Иқтисодий барқарор ва инклюзив ўсишни таъминлаш, инсон капиталини ривожлантириш ва янги иш ўринларини яратишга йўналтирилган ва амалга оширилаётган таркибий ислохотлар Ўзбекистонда камбағалликни қисқартиришга қаратилган асосий чора-тадбирлар сифатида тақдим қилинди.

Ўзбекистон томонидан қуйидагилар тақлиф қилинди:

- камбағалликни қисқартириш соҳасида Хитой ва Ўзбекистон ўртасидаги ҳамкорликнинг ҳуқуқий асосларини яратиш;
- ХХРнинг камбағалликни қисқартириш бўйича тажрибасини ўрганиш мақсадида, вазирликлар ва идоралар ходимлари учун хизмат сафарларини ташкил этиш;
- Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлигига Хитойдан маслаҳатчи-эксперт жалб қилиш.

Ўз навбатида, Хитой томони ёрдам кўрсатишга ва камбағалликни қисқартириш соҳасидаги тажрибаси билан ўртоқлашишга тайёрлигини билдирди.

Камбағалликка қарши курашишда дунё мамлакатлари тажрибасини ўрганиш ва улардан амалиётда кенг фойдаланиш катта аҳамиятга эга. Хусусан, Ўзбекистонда камбағалликка қарши курашиш дастурларини ишлаб чиқишда Хитой тажрибасидан фойдаланиш ижобий самара беради. Хитой бугунги кунда камбағалликни тугатиш борасида жуда катта ишларни амалга оширди. Жаҳон банкининг маълумотларига кўра, Хитойда бугунги кунга келиб 850 миллион киши қашшоқлик чегарасидан чиқарилди. Хитойда камбағаллик даражаси 1981 йилда 88 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йилда бу кўрсаткич 0,7 фоизни ташкил этди. Бу кўрсаткич ривожланган мамлакатлардаги камбағаллик даражаси билан тўла мос тушади. Жумладан, камбағаллик даражаси АҚШда 1 фоизни, Швецияда 0,61 фоизни, Германияда 0,19 фоизни, Италияда 1,5 фоизни ташкил этади.

Хитойда камбағалликка қарши курашиш чора-тадбирлари қуйидаги жиҳатлари билан ажралиб туради:

1. Кўрсатилаётган ижтимоий ҳимоя чора-тадбирларининг аниқ манзилга йўналтирилганлиги;
2. Озик-овқат хавфсизлигини таъминлаш, маҳаллий бозорларни сифатли озик-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш борасида илмий-тадқиқот ишларининг ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватланиши;
3. Камбағалликка қарши курашишда ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос жиҳатларидан келиб чиқиб ёндашиш;
4. Хитойда амалга оширилувчи ижтимоий сиёсат аҳоли турли катламларининг манфаатларини камраб олишга қаратилган. Хусусан, кекса ёшдаги аҳоли учун тегишли ижтимоий хизматларнинг сифатини ошириш мақсад қилиб олинган бўлса, меҳнатга лаёқатли ва, айниқса, ёшларнинг меҳнат салоҳиятларини рўёбга чиқариш Хитойда камбағалликка қарши курашиш сиёсатининг асосини ташкил этади. Бунда асосий эътибор ёшларни касб-хунарга ўргатишга қаратилади, яъни «инсонларга балиқ эмас, қармоқ бериб, уларни балиқ тутишга ўргатиш», мазмунидаги Конфуций таълимотига катъий амал қилинади;
5. Қишлоқ ҳудудларида камбағалликни камайтириш мақсадида қишлоқ ҳудудларига саноат ишлаб чиқаришини олиб кириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар ўртасида кооперация алоқаларини кучайтириш;
6. Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожлантириш, аҳоли бандлиги ва даромадларини ошириш мақсадида махсус иқтисодий зоналарни ташкил этиш амалиётидан кенг фойдаланиш;
7. Ижтимоий дастурларга йўналтирилган ҳар қандай маблағнинг сарфланиши устидан катъий назорат ўрнатиш.

Жаҳон банкининг қашшоқликни камайтириш бўйича ҳар икки йилда эълон қилинувчи ҳисоботига кўра, дунё аҳолисининг деярли 46 фоизи (3,4 миллиард киши) кунига 5,5 доллардан камроқ маблағга кун кечиради. 1,9 миллиарддан ортиқ киши эса (дунё аҳолисининг 26,2 фоизи) кунига 3,2 доллардан камроқ маблағ ҳисобига кун кечиради. Кунига 1,90 долларга кун кечирувчи энг қашшоқ аҳолининг улуши дунё бўйича 10 фоизгача қисқарган

бўлса-да, хануз дунёда камбағалликни камайтириш муаммоси ўз аҳамиятини йўқотганича йўқ.

«Oxfam» халқаро ташкилотининг маълумотларига кўра, дунё бўйича йиғилаётган солиқ тушумларининг ҳар бир долларига тўғри келувчи бойлар тўлайдиган солиқ атиги 4 центни ташкил этар экан. Агар дунё бўйича энг бой инсонларнинг атиги 1 фоизи тўланаётган солиқлар миқдорини атиги 0,5 фоизга оширсалар, дунё мамлакатлари бўйича бугунги кунда олдий мактаб таълимида бебахра қолаётган 262 миллион бола учун мактабга қатнаш имконияти яратилар экан.

Бугун бутун дунёда пандемия оқибатлари юз бериши туфайли қашшоқликка қарши курашиш энг долзарб вазифалардан бири бўлиб қолди. Хитой Халқ Республикаси Давлат Кенгашининг Раиси Си Цзинпин бир неча бор қашшоқликка қарши курашни «энг шиддатли жанглар» деб атаган.

Хитой дунёдаги қашшоқликни камайтиришнинг энг катта дастурини амалга оширмоқда. Хитой расмийларининг ижтимоий сиёсати яқин келажакда уйғун ривожланиш ва ўртача фаровонлик жамиятига ўтишга қаратилган.

Ўтган асрнинг 90-йилларидан бери Хитой раҳбарияти ижтимоий ҳимоя тизимини куришни бошлади. Ушбу тизим аҳолининг заиф тоифаларини камраб олади – камбағал қишлоқ oilалари фарзандлари («Умид» мақсадли дастури), болали ёлғиз аёллар («Бахт» дастури), ёлғиз кексалар («Беш турдаги қўллаб-қувватлаш»).

1978 йилдан 2017 йилгача 740 миллион киши ёки Хитой қишлоқ аҳолисининг 94,4 фоизи қашшоқликдан чиқиб кетган. Бу кўрсаткич бутун дунё бўйлаб бир вақтнинг ўзиде ўта қашшоқликда яшашни тўхтатган одамларнинг 70 фоизини ташкил етади. Сўнгги 5 йил ичида Хитойда 68 миллион киши қашшоқликдан халос бўлди. Мамлакатнинг камбағал ҳудудларида яшовчи қишлоқ аҳолисининг ўртача йиллик даромади ҳар йили ўртача 10,4 фоизга ўсди.

Хитой Халқ Республикаси Давлат кенгашида миллий дастурни амалга оширишни мувофиқлаштирадиган қашшоқликни камайтириш бўйича кўмита мавжуд. Мамлакатда қашшоқликка қарши курашиш бўйича суғурта, инвестиция, ижтимоий ёрдам, маълумотлар йиғиш, таҳлил ва ҳисобот йўналишларини камраб олган бутун тизимлар яратилган.

2004 йилдан буён Хитойда умумий соғлиқни сақлаш тизими жорий қилинган ва давлат суғуртаси тизими аҳолининг 95 фоиздан ортиғини камраб олади. Дастурда Хитойнинг энг қашшоқ минтақаларида камбағалликни камайтиришга алоҳида эътибор қаратилган.

Хитойда қашшоқликка қарши кураш иқтисодиётнинг алоҳида тармоқларини иқтисодий ривожлантириш, бандликни рағбатлантириш ва саноатнинг жойлашишини оптималлаштиришда сармоялар ва мақсадли ёрдамга таянади. 2016 йил баҳорида Хитой қишлоқ хўжалигини ривожлантириш банки қишлоқ қашшоқлигини камайтириш учун беш йил давомида қарийб 460 миллиард доллар ажратди. Бундан ташқари, Хитойнинг давлат корпорациялари мамлакатнинг қашшоқ минтақаларида маҳаллий ишлаб чиқаришни, қишлоқ хўжалигини ва саноатни, биринчи навбатда, тоғ-кон саноатини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш учун 1,82 миллиард долларлик инвестиция фондини яратдилар.

Хитой қишлоқларни ривожлантиришга қаратилган кенг кўламли чора-гадбирларни, жумладан, қишлоқ хўжалигини ислох қилиш, қишлоқ жойларини ислох қилиш ва суғориш инфратузилмасини ишлаб чиқариш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши даражасини ошириш учун қабул қилди. Қишлоқ жойларида аҳоли учун сифатли ичимлик суви, тиббий хизмат кўрсатиш имкониятларини оширишга, шунингдек, Интернет тармоғи билан аҳолини камраб олишни кенгайтиришга катта эътибор қаратилмоқда.

Шаҳарларда қашшоқликни енгиш иш ўринлари сонининг кўпайиши, таълим ва соғлиқни сақлаш хизматларидан фойдаланиш билан боғлиқ. Қишлоқдаги қашшоқликни бартараф этиш аҳолини шаҳарларга кўчириш билан боғлиқ. Ўн йил ичида Хитой 250 миллион кишини шаҳарларга кўчиришни режалаштирмоқда. Бунинг учун йирик инфратузилма лойиҳалари ишга туширилмоқда.

Қашшоқликка қарши курашнинг Европа модели ривожланган мажбурий суғурта тизимига асосланган. Унга мувофиқ, одам қанча узоқ ишласа, унинг ижтимоий ҳимояси даражаси шунчалик юқори бўлади (нафақалар қанча кўп бўлса, нафақалар миқдори шунча кўп бўлади). Ушбу модель Германия, Нидерландия, Франция каби мамлакатларга хосдир. Европанинг жанубий мамлакатларида бюджетдан ижтимоий нафақалар ва субсидиялар жуда кам.

6.3.2. Иқтисодий ривожланиш даражаси турлича бўлган мамлакатларда камбағалликни бартараф этиш тажрибаси

Инсоният ўз тараққиётида катта муваффақиятларга эришди, аммо азалий муаммо – камбағаллик, жамиятнинг бой ва камбағалларга табақаланиши муаммосини бартараф қила олмади. XXI асрда замонавий цивилизациянинг улкан ютуқлари замирида ушбу муаммо ўз долзарблигини йўқотмади, боз устига, у глобал жараён сифатида янги хусусиятлар ва кўринишларга эга бўлди. Жаҳонда тўкин-сочинликка қарамай, чуқур қашшоқлик мавжуд: дунё аҳолисининг тўртдан бир қисми камбағалликнинг Жаҳон банки томонидан белгиланган расмий чизигидан (бир суткада 2 АҚШ доллари) паст даражада, 1,2 миллиард киши (аҳолининг бешдан бир қисми) эса кунига 1 АҚШ долларидан камроқ маблагга яшайди, уларнинг аксарияти Жанубий Осиё ва Африкада истикомат қилади.¹

Сўнгги йиллардаги глобаллашув турмуш даражасини ошириш воситаси бўлди ва айрим камбағал мамлакатларга орда қолишни қискартиришга ёрдам берди. Турмуш даражаси нафақат даромад параметри бўйича ошди: ҳаётнинг ўртгача давомийлиги ҳам, мактаб таълимининг давомийлиги ҳам бой мамлакатлар 1960 йилда эришган даражагача кўтарилди. Бунга кўп меҳнат талаб қиладиган маҳсулотлар жаҳон бозорларига муваффақиятли кириб борган Вьетнам мисол бўлади. У ерда бандлик даражасининг ошиши аҳолининг камбағал қатламлари даромадини ўсишига ва қашшоқлик чизигидан паст даражада яшовчи одамлар сонининг 1988 йилдаги аҳолининг 75 фоизидан 2003 йилда 28,9 фоизгача камайишига олиб келди. Натижада, инсоният тараққиётининг ўртгача даражасига эга бўлган мамлакатлар орасида Вьетнам аҳоли қашшоқлиги индексининг энг паст даражасига (15,7 фоиз) эга.¹

Бироқ, шуни таъкидлашни истардикки, глобал ютуқлар ўта нотенг даражада тақсимланмоқда. 20 та энг бой мамлакатларда

¹ Россия и страны мира. 2010. Стат. сб. / Росстат. – М.: 2010.

² Доклад о развитии человека 2006. Что кроется за нехваткой воды: власть, бедность и глобальный кризис водных ресурсов / Пер. с англ. – М.: «Весь Мир», 2006.

Ўртача даромадлар 20 та энг камбағал мамлакатлардаги ўртача даромадлардан 37 марта юкори ва бу фарқ сўнгги 40 йил ичида икки баробар ошди. Турли мамлакатларда камбағалликка қарши кураш ижтимоий ҳимоя, ижтимоий таъминот ва ижтимоий суғурта тизимларини ўз ичига олган ҳолда давлат ижтимоий сиёсатининг барча жабҳаларини камраб олмоқда. Миллий ижтимоий ҳимоя тизимлари хилма-хил бўлиб, бир қарашда, ўхшашликларни ажратиш қийин. Бирок, уларни турларга ажратиш мумкин. Мазкур ҳолатда «ижтимоий ҳимоя моделлари» ҳақида сўз юритилади. Европа комиссиясининг 1995 йилда тақдим этилган ҳисоботида кўра, Европа Иттифоқи мамлакатларида тўртта асосий модель устунлик қилади: континентал, Англия-Саксония (либерал), Скандинавия ва Жанубий Европа.¹

Дунёнинг турли мамлакатларида қўлланиладиган ижтимоий ҳимоя (камбағалликни қисқартириш) моделлари.

1. Континентал модель (Бисмарк модели) (Германия, Нидерландия, Австралия, Швейцария, Франция) ижтимоий ҳимоя даражаси билан меҳнат фаолиятининг давомийлиги ўртасидаги ўзаро боғлиқликни назарда тутди. У кучли мажбурий ижтимоий суғурта, суғуртанинг турли шакллари: тиббий суғурта, пенсия суғуртаси ва ишсизлик бўйича суғуртага йўналтириладиган хизматларга асосланган. Давлат ижтимоий суғурта органларида молиявий кийинчиликлар юзага келган тақдирда улар томонидан мажбуриятларнинг бажарилишига кафил вазифасини бажаради. Бундан ташқари, давлат меҳнат бозорида арзон ишчи кучининг ҳукмронлигига қарши чоралар кўради. Нидерландия, Дания, Германия, Белгия ва Францияда камбағалликнинг олдини олиш тизими барча иш берувчилар учун мажбурий бўлган ва ишловчининг асосий эҳтиёжларини қондириш учун старли даражадаги энг кам иш ҳақининг белгиланишига асосланган. Натижада, Францияда энг кам иш ҳақи ўртача даражанинг қарийб 60 фоизини, бошқа мамлакатларда эса ўртача даражанинг 50 фоизига яқинни ташкил қилади.

¹ Страны ЕС: проблемы социальной защиты // Экономика и управление в зарубежных странах (по материалам иностранной печати). Ежемесячный информационный бюллетень. 2006. № 4.

2. *Ижтимоий ҳимоянинг либерал модели* (Буюк Британия, Ирландия, АҚШ, Япония): умумийлик тамойилларига асосланган ижтимоий ҳимоя тизими (жамиятнинг моддий қўллаб-қувватланишга муҳтож бўлган барча аъзоларини қамраб олган) ва ижтимоий хизматлар бир хиллиги (пенсия ва нафақаларнинг тенг миқдори, уларни тўлаш шароитларининг бир хиллиги). Либерал модель доирасида мамлакатга хос бўлган айрим хусусиятлар ёритилади. Масалан, АҚШ ва Японияда ижтимоий ёрдам дастурлари тарқоқ тусга эга бўлиб, камбағалларнинг айрим тоифаларига манзилли йўналтирилган. Нафақалар камбағаллашиш жараёнини жиловлайдиган, лекин уни бартараф этмайдиган даражада белгиланади. Бундай сиёсат камбағаллик ҳолати индивиднинг шахсий танлови натижаси ҳисобланади, деган мантикка асосланади. Таъкидлаш лозимки, дунёдаги саноати энг ривожланган мамлакатлар орасида АҚШ ва Япония ўз аҳолисининг нисбатан камбағаллиги даражаси бўйича етакчилик қилмоқда. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти маълумотларига кўра, мамлакат бўйича ўртача даромаднинг ярмидан камини олувчи оилалар АҚШда 13,7 фоизни, Японияда эса 13,5 фоизни ташкил этади. Қўшма Штатларда камбағалликка қарши кураш дастурлари аҳолининг 15 фоизини қамраб олади. Ёрдам иккита мезон бўйича кўрсатилади: агар инсон камбағал бўлса ёки субсидияланадиган тоифалардан бирига мансуб бўлса.¹

3. *Ижтимоий ҳимоянинг Жанубий Европа (рудиментар) модели* (Италия, Испания, Греция, Португалия) ижтимоий таъминотнинг нисбатан паст даражаси билан тавсифланади, ижтимоий ҳимоя эса оила ва қариндошларнинг алоҳида ҳуқуқи (имтиёзи)дир. Илгари тақдим этилган моделлардан фарқли равишда ушбу моделни ривожланаётган, демак, ноаниқ ташкиллаштирилган модель сифатида талқин қилиш мумкин. Ижтимоий харажатларнинг асимметрик таркиби ҳам рудиментар моделнинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади. Масалан, Италияда бу ижтимоий харажатларнинг энг катта қисмини пенсия таъминоғи ташкил қилади (ЯИМнинг 14,7 фоизи, Европа бўйича ўртача даража – 12,5 фоизи), айна

¹ Воронкова О.В. Теория и практика государственного регулирования уровня бедности // Экономические науки. 2008. № 8 (45).

пайтда, оилани кўллаб-қувватлаш, таълим ва бандлик сиёсатига кам миқдордаги маблағлар (тахминан 1фоиз) сарфланади.¹

4. *Социал-демократик (Скандинавия) модель* (Дания, Швеция, Финляндия, Норвегия) турли ижтимоий хавф-хатарлар ва жамият томонидан кўллаб-қувватлашни талаб қилувчи ҳаётий вазиятларнинг кенг қамровига эга. Ижтимоий хизматлар мамлакатнинг барча аҳолисига кафолатланади ва иш билан бандлик ва суғурта бадалларининг тўланиши билан боғлиқ эмас. Ижтимоий ҳимоя даражаси юқори бўлиб, бу ҳол ушбу мамлакатлардаги камбағалликнинг дунёдаги энг паст кўрсаткичларини таъминлайди. Ижтимоий сиёсат қуйидаги тамойилга асосланади: камбағаллик, бу – жамиятнинг касаллиги, инсонлар бозор жараёнида ўзгарувчан меҳнат бозорининг шароитларига мослашишга улгурмаган ҳолда камбағалга айланишади.

Ушбу модель Ғарбий Европа мамлакатлари орасида камбағалликнинг энг паст даражаларидан бирига эга бўлган Швецияда энг яққол тарзда намоён этилган. Постсоциалистик ўзгаришлар босқичини бошдан кечираётган постсоциалистик мамлакатларда қашшоқланив даражаси бўйича катта фарқлар мавжуд. Спектрнинг бир учиди МДҲ таркибидаги Тожикистон каби мамлакатлар (у ерда бир кунда 2,15 АҚШ долларидан камроқ миқдордаги маблағ билан кун кечираётган аҳолининг улуши 70 фоиздан кўпни ташкил қилади) туради, спектрнинг бошқа учиди эса Европа Иттифокига аъзо бўлган мамлакатлар – Чехия Республикаси, Венгрия ва Словения жойлашган (уларда мутлақ камбағаллик деярли мавжуд эмас)². Шунинг учун собиқ социалистик мамлакатлар, одатда, иккита йирик гуруҳга бўлинади: Марказий ва Шарқий Европа мамлакатлари ҳамда собиқ СССР мамлакатлари.

Ҳозирги вақтда камбағалликни қисқартиришда энг катта муваффақиятларга эришган Марказий ва Шарқий Европа ҳамда МДҲ мамлакатларининг ижтимоий ҳимоялаш тизимида қуйидаги ўзгаришлар рўй бермоқда:

¹ Pensions in Europe: Expenditure and Beneficiaries/ Eurostat / Theme 3-8/2004. - Luxemburg, 2004.

² Голубенко И.В. Преодоление бедности: зарубежный опыт и российская практика: автореф. дис. канд. экон. наук. – М.: 2007.

- 1) аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш функциялари давлат, маҳаллий ҳокимият органлари, корхоналар, ноτιижорат ва жамоат ташкилотлари ўртасида қайта тақсимланмоқда;
- 2) аҳолининг меҳнатга лаёқатсиз ва ижтимоий заиф қатламларини химоялаш бўйича асосий мажбурият маҳаллий ҳокимият органларига ўтказилмоқда.

Бизнинг назаримизда, бу ижтимоий таъминот тизимининг манзиллидигини оширади, аммо, иккинчи томондан, маҳаллий ҳокимият органларига юклама ва улар ишининг ҳажми ортмоқда.

Европа Иттифоқи мамлакатлари орасида аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш Бельгияда энг яхши тарзда ташкил этилган. Шунингдек, у ишчиларнинг ўртача иш ҳақида оилавий нафақаларнинг нисбий улуши бўйича ҳам биринчи ўринда туради. Европа Иттифоқининг «янги» мамлакатлари орасида Чехия камбағаллик чизигидан паст даражада яшовчи одамларнинг энг паст фоизига эга бўлиб, бойлар билан камбағаллар ўртасида даромадлардаги тафовут Европадаги энг паст кўрсаткичлардан биридир.¹

Социалистик тузумдан кейинги мамлакатларда ижтимоий химоялаш тизимининг таҳлили шуни кўрсатдики, ёрдам кўрсатиш мезонига кун кечириш учун зарур маблағларнинг энг кам миқдори (Чехия, Словакия, Россия), энг кам пенсия (Венгрия, Полша) ёки энг кам асосий даромад (Болгария) ҳисоб-китоблари асос қилиб олинган.

Хулоса қилиб айтганда, социалистик тузумдан кейинги ва ривожланаётган мамлакатларда камбағалликни қискартириш сиёсати қашшоқлик чизигидан анча паст даражада яшовчиларга ёрдам беришга қаратилган (манзилли ижтимоий ёрдам). Шу билан бирга, ривожланган мамлакатлардаги камбағалликка қарши кураш дастурлари иш ўрнига эга бўлмаганларга ва камбағалларнинг даромадларини маълум бир чизиқча олиб чиқишга қаратилган. Чет элдаги камбағалликка қарши кураш стратегиялари ва ижтимоий химоя тизимларини таҳлил қилиш асосида шундай хулосага келиш мумкинки, камбағаллик даражасини тартибга солишнинг

---

¹ Воронкова О.В. Государственная политика регулирования уровня бедности населения в России и других странах // TERRA ECONOMICUS (Экономический вестник Ростовского государственного университета). 2009. Том 7. – № 2.

оддий ягона режаси мавжуд эмас. Агар айрим мамлакатлар камбағалликни қисқартиришда катта тараққиётга эриша олса, демак, бунга бошқа мамлакатлар ҳам эришиши мумкин. Бирок, шуни ёдда тутиш лозимки, ҳар бир мамлакат ўзига хос хусусиятларга эга ва ривожланган мамлакатларнинг ижтимоий ҳимоялаш тажрибасидан кўр-кўрона нусха кўчиришга йўл кўйиб бўлмайди. Бу эса хорижий давлатларнинг ижтимоий ҳимоялаш моделларини таҳлил қилиш ва замонавий Ўзбекистонда камбағалликни қисқартиришга қаратилган яхлит сиёсатга ўтиш заруратини келтириб чиқаради.

6.4. Қашшоқликка қарши глобал миқёсдаги кураш

Халқаро миқёсда қашшоқликка қарши курашда кучларни бирлаштириш ҳаракатлари 2000 йилда Мингйиллик ривожланиш мақсадлари қабул қилинган БМТнинг Мингйиллик декларациясида ифодаланган бўлиб, асосий масалалардан бири сифатида 2015 йилга келиб купига 1,25 доллардан паст даромад олувчи дунё аҳолиси улушини икки баробарга камайтирилишини қайд этиш мумкин.

Ривожланган мамлакатлар камбағал мамлакатларга асосий ижтимоий хизматларни кўрсатиш учун ҳар йили 15 миллиард доллар ажратадилар ва ўз маҳсулотларини импорт қилиш учун ўз бозорларини очишга муваффақ бўлмоқдалар. Халқаро валюта жамғармаси, Жаҳон банки ва бир қатор етакчи мамлакатлар энг қашшоқ мамлакатларнинг таркибий тузилишини қайта кўриб чиқиб, қарзларини кечиришни бошлашди.

2015 йилда Мингйиллик ривожланиш мақсадлари халқаро ҳамкорликнинг фаолияти ўрнига Барқарор ривожланиш мақсадлари киритилди, барча БМТга аъзо давлатлар томонидан қабул қилиниб, ҳаёт сифатини яхшилаш ва дунёдаги барча одамларнинг истиқболларини яхшилашга қаратилди.

Қуйилган 17 мақсаднинг биринчиси сифатида, 2030 йилга қадар қашшоқликнинг ҳар қандай шаклларини барча жойларда тугатишга қаратилди. Жаҳон банки 2030 йилгача глобал қашшоқликка барҳам беришни ўз олдига мақсад қилиб қўйган.

Пандемия таҳдидлари. Сўнгги ўн йилликнинг глобал кун тартибидаги асосий масалалардан бири бўлган қашшоқликка қарши кураш бу йил янада долзарб масалага айланди. 1993 йилдан бери ҳар йили 17 октябрда нишонланиб келинаётган «Халқаро қашшоқликни йўқ қилиш куни» 2020 йил сентябрда эълон қилинган, Жаҳон банкининг дунёдаги глобал қашшоқлик ҳолати тўғрисидаги баёноти билан орқага сурилиб қолди, ушбу масала 2020 йил ноябрь ойида бўлиб ўтган «20 талик гуруҳ» дунёсининг етакчи иқтисодиёти раҳбарлари йиллик учрашувининг диққат марказида турди.

Ушбу ҳужжатда Жаҳон Банки бу йил пандемия туфайли қашшоқлик, унга қарши курашиш бўйича кўп йиллик саъй-ҳаракатлар туфайли йўқотилган позицияларини қайтаришни бошлаганига эътибор қаратди.

Қашшоқликни камайтириш йўллари комплекс ёндашувни талаб қилади. Тахминан 30 йил давомида ўта қашшоқлик доимий равишда камайиб борди. 90-йилларнинг бошидан бери дунёда мутлақ қашшоқлик чегарасидан (қунига 1,9 доллар) паст яшайдиган одамларнинг улуши 35 фоиздан 8,4 фоизга камайди. 2020 йил бошида дунёдаги ўта қашшоқлар сони 689 миллион кишини ёки дунё аҳолисининг 9,2 фоизини ташкил этди. Бирок, COVID-19 пандемияси, маҳаллий можаролар ва иқлим ўзгариши туфайли глобал ўта қашшоқлик даражаси бу йил ўн йилликлар ичида биринчи марта кўтарилди. 2020 йилги дастлабки ҳисоб-китоблар ҳамда Жаҳон банкининг ҳисоб-китобларига кўра, кўшимча 88 дан 115 миллион одам қашшоқликка тушиб, уларнинг сони 703 дан 729 миллионга етади. Бундан ташқари, қашшоқлик географияси энг қашшоқ Африка мамлакатларидан ўрта даромадли мамлакатларга қараб кенгайиб бормоқда, башорат қилинишича, 2020 йил ҳисобида қашшоқланиш даражаси 82 фоизга етади.

Камбағаллик тарқалишининг янги тўлқини, биринчи навбатда, пандемия даврида карантин чекловлари туфайли глобал иқтисодиётдаги тургунлик билан боғлиқ. ХВФ 2020 йилда глобал иқтисодиётнинг 3 фоизга пасайишини кутмоқда, бу 2009 йилдаги глобал молиявий инқироз (2,3 фоизга пасайиш) давридан кўпроқдир. Натигада, Халқаро меҳнат ташкилоти 2020 йилнинг ик-

кинчи ярмида иқтисодий ўсиш 2019 йилнинг охирига нисбатан 10,5 фоизга пасайиб, 305 миллион доимий иш жойи йўқолишини тахмин қилмоқда.

Қашшоқликнинг илдизи, асосан, кишлоқ худудларига бориб тақалади. Бироқ Жаҳон банкининг таҳлилларига кўра, инқироз давом этаверса, дунёдаги қашшоқлар сони 2021 йил охирига бориб яна 150 миллионга кўпаяди. Бу кўрсаткич илм-маърифат ривож топган шаҳарлар аҳолиси ҳисобига ошади.

Айни дамда глобал иқтисодий ўсиш 5,2 фоизга қисқариши кутилмоқда. Бу пасайиш охириги 80 йилда ҳам кузатилмаган. Агар вазият шундай давом этса, пайдо бўладиган қашшоқ аҳоли кунига 1,9 доллардан камроқ пул эвазига кун кўришига тўғри келади. Шундоқ ҳам ҳозир дунё аҳолисининг чорак қисми кунига 3,2 доллардан камроқ сарфлаб яшаб келмоқда. Янги пайдо бўладиган камбағалларнинг катта қисми – 110 миллиондан ортиғи Шарқий Осиё ва Африка Сахараси аҳолиси бўлиши кутилмоқда.

Ишсизлик ўсиб бораётгани, кўпчилик жамғариб қўйган пуллари сарфлаб тугатгани сабабли одамлар камроқ овқат ейишга мажбур бўлмоқда. Кўплаб болалар, улар дунё қашшоқларининг ярмини ташкил этади, масофавий дарсларга қатнашишга имкон топа олмаяпти.

Қурилиш ва ишлаб чиқариш билан боғлиқ соҳаларда норасмий тарзда фаолият юритадиганлар кўпайиши кутилмоқда. Лекин, турли чекловлар ва ҳаракатланиш билан боғлиқ тақиқлар биринчи бўлиб уларга таъсир кўрсатади. Тикланиш учун ўн йил керак бўлиши мумкин. Бу энди камбағалликдан кутулиб, «қосаси оқара бошлаганлар» учун айниқса қаттиқ зарба бўлади.

Ўта қашшоқ оилаларнинг болаларини туғилиши билан турли муаммолар туғилади: онаси ва, табиийки, ўзи ҳам тўйиб овқат ейиш имконидан маҳрум, тиббий хизматдан ҳам кўнгилдагидек фойдалана олмайди. Туғилганидан сўнг қашшоқ оила чақалоқлари доим ҳам расмий рўйхатга олинавермайди. Туғилибди дуч келган бундай қашшоқликдан кутулиш эса жуда қийин бўлади.

Пандемиягача Африкада баъзи мамлакатлар камбағалликка қарши «таъсирчан ҳаракатлар» қилган ва нисбатан ривожланаётган иқтисодиётга эга бўлганди. Энди эса 54 та Африка давлати

пандемиянинг иктисодий ва ижтимоий таъсирига қарши курашиш учун кейинги 3 йилда ҳар бир йил учун умумий 100 миллиард доллар керак бўлишини айтмоқда.

Бундан ташқари, дунёнинг тахминан ҳар учинчи ўта қашшоқ олами Африка Саҳарасида яшовчилардан бўлиши тахмин қилинмоқда. Бу ўртача 26–40 миллион одам дегани. Шарқий Осиёда эса бу рақам ундан ҳам катгарок: 49–57 миллион атрофида.

Жаҳон банкининг тахминича, 88–110 миллион аҳоли 2020 йилда қолган 23–33 миллиони эса 2021 йилда қашшоққа айланиши мумкин. Бундан ташқари, иқлим ўзгаришлари туфайли 2030 йилгача яна 100 миллион одам камбағалга айланиши хавфи ҳам бор.

Маълумот учун, бугунги кунда 690 миллионга яқин дунё аҳолиси қашшоқ ҳисобланади. Яъни, улар кунига 1,9 доллардан камроқ даромадга тирикчилик қилади. Бошқа манбалар эса дунёдаги камбағаллар сонини 736 миллиондан ошди, деб кўрсатади. Уларнинг ярми бешта мамлакатда – Ҳиндистон, Бангладеш, Нигерия, Конго ва Эфиопияда яшайди.

Шундай қилиб, пандемия оқибатлари туфайли қашшоқликка қарши кураш бутун дунё учун тобора кескин муаммога айланиб бормоқда, шу билан бирга, Ўзбекистон учун бу жуда муҳимдир. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқида қашшоқликни йўқ қилиш ва камбағалликка қарши курашиш муаммоларини БМТ Бош Ассамблеяси келгуси сессиясининг асосий мавзуларидан бири сифатида белгилашни ҳамда ушбу масалаларга бағишланган глобал саммит ўтказишни таклиф қилди.

Қашшоқликка қарши курашиш мавзусининг долзарблиги 2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда қашшоқликка барҳам бериш стратегиясини ишлаб чиқишда хорижий тажрибага алоҳида эътибор беришни назарда тутди.

Хулоса қилиб айтганда, дунё мамлакатларида ижтимоий ҳимоя ва камбағалликка қарши кураш йлгаридан мавжуд бўлиб келган муаммо ҳисобланади, уни ечиш учун минтақаларнинг ўзига хос жиҳатларини ҳамда уларда яшайдиган аҳоли қатламларини ҳисобга олиш зарур. Шу нуқтаи назардан, қашшоқликка қарши кураш - жуда мураккаб ва кўпқиррали вазифадир. Албатта, аҳоли-

нинг кам таъминланган қатламларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш ҳам зарурдир.

Камбағалликнинг турли хил сабабларини ҳисобга олган ҳолда, унга қарши курашда ҳар қандай муҳим ютуқларга одамлар ўзларининг моддий муаммоларини мустақил ҳал эта оладиган ва ўзларини зарур даромадлари билан таъминлайдиган шароитлар яратилгандагина эришиш мумкин.

Камбағаллик жамият ва иқтисодиётда бир қатор салбий жараёнларни юзага келтиради. Шу туфайли бугунги кунда дунёда қашшоқлик ва камбағалликка барҳам бериш ҳамда барқарор ривожланишни таъминлаш муаммолари бутун дунё халқининг эътиборида турибди.

Ўзбекистонда қашшоқликни тугатиш ва камбағалликни камайтириш чора-тадбирлари ишлаб чикилиб, амалиётга жорий этилмоқда, бу борада қатор вазифалар белгиланди.

Пандемия даврида камбағаликка қарши курашишда Хитой тажрибасини ўрганиш самарали ҳисобланади. Шу билан бирга, дунёда кенг қўлланадиган ижтимоий ҳимоя усуллари ва чоралари аҳолини қўллаб-қувватлашда асосий йўллардан биридир.

Жаҳон банки маълумотларига кўра, 2020 йил 88–110 миллион аҳоли, кейинги йилда 23–33 миллион киши қашшоқликка учраши мумкин. Шунини ҳисобга олганда, қашшоқликка қарши кураш бутун дунё учун тобора кескин муаммога айланади. Шу боис БМТ Бош Ассамблеясининг сессиясини қашшоқликка қарши кураш глобал саммити номи остида ўтказиш зарур.

Таянч иборалар: қашшоқлик, қашшоқликни тугатиш, камбағаллик, мутлақ камбағаллик, нисбий камбағаллик, камбағалликнинг чегараси, ижтимоий тенгсизлик, миграция, камбағаллик муаммоси, экологик муаммолар, Ўзбекистоннинг иқтисодий сиёсати, ижтимоий ҳимоя манбаларига муҳтожлик, камбағаликка барҳам бериш, пандемия, реал даромад, қашшоқликка қарши кураш, глобал саммит.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Бугунги кунда дунёда қанча одам ўта ночор аҳволда кун кечирмоқда?
2. Барқарор ривожланишнинг биринчи мақсади мазмун-моҳияти нималардан иборат?
3. Қашшоқлик ва камбағаллик тушунчаларининг мазмун-моҳияти нималардан иборат?
4. Мутлақ камбағаллик нима?
5. «Камбағаллик чегараси» сўзи қандай маънони англатади?
6. Ўзбекистонда камбағалликни қисқартириш бўйича қандай чоратadbирлар ишлаб чиқилди?
7. Ночорлик ва камбағалликни келтириб чиқарувчи сабаблар нималар билан боғлиқ?
8. Нима учун давлат камбағалликка барҳам бериши керак?
9. Коронавирус пандемияси қашшоқликнинг келиб чиқишига қандай таъсир кўрсатади?
10. Ўзбекистон ва ХХР камбағалликка қарши курашиши бўйича қайси йўналишларда ҳамкорлик қилмоқда?

ТЕСТ

1. БМТ Бош Ассамблеяси 75-сессияси ўтказилган савани белгиланг.

- А) 23 сентябрь 2020 йил;   В) 27 февраль 2020 йил;
Б) 26 март 2020 йил;   Г) 3 декабрь 2020 йил.

2. Америкалик иқтисодчи Жеффри Сакс ўзининг «Камбағалликнинг интихоси» китобида камбағаллик чангалдан қутулишга имкон берувчи неча капитал турини кўрсатган?

- А) 6 та;   В) 8 та;
Б) 4 та;   Г) 5 та.

3. Камбағалликнинг даражаларини белгиланг.

- А) мураккаб, нисбий, субъектив;   В) макро, мезо, микро;
Б) паст, ўрта, юкори;   Г) мураккаб, мезо, юкори.

4. Жаҳон банки маълумотига кўра, сайёрамиздаги энг қашшоқ мамлакатлар қайсилар?

- А) Конго, Мадагаскар;   В) Нигерия, Хитой;
Б) Ҳиндистон, Индонезия;   Г) Эфиопия, Перу.

5. Ўзбекистонда камбағалликни белгилашда озиқланишга асосланган усулнинг натижаларига кўра камбағаллик даражаси неча фоизга тенг?

- А) 11,4 фоизга;   В) 9,6 фоизга;
Б) 36,6 фоизга;   Г) 20 фоиздан ортиқ.

6. Европа Иттифоқида нисбатан камбағал деб мамлакатдаги ўртача маошнинг қанча фоиздан кам даромад оладиган инсонларга айтилади?

- А) 60 фоизи;   В) 70 фоизи;
Б) 50 фоизи;   Г) 55 фоизи.

7. Дастлабки ҳисоб-китобларга кўра, республика аҳолисининг қанча қисми камбағал экани аниқланган?

А) 4–5 фоизи;

В) 2–3 фоизи;

Б) 6–7 фоизи;

Г) 10 фоиздан кўп.

8. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда камбағал оиланинг шахсий компьютер билан таъминланганлиги республикадаги ўртача миқдордан қанчага кам?

А) 12 баробарга;

В) 10 баробарга;

Б) 8 баробарга;

Г) 5 баробарга.

9. Ўзбекистонда ўртача ойлик нафақа 2019 йилда неча сўмга тенг бўлган?

А) 701,7 минг сўм;

В) 558,8 минг сўм;

Б) 680 минг сўм;

Г) 1050,4 минг сўм.

10. АҚШда камбағалликнинг даражаси 2019 йилда неча фоизни ташкил этган?

А) 1 фоиз;

В) 0,19 фоиз;

Б) 0,61 фоиз;

Г) 1,5 фоиз.

ГЛОССАРИЙ

1. Боб

COVID-19 пандемияси – SARS-CoV-2, ўткир, оғир нафас олиш билан кечадиганянги синдром – коронавирус келтириб чиқарадиган COVID-19 коронавирус инфекцияси касаллиги пандемияси илк маротаба 2019 йилнинг ноябрь-декабрь ойларида Хитойнинг Ухан шаҳрида қайд этилган касаллик 2020 йилнинг 11 мартда Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан пандемия деб белгиланди. 2020 йил 6 ноябрга қадар вирусни 190 дан ошиқ мамлакат ва ҳудудда яшовчи 48,8 миллиондан ошиқ одам юқтирди; 1 230 000 дан ошиқ одам касаллик туфайли ҳалок бўлди, 32,2 миллиондан ошиқ одам эса тузалди. Хитой, Бразилия, Европа, Эрон, Жанубий Корея ва АКШда пандемия ўчоқлари юзага келди.

Гендер – тушунчасининг лугавий маъноси лотинча «genus», яъни «жинс» маъносини англатади. Агарда, биологик жинс инсонларни аёл ва эркакларга ажратадиган бўлса, гендер, бу – аёл ва эркакларнинг жамиятдаги ўрнини

ажратишга қаратилган. Жамиятда аёл ва эркакларнинг ўз ўрнини топиши ва белгилаши учун давлат уларга бир хил шароит ва имконият яратиб бериши гендер тенгликни таъминлашда асос бўлиб хизмат қилади.

Глобал жойлашув тизими – фазодаги сунъий йўлдошлар асосида таъминлаб берилган сунъий йўлдош глобал навигацион тизим бўлиб, Ер сайёрасида ва унинг атрофида бўлган жойлардаги вақт ва географик координатини аниқлаш имконини беради.

Глобаллашув – иқтисодиёт, ижтимоий муносабатлар ва бошқа турли соҳаларда миллий давлат чегараларининг шаффофлашув жараёни.

Диний бағрикенглик – хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган кишиларнинг бир замин, бир Ватанда, олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшаши

Ижтимоий ҳамкорлик – мурофа фақсафаси бўлиб, хилма-хил фикр ва қарашларга эга бўлган, турли миллат, ирқ ва динга мансуб шахс ва гуруҳларнинг умумий

мақсад йўлидаги ҳамжиҳатлигини таъминлайди. Жамиятда тинчлик ва тотувликнинг, барқарор тараққиётнинг мустаҳкам кафолати вужудга келади.

Ижтимоий шериклик – ижтимоий шериклик давлат органларининг подавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан, тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигидир.

Коррупция (лот. *corrumpere* – бузмоқ) атамаси одатда, мансабдор шахслар томонидан унга берилган мансаб ваколатлари ва ҳуқуқлардан ўзларининг шахсий манфаатларини кўзлаб қонунчилик ва ахлоқ қоидаларига зид равишда фойдаланишини англатади.

Маънавият – арабча «маънолар мажмуи». Кишиларнинг фалсафий, ҳуқуқий, илмий, бадий, ахлоқий, диний тасаввур ва тушунчалари мажмуи. Маънавият «мафкура», «тафаккур» тушунчаларига яқин ва улар бир-бирини такозо этади. Маънавият инсоннинг бутун умри давомида унинг

кучига куч қўшадиган, идрок ва ақл-заковатини кенгайтирадиган ва мустаҳкамлайдиган восита саналади. Маънавият маънавий бойликлар, кадриятлар давлат, халқ, миллат, жамият, айрим шахсларнинг бебаҳо хазинаси ва тараққиёт манбаидир. Мустақиллик туфайли ўзбек халқининг кўп асрлик бой тарихий, илмий, маданий ва диний меросини ўрганиш, ундан халқнинг умумий ва бебаҳо мулки сифатида фойдаланишга кенг йўл очилди.

Миллат – узок давом этган ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва этномаданий жараёнда, аниқ ҳудудий доирада, тил ва ўзликни англаш бирлиги асосида шаклланган халқ этник тарихининг энг юксак чўкқиси, ўзига хос маданият, онг ва менталитет заминида таркиб топган ижтимоий бирлик шакли. Миллат кишиларнинг жипс тарихий бирлиги, умумиқтисодий турмуш, тил, ҳудуд бирлиги, маданият, онг, руҳият уйғушлиги ва муштараклиги демакдир.

Миллий ғурур – ҳар бир миллатнинг ўз-ўзини англаши натижасида содир бўладиган ички рухий кайфият. Бу туйғу ўз она замини авлод-аждоллари томонидан қолдирилган моддий-маънавий меросдан, ўз миллатининг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссасидан ўзга миллатлар олдидаги кадр-киммати, обрў-эътибори билан

фахрланиш ҳиссиётидир. Миллий ғурур ўз миллатининг чинакам фидойиси бўлган ҳар бир инсонга хос ички руҳий туйғудир.

Миллий ўзликини англаш – миллий ўз-ўзини англаш ҳар миллатнинг ўзини реал мавжуд субъект, муайян моддий ва маънавий бойликларни ифодаловчи ягона тил, урф-одатлар, анъаналар, кадриятлар ва давлатга мансублигини, манфаатлар ва эҳтиёжлар умумийлигини тушуниб етишидир. Миллий ўз-ўзини англаш, миллат шаклланиши муайян, нисбий, юқори босқичининг мезони ҳисобланади.

Минтақавий муаммолар – айрим қитъалар, дунёнинг йирик ижтимоий-иқтисодий ҳудудлари ёки анча йирик давлатларда юзага келадиган муҳим масалалар доирасини қамраб олади.

Мулоқот – инсонлар ўртасида биргаликдаги фаолият эҳтиёжларидан юзага келадиган боғланишлар ривожланишининг кўп қиррали жараёнидир. Мулоқот жараёнида ахборот алмашинув, яъни коммуникатив томон муҳим ўрин тутади ва у мулоқот давомида мулоқотга киришувчиларнинг бир-бирларини идрок этишларида намоён бўлади. Киши биргаликда фаолият кўрсатаётганда заруратга кўра бошқа одамлар билан бирлашиши, улар билан мулоқотга

киришиши, яъни алоқа ўрнатиши, ўзаро ҳамжихатликка эришиши, керакли ахборот олиши ва жавоб тарикасида ахборот бериши лозим. Мулоқот жараёнидаги ўзаро биргаликдаги ҳаракат, яъни нутқ жараёнида фақат сўзлар билан эмас, балки ҳаракатлар, имо-ишоралар билан ҳам бир-бирини тушунишдан иборат. Демак, мулоқот – шахслар орасидаги нутқли ёки нутқсиз ўзаро алоқа жараёнидир.

Озиқ-овқат хавфсизлиги – кишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини ошириш, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, истеъмолчиларни сифатли кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан талабларини қондириш.

Пандемия – бирон касалликнинг бир вақтнинг ўзида дунёнинг катор давлатларида тарқалиши.

Халқ – 1) муайян мамлакатнинг барча аҳолиси; 2) тарихий бирликнинг турли шакллари (қабилла, элат, миллат). Халқларнинг келиб чиқиш тарихини (этногенезини) ва шаклланиш жараёнини ўрганишда ижтимоий фанларда «этнос» (юн. «халқ») ва «этник бирлик» иборалари қўлланилади.

Экстремистик сўзи «ақл бовар қилмас даражада», «хаддан ошиш» маъноларини билдира-

ди. Жамиятда қабул қилинган кадриятлар ва меъёрларга зид қарашларни илгари суриш, кескин қарашлар ва чораларга мойиллик экстремизмнинг асосий хусусияти ҳисобланади.

II. Б о б

Гендер (ингл. *gender* – уруғ) – инсон жинсининг ижтимоий-моддий ва маънавий жиҳатини ифода этувчи тушунча. Гендер ибораси ижтимоий фанларда жинс мавзусини ўрганишда янгича ёндашув шаклланган паллада, яъни 1950 йилларда бошлаб киритилган. Бу давргача «жинс» тушунчаси одамнинг анатомо-физиологик хусусиятини англатган ҳолда инсониятни эркак ва аёл жинсларига ажратишнигина назарда тутди.

Гендер идентификацияси – муайян жинсга мансуб шахсга ҳос ҳулқ шакллари.

Гендер мафқураси – жамиятда гендер фарқларини асослаб берадиган ғоялар.

Гендер дифференциацияси – табиий деб топилган жинсий тафовутларнинг ижтимоий мазмун касб этиши.

Гендер тенглиги – эркак ва аёлларнинг тенг ҳуқуқлилиги.

Амнистия – юнонча *amnestia* сўзидан олинган бўлиб «*кечириш*», «*авф этиш*» маъносини

билдиради. Амнистия акти норматив хусусиятга эга, яъни амнистия акти унда белгиланган талабларга жавоб берадиган барча шахсларга нисбатан қўлланилади.

Конфессионал – (лот. *икрор*) диний, масалан, дунёвийдан фарқ қилувчи конфессионал мактаб.

Маданият – «маданий», «шаҳарлик» деган маъноларни билдиради. Кейинчалик «маърифатли бўлиш», «тарбияли», «билимли бўлиш» маъноларида ҳам ишлатила бошланган.

Мўъжиза – бу шундай кашфиёт-воқеликни, уни макон ва замонда пайдо бўлиши жамият тараққиётига қандай таъсир кўрсатиши, ҳатто янги ўзанга солиб юбориши, инкилобий ўзгаришлар қилишга қодир куч-қудратдир.

III. Б о б

UNESCO – (**United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization** Бирлашган Миллатлар Таълим, Билим ва Маданият Ташкилоти), Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг махсус ташкилотларидан бири бўлиб, Иккинчи Жаҳон урушидан сўнг, 1946 йил ташкил қилинган. Бу ташкилотнинг қурилишига, 1945 йил ноябрь ойида Лондон-

да 44 давлат вакиллари қатнашган ҳолда қарор қилинган. Ташкилотнинг маркази Парижда. Уч органдан – Умумий йиғилиш, Бошқарув, Котибликдан иборат бўлган UNESCO ташкилотининг асли мақсади, таълим, билим ва маданиятни, унга аъзо бўлган ҳар бир давлатдаги Миллий комиссиялар орқали амалга ошириш.

Халқаро транспорт коридори, бу – ерусти транспорти (темир йўл, автомобил йўллари, дарё) ва телекоммуникацияларнинг умумий йўналишларига йўналтирилган юқори технологик транспорт тизими.

Транзит салоҳияти, бу – солиқлар ва божхона тўловларини тўламасдан божхона бошқармаси назорати остида учинчи давлатларнинг товарлари мамлакатининг ҳудуди орқали ўтадиган товарларни маълум бир мамлакат ҳудуди орқали турли давлатлар томонидан ташиш имконияти.

Институционал бирлик – даромад ва харажатларнинг барча ҳисобварақларини юритиши керак бўлган технологик эмас, балки иқтисодий бир хилликка асосланган бирлик (жисмоний ёки юридик шахслар).

Институционал трансформациялар, бу – одатда, йирик иқтисодий ва бошқарув ислохот-

лари жараёнида амалга ошириладиган иқтисодий, ҳуқуқий, молиявий, мулкӣй, ташкилий ва бошқарув институтларининг ўзгаришлари.

Интеграция (иқтисодий), бу – капитализм даврида икки омилнинг – турли мамлакатлар хусусий монополияларининг ўзаро тўқнашуви ва ўзаро иқтисодий алоқаларда ва учинчи мамлакатлар билан муносабатларда мувофиқлаштирилган давлат-монопол сиёсатини олиб боришнинг органик бирикмаси шаклида ифодаланган иқтисодий ҳаётни байналмилаллаштиришнинг сўнги шакли.

Таркибий инкирозлар – иқтисодиётнинг айрим тармоқлари ва соҳалари ривожланиши ўртасидаги чуқур номутаносибликларни ифодалайди.

Иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари – иқтисодий ўсишни аниқлашда фойдаланиладиган қиймат ва натурал (жисмоний) кўрсаткичлар тизимидан иборат.

Иқтисодий ислохотлар – иқтисодиётда туб (ёки қисман) ўзгаришларни амалга оширишга қаратилган тадбирлар.

Иқтисодиётни эркинлаштириш – нима ва қанча ишлаб чиқаришни қарга, қандай баҳода

сотишни тадбиркорнинг ўзи белгилаши лозим. Иқтисодиётнинг барча соҳалари ва тармоқларини эркинлаштириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг эркинлиги ва мустақиллигини таъминлаш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш учун барча шарт-шароитларни яратиш демакдир.

Иқтисодиётни барқарорлаштириш – танглик ҳолатларига барҳам бериш асосида макро-иқтисодий мувозанатликни сақлаш ва ишлаб чиқаришни юксалтириш учун шарт-шароитларни вужудга келтиришдир.

Халқаро иқтисодий интеграция – жаҳон мамлакатлари ўзаро иқтисодий алоқаларининг чуқурлаштириш ва барқарор ривожланиши ҳамда миллий хўжаликлар ўртасидаги меҳнат тақсимоти асосида улар хўжалик алоқаларининг бирлашиш жараёни.

IV. Б о б

Иқтисодий интеграция – миллий хўжаликлар ўртасида чуқур, барқарор ўзаро алоқалар ва меҳнат тақсимоти, уларнинг турли босқич ва ҳар хил шаклдаги такрорий ишлаб чиқариш тузилмаларининг ўзаро алоқалари асосида мамлакатларнинг хўжалик-сиёсий жиҳатдан бирлашуви жараёни.

Ташки савдо – бир мамлакатнинг бошқа мамлакат ёки мамлакатлар билан олиб борадиган савдоси. Мамлакатдан товарлар чиқариш (экспорт) ва мамлакатга товарлар киритиш (импорт)дан ташкил тонади.

Иқтисодиётни тиклаш – мажбур ишлаб чиқаришни техник такомиллаштириш, асосий фондларни комплекс равишда янгиллаш ва замонавийлаштириш асосида тўлиқ қайта қуриш жараёни.

Инфратузилма – ишлаб чиқариш ва товар муомаласи, шунингдек, инсон ҳаёт фаолияти учун зарур бўлган меъёрий шароитни таъминлашга хизмат қилувчи турли-туман ёрдамчи хизмат кўрсатувчи соҳалар (ташқилот, корхона ва муассаса) мажмуи.

Товар айирбошлаш – муайян товар (товарлар) миқдорининг қиймати бўйича муқобил бўлган бошқа товар миқдорига алмаштириш.

Энергетика – энергиянинг ҳар хил турларини ҳосил қилиш, уларни бир турдан иккинчи турга ўзгартириш, муайян масофага узатиш ва етказиб бериш, улардан барча соҳаларда фойдаланишни ҳамда шулар билан боғлиқ назарий ва амалий муаммоларни ҳал қилишни ўз ичига олган халқ хўжалиги, фан ва техника соҳаси.

Транспорт – ижтимоий моддий ишлаб чиқариш тармоғи, юкларни ва йўловчиларни бир жойдан иккинчи жойга элтишни, мамлакат вилоят ва туманлари, корхоналари, халқ хўжалик тармоқлари ўртасида, шунингдек, мамлакат ичида айирбошлаш ва алоқани таъминлайди.

Иқтисодий ҳамкорлик – халқаро савдони бошқариш мақсадида бирлашган давлатлар гуруҳи.

Ислохотлар концепцияси – ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг асосий мақсад ва йўналишлари, уни амалга ошириш вазифалари ва стратегик йўлларининг умумий ғоясидир.

Иқтисодиётни барқарорлаштириш – танглик ҳолағларига барҳам бериш асосида макро-иқтисодий мувозанатни сақлаш ва ишлаб чиқаришни юксалтириш учун шарт-шароитларни вужудга келтиришдир.

Иқтисодий манфаатлар иқтисодий категория бўлиб, улар ишлаб чиқаришнинг алоҳида қатнашчилари (индивидлар, уларнинг гуруҳлари, синфий бирлашмалари) ўртасидаги ишлаб чиқариш муносабатларида ифодаланadi.

Илм-маърифат салоҳияти – илм-маърифатга хизмат қилувчи

моддий ва инсоний ресурслар фан эришган даражадир.

Фан-техника тараққиёти – фан ва техниканинг муттасил равишда ва ўзаро боғлиқ ҳолда ривожланишидир.

Бож иттифоқи ягона ташқи савдо тарифларини ўрнатиш ва учунчи мамлакатга нисбатан ягона ташқи савдо сиёсати юритишни тақозо қилади.

Тўлов иттифоқи – миллий валюталарнинг ўзаро алмашинуви ва ҳисоб-китобда ягона пул бирлигининг амал қилиши.

Умумий бозор – бунда унинг қатнашчилари ўзаро эркин савдо-ни амалга ошириш ва ягона ташқи савдо сиёсати ўтказиш билан бирга капитал ва ишчи кучининг эркин ҳаракати таъминланади.

Иқтисодий ва валюта иттифоқи иқтисодий интеграциянинг энг олий шакли бўлиб, бунда иқтисодий интеграциянинг барча қараб чиқилган шакллари иқтисодий ва валюта-молиявий сиёсат ўтказиш билан бирга уйғунлашади.

Экспорт товарларни чет эллик миждозларга сотиш бўлиб, бунда мазкур мамлакатда ишлаб чиқарилган товарлар мамлакатдан ташқарига чиқарилади.

Импорт – чет элик мижозлардан товарлар (хизматлар) сотиб олиб, уларни мамлакатга киритиш.

Халқаро валюта тизими – халқаро валюта муносабатларининг давлатлараро битимларда ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланган шакли.

Иқтисодий битимлар – кийматнинг ҳар қандай айирбошланиши, яъни товарлар кўрсатилган хизматлар ёки активларга мулкчилик ҳуқуқининг бир давлат резидентларидан бошқа давлат резидентларига ўтиши бўйича келишувлар.

«Буюк Ипак йўли – мулоқот йўли» дастури – тарихий-маданий обидаларни ўрганиш, қадимги йўллар ва йўналишларни аниқлаш, миллий ва маънавий бойликлар ҳамда анъаналарни ўрганиш механизми. Шарқ ва Ғарб халқлари ўртасида иқтисодий ва маданий алоқалар ўрнатган ҳамда ривожлантирган бу йўлни халқларнинг биродарлик, ўзаро ҳамкорлик ва самимий мулоқот йўлига айлантиришдан иборат режасидир.

Транзит – (лот. *transitus* – ўттиш жойи) – йўловчи ва юкларни бир пунктдан бошқасига оралик пунктлар орқали ташиш тушунлади.

Ипак йўли иқтисодий камари – инфратузилма тараққиёти ва янги савдо имкониятлари жараёнларини сиёсийлаштирмасдан туриб, уларга эга бўлиш имкониятидир.

Яшил иқтисодиёт – назариянинг бирламчи қоидасига кўра, иқтисодиёт табиий муҳитнинг қисмидир. У ушбу муҳитдан олган турли хил ресурсларни кишиларга зарур бўлган маҳсулот ва хомашёга айлантиради ҳамда вужудга келган чиқиндиларни муҳитга қайтаради. Шу ўринда, ўзлари табиатга қарам бўлган кишилар ҳам табиий муҳит қисмидир.

Логистика – аниқ ҳисоб-китоб қилиш санъати, оқилона бошқариш тизими, деган маъноларни англатади.

Ҳамкорлик, бу – бир нечта эгалари бўлган, уларнинг ҳар бири бизнесга сармоя киритган. Баъзи шериклар бизнес фаолият олиб бораётган шахсларни ўз ичига олади, бошқа шериклар эса чекланган иштирокчи ва бизнесга нисбатан қарзлар ва даво учун масъулияти чекланган шериклар бўлиши мумкин.

Халқаро иқтисодий интеграция, бу – турли мамлакатлар иқтисодий алоқаларининг барқарорлашиб, чуқурлашиб ривожланиши, уларнинг хўжаликкла-

рининг чамбарчас чатишиб-чир-машиб ривожланиш жараёнларидир.

Рақобат – мустақил товар ишлаб чиқарувчи (корхона)лар ўртасида товарларни кулай шароитда ишлаб чиқарини ва яхши фойда келтирадиган нархда сотиш, умуман, иқтисодийётда ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун кураш.

Халқаро иқтисодий муносабатлар (баъзида уларни ташқи иқтисодий алоқалар, жаҳон хўжалиги алоқалари деб ҳам юритилади) – бу жаҳоннинг турли мамлакатлари ўртасидаги хўжалик алоқалари мажмуидир.

Глобаллашув – (лот. *globus* – *ер курраси*) жаҳон хўжалигининг бутун маконини камраб олувчи иқтисодий муносабатлар ягона тармоғининг ташкил топиши ва ривожланишини англатади.

V. Б о б

Иқлим – бу тушунча ўз ичига муайян ҳудудда узоқ вақт давомида йиғилган ҳарорат, намлик, атмосфера босими, шамол, ёгин ва бошқа метеорологик параметрлар статистикаларини олади. Ушбу параметрларнинг узоқ вақт эмас, балки муайян вақтдаги ҳолатларига об-ҳаво дейилади. Бошқача айтганда, иқлим, бу – бирор

жойдаги об-ҳаво ҳолатлари тўнлаמידир.

Ландшафт – немисча сўз бўлиб, «жой» деган маънони билдиради. Ҳозирги пайтда ландшафт тушунчаси географияда кенг ва тор маънода ишлатилади. Кенг маънода ландшафт деганда табиий ҳудудий комплекс тушунилади. Масалан, тайга зонаси, ботқоқ, тундра, чўл ва х. Тор маънода ландшафт – ер юзасидаги табиий чегаралари билан ажралиб турувчи жойдир.

Орол денгизи – Ўрта Осиёдаги энг катта берк шўр кўл. Маъмурий жиҳатдан Орол денгизининг ярмидан кўпроқ жануби-ғарбий қисми Ўзбекистон (Қорақалпоғистон), шимоли-шарқий қисми Қозоғистон ҳудудида жойлашган.

Оролбўйи минтақаси – мураккаб табиий географик ҳудуд. Маъмурий жиҳатдан Ўзбекистон ва Қозоғистон ҳудудларида. Унинг ғарбида Устюрт платоси, шимолида Катта ва Кичик Бўрсик кумликлари, шимоли-шаркида Оролбўйи Қорақуми, шарқда Сирдарё дельтаси, жануби-шаркида Қизилқум чўлининг шимолий қисми, жанубида эса Амударёнинг ҳозирги дельтаси жойлашган. Орол денгизи шимоли-шарқий ва жанубий қисмларида сув сатҳининг

пасайиши натижасида вужудга келган ҳудудлар (Оролқум) мавжуд.

Арид (курук) иқлим – ҳаво температураси юкори бўлган ва ёгин деярли ёғмайдиган ёки кам ёғадиган (йилига 100–150 мм) курук иқлим. Чўл ва чалачўлларга хос.

Экологик омиллар – атроф-муҳитнинг организмлар фаолиятига ўзига хос таъсир этувчи маълум шароитлари ва элементлари мажмуи. Экологик омиллар 2 катта гуруҳ – абиотик омиллар ва биотик омилларга бўлинади. Экологияда «чекловчи омиллар» тушунчаси ҳам мавжуд, улар таркибига организмлар мавжудлиги ва ривожланишини чекловчи ҳар қандай омилни киритиш мумкин.

Антропоген омиллар – одам ва унинг хўжалик фаолиятининг ўсимлик, ҳайвон ва бошқа табиат компонентларига таъсири билан боғлиқ омиллар гуруҳи.

Экологик мувозанат – инсон, ўсимлик ва ҳайвонлар учун зарур бўлган табиий шароитлар мувозанати. Маълумки, табиат компонентлари бир-бирлари билан узвий боғланган, доим ўзаро алоқада ва таъсирдадир. Улар компонентлар ўртасида муттасил равишда рўй бериб турадиган модда ва энергия алмашинуви оқибатида ҳосил

бўлади ва табиатнинг бир бутунлигини таъминлайди. Табиат компонентлари ўртасидаги бундай ўзаро таъсир ва алоқалар узок геологик даврлар мобайнида ривожланиб, турли жойларда турли экосистемаларнинг шаклланишига олиб келган.

Глобал муаммолар – умум-башарий ҳаёт ва тараққиёт билан боғлиқ ҳозирги замон муаммолари.

Қурғоқчилик – буғланиш ёғиндан ортик бўлган шароитларда кечадиган узок давом этувчи об-ҳаво. Бундай шароитда тупроқдаги сув захираси тез сарфланиб кетади, бу эса қишлоқ хўжалиги экинлари ҳамда яйлов ўсимликларининг ривожланиши ва маҳсулдорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Ёғинлар – атмосфера (булутлар ёки ҳаво)дан Ер (ёки сув) юзига тушадиган суяқ ёки қаттиқ ҳолатдаги сув. Ёғинлар булутлардан ёмғир, қор, дўл ва муз зарралари кўринишида, ҳаво қатлампидан шудринг ҳамда киров шаклида тушади.

Ижтимоий ҳимоя – кенг маънода, мамлакат аҳолисини ижтимоий ва моддий муҳофаза қилинишини таъминлайдиган ва жамиятда қарор топган ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий чора-тадбирлар мажмуи; тор маънода,

давлат ва жамиятнинг ёши, саломатлиги ҳолати, ижтимоий аҳволи, тирикчилик воситалари билан старли таъминланмагани туфайли ёрдамга, кўмакка мухтож фуқаролар тўғрисидаги гамхўрлиги.

Сув ресурслари – фойдаланиш учун яроқли бўлган ерусти, ерусти сувлари ва тупроқдаги нам захиралари.

Эрозия (лот. «erosio» – «эмирилиш», «нураш») – Ер қобиғини

ташқил этадиган қояларнинг оқар сув, шамол ва бошқа ташқи таъсирлардан эмирилиб, жойидан қўпорилиши ёки бир ердан бошқа бир ерга ташилиши ҳодисасидир.

Шўрланиш (тупроқ шўрланиши) – сувда эрийдиган минерал тузларнинг тупроқда тўпланиш жараёни. Шўрланиш, асосан, чўл ва чалачўллардаги пасттекиеликлар ҳамда ерусти сувлари оқиб чиқмайдиган боғиқларга хос.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи. Электрон манба: <https://www.xabar.uz/jamiyat/sessiyadagi-nutq> мурожаат санаси: 1.12.2020 й.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Иқтисодий ривожлантириш ва камбағалликни қисқартиришга оид давлат сиёсатини тубдан янгилаш чора-тадбирлари тўғрисида» ПФ-5975-сонли Фармони. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 27.03.2020 й., 06/20/5975/0377-сон.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ҳамда унинг тизим ташкилотлари фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги 2020 йил 26 мартдаги ПҚ-4653-сон Қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги «Коронавирус пандемияси ва глобал инкироз ҳолатларининг иқтисодий тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5969-сонли Фармони.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 17.06.2020 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Инкирозга қарши курашиш жамғармасига халқаро валюта жамғармасидан маблағлар жалб қилиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 388-сонли Қарор.

6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 29 августдаги «2020–2021 йилларда иқтисодий ўсишни тиклаш ва иқтисодий тармоқлари ҳамда соҳаларида тизимли таркибий ислохотларни давом эттириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 526-сонли Қарори.

7. Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ўсишни тиклаш ва тизимли таркибий ўзгаришларни давом эттириш бўйича 2020–2021 йиллардаги амалий Ҳаракатлар режаси. 2020 йил 29 август.

8. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг йигирма тўққиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 31.08.2020 йил. <http://uz.uz/posts/33906>

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ПФ-4947-сон Фармони.

10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи / Янги Ўзбекистон, №183, 2020 йил 24 сентябрь.

11. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. Халқ сўзи, 2016 йил 15 декабрь.

12. Нетьматов И. Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор йўналишлари – амалда / Янги Ўзбекистон, №183, 2020 йил 24 сентябрь.

13. Камолитдин Раббимов. Сиёсатшунос: Ўзбекистоннинг ЕОИИга қўшилишидаги 5 салбий нуқта. <https://kun.uz/news/2019/10/21/siyosatshunos-ozbekistonning-yeoiiga-qoshilishidagi-5-salbiy-nuqta>

14. Абулқосимов Х.П. Халқаро Иқтисодий Ташкилотларда миллий манфаатларни ҳимоялаш ва хавфсизликни таъминлаш йўллари / Иқтисод ва молия. 2019 йил 11-сон, 2-бет.

15. Топилдиев С.Р. Евросиё иқтисодий иттифоқини мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспортда тутган ўрни/ Молия ва банк иши электрон илмий журнал. 2020 йил 4-сон, 178-бет.

16. Намозов А. Аграр соҳада инвестициялардан унумли фойдаланиш – давр талаби // О‘zbekiston qishloq xo‘jaligi. – Т.: 2009. №6. 29-б.

17. Саидова Д.Н., Рустамова И.Б., Турсунов Ш.А. Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги. Ўқув қўлланма. – Т.: ЎЗР Фанлар академияси Асосий кутубхонаси нашриёти, 2016. 257-б.

18. Максимова В.Ф., Максимов К.В., Вершинина А.А. Международные финансовые рынки и международные финансовые институты, 2009 г.

19. Н. Красавина ва бошқалар. Международные валютно-кредитные финансовые отношения.

20. Моисеев С.Р. Международные финансовые рынки и международные финансовые институты. / Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права. – М.: 2003. 245 с.

21. Об Узбекистане. <http://www.uz.undp.org/content/uzbekistan/ru/home/countryinfo.html>

22. Хакимов О. Социальная поддержка в борьбе с бедностью. ЦЭИР. Электрон манба: <https://gk-usbekistan.de/ru/2020/08/25/>

23. Абатуров В. Глобальная борьба с бедностью: опыт зарубежных стран. ЦЭИР. Электрон манба: <https://review.uz/post/globalnaya-borba-s-bednostyu>

24. Қосимова Н. Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари барқарор ривожланиш манфаатлари йўлидаги таълим соҳасида ҳамкор сифатида. Ўқув қўлланма. – Т.: «Extremum-press», 2018.

25. Абдурахимова Ё.М. Ўзбекистонда камбағаллик даражаси ва камбағалликни қисқартириш муаммолари. «Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар» мавзусидаги Республика миқёсида ўтказиладиган 18-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференцияси. Ч. 9. 2020 йил 30 июл. – Т.: «Tadqiqot», 2020. 14-16-б.

26. Абдувоҳидов А. Камбағалликка қарши қандай курашилади? 25.03.2020. Электрон манба: <https://sof.uz/post/kambagallikka-qarshi-qanday-kurashiladi>

27. Gary Bickel, Mark Nord, Cristofer Price, William Hamilton, John Cook Measuring Food Security in the United States. Guide to Measuring Household Food Security. USA ,USDA, 2000.

28. www.icarda.org – Курғоқчилик ҳудудларда кишлоқ хўжалиги тадқиқотлари бўйича халқаро маркази (ICARDA)нинг расмий сайти.

29. World Population Prospects, the 2010 Revision.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
-------------	---

И. Б о б

ПАНДЕМИЯ ДАВРИДА ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

*доц. Н.Қодиров, доц. Ж.Бойалиев, доц. Б.Мамараҳимов,
доц. М.Абдуллаева, кат. ўқит. Қ.Шарипов*

1.1. Давлатлар ва халқлар ўртасидаги мунтазам мулоқот, ишонч ва яқин ҳамкорлик.....	7
1.2. Умумий масъулият тамойилларини мустаҳкамлаш, халқаро шерикликни самарали ривожлантириш	14
1.3. Давлатнинг ўз фуқаролари ва халқаро ҳамкорлари олдидаги мажбуриятлари	22
1.4. Пандемия даврида халқаро миқёсда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари	40

И. Б о б

ЖАМИЯТНИ СИЁСИЙ, ИЖТИМОИЙ ВА ИҚТИСОДИЙ МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШ – МАМЛАКАТДАГИ ДЕМОКРАТИК ЎЗГАРИШЛАРНИНГ ПОЙДЕВОРИ СИФАТИДА

*проф. И.Саифиязаров, проф. Б.Алиев, проф. А.Мухтаров,
доц. Т.Султонов, доц. Д.Эриязаров*

2.1. Гендер тенглик сиёсати: хотин-қизларнинг давлат бошқарувидаги ўрни – устувор масала.....	59
2.2. Мажбурий ва болалар меҳнати тугатилгани ҳамда Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий стратегиянинг қабул қилиниши.....	70
2.3. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясини қабул қилиш бўйича Ўзбекистон ташаббуси	78
2.4. Барқарор тараққиёт мақсадларига эришиш ва инсон ҳуқуқларини таъминлашда парламентнинг ролини ошириш	84

III. Б о б

**МАРКАЗИЙ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИ БИЛАН
ҲАМКОРЛИК – ЎЗARO ИШОНЧ МУҲИТИНИ
ЯРАТИШГА АСОСДИР**

доц. С.Топилдиев, доц. М.Абдуллаева

- 3.1. Марказий Осие давлатлари ўртасида транспорт-коммуникация алоқаларини ривожлантириш.....96
- 3.2. Марказий Осиеда хавфсизликни таъминлаш механизмларини яратиш 105
- 3.3. Марказий Осие маданий меросининг жаҳон цивилизациясида тутган ўрни..... 119

IV. Б о б

**АФҒОНИСТОН – МАРКАЗИЙ ОСИЁНИНГ АЖРАЛМАС
ҚИСМИ ВА МИНТАҚАДА ИҚТИСОДИЙ
ИНТЕГРАЦИЯНИ КУЧАЙТИРИШ
АСОСИ СИФАТИДА**

*доц. С.Ғоипизаров, доц. А.Ҳайитов, доц. С.Қурбонов,
доц. М.Маматов, доц. С.Топилдиев*

- 4.1. Афғонистоннинг Марказий Осие минтақасида тутган ўрни ҳамда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш кафолатлари 130
- 4.2. Афғонистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ҳамда Марказий Осие давлатлари билан ташқи иқтисодий алоқаларининг ўрнатилиши..... 145
- 4.3. Марказий Осиеда иқтисодий интеграцияни кучайтиришда Афғонистоннинг иштирокини таъминлаш..... 155
- 4.4. Марказий Осиеда янги Ипак йўлининг нуфузини ошириш..... 171

V. Б о б

**МАРКАЗИЙ ОСИЁНИНГ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИГА
ГЛОБАЛ ИҚЛИМ ЎЗГАРИШИ ҲАМДА ОРОЛБЎЙИ
МИНТАҚАСИ ЭКОЛОГИК ҲОЛАТИНИНГ ТАЪСИРИ**

доц. И.Ҳотамов, доц. А.Ядгаров, асс. М.Олимов

- 5.1. Глобал иқлим ўзгаришлари ва унинг Марказий Осие тараққиётига таъсири ҳамда хавф-хатарлар 187
- 5.2. Оролбўйи минтақасида экологик фожиани бартараф этиш борасида олиб борилаётган ислохотлар самараси 205
- 5.3. Оролбўйи минтақасида экологик ва ижтимоий-иқтисодий вазиятни, аҳолининг яшаш шароитларини яхшилаш истиқболлари 210

5.4. Оролбўйи минтақаси учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон хавфсизлиги бўйича кўп томонлама шерикликни ривожлантириш йўллари	217
--	-----

VI. Б о б

ЖАҲОНДА ҚАШШОҚЛИККА ҚАРШИ КУРАШИШ

проф. М.Эшов, проф. Б.Беркинов, доц. М.Асқарова

6.1. Замонавий хатарлар қашшоқлик ва камбағаллик билан боғлиқ глобал муаммоларни кучайтирмоқда.....	226
6.2. Ўзбекистон Республикасида қашшоқликни тугатиш ва камбағалликни камайтириш бўйича кўрилаётган чора-тадбирлар.....	232
6.3. Камбағалликни қисқартириш бўйича хорижий тажрибалар	244
6.3.1. <i>Камбағалликни қисқартириш бўйича Хитой тажрибаси</i>	244
6.3.2. <i>Иқтисодий ривожланиш даражаси турлича бўлган мамлакатларда камбағалликни бартараф этиш тажрибаси</i>	249
6.4. Қашшоқликка қарши глобал миқёсдаги кураш	254
Глоссарий	262
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	273

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

*Ўзбекистон Республикаси
Президенти Шавкат Мирзиёевнинг*

**БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ
БОШ АССАМБЛЕЯСИ 75-СЕССИЯСИДА СЎЗЛАГАН
НУТҚИНИ ЎРГАНИШ ВА КЕНГ ЖАМОАТЧИЛИК
ЎРТАСИДА ТАРҒИБ ҚИЛИШ БЎЙИЧА**

Ў Қ У В   Қ Ў Л Л А Н М А

Тошкент – «Маънавият» – 2021

Мухаррир *С. Холбеков*
Мусаххих *Ш. Назарова*
Мусаввир *С. Шуҳрат*
Компьютерда тайёрловчи *Ш. Соҳибов*

Лицензия АІ №189, 10.05.2011 йилда берилган.
Босишга 4.02.2021 йилда рухсат этилди. Бичими 60x90 $\frac{1}{16}$, Таймс гарнитураси.
Офсет босма усулида босилди. Шартли босма табағи 17,5. Нашр табағи 16,3.
3000 нусха. Буюртма № 21-09. Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриётида чоп этилди. 100047. Тошкент,
Тараққиёт 2-берккўча, 2-уй. Шартнома № 03-21.

27706

66.3/54

Manaviyat

ISBN 978-9943-04-412-8

9 789943 044128